

Н. С. Журавська

**«МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ З ОСНОВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ»**

Київ – 2016

Рекомендовано Вченою радою
Гуманітарно- педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів і
природокористування України
Протокол № 4 від 21 грудня 2016р.

Рецензенти:

Курило В.І., доктор юридичних наук,
академік АН ВО України,

Заслужений юрист України, професор

Скиба Ю.А., доктор педагогічних наук,
Відмінник освіти України, доцент;

Ковальчук В.І., доктор педагогічних наук, доцент

Журавська Н. С.

Ж 91 «Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності»: [навчально-методичний посібник] / Н.С.Журавська. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 400 с.

Викладені матеріали лекцій та методика навчання дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» (згідно з навчальною програмою). Розроблений навчально-методичний комплекс з дисципліни: завдання для семінарів та практичних робіт, самостійної роботи, запитання для самоконтролю, тести для контролю знань студентів. Рекомендована література для самостійної роботи студентів.

Навчально-методичний посібник призначений для науково-педагогічних працівників, аспірантів, магістрантів спеціальностей «Право», «Соціальна робота», «Педагогіка вищої школи», «Управління навчальним закладом».

© Журавська Н. С., 2016.

Зміст

Передмова
Роділ 1. Методика навчання дисципліни
1.1. Основи методології науково-дослідної діяльності
1.2. Наука як система знань
1.3. Основні методи наукових досліджень та їх характеристика
1.4. Методика підготовки та оформлення курсових та магістерських робіт
1.5. Оформлення наукової роботи і передача інформації
2.1. Основні поняття інтелектуальної власності
2.2. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності
Розділ 2. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності»
Список рекомендованої літератури
Додатки

ПЕРЕДМОВА

Методика навчання дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності» базується на принципах активізації освітнього процесу і передбачає застосування інтерактивних форм навчання: проблемні лекції; робота в малих групах; семінари-дискусії; кейс-метод.

Проблемні лекції спрямовані на розвиток логічного мислення студентів. Коло питань теми лекції обмежується двома-трьома ключовими моментами, увага студентів концентрується на матеріалі, що не знайшов відображення в підручниках, використовується досвід закордонних навчальних закладів. При викладанні лекційного матеріалу студентам пропонуються питання для самостійного розмірковування. При цьому лектор задає запитання, які спонукають студента шукати розв'язання проблемної ситуації. Така система примушує студентів сконцентруватися і почати активно мислити в пошуках правильної відповіді.

Міні-лекції передбачають викладення навчального матеріалу за короткий проміжок часу й характеризуються значною ємністю, складністю логічних побудов, образів, доказів та узагальнень. Міні-лекції проводяться, як правило, як частина заняття-дослідження. Лекційне заняття, проведене у такий спосіб, пробуджує у студента активність та увагу при сприйнятті матеріалу, а також спрямовує його на використання системного підходу при відтворенні інформації, яку він одержав від викладача. Робота в малих групах дає змогу структурувати лекційні або практично-семінарські заняття за формою і змістом, створює можливості для участі кожного студента в роботі за темою заняття, забезпечує формування особистісних якостей та досвіду соціального спілкування. Після висвітлення проблеми (при використанні проблемних лекцій) або стислого викладання матеріалу (при використанні міні-лекцій) студентам пропонується об'єднуватися у групи по 5 – 6 осіб та

презентувати наприкінці заняття своє бачення та сприйняття матеріалу. Презентації-виступи перед аудиторією, що використовуються для подання певних досягнень, результатів роботи групи, звіту про виконання індивідуальних завдань, інструктажу, для демонстрації нових товарів і послуг. Однією з позитивних рис презентації та її переваг при використанні в навчальному процесі є обмін досвідом, який здобули студенти при роботі у певній малій групі.

Семінари-дискусії – передбачають обмін думками і поглядами учасників з приводу даної теми, а також розвивають мислення, допомагають формувати погляди і переконання, виробляють вміння формулювати думки й висловлювати їх, вчать оцінювати пропозиції інших людей, критично підходити до власних поглядів.

Мозкові атаки – це метод розв'язання невідкладних завдань за дуже обмежений час. Сутність його полягає в тому, щоб висловити якнайбільшу кількість ідей за невеликий проміжок часу, обговорити і здійснити їх селекцію.

Кейс-метод (метод аналізу конкретних ситуацій) – дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності фахівців і передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу. Презентації – виступи перед аудиторією – використовуються для представлення певних досягнень, результатів роботи групи, звіту про виконання індивідуальних завдань, інструктажу.

ТЕМА 1. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План

1. Вступ до дисципліни: вимоги до навчання дисципліни.

Методика навчання питань

2. Поняття методології та методики наукових досліджень.
3. Методологія теоретичних досліджень.
4. Основи методології досліджень емпіричного рівня.
5. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень.

Основні поняття теми: методологія, методи дослідження, методика, алгоритм, загальнонаукові методи, компоненти теорії дослідження, система, емпіричний рівень, спостереження, експеримент, пізнавальні прийоми.

1. Вступ до дисципліни : вимоги до навчання дисципліни

1. Технологія випереджаючого навчання: наданий орієнтовний список літератури, конспект лекцій, запитання для самоконтролю, план семінарських та практичних занять (розділ 2), електронні курси.

2. Технологія проблемного навчання: взаємодія викладача та студентів на 1 та 2 рівні проблемності, зокрема: «запитання»; «запитання-відповідь».

2. Додаткові бали: участь студентів у конференції та їх публікації у фахових і міжнародних виданнях.

3. Запитання, щодо тематики лекцій, відсилати на електронну пошту (адреса на сторінці електронних курсів).

Для оптимізації навчання першого питання плану, викладачі вишів мають зосередити увагу на розкритті понять : *зміст навчальної дисципліни, навчальна програма, знання, способи діяльності, інтелектуальні уміння і навички, творча пошукова діяльність, емоційно-вольове виховання, дидактична модель навчальної дисципліни, принципи відбору навчального матеріалу.*

Зміст навчальної дисципліни – це система визначених знань, умінь та навичок студентів з дисципліни в поєднанні з їх творчою діяльністю і емоційно-вольовим вихованням. Документом, який визначає обсяг і зміст дисципліни є *навчальна програма*.

Зміст професійної освіти – це система загальнонаукових і спеціальних знань, умінь і навичок, опанування якими забезпечує розвиток здібностей студентів, одержання ними спеціальності та підготовка до трудової діяльності. Основними елементами професійної освіти є : знання, способи діяльності (уміння, навички), творча пошукова діяльність, емоційно-вольове виховання. *Знання* - це система визначених засвоєних понять, закономірностей про явища, предмети об'єктивного світу. Система знань з дисципліни включає наступні види знань : наукові (дані науки, на якій базується дисципліна), науково-історичні (еволюція понять, ідей, шляхи відкриття), методологічні (сукупність знань із методології науки), філософські, логічні, міжпредметні (відображення в навчальній інформації міжнаукових зв'язків), оціночні (фіксують відношення людини до навколишнього світу, його систему цінностей). *Способи діяльності*: вміння,

навички, які є загальнонауковими, професійними, спеціальними; з точки зору психології – сенсорними, моторними, сенсорно-моторними, інтелектуальними. До *інтелектуальних* умінь і навичок належать : конспектування, робота з довідковою літературою, написання тез, рецензій, складання нескладних проектів (карт, схем).

Творча пошукова діяльність – це готовність до пошуку та вирішення нових проблем, завдань. Це застосування знань, умінь у нестандартних умовах, бачення нової проблеми в звичайних умовах, самостійне комбінування відомих способів діяльності, застосування принципово нового способу вирішення завдання. *Емоційно-вольове виховання* характеризується оціночними знаннями, нормами ставлення до навколишнього світу. Відмінність навчальної дисципліни від науки полягає в тому, що до неї входять тільки основні положення тієї чи іншої галузі знань конкретної науки, доступні для засвоєння студентами.

Навчальну дисципліну можна представити у вигляді *дидактичної моделі* (табл.1.1). Дана модель складається з двох блоків: основного, (змістовного), який включає зміст навчальної дисципліни та процесуального, який забезпечує засвоєння знань і формування наукового світогляду, творче мислення, формування вмінь, навичок. Комплексні дисципліни, такі як “*Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності*”, що ґрунтується на декількох науках, можуть мати декілька провідних компонентів: наукові знання, способи діяльності тощо. Залежно від визначеного провідного компонента може бути різний зміст та методика навчання дисципліни.

Дидактична модель навчальної дисципліни “ Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності ”

Таблиця 1.1

Система знань	Способи діяльності	Форми навчання	Методи навчання
---------------	--------------------	----------------	-----------------

Науково-історичні Методологічні Філософські Логічні Міжпредметні Оціночні	Розкрити наукознавство як систему знань, подати графічно класифікацію наук розкрити основні риси працівника науки в світлі конкретної науки, Відобразити графічно, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, систему методів дослідження	Лекція, семінар, практичне заняття, дидактична гра, самостійна робота	Інформаційно-повідомлюючі, пояснювально-ілюстративні, проблемно-пошукові, імітаційні, самостійна робота, методи контролю та самоконтролю, спеціальні методи : діагностика, дослідницька робота, експеримент
--	--	---	---

Принципи відбору навчального матеріалу. Відбір змісту навчання дисципліни здійснюється при орієнтуючій ролі мети, врахуванні формуючих джерел (виробництво, модель професійної діяльності фахівця, наука, дидактичні дисципліни). При відборі навчального матеріалу використовують набір *дидактичних принципів*: науковість, виховуючого навчання, зв'язок теорії з практикою, систематичність і послідовність, свідомість і активність, міцність знань і навичок, доступність, відповідність професійної підготовки вимогам виробництва тощо.

Принцип виховуючого навчання (єдність навчання, виховання і розвитку): готуючись до заняття, викладач має підбирати приклади, що характеризують досягнення відповідної науки, знайомити з працями видатних вчених тощо. Викладач повинен впроваджувати дидактичні ігри, евристичні бесіди, також необхідний систематичний контроль за виконанням робочого режиму.

Принцип науковості: навчальний матеріал потрібно підбирати тільки на науковій основі, студентам подавати перевірені дані.

Принцип систематичності і послідовності : послідовність у навчанні означає, що опис наступного матеріалу має спиратися на попередній і логічно визначати подальший ступінь пізнавальної діяльності.

Систематичність засвоєння знань – набуття навичок у визначеному логічному зв'язку.

Принцип свідомості та активності означає, що студенти мають розуміти значення дисципліни в комплексі з іншими, у свідомому застосуванні знань, умінь, навичок у різних умовах. Як відомо, мислення – це процес руху думки від невідомого до відомого. Починається воно там, де перед людиною постає щось нове, невідоме, коли вона починає щось аналізувати, порівнювати, узагальнювати. Такі запитання виникають за умов проблемної ситуації. Остання характеризується наявністю протиріч між реальним рівнем знань та об'єктивно необхідним для успішного розв'язання завдання. Розумова діяльність різних людей, підлягаючи загальним психологічним закономірностям, водночас характеризується індивідуальними особливостями: самостійність мислення, критичність, гнучкість, глибина і широта мислення, послідовність, швидкість. Індивідуальні відмінності мислення людей зумовлені передусім особливостями їхнього життя, характером діяльності, навчанням.

Принцип міцності знань досягається повторенням, закріпленням, застосуванням наочності, проблемного навчання, імітаційних методів і знаходиться в прямій залежності від осмислення матеріалу. Необхідно вирізняти головні поняття на кожному занятті і досягати міцності засвоєння саме цих знань.

Принцип доступності: відповідність змісту, характеру і обсягу навчального матеріалу рівню підготовки студентів, розвитку їх пізнавальних здібностей. Він залежить від таких факторів, як ступеня осмислення матеріалу, дотримання правил навчання, майстерності викладача, відбору навчального матеріалу і ступеня його дидактичної обробки, методів та прийомів роботи викладача, студента, наочності.

Принцип відповідності професійної підготовки вимогам сучасного виробництва: необхідно знайомити студентів з досягненням виробництва.

Навчати на новому обладнанні, організовувати практику на передових господарствах тощо.

Принцип гуманізації: під час евристичної бесіди, усного фронтального опитування, дидактичних ігор одним із домінуючих принципів навчання може бути принцип гуманізації, заміна взаємовідносин викладач-студент, коли в робочій дружній атмосфері разом шукають шляхи розв'язання проблем. Наприклад, під час проведення такого елементу заняття, як «узагальнення та систематизація», недоцільно забувати про ілюстрацію та демонстрацію. Бажане уповільнення темпу лекції, коли вона насичена елементами проблемності. Проблемне навчання матеріалу на теоретичних заняттях має передбачати : риторичні запитання викладача до студента (1-й рівень проблемності), елементи евристичної бесіди (2,3-й рівні проблемності). Застосовуючи тестування різних рівнів складності на теоретичних та практичних заняттях, необхідно звернути увагу студентів на тип програмованих завдань. Під час проведення інструктажу з лабораторних, практичних, аудиторних самостійних занять, є необхідність у зачитуванні студентам інструкційної карти з викладеним у ній ходом роботи. Під час проведення семінарів, дидактичних ігор, доцільно заслуховувати, по можливості, думки всіх студентів, тому бажана форма організації занять – заняття у малих групах.

Принцип гуманітаризації: мислення кожної людини розвивається й формується в процесі її власної активної пізнавальної діяльності та його зміст і характер завжди зумовлені загальним рівнем пізнання, якого досягло суспільство на певному етапі свого розвитку. На думку визначного французького філософа і етнографа Леві Стросса, ХХІ століття буде століттям гуманітарних наук, або його не буде. Тобто, йде переоцінка ролі гуманітарних знань у системі культури. Гуманітарне знання - це сам світ культури. Гуманітарні знання необхідні головним чином для того, щоб жити, а не тільки знати. Акумулюючи в собі визначені цінності, ідеали, цілі, гуманітарні знання сприяють формуванню людини як соціальної особистості

в цілому. Бо «вивчення» в галузі гуманітарної освіти має на меті не просто засвоєння інформації (де, хто, що, коли), а й формування культури до сприйняття нової інформації (наукової, політичної, естетичної) і формування цілісно зрілої особистості, а взагалі, повинно допомогти людині відповісти на питання: як жити, тобто, за формою гуманітарна освіта має бути ігровою (філософія гри). Нарізно гуманітарна, так як соціальна і технічна культури, не мають повноти, бо це частини єдиної світової культури, яка розійшлась в останні століття в різні боки.

Принцип проблемності реалізується на всіх рівнях активності студентів, на його основі будуються правила взаємодії викладач-студент. В основі активізації навчання студентів лежать різні рівні проблемності. *Важливо методично правильно ставити запитання проблемного характеру:* воно має містити протиріччя. Наприклад, *запитання на дану лекцію: «Чому, на вашу думку, тема лекції має назву: «Основи методології науково-дослідної діяльності», хоча пункти плану та основні поняття лекції зосередженні на розкритті понять «методологія наукових досліджень?»*

Принцип систематичності контролю : викладач зобов'язаний систематично контролювати засвоєння знань студентами. Інформація від студентів про ступінь засвоєння нової програмної порції навчального матеріалу дає можливість викладачу оптимально вирішувати складні освітні завдання. Пізнавальну діяльність студентів вишів активізують такі *прийоми (елементи)*, як: застосування методів активного навчання, робота над проблемно-змістовними завданнями та тестами-задачами, написання есе. Їх функція - встановлення безпосереднього контролю за процесом засвоєння навчального матеріалу.

Тести професійної компетентності - це система контрольних завдань стандартної форми, орієнтованих на вимір і оцінку, обсяг, повноту, системність, міцність та осмислення професійних знань, а також дієвість і самостійність умінь випускника вищого навчального закладу, що дозволяють

співставляти рівень його досягнень у процесі професійної підготовки з еталонними вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики до професійних умінь, які характеризують здібність і здатність випускника повною мірою виконувати виробничі функції на певному рівні кваліфікації та кваліфікаційної спеціалізації в конкретній сфері праці. Загальними вимогами до тестових завдань можна вважати: належність до предметної сфери (предметна чистота), стислість тестового завдання, ясність і чіткість, коректність (немає суперечливих тверджень), наявність диференційної міри складності тестового завдання (тестові завдання повинні мати певну міру складності). Тестування допомагає викладачеві виявити структуру знань студентів і на цій основі переоцінити методичні підходи до навчання з дисципліни, індивідуалізувати процес навчання. Дуже ефективним є використання тестів безпосередньо в процесі навчання, при самостійній роботі студентів. У цьому випадку студент сам перевіряє свої знання. Не відповівши відразу на тестове завдання, студент отримує підказку, що роз'яснює логіку завдання, і виконує його вдруге.

В «Тлумачному словнику іншомовних слів» Л.П. Крисина есе (історично походить від латинського слова *exagium* – зважування; французькою – *essai* досвід, проба, спроба, нарис;) визначається як «нарис, який трактує які-небудь проблеми не в систематичному науковому вигляді, а у вільній формі». Для написання есе потрібно: *вміти*: робити аналіз текстового змісту, виділяти ту проблему, яка ставиться в тексті; коментувати авторську думку; робити правильну аргументацію власної думки. Дотримуватись обов'язкових *умов*: користуватись тільки доречною лексикою, намагаючись її урізноманітнити; писати максимально грамотно, щоб думки можна було оформити виходячи з нормативів граматики, стилістики, синтаксису.

Структура і план есе. Структура есе визначається пропонованими до нього вимогами: думки автора есе з проблеми викладаються у формі коротких тез. Думка повинна бути підкріплена доказами - тому за тезою слідує аргументи. Аргументи - це факти, явища суспільного життя, події, життєві

ситуації і життєвий досвід, наукові докази, посилання на думку вчених та ін. Краще приводити два аргументи на користь кожної тези: один аргумент здається непереконливим, три аргументи можуть «перевантажити» виклад, виконане в жанрі, орієнтованому на стислість і образність. Таким чином, есе набуває кільцевої структури (кількість тез і аргументів залежить від теми, обраного плану, логіки розвитку думки): вступ; теза, аргументи; теза, аргументи; теза, аргументи; висновок. При написанні есе важливо також враховувати наступні моменти: 1. Вступ і висновок повинні фокусувати увагу на проблемі (у вступі - резюмується думка автора). 2. Необхідно виділення абзаців, червоних рядків, встановлення логічного зв'язку абзаців: так досягається цілісність роботи. 3. Стиль викладу: есе властиві емоційність, експресивність, художність. Фахівці вважають, що належний ефект забезпечують короткі, прості, різноманітні за інтонацією пропозиції, уміле використання «найсучаснішого» розділового знака - тире. Втім, стиль відбиває особливості особистості, про це теж корисно пам'ятати.

2. Поняття методології та методики наукових досліджень

Викладач звертає увагу студентів на те що, процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології.

Викладачем акцентується увага: методологія походить від грецького слова *methoges* - пізнання і *logos* - вчення. Викладач наголошує, що поняття методологія має два значення: по-перше, методологія - це сукупність засобів, методів, прийомів, які застосовують у певній науці; по-друге, це галузь знань, яка вивчає засоби, принципи організації пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності людини. Методологія - це схема, план вирішення поставлених завдань наукового дослідження. Наприклад, вивчаючи конкретні способи проведення експерименту, спостережень, вимірювань, методологія науки виділяє ті ознаки, які властиві будь-якому експерименту.

Отже, розвиток методології - одна зі сторін розвитку науки в цілому. Будь-яке наукове відкриття має не тільки предметний, а й методологічний

зміст, оскільки це пов'язано з критичним переосмисленням існуючого апарату понять, передумов і підходів до інтерпретації об'єкта, явища, що вивчається.

Викладач наголошує, що нині методологія виступає як окрема наукова дисципліна, яка вивчає технологію проведення наукових досліджень; опис і аналіз етапів досліджень і низку інших проблем.

Методологія - це сукупність правил визначення понять у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження. Методологія - це вчення про систему наукових принципів і способів дослідницької діяльності: вона включає фундаментальні, загальнонаукові принципи (є її основою), конкретно наукові принципи (лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі), систему конкретних методів і технік (застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань).

Є доцільність у наголошенні викладачем *головної мети методології науки* - визначення проблеми, предмета дослідження, вивчення та аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в науці як на емпіричному, так і теоретичному рівнях пізнання, перевірка істинності результатів.

Викладач звертає увагу студентів, що у багатьох зарубіжних літературних джерелах (Карбоньє Ж., Корнута Р, ін.) поняття методології і методів дослідження не розмежовуються. Осмисленням методів наукового пізнання, розробкою його методології займались видатні вчені минулого : Арістотель, Ф. Бекон, Г. Галілей, І. Ньютон, Г. Лейбніц, М. Ломоносов, Ч. Дарвін, Д. Менделєєв, І. Павлов, А. Ейнштейн, Н. Бор та інші. Викладач акцентує увагу студентів, що вітчизняні науковці розглядають методологію як вчення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження. Зокрема, за визначенням *В. Шейко та Н. Кушнарєнко, методологія - це концептуальний виклад мети, змісту,*

методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Викладач зазначає, що в цьому визначенні точно сформульовані *основні функції методології*, які зводяться до наступного:

- визначення способів отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- визначення певного шляху, на якому досягається науково-дослідна мета;
- забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- введення нової інформації до фонду теорії науки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці;
- створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Викладач акцентує увагу студентів на історії формування основних ідей методології науки. У період античної культури з'явилися перші паростки методології отримання нових знань. Так, стародавні греки найбільш доцільним способом відкриття нових істин визнавали дискусії, в результаті яких виявлялись протиріччя про предмет обговорення, суперечливість трактувань, які дозволяли відстоювати ненадійні і малоймовірні здогадки. Формування основних ідей методології науки, що почалося в епоху Відродження, в значній мірі сприяли успіхи в природознавстві і початок розмежування філософії та спеціальних наук, фундаментальних та прикладних. У зв'язку з цим особливого значення набули методи дослідження, які є складовою частиною пізнавального процесу і відіграють важливу роль у науці.

Доцільно наголосити викладачеві і на значенні методики дослідження, а саме: *наукові дисципліни, які утворюють систему наук, поділяються на три основні групи: природничі, гуманітарні і технічні науки. Різні наукові дисципліни відрізняються одна від одної не тільки характером і змістом*

об'єкта вивчення, а й специфічними, так званими конкретними науковими методами. У науці від категорії, методів дослідження та узагальнення часто залежать кінцеві результати дослідження в цілому.

Узагальнюючи питання, викладач, робить акцент: складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми вимагає певної методики дослідження. Методика - це вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів дослідження. Методи дослідження - це впорядкована система, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності. Вибір конкретних методів дослідження диктується характером матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методика є системною сукупністю прийомів дослідження, це система правил використання методів, прийомів і техніки дослідження. Якщо ця сукупність строго послідовна від початку дослідження і до отримання результатів, то це називається *алгоритмом*.

Отже, створення наукової методології та методики досліджень є великою перемогою людського розуму.

3. Методологія теоретичних досліджень

Доцільно навчання третього питання плану викладачеві розпочати з пояснення означень, а саме: теоретичне дослідження з методологічної точки зору належить до вищого рівня наукового знання. Воно розкриває і обґрунтовує більш глибокі і суттєві сторони явищ, які вивчаються. На теоретичному рівні дослідження використовуються такі *загальнонаукові методи*:

1. *ідеалізація* (це уявне створення об'єктів і умов, які не існують в дійсності, і не можуть бути практично створені. Вона дає можливість реальним об'єктам уявно надати гіпотетичних нереальних ознак, що дозволяє вирішити завдання в закінченому виді);

2. *формалізація* (це метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі за допомогою формул або спеціальних символів);
3. *аналіз* (спосіб наукового дослідження, за яким явище поділяється на складові);
4. *синтез* (дослідження явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів в єдине ціле);
5. *індукція* (метод, при якому за конкретними фактами і явищами встановлюються загальні принципи і закони);
6. *дедукція* (конкретні положення виводяться із загальних);
7. *прийняття гіпотез* (гіпотези є формою переходу від фактів до законів);
8. *створення теорії* (теорія є сукупністю основних ідей, понять, тлумачень в тій чи іншій галузі науки, об'єднаних в одну достовірну систему знань про об'єкт теорії);
9. *узагальнення* (результатами наукових досліджень, що проводяться за допомогою експерименту, є емпіричні закони, які виражають конкретні закономірності та узагальнюють результати певного експерименту).

У сучасних теоріях прийнято виділяти такі основні компоненти:

1. вихідну експериментальну основу у вигляді фактів, що вимагають теоретичного пояснення;
2. вихідну теоретичну основу - ідеалізовану модель найбільш суттєвих зв'язків з реальністю об'єкта теорії, яка створюється на основі сукупності першопочаткових постулатів, аксіом, гіпотез тощо;
3. логіку теорії - багато допустимих, у рамках теорії, правил логічного висновку і доведень;
4. сукупність теоретично виведених тверджень.

Відповідно названих компонентів, теоретичні розробки наукового дослідження складають такі основні розділи:

1. вивчення фізичної або економічної суті процесу;

2. формування гіпотези дослідження;
3. вибір, обґрунтування і розробка моделі дослідження;
4. аналіз теоретичних рішень, формулювання висновків.

Викладач наголошує, що важливими методами наукового пізнання є:

- метод абстрагування, тобто відмова від другорядних фактів з метою зосередження на важливих особливостях явища, яке вивчається;

- аксіоматичний метод - спосіб побудови наукової теорії, за яким деякі аксіоми (постулати) приймаються без доказів і потім використовуються для отримання подальших знань за певним логічним правилом;

- аналогія, за якої одержують нові знання про об'єкти чи явища на основі того, що вони є подібні до інших. Міра достовірності за аналогією залежить від кількості подібних ознак у порівняльних явищах (чим їх більше, тим більшу ймовірність має заключення). Аналогія тісно пов'язана з моделюванням або модельним експериментом.

- Гіпотетичний метод пізнання передбачає розробку наукової гіпотези, наукового передбачення, які мають елементи новизни та оригінальності на базі всіх основних методів. У прикладних науках цей метод є основним. Акцентується увага студентів: *методологія гіпотетичного методу включає наступне*: вивчення фізичної, економічної та інших сторін суті явища, яке досліджується за допомогою методів моделювання, аналізу, синтезу тощо.

- Системний аналіз - при вивченні складних, взаємопов'язаних проблем. В основі системного аналізу лежить *поняття системи*, під якою розуміють сукупність багатьох об'єктів, які характеризуються раніше визначеними властивостями з фіксованими між ними відносинами. На основі цього поняття враховують зв'язки, проводиться кількісне порівняння всіх альтернатив, для того щоб усвідомлено вибрати найліпше рішення, яке оцінюється за будь-яким критерієм.

Акцентується увага викладачем на *методологію* системного підходу: на основі аналізу структури складної системи і функції її елементів роблять заключення про вклад кожного елементу у функціонування системи, і її

можливості в цілому. Досягнення потрібного сумарного ефекту, управління структурою і функцією складної системи здійснюється її коригуванням або створенням нової системи функціонування. Зауважується викладачем, що *методологія* системного аналізу включає чотири етапи. Перший - визначення об'єкта, цілей і завдань дослідження, а також критеріїв для вивчення, і управління об'єктом. Неправильно поставлене завдання може звести нанівець всі результати наступного аналізу. Під час другого етапу визначаються межі системи, її структура; об'єкти і процеси, що мають відношення до поставленої мети. Третій, основний етап системного аналізу, передбачає складання математичних моделей досліджуваної системи. На четвертому етапі отриману математичну модель аналізують і формують висновки.

Як підсумок: теорія виступає як доказ істинності експерименту.

4. Основи методології досліджень емпіричного рівня

Відзначається викладачем, що важливу роль у науковому дослідженні відіграють пізнавальні завдання, що з'являються при вирішенні наукових проблем.

На емпіричному рівні науковець отримує нові знання на основі дослідів за допомогою спостереження, експерименту та опису:

- Спостереження - це спосіб пізнання об'єктивного світу на основі безпосереднього сприйняття предметів і явищ за допомогою чуттєвості. Воно дозволяє отримати первинний матеріал для вивчення. Спостереження ведеться за планом і підпорядковується певній тактиці.

- Експеримент - це система операцій, впливу або спостережень, спрямованих на одержання інформації про об'єкт при дослідницьких випробуваннях, які можуть проводитись у природних і штучних умовах при зміні характеру проходження процесу.

Експеримент проводять на заключному етапі дослідження і він є критерієм істини теорії, і гіпотез. Основною метою експерименту є перевірка теоретичних положень (підтвердження робочої гіпотези), а також

більш широкого і глибокого вивчення теми наукового дослідження. Експериментальні дослідження є лабораторними і виробничими. В окремих випадках виробничий експеримент ефективно проводити методом анкетування. Цей метод дозволяє зібрати обширну інформацію з питання, яке цікавить. Залежно від теми наукового дослідження обсяг експерименту може бути різним. Інколи для підтвердження робочої гіпотези достатньо лабораторного експерименту, але буває і так, що необхідно проводити серію експериментальних досліджень: пошукових, лабораторних, полігонних на об'єкті, що знаходиться в експлуатації. Для проведення будь-якого експерименту слід розробити *методологію*, тобто загальну структуру (проект) експерименту, постановку і послідовність виконання експериментальних досліджень.

Методологія експерименту включає такі основні етапи:

1. розробка плану-програми експерименту;
2. оцінка виміру і вибір засобів для проведення експерименту;
3. проведення експерименту;
4. обробка та аналіз експериментальних даних.

Це схема традиційного експерименту. В умовах комп'ютеризації можна дещо змінити схему. Велике значення при проведенні експерименту має порядність виконавців, тут недопустима халатність, бо це може вплинути на чистоту експерименту. При проведенні експерименту ведення журналу є обов'язковим. У журналі записується тема дослідження, прізвище виконавця, час, місце проведення експерименту, характеристика навколишнього середовища, дані про об'єкт, засоби виміру, результати спостереження, а також і інші дані, які можуть бути потрібними для оцінки результатів досліджу.

Наголошується викладачем, що на практиці виділяють три напрями, що визначають необхідність проведення експерименту.

Перший - теоретично отримана аналітична залежність, яка однозначно трактує процес дослідження. У цьому випадку обсяг експерименту для

підтвердження встановленої залежності мінімальний, оскільки вона однозначно визначається експериментальними даними.

Другий випадок - теоретичним шляхом встановлено тільки характер залежності. Обсяг експерименту дещо більший.

Третій випадок - теоретично не вдалось одержати будь-якої залежності. Розроблено тільки передбачення про якісні закономірності процесу. В багатьох випадках доцільно проводити пошуковий експеримент. Обсяг експерименту значно збільшується.

- Опис. Відзначається викладачем, що особливу увагу в методиці слід приділити математичним методам обробки та аналізу дослідних даних - встановленню емпіричних залежностей, встановленню критеріїв та інтервалів. Тому слід дуже ретельно співставити факти, причини, що обумовили хід того чи іншого процесу і встановити адекватність гіпотези та експерименту.

При обробці результатів вимірів і спостережень широко використовують графічні методи. Для дослідження закономірностей між процесами застосовують кореляційний аналіз.

Зауважується викладачем, що результатами наукового дослідження можуть бути емпіричні закони, які ґрунтуються на фактах, встановлених за допомогою спостережень і експерименту. Разом з тим емпіричні і теоретичні закони знаходяться у взаємозв'язку і доповнюють один одного. Результатом емпіричних досліджень, що проводяться дослідним шляхом, є конкретні факти, за якими здійснюється констатація суттєвих кількісних і якісних ознак і властивостей об'єкта, що вивчається, і вони стають носіями елементарного знання.

Викладач підкреслює, що відносна постійність емпіричних характеристик та зв'язків між ними в об'єкті, які досліджуються, багаторазово реєструються в досліді, вираховуються за допомогою емпіричних правил і законів, частина яких має ймовірний характер. На емпіричному рівні пізнання формується ряд прикладних наук.

4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень

Викладач наголошує, що до пізнавальних прийомів належать: моделювання, ідеалізація, абстракція, узагальнення, уявний експеримент.

Модель у широкому розумінні - це матеріальне або розумове уявлення об'єкта дослідження в образі більш доступному і сприятливому для вивчення, ніж сам оригінал.

Відзначається викладачем, що між моделлю та оригіналом має бути певна відповідність, яка може бути подібною за фізичними характеристиками моделі і оригіналом або в подібності функцій, які виконують модель, і оригінал, або в математичному описі «поведінки» моделі і оригіналу.

Концентрується увага студентів: *у кожному конкретному випадку модель зможе виконувати свою роль тільки тоді, коли міра її відповідності оригіналу буде визначена досить чітко. Ця відповідність досягається за допомогою так званих критеріїв подібності.*

Звертається увага студентів, що моделювання широко застосовується як у теоретичних, так і експериментальних дослідженнях. Таке поєднання теоретичного і експериментального моделювання характерне для науки кінця ХХ століття.

Ідеалізація є пізнавальним прийомом, у процесі якого дослідник в думках конструює так званий ідеальний об'єкт, якого немає в дійсності, спираючись на реально існуючий прообраз, і надає такі ознаки і властивості, які в принципі не можуть належати його реальному прообразу.

Абстрагування - метод наукового пізнання, суть якого полягає у виділенні кількох ознак або властивостей об'єкта, що досліджується, при означеному розумовому відключенні інших властивостей, зв'язків і відносин предмета. *Методологія* абстрагування здійснюється в два прийоми: перший - виділення в об'єкті, який вивчається, найбільш важливого і встановлення неіснуючих фактів; другий - у реалізації

можливостей абстрагування і заміни реального об'єкта більш простим - моделлю.

Доцільно викладачу наголосити: *у цьому розумінні ідеалізація і абстрагування невіддільні від моделювання.*

Акцентується увага викладачем, що характерною особливістю теоретичних досліджень є широке застосування узагальнень - прийомів здобуття нових знань шляхом розумового (уявний) переходу від конкретних висновків і заключень до більш загальних, які в найбільшій мірі відображають суть дослідницького процесу. Ідеалізація, абстрагування, узагальнення є основою загальної форми науково-дослідного евристичного мислення – уявного експерименту.

Зазначається викладачем, що *розумовий (уявний) експеримент* у даний момент набрав важливого значення в формуванні, розширенні і обґрунтуванні основних понять і принципів теоретичного характеру в природничих науках. В основі будь-якого уявного (розумового) експерименту явно чи неявно є запитання: «Що зміниться, якщо..?». Без такої постановки питання експеримент втрачає цінність.

Наголошується викладачем, що *при розробці теорії застосовуються логічний і історичний методи*. Логічний включає гіпотетично-дедуктивний і аксіоматичний методи. Історичний метод дозволяє досліджувати виникнення, формування і розвиток процесів, і подій у часі.

Викладач, систематизуючи та узагальнюючи матеріал, дає відповідь на поставлене на початку заняття запитання проблемного характеру : «Чому, на вашу думку, тема лекції має назву: «ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ», хоча пункти плану та основні поняття лекції зосереджені на розкритті понять « методологія наукових досліджень?» Відповідь. «науково-дослідна діяльність передбачає наукові досліджені, отже, увага мала зосереджуватись на методології наукових досліджень.

Тема семінарського заняття №1: «Основи методології науково-дослідної діяльності»

Форма навчальної діяльності : семінарське заняття. Вид заняття : семінар-дискусія. Мета: узагальнити і систематизувати знання з теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: реферативне повідомлення, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План семінарського заняття

1. Поняття методології та методики наукових досліджень.
2. Методологія теоретичних досліджень.
3. Основи методології досліджень емпіричного рівня.
4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень.

Рекомендована література

‘1. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень [текст] : Навчальний посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.

2. Головій В.М., Кузькін Є.Ю., Піддубна Л.В. Основи наукової діяльності: методологія, організація, оформлення результатів : [Навчальний посібник]. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2010. – 344 с.

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Поняття методології та методики наукових досліджень	Узагальнено і систематизовано «поняття методології та методики наукових досліджень»	2
2. Методологія теоретичних	Узагальнено і	2

досліджень	систематизовано «методологія теоретичних досліджень»	
3. Основи методології досліджень на емпіричному рівні	Узагальнено і систематизовано » основи методології досліджень емпіричного рівня»	2
4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень	Узагальнено і систематизовано «пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень»	4

Методичні рекомендації.

1. Підготуватися до дискусії з розкриття поняття «методологія» та «методика наукових досліджень».

2. Опрацювавши рекомендовану літературу (Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень [текст] : Навчальний посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.) тощо, розкрити питання з методології теоретичних досліджень

3. Підготувати доповідь, визначивши методологію досліджень на емпіричному рівні.

4. Підготуватися до дискусії, опрацювавши літературу (Головій В.М., Кузькін Є.Ю., Піддубна Л.В. Основи наукової діяльності: методологія, організація, оформлення результатів : [Навчальний посібник]. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2010. – 344 с.), щодо пізнавальних прийомів і форм наукових досліджень.

Коротко зупинимося на *особливостях роботи викладача в період підготовки до семінару*. Завчасна видача плану семінару - запорука успішної підготовки до нього кожного студента. Якщо ж до цього часу в лекції була поставлена проблема, створена проблемна ситуація - викликаний інтерес до теми, як запропоновано нами, то це буде значно активізувати підготовку студента до чергового заняття. Як відомо, практична робота кожного студента з підготовки до семінару включає чотири етапи. *На першому етапі* необхідно

усвідомити мету семінару. Тому викладачеві доцільно кожному студенту визначити свою роль і завдання на семінарі (підготовка реферату, виступи тощо), обсяг і порядок роботи, передбачити потрібні джерела з кожного питання (який матеріал підготувати для обґрунтування, які додаткові матеріали можна буде залучити, де їх знайти). *Другий етап* підготовки до семінару включає роботу по збору та ознайомленню з рекомендованою літературою. *Третій етап* - глибоке вивчення джерел. *Четвертий (заключний) етап* передбачає поглиблену роботу з конспектом, складання плану виступу. На всіх етапах студенти працюють або під безпосереднім керівництвом викладача (що особливо характерно на перших семінарах із курсу), або в режимі консультування. На першому етапі підготовки студентів до семінару доцільно провести колективну настановчу консультацію: нами пропонується на першій лекції, у питанні «Вступ до дисципліни». У період поглибленої роботи студентів над рекомендованими джерелами викладач, як правило, проводить індивідуальні консультації та співбесіди. На основі сформованого уявлення про готовність студентів до семінару, викладач приступає до розробки (уточнення) робочого плану (сценарію) семінарського заняття. Це пов'язано з тим, що реалізація пізнавальної мети в ході семінару вимагає від нього вмілого методичного управління. Як показує досвід, ключовими в побудові такого сценарію є два принципи; *принцип наростання складності проблемних завдань* на кожному занятті і протягом всього курсу і *принцип цільової системності*. Ретельна підготовка до проведення семінару, робочий план (сценарій), дає викладачу великі можливості оперативно керувати семінаром, використовуючи в будь-яких ситуаціях заздалегідь заготовлений матеріал: студенти неактивні, із об'єктивних причин неготові до заняття тощо. Наявність сценарію та заздалегідь підготовлених запитань проблемного характеру, виробничих ситуацій, додасть упевненості викладачу.

ТЕМА 2. НАУКА ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План. Методика навчання питань

1. Наукознавство як система знань.
2. Класифікація наук.
3. Основні якості працівника науки.

Основні поняття теми: наукознавство, класифікація, науковець, наука, якість, наукова діяльність.

Нагадаємо умови ефективності та види проблемного навчання. Проблемне навчання не може бути однаково ефективним у будь-яких умовах. Практика показує, що процес проблемного навчання породжує різні рівні як інтелектуальних труднощів студентів, так і їх пізнавальної активності: пізнавальна самостійність студента може бути або дуже високою, або майже повністю відсутні. У зв'язку з цим фактом робляться фахівцями спроби виділити види проблемного навчання. Види проблемного навчання краще за все розрізняти за відповідними видами творчості. На цій підставі можна виділити *три види проблемного навчання*. Перший вид («наукове» творчість) - це теоретичне дослідження, тобто пошук і відкриття студентом нового правила, закону, теореми тощо. В основі цього виду проблемного навчання лежить постановка і вирішення теоретичних навчальних проблем. Другий вид (практична творчість) - пошук практичного вирішення, тобто пошук

способу застосування відомого знання у новій ситуації, конструювання, винахід. В основі цього виду проблемного навчання лежить постановка і вирішення практичних навчальних проблем. Третій вид (творчість) - це відображення дійсності на основі творчої уяви, що включає малювання опорних схем, гру тощо.

Всі види проблемного навчання характеризуються наявністю репродуктивної, продуктивної і творчої діяльності студента, наявністю пошуку і розв'язання проблеми. Вони можуть здійснюватися під час різних форм організації педагогічного процесу. Однак, *перший* вид найчастіше зустрічається на занятті, де спостерігається індивідуальне, групове або фронтальне вирішення проблем: лекції, семінари. *Другий* - на лабораторних, практичних заняттях, гуртках, факультативах, виробництві. *Третій* вид – під час дидактичних ігор та поза аудиторної самостійної роботи. Останні два види проблемного навчання характеризуються вирішенням індивідуальних або групових навчальних проблем.

Цілком зрозуміло, що кожен вид проблемного навчання, як внутрішньо диференційована діяльність, має складну структуру, що дає, залежно від безлічі чинників, різну результативність навчання. Ефективним може вважатися такий процес навчання, який зумовлює: збільшення обсягу знань, умінь і навичок у студентів; поглиблення і зміцнення знань, новий рівень навченості і вихованості; новий рівень пізнавальних потреб навчання; новий рівень сформованих пізнавальної самостійності і творчих здібностей.

Кожен з перелічених видів проблемного навчання може протікати з різним ступенем пізнавальної активності студента. Визначення цієї міри має важливе значення для управління процесом формування пізнавальної самостійності студентів.

Умовно, чисто емпірично, виділяють чотири рівні проблемного навчання (рівень звичайної активності, рівень напівсамостійний, самостійний (продуктивний) і рівень творчої активності), кожен з яких складається з ряду показників, вже визначених у науці або взятих з метою практичної орієнтації

в оцінці процесу і результатів проблемного навчання. У психолого-педагогічній літературі для цієї мети використовуються такі показники (параметри), як «рівень засвоєння» і «рівень навченості». Вони важливі для визначення ефективності і проблемного навчання, але недостатні. Тому використовуємо внутрішньо пов'язані між собою параметри «рівень проблемності» і «рівень ефективності».

Рівень проблемності навчання - основний, початковий критерій, оскільки він відображає зміст навчального матеріалу, наявність у ньому навчальних проблем різної складності. Рівень виявлених проблем визначається головним чином двома показниками: складністю проблемних завдань, запитань (з урахуванням їх кількості та якості) і співвідношенням чотирьох основних (за змістом навчального завдання) *типів самостійних робіт* студентів: а) репродуктивного (відтворюючого); б) пізнавально-практичного; в) репродуктивно-пошукового; г) творчого. Всі вони припускають засвоєння нових понять, законів, правил, теорем тощо. Наприклад, самостійна робота (завдання) відтворюючого типу може містити теоретичну навчальну проблему, але за способом вирішення вона може бути інформаційною і не обумовлювати проблемного навчання студента.

Відповідно до рівня складності проблемних завдань, питань та їх співвідношенням з типами самостійних робіт, можна вказати на *чотири рівні проблемності*: рівень, що обумовлює репродуктивну діяльність студента (дії за зразком) - найнижчу ступінь пізнавальної самостійності; рівень, що забезпечує застосування колишніх знань у новій ситуації; репродуктивно-пошуковий рівень; творчий рівень.

Рівень ефективності проблемного навчання відображає процес засвоєння студентом нових знань і способів розумової діяльності. Він характеризується рівнем засвоєння знань і ступенем самостійності студента у постановці проблеми та її вирішенні, часткою його участі на кожному з п'яти етапів пізнавального процесу при даному рівні проблемності, або «повнотою етапів» процесу проблемного навчання. Рівень ефективності проблемного

навчання можна визначити за вмінням студента користуватися так званими «дослідними методами» навчання.

Рівень засвоєння знань. Виходячи з особливостей сучасного навчання, дидакти вказують, що засвоєння знань може відбуватися на трьох рівнях: а) сприйняття, осмислення і запам'ятовування; б) застосування знань у схожій ситуації; в) застосування знань в істотно новій ситуації, що вимагає прояву тих або інших характеристик творчої діяльності. В якості четвертого рівня необхідно вказати на самостійне добування нових знань (а не тільки застосування наявних) шляхом подолання суперечностей, шляхом «відкриттів» (або конструювання) при вирішенні навчальних проблем. Цей четвертий рівень засвоєння характерний для високого рівня ефективності проблемного навчання і формує необхідну структуру розумового процесу, оскільки «проблемна ситуація викликає процес мислення, а її вирішення складає процес засвоєння».

1. Наукознавство як система знань

*На початку навчання першого питання плану, викладачу доцільно поставити запитання проблемного характеру, ще першого рівня складності, риторичне: «**Чому, на Вашу думку, вважається, що наукознавство активно впливає на інтеграцію вітчизняної науки з науковими системами інших країн, хоча наукознавство є цілісною методолого-соціальною системою знань про науку?**»*

Важливо відзначити, що в епоху глобальних змін і проблем розвиток науки має величезне значення і вимагає вивчення самої науки як соціального явища. Цю проблему вирішує принципово новий науковий напрям, який має назву наукознавство, або наука про науку.

Викладач наголошує: «Наукознавство - це наука, яка вивчає закономірності розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального та духовного життя суспільства».

Акцентується увага, що більш ніж тисячолітня історія розвитку науки висвітлює ряд закономірностей і тенденцій власного розвитку. Наука на кожному етапі нагромаджує в концентрованому вигляді наукові досягнення, і кожен факт включається в загальний фонд, не перекреслюється подальшими досягненнями пізнання, а тільки переосмислюється й уточнюється.

Зауважується, що спадковість науки веде до однієї лінії її поступового розвитку і незворотності її характеру, забезпечує функціонування науки як особливого виду соціальної пам'яті людства, яка теоретично використовує попередній досвід пізнання дійсності та оволодіння її законами.

Зазначається, що процес розвитку науки супроводжується нагромадженням знань і формуванням певної структури самої науки.

Наголошується, що приблизно в 30-ті роки двадцятого століття почала формуватись проблематика наукознавства і тільки в 60-ті роки цього ж століття наука про науку сформувалась як окрема галузь, коли чітко визначився предмет і завдання наукознавства.

Підкреслюється викладачем, що *основними завданнями наукознавства є:*

- вивчення законів і тенденцій розвитку науки;
- аналіз взаємодій наук;
- прогноз розвитку науки;
- проблеми наукового знання й наукової творчості;
- організація науки й управління її розвитком.

Зазначається, що у цей період почали створюватись колективи з питань розробки проблем наукознавства, визначення системи показників для ключових наукознавчих понять із використанням методів різних наук. Сформувалась галузь статистичного дослідження структури і динаміки інформаційних потоків наукової інформації.

Акцентується увага студентів, що в даний час у наукознавстві чітко визначені основні розділи знань про науку: «Загальна теорія науки» (розробка методології). «Історія науки» (виявлення закономірностей розвитку науки).

«Соціологія науки» (аналіз взаємодії науки та суспільства в різних соціально - економічних формаціях). «Економіка науки» (вивчення критеріїв економічної ефективності наукових досліджень). «Політика і наука» (визначення напрямів науки з врахуванням потреб суспільства і загальної політики держави). «Теорія наукового прогнозування» (розробка стратегії науки на майбутнє). «Методологія науки» (дослідження систем у науці, побудова моделей науки і різних видів наукової діяльності). «Організація праці, психологія, етика і естетика наукової діяльності» (розробка системи організації праці вчених, вивчення інтересів, емоцій, індивідуальні особливостей вчених). «Наука і право» (дослідження взаємовідносин між науковими колективами і їх працівниками, розробка системи міжнародних та державних законів про науку). «Мова науки» (розробка міжнародних та національних систем понять і термінології, особливостей стилю викладення результатів наукових досліджень). «Класифікація наук» (розробка міжнародних і національних систем класифікації наук).

Отже, наукознавство є цілісною методолого-соціальною системою знань про науку. Комплексність наукознавства виражається у використанні різних методів і досягнень всього різноманіття наук для розробки специфічних проблем, які не вирішуються жодною із окремих наук.

Підкреслюється, що наукознавство узагальнює світовий досвід розвитку науки, активно впливає на інтеграцію вітчизняної науки з науковими системами інших країн, оскільки сучасна наука характеризується цілісним і різнобічним підходом до вивчення об'єктів.

Викладач ще раз наголошує студентам на необхідності надати відповідь на запитання проблемного характеру, під час узагальнення та систематизації матеріала. Відповідь на запитання проблемного характеру: «Оскільки сучасна наука характеризується цілісним і різнобічним підходом до вивчення об'єктів, то наукознавство, узагальнюючи світовий досвід розвитку науки, активно впливає на інтеграцію вітчизняної науки з науковими системами інших країн».

2. Класифікація наук

Запитання проблемного характеру: «Чому, на Вашу думку, класифікація наук є теоретичною основою для практичної діяльності суспільства, хоча метою класифікації наук заявлено розкриття взаємозв'язку між науками?»

Підкреслюється, що одним із основних завдань наукознавства є розробка класифікації наук, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань і взаємозв'язок усіх наук.

Зауважується, що класифікація наук у наукознавстві виконує функції групування наукових знань в певні системи, що сприяє уніфікації науки, її міжнародним зв'язкам і зростанню темпів розвитку.

Наголошується, що сучасна класифікація наук виражає взаємозв'язок природничих, технічних, гуманітарних наук і філософії. В основі такої класифікації лежать специфічні особливості вивчення різними науками об'єктів матеріального світу.

Акцентується увага, що класифікація фіксує (відображає) закономірні зв'язки між об'єктами, визначає їх місце і основні властивості в цілісній системі, є засобом збереження та пошуку інформації.

Підкреслюється, що метою класифікації наук є розкриття взаємного зв'язку між науками на основі певних принципів і відображення цих зв'язків у вигляді логічно аргументованого розміщення, групування сукупності наук в єдину систему знань і графічного відображення структури взаємозв'язку між ними в різній формі, зокрема, у вигляді таблиць.

Зауважується, що класифікація наук має велике наукове значення. Спираючись на предметні і методичні зв'язки наукових дисциплін та їх груп, класифікація сприяє спрямованому руху науки від емпіричного нагромадження знань до рівня теоретичного синтезу, системного підходу до наукових проблем.

За характером спрямованості і безпосереднього відношення до практики науки прийнято поділяти на фундаментальні і прикладні.

Зазначається, що завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи, і суспільства. Сфера проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук (математика, ядерна фізика, фізика плазми, фізика низьких температур, кібернетика); хімія і біологія; велика група наук про Землю (геологія, геофізика, фізика атмосфери, води і суші); соціальні науки.

Підкреслюється, що фундаментальні дослідження поділяються на вільні (чисті) і цілеспрямовані. Вільні (чисті) дослідження, як правило, мають індивідуальний характер і очолюються визнаним вченим - керівником роботи. Характерною особливістю цих досліджень є те, що вони наперед не визначають певних цілей. Цілеспрямовані дослідження мають відношення до певного об'єкта і проводяться з метою розширення знань, без урахування можливих галузей їх застосування. Темі фундаментальних досліджень часто визначається інтуїцією, досвідом і внутрішньою логікою розвитку науки.

Зауважується, що безпосередня мета прикладних наук полягає в застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем. Прикладні науки можуть розвиватися з перевагою як з теоретичної, так і практичної проблематики. Як правило, фундаментальні науки в своєму розвитку випереджають прикладні, створюючи для них теоретичну базу.

Акцентується увага, що класифікація науки є не самоціллю, вона має, окрім наукового значення, також і практичне. Вона є теоретичною основою для багатьох сторін практичної діяльності суспільства: організації і структури наукових закладів та їх взаємовідносин, планування науково-дослідних робіт та їх взаємозв'язку, особливо тих робіт, які мають комплексний характер; взаємозв'язку теоретичних досліджень з практичними завданнями народного господарства і нарешті, для бібліотечної класифікації.

Підкреслюється, що науку як систему в цілому умовно поділяють на природничі та соціально-філософські науки. Перші вивчають закони і явища навколишнього світу і включають: фізику, хімію, біологію, математику. Інші - закономірності розвитку суспільства, до яких належать - історія, політологія, філософія, економічна теорія, основи менеджменту.

Викладач звертає увагу, що у процесі розвитку наукового пізнання природи, суспільства і мислення проходила зміна лідерів науки. Як відомо, наукове знання зародилося в стародавні часи в формі натурфілософії, і природно, що лідером сукупності наук була філософія, під егідою якої і розвивалось зародження наукових знань.

Підкреслюється викладачем, що у середньовіччя лідером наук стали теологічні (католицизм), під егідою яких розвинувся релігійний світогляд. В епоху Відродження в країнах Західної Європи виникла істинна наука у вигляді природознавства. Вона відходить від теології і стає самостійною наукою в зв'язку з потребами промисловості, яка вже зародилась і стала розвиватись. Уже в середині XIX ст. лідируючі позиції займають економічні і соціальні науки. Зростає кількість гуманітарних закладів.

Зауважується, що зміну глобальних лідерів у науковому русі можна показати ланцюжком: філософія - теологія - природознавство - гуманітарні науки. Отже, розвиток наукових знань - це рух від нерозділеної науки стародавнього світу до складної системи спеціалізованих знань у всіх сферах людської діяльності. Класифікація наук здійснюється разом із формуванням наукових знань.

Зазначається, що державною атестаційною комісією (ДАК) України за згодою Міністерства освіти і науки України затверджена така Національна класифікація наук (додаток Б): 1. Фізико-математичні науки. 2. Хімічні науки. 3. Біологічні. 4. Геологічні. 5. Технічні. 6. Сільськогосподарські. 7. Історичні. 8. Економічні. 9. Філософські. 10. Філологічні. 11. Географічні. 12. Юридичні. 13. Педагогічні. 14. Медичні. 15. Фармацевтичні. 16. Ветеринарні. 17. Мистецтвознавство. 18. Архітектура. 19. Психологічні. 20.

Воєнні. 21. Національна безпека. 22. Соціологічні. 23. Політичні. 24. Фізичне виховання й спорт. 25. Державне управління. Підкреслюється, що кожна із цих наук включає декілька груп.

Отже, оформлення науки як соціального інституту, відбулося тільки на початку XVIII ст., коли в Європі були створені наукові товариства і академії, а також почали видаватись наукові журнали. *На початку навчання другого питання плану перед студентами було поставлене запитання проблемного характеру: »Чому, на Вашу думку, класифікація наук є теоретичною основою для практичної діяльності суспільства, хоча метою класифікації наук заявлено розкриття взаємозв'язку між науками?»* Відповідь на запитання проблемного характеру: «Спираючись на предметні і методичні зв'язки наукових дисциплін та їх груп, класифікація сприяє спрямованому руху науки від емпіричного нагромадження знань до рівня теоретичного синтезу, системного підходу до наукових проблем».

3. Основні якості працівника науки

Викладач ще раз наголошує на тому, що дана тема потребує більшої уваги студентів для засвоєння, тому доцільна систематизація матеріала після навчання кожного з питань плану.

*Запитання проблемного характеру: «**Чому науково-дослідницькою роботою, як відомо, займається багато людей, хоча прийнято вважати, що науовець повинен мати певні особистісні та ділові якості?**»*

Зауважується, що наука є особливою сферою людської діяльності, і вона вимагає певних якостей від людей, які нею займаються.

Викладач поступово називає основні особистісні та ділові якості науковця. Перш за все - це *цілеспрямованість* (націленення на подолання різних труднощів; чітка уява перспективи роботи, планування виконання окремих етапів).

Невід'ємною якістю працівника науки є *любов до праці* (вироблення в собі витримки і терпіння, оскільки на початкових етапах наукового дослідження можливі певні невдачі, прорахунки).

Обов'язкова якість науковця - *абсолютна чесність у роботі* (не допускається суб'єктивний підхід до отриманих результатів, бажання «підігнати» свої дані до висновків, які не витікають із проведеного дослідження).

Науковий працівник повинен бути *скромним і самокритичним*, не вважати себе безгрішним, поважати думку колег. Важливим є і *вміння працювати в колективі*. Нині вирішення значних проблем вимагає об'єднання зусиль багатьох учених.

Однією з важливих рис наукового працівника є *почуття нового*, активна підтримка всього прогресивного. Здатність йти «в ногу» з епохою, відчувати її «пульс». Тому для наукової творчості характерною є постійна копітка розумова праця. В зв'язку з цим доцільно згадати китайське прислів'я, яке стверджує: «Ти можеш стати розумним трьома шляхами: шляхом власного досвіду - це найгірший шлях; шляхом наслідування - найлегший; шляхом мислення - це найбагородніший шлях».

Значних результатів досягають ті, хто привчив себе думати постійно, *концентрувати свою увагу на предметі дослідження*. Велике значення в діяльності наукового працівника має знання ним реальних проблем виробництва, обмін досвідом із людьми практики; творче обговорення нагальних питань, що породжують нові ідеї, нову наукову думку. Дуже важливо навчитись самостійно орієнтуватися в складних питаннях теорії і практики, працювати з науковою літературою, вміти знайти головне, вирішальну ланку в даних умовах.

Науковий працівник має бути *всебічно розвиненим фахівцем*, володіти досягненнями вітчизняної і світової науки в своїй галузі. Кожен науковий працівник повинен займатися пропагандою науково-технічних знань незалежно від сфери його діяльності. Дуже важливо володіти правильною методикою наукового пізнання. Кожне досліджуване явище слід розглядати в його розвитку.

Зауважується, що суб'єктом наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III - IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Підкреслюється, що науково-дослідницькою роботою займається багато людей. Науковець повинен мати певні особистісні й творчі якості (табл.2.1). Досить детально ці якості розкриті В.М. Шейко і Н.М. Кушніренко у підручнику «Організація та методика науково - дослідницької діяльності».

Таблиця 2.1

Основні якості, що відповідають статусу науковця

Творчі та ділові якості	Основні характеристики
2	3
Професійні знання	Наявність знань, що відповідають вимогам обраної діяльності. Обов'язкові елементи: високий рівень базової освіти, вміння користуватися комп'ютером, знання рідної та іноземної мов.
Допитливість	Високий рівень внутрішнього прагнення до пізнання істини, увага до непізнаного і незрозумілого, високий інтерес до нових знань, зокрема, наукової літератури як джерела знання.
Спостережливість	Здатність до цілеспрямованого сприйняття об'єктивних властивостей досліджуваних явищ, процесів, предметів.
Ініціативність	Здатність до самостійних рішень, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності.
Почуття нового	Винахідництво, активна підтримка нового, творчий характер діяльності, нетерпимість до догматизму.
Зацікавленість у справі	Наявність мотивів, ідей, що спонукають до дослідження; ставлення до праці, як до важливого, привабливого заняття.
Пунктуальність, ретельність	Своєчасне і якісне виконання плану роботи, доручень тощо.
Відповідальність і надійність	Здатність брати на себе відповідальність за певну ділянку роботи, справу, за свої або чийсь вчинки, дії, слова.

Комунікабельність	Уміння налагоджувати зв'язки з різними за віком, характером та посадою людьми.
Доброзичливість	Людяність, повага до інших людей, здатність розділити успіхи свого колективу.
Честолюбство	Прагнення стати відомим, мати популярність, можливість просування на службі.
Зовнішній вигляд	Гармонійне поєднання привабливості й елегантного стилю в одязі.

Викладач зазначає, що безперечно, знайти людину, яка б відповідала в повному обсязі всім переліченим якостям важко, їх слід виховувати. Необхідна постійна робота над собою для розвитку здібностей, пам'яті, уваги, спостережливості, формування навичок.

Підкреслюється, що наукова діяльність - інтелектуальна творча робота, спрямована на здобуття і використання нових знань. Заняття наукою вимагає особливої підготовки: освоєння засобів, прийомів та методів проведення наукових досліджень.

Запитання проблемного характеру: «Чому науково-дослідницькою роботою, як відомо, займається багато людей, хоча прийнято вважати, що науковець повинен мати певні особистісні та ділові якості?» Відповідь на запитання проблемного характеру: «Безперечно, знайти людину, яка б відповідала в повному обсязі всім переліченим якостям важко, їх слід виховувати. Необхідна постійна робота над собою для розвитку здібностей, пам'яті, уваги, спостережливості, формування навичок».

Практична робота 1. Тема: «Наука як система знань»

Форма навчальної діяльності : практична робота. Вид заняття : формування загальних умінь. Мета: сформувати загальні уміння щодо розкриття основних понять теми; виховна — запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через

любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, врахування індивідуальних особливостей.

Завдання для практичної роботи

1. Розкрити «наукознавство» як систему знань
2. Подати графічно класифікацію наук
3. Розкрити основні риси працівника науки в світлі юридичної науки.

Критерії оцінювання

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Розкрити наукознавство як систему знань	Вміти розкрити наукознавство як систему знань	3
2. Подати графічно класифікацію наук	Вміти розкрити поняття класифікації та графічно подати орієнтовну класифікацію наук	3
3. Розкрити основні риси працівника науки в світлі юридичної науки	Вміти розкрити основні риси працівника науки в світлі юридичної науки	4

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Методичні рекомендації.

1. Щоб розкрити поняття наукознавство як систему знань, необхідно визначити поняття: наукознавство, система знань.

2. Розкривши поняття класифікація, вказавши на основні функції та значення класифікації, графічно зобразити орієнтовну класифікацію наук.

3. Подавши професійні якості працівника освіти, вказати на специфічні якості викладача юридичних дисциплін.

Зауважимо, що практичне (грец. *prakticos* - діяльний) заняття - форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань.

Основними функціями практичних занять (за І. Кобиляцьким) є: поглиблення та уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи; формування інтелектуальних умінь та навичок планування, аналізу і узагальнень, опанування діючою технікою, вироблення навичок управління і користування нею; накопичення первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним; оволодіння початковими навичками керівництва працівниками на виробництві; формування вміння аналізувати та оцінювати економічну ефективність виробництва; оволодіння науковим апаратом роботи з джерелами; формування вміння робити соціологічні оцінки тощо.

Практичні заняття проводяться у навчальному закладі або в закладах, де студенти проходять практику, і мають на меті навчити їх розв'язувати специфічні завдання за спеціальністю, а також в аудиторіях або в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою. На лекції можливо лише в загальних рисах показати підхід до розв'язання задачі, виконання розрахунків, конструювання об'єктів тощо. Повне розкриття науково-теоретичних принципів здійснюється на практичних заняттях.

Досвід переконує, що правильно сплановані практичні заняття мають важливе виховне та навчальне значення. Якщо викладач володіє широким науковим світоглядом, чітко дотримується певних наукових принципів,

здатний зацікавити студентів, розкрити наукове та практичне значення дисципліни, показати завдання і перспективи її розвитку, то саме на практичних заняттях відбувається процес формування фахівців.

Кількість студентів у групі на практичному занятті не має перевищувати половини академічної групи. Практичні роботи, які проводять у вищому навчальному закладі, науковці (Б. Мокін, О. Мокін В., Пап'єв) поділяють на такі групи :

1. Ознайомчі практичні (лабораторні) роботи. Передбачають вони формування вмінь і навичок користування приладами, пристроями, необхідними для виконання різних видів практичних робіт.

2. Підтверджуючі практичні роботи. Виконуючи їх, студент отримує підтвердження правильності викладених на лекціях теоретичних знань.

3. Частково-пошукові практичні заняття. На таких заняттях студенти мають більше можливостей для творчої роботи. У методичних вказівках до такої роботи вказана лише мета, наявне лабораторне обладнання, порядок його взаємодії, а також план досліджень та орієнтовний перелік питань. Деталізацію плану дослідження і визначення повного переліку питань, які необхідно дослідити, виконує сам студент.

4. Дослідні практичні роботи. У таких роботах студентам задають лише мету дослідження; усі інші етапи її виконання вони планують самі. Цей вид доручають бригадам під керівництвом студентів з яскраво вираженими творчими здібностями. За такого виду роботи студенти витрачають багато часу на підготовку теоретичних та експериментальних досліджень, що передбачає відповідне оцінювання.

Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання умінь і навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах виробництва, що ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати явища, узагальнювати факти, сприяють регулярній і планомірній самостійній роботі у процесі вивчення певного курсу.

Закцентуємо увагу на підготовці до практичних занять. Практичне заняття спрямоване передусім на поглиблення і розширення знань, здобутих на лекціях, або з першоджерел чи різних видів посібників, а також на оволодіння методикою роботи з науковим матеріалом і найтипівішими для певної дисципліни практичними навичками, що вимагає чіткого, продуманого планування.

Нагадаємо, що планування практичних занять ґрунтується на навчальних планах і програмах, в яких передбачено графік навчального процесу, що забезпечує наступність, систематичність і послідовність навчання; перелік навчальних дисциплін та їх розподіл в часі і формах занять; перелік питань змісту курсу, час, що відводиться на виконання усіх видів занять; форми і терміни звітності студентів. Робочий план практичного заняття - це частина робочого плану курсу, що складається спільно викладачами лекційного курсу і практичних занять. Як правило, план обговорюється на засіданні кафедри; зазвичай він є загальним для всіх викладачів кафедри і відповідає основним науковим ідеям і загальній спрямованості лекційного курсу.

Методика практичних занять може бути різною залежно від досвіду і методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню навичок і умінь, поглибленню знань з курсу. Усе це передбачає продуману підготовку до практичної роботи викладача. Йдеться про перегляд програми, підручника, посібників, інструкцій і методичних розробок з теми практичної роботи, що дає змогу викладачеві внести в роботу елементи нового, уточнити зміст звіту і контрольних запитань, перевірити готовність приладів, установок і матеріалів, необхідних для практичної роботи, а також готовність лаборантів та іншого обслуговуючого персоналу.

Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі - тестах для виявлення ступеня оволодіння студентами теоретичними положеннями, завданнях різної

складності для розв'язування їх студентами на занятті та необхідних дидактичних засобів. Підготовка до занять здійснюється за рахунок часу, відведеного на самостійну роботу студента. Особливо важливо, щоб студент усвідомив тему і завдання роботи, від чого залежить ступінь зацікавленості нею.

Важливою для успішного проведення практичних занять є підготовка інструкцій, методичних розробок. Інструкція, як правило, містить номер роботи та її назву, мету роботи, короткі теоретичні відомості; опис установки і методики експерименту, робоче завдання (план виконання роботи, методик, оброблення даних); контрольні запитання, список рекомендованої літератури. Однак такі Інструкції надто спрощують роботу студента. Тому необхідно розробляти такі інструкції, які б сприяли формуванню самостійності студента, звичайно під керівництвом викладача. Нами запропоновано розробити завдання у вигляді запитань проблемного характеру або виробничих ситуацій.

На початку кожного практичного заняття доцільно декілька хвилин відводити для перевірки готовності студентів до роботи. Нами запропоновані тести-задачі (ставлять студентів у виробничі умови). Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Студенти згідно з тематичним планом самостійно опрацьовують лекційний матеріал, рекомендовану літературу. За потреби - готують необхідні дидактичні матеріали і виконують домашні завдання. Нами запропоновані електронні курси. Попередня підготовка передбачає також інструктивні роботи (вступні заняття), на яких вивчають устаткування лабораторії чи майстерні і правила безпеки. Під час таких занять необхідно домогтися засвоєння студентами всіх правил поведінки у цих приміщеннях, користування устаткуванням і суворого дотримання їх у практичній роботі.

ТЕМА 3. ОСНОВНІ МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План. Методика навчання питань:

1. Поняття наукового методу та його основні риси.
2. Система методів дослідження.
3. Загальнонаукові методи.
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи.

Основні поняття теми: науковий метод, метод пізнання, система методів, методи наукових досліджень, загальнонаукові методи, конкретно-наукові методи, спеціальні методи, істинні знання.

Звернемо увагу на характеристику проблемних методів навчання. Повнота етапів проблемного навчання залежить від двох чинників: а) змісту навчального матеріалу та рівня виявлених проблем; б) наявності (або відсутності) тих чи інших етапів пізнавального процесу (постановки проблеми та її формулювання, висування припущень і обґрунтування гіпотез, їх доведення й перевірки правильності рішення навчальної проблеми). Наприклад, є етап постановки проблеми та інтуїтивного знаходження способів її вирішення (без висунення гіпотез або ж з висуванням гіпотез). Повнота етапів може регулюватися викладачем у процесі викладання та

учіння: викладач має можливість сам поставити проблему, і показати спосіб її вирішення чи надати можливість студентам.

Таким чином, одним із показників ефективності процесу проблемного навчання можна вважати ступінь пізнавальної самостійності студентів, яка тісно пов'язана з повнотою етапів пізнавального процесу. У відповідності з числом рівнів засвоєння знань і кількістю етапів розумового процесу, в яких може проявитися пізнавальна самостійність студента, можна виділити *чотири рівня ефективності проблемного навчання*.

Перший рівень ефективності характеризується найменшою пізнавальною самостійністю студента, пов'язаною з вирішенням приватної, навчально-практичної та фронтальної проблеми. При наявності більш складних типів проблем всі етапи пізнавального процесу «проходяться» з викладачем. Студент засвоює прийоми логічного мислення репродуктивним методом, наслідуючи зразок міркування викладача. *Другий рівень* характеризується тим, що викладач, створивши проблемну ситуацію, вказує студентам на проблему та залучає їх у спільний пошук шляхів її вирішення і в процес самого рішення. *Третій рівень* ефективності характеризується тим, що студенти формулюють аналогову, гіпотетичну, евристичну проблему та аналізують її разом з викладачем, спільно ж висувають припущення і обґрунтовують гіпотезу, а доводять і перевіряють рішення самостійно. Ступінь пізнавальної самостійності студентів і їх активність висока. Пояснення викладача в навчанні не домінує. На цьому рівні ефективності систематично виконуються самостійні роботи, вирішуються пізнавальні завдання. *Четвертий рівень* ефективності характеризується наявністю будь-яких типів проблем і повною самостійністю студентів у їх вирішенні. Пізнавальна діяльність студентів охоплює всі етапи процесу розв'язання проблеми, яка ними ж сформульована (переформульована) в процесі самостійного аналізу проблемних ситуацій.

Цілком зрозуміло, що на високому рівні ефективності не завжди можуть навчатися всі студенти. В залежності від їх індивідуальних і вікових

особливостей викладач проводить диференціацію навчального матеріалу і організовує індивідуальний підхід. Він може полегшити складну проблему для слабких студентів або використовувати підказку (навідні запитання, індивідуальні завдання тощо).

Рівень навченості ми розуміємо як результат процесу навчання, який забезпечує студентів: а) оптимальний рівень знань і б) вміння та навички самостійного вирішення навчальних проблем. Рівень навченості відображає наявність у студента у тій чи іншій мірі пізнавальної самостійності і сформованих розумових здібностей при даному рівні виявлених проблем навчання і залежить, як від рівня засвоєння знань, умінь і навичок, так і від рівня ефективності процесу навчання. Рівень навченості можна перевірити шляхом контрольних робіт на визначення глибини і міцності засвоєння програмного матеріалу та наявності умінь і навичок вирішувати різні типи навчальних проблем. Результатом навчання студента є зміни в структурі його знань, формування умінь і навичок самостійно вчитися.

Ступінь пізнавальної самостійності студента визначається тим, чи сформовані у нього вміння: а) «побачити» проблему і усвідомити її; б) сформулювати або переформулювати проблему; в) висувати припущення та гіпотези; г) обґрунтовувати і доводити висунуті гіпотези; д) застосовувати на практиці знайдений спосіб розв'язання навчальної проблеми.

Названі вміння залежать від сформованих у студента *здібностей*: а) застосовувати раніше засвоєні (відомі) способи вирішення проблем у новій навчальній чи життєвій ситуації (підбір і аналіз фактів, знаходження зв'язків нового з раніше вивченим тощо); б) знаходити нові способи вирішення навчальних проблем (визначення можливості вирішення, узагальнення і конкретизація результатів аналізу фактів тощо).

Всі ці показники сумарно характеризують *рівень інтелектуального розвитку*, який може бути в якійсь мірі визначений за вмінням студента застосовувати дослідницькі методи навчання.

Рівень навченості студентів діалектично пов'язаний з рівнями виявлених проблем та ефективності. Крім перерахованих вище умінь рівень навченості студента визначається і різним ступенем сформованої у нього здатності до аналізу та узагальнення вихідних даних пізнавальних завдань, проблемних запитань і завдань. З цим пов'язана наявність у студентів різних умінь. Якості і показники *ступеня узагальнення* можуть застосовуватися викладачем як видимі показники просування студента у розумовому розвитку, в якості основного змісту зворотної інформації, необхідної для ефективного управління процесом навчання студента та їх переведення з досягнутого рівня на більш високий рівень пізнавальної самостійності. Конкретним же засобом управління є методи викладання і різні типи навчальних проблем, сформульованих викладачем у вигляді запитань, задач і завдань. Рівні виявлених проблем знань, ефективності навчання і здатності до навчання - основні критерії викладача для методичного (процесуального) ускладнення діяльності учіння. Завдання викладача полягає в тому, щоб в організації проблемного навчання домогтися високого ступеня самостійності студента при високому рівні проблемності, навчити його самостійно вирішувати складні проблеми.

Як вже наголошувалось вище, названі рівні взаємопов'язані й взаємозалежні. Визначення рівня, необхідного для самостійної діяльності студента, основне правило в організації процесу навчання. Цей рівень виступає як умова, що визначає відповідні рівні ефективності навчання й навченості студента.

Рівень проблемного навчання - загальний показник, що охоплює всі три основні параметри: рівень виявлених проблем відображає складність, обсяг і якість навчального матеріалу, і тип самостійної діяльності студентів; рівень ефективності дає якісну характеристику процесу пізнавальної діяльності студента (навчання) і ступеня його самостійності; рівень навченості - якісну характеристику результату навчання, наявності у студента знань і досвіду

творчої діяльності. Наявність високого рівня за всіма трьома критеріями - умова успішної організації проблемного навчання.

Рівень проблемного навчання відображає і процес, і результат навчання одночасно, він характеризує якість навчання і ступінь сформований пізнавальної самостійності, і творчих здібностей студентів. Чотири рівні виявлених проблем обумовлюють чотири рівні ефективності проблемного навчання (процес), які, у свою чергу, забезпечують чотири рівні навченості студента (результат). Все це створює чотири *рівні проблемного навчання*, що відображають не тільки різний рівень засвоєння студентами нових знань і способів розумової діяльності, але і різні рівні мислення:

1. Рівень звичайної «несамостійної» активності - сприйняття студентом пояснень вчителя, засвоєння зразка розумової дії в умовах проблемної ситуації (перший рівень виявлених проблем та ефективності навчання), виконання студентом самостійних робіт, вправ відтворюючого характеру, усне відтворення.

2. Рівень напівсамостійний характеризується застосуванням колишніх знань у новій ситуації та участю студентів у пошуку викладачем способу вирішення поставленої ним навчальної проблеми (другий рівень виявлених проблеми ефективності навчання).

3. Рівень самостійний - виконання самостійних робіт репродуктивно-пошукового типу (третій рівень виявлених проблем ефективності навчання), коли студент самостійно працює за текстом підручника, застосовує колишні знання в новій ситуації, конструює, вирішує завдання середнього рівня складності, шляхом логічного аналізу доводить гіпотези з незначною допомогою викладача.

4. Рівень творчої активності - четвертий рівень виявлених проблем ефективності навчання - характеризується виконанням самостійних робіт, що вимагають творчої уяви, логічного аналізу і здогадки, відкриття нового способу вирішення навчальної проблеми, самостійного докази; на цьому рівні робляться самостійні висновки і узагальнення, винаходи.

Кожен рівень проблемного навчання може мати різні варіанти залежно від різних факторів психолого-педагогічного характеру. Переведення студентів з першого на більш високий рівень є результатом проблемного навчання і одночасно процесом управління їх навчально-пізнавальною діяльністю. Цей процес здійснюється за допомогою методів викладання і учіння.

1. Поняття наукового методу та його основні риси

Запитання проблемного характеру на початку навчання матеріала теми: «Чому існують кілька термінів, що вживаються для позначення поняття «методу», хоча вони повною мірою не збігаються?»

Викладач зауважує, що метод - це спосіб досягнення мети в теорії, що розробляється. Метод є об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність і її взаємозв'язки, одночасно метод є суб'єктивним, тому що використовується певною людиною з її суб'єктивними властивостями.

Отже, метод наукового дослідження - це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети. В кінцевому підсумку і мета, і завдання дослідження зумовлені духовними і матеріальними потребами суспільства і (або) внутрішніми потребами самої науки.

Викладач акцентує увагу, що функція *методу* полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, які досліджуються.

Отже, істинні знання можна одержати лише у випадку застосування правильного методу (методів). Цю думку ще у XVIII ст. висловив англійський філософ Френсіс Бекон. Він порівнював правильний метод у науковому пізнанні із світильником, який освітлює подорожньому шлях у

темряві. Отже, не лише результат дослідження, а й шлях, який веде до нього, повинен бути істинним.

Викладач наголошує, що існують кілька термінів, які вживаються для позначення поняття «методу» - науковий підхід, принцип, засіб, прийом, але повною мірою вони не збігаються. Наприклад, поняття наукового підходу і принципу ширше, ніж поняття методу. А поняття прийому - вужче, конкретніше. Нерідко ототожнюють поняття методу пізнання як збірної категорії (наприклад, кажуть «математичний метод») з певним конкретним методом (наприклад, математичний метод факторного аналізу, який є сукупністю алгоритмізованих прийомів) тощо.

Зазначається, що загалом кожен науковий метод має характеризуватися такими рисами:

- *ясність*, тобто загальнозрозумілість методу. Цією рисою один метод відрізняється від іншого.
- *націленість*, тобто підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань;
- *детермінованість* - суворя послідовність використання методу. Іншими словами - максимальна його алгоритмізація;
- *результативність* - здатність методу забезпечувати досягнення певної мети (сюди входить і *плідність* методу);
- *надійність* - здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;
- *економічність* - здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу.

Підкреслюється, що існує ще одна дуже важлива вимога до методу пізнання - *відповідність методу об'єктові дослідження і рівню пізнання*.

Важливим положенням у методології є те, що *кожен метод дослідження сам має бути теоретично обґрунтованим*.

Поширена така ситуація, коли теоретичні положення однієї науки використовуються у ролі методу в іншій науковій дисципліні. Для прикладу

можна навести ряд положень математичної логіки для вирахування понять в економіці.

Наголошується, що спостерігається диференціація наук залежно від характеру методів, які в них використовуються. Так виникла, наприклад, статистична фізика.

Разом з тим, різні науки, не дивлячись на відмінності, мають багато спільного, оскільки суттю всіх наук є відображення закономірностей матеріального і духовного світу, всі вони визначаються на основі дослідів, використовують одні і ті ж закони мислення і певною мірою служать інтересам суспільства. Це так звані *загальнонаукові методи*. Функції цих методів у порівнянні із конкретно-науковими методами є дещо вужчими, а сфера їх застосування - ширша.

Отже, методи наукового пізнання поділяються на загальнонаукові, конкретно-наукові, спеціальні.

Зауважується, що загальнонаукові методи, в свою чергу, поділяються на:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент);
- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання);
- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрагованого до конкретного).

Підкреслюється, що уже більше чотирьох століть схема наукового пізнання виглядає так: факти, співвідношення між ними, експерименти, початкові гіпотези, теорія, правдоподібні припущення і знову гіпотеза - експеримент - уточнення, перевірка меж застосування теорії, виникнення парадоксів, теорія, інтуїція, осяяння - стрибок - нова теорія і нові гіпотези - експеримент. На кожному етапі історичного розвитку науки в

концентрованому виді додаються попередні дослідження і кожен результат розвивається, нічого не втрачається і не забувається.

Зазначається, що з філософської точки зору методи умовно (у міру розвитку пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу) поділяються на:

- загальнонаукові (тобто для всіх наук);
- конкретні (для певних наук);
- спеціальні або специфічні (для конкретної науки).

2. Система методів дослідження

Викладач акцентує увагу, що системність методів полягає у наступному:

- часто вони послідовно використовуються в одному і тому ж дослідженні на різних рівнях дослідження - емпіричному (наприклад, метод аналогії, статистичні методи) й теоретичному (аксіоматико-дедуктивний, метод абстрагування тощо);
- використовуються взаємозв'язано при переході від одного масштабу дослідження до іншого.
- одні методи є *формою виявлення (реалізації)* інших, ширших за охопленням предметних областей чи засобів. Класичним прикладом цього можуть бути: математичний метод, який є одним із видів методу формалізації; або картографічний метод можна трактувати як одну із форм методу моделювання.

Отже, система методів дослідження включає: філософські, загальнонаукові, конкретно наукові методи.

Зазначається, що *філософські методи* - це використання у науковому дослідженні категорій, положень, принципів і законів певної філософської системи. Наприклад, діалектики як теорії пізнання. У теоретичних дослідженнях важливо свідомо використовувати принципи, категорії і закони діалектики.

Підкреслюється, що найважливішими *принципами* діалектики є принципи руху і розвитку. Світоглядним має стати в наукових дослідженнях принцип *руху, зміни, розвитку*, який сформувався ще у древній Греції і конкретизувався у т.зв. принципі *історизму*. Тобто, констатувати стадію розвитку системи з урахуванням попередніх чи наступних стадій. Принципи *взаємообумовленості, взаємозв'язку, причинності*: передусім дослідник має бачити поняття зв'язку у контексті трьох філософських категорій: *речі – властивості- відносини*. Зв'язок явищ і речей у часі лежить в основі *генетичного* підходу, що дає змогу розкрити походження об'єктів. Особливо важливим є принцип *причинності*. Згідно з цим принципом одні явища зумовлюють появу, розвиток чи функціонування інших.

Зауважується, що *парні філософські категорії* важливі для розуміння поняття закону. Бо закон - це передусім не лише суттєвий, але, що важливо, й необхідний зв'язок між явищами, процесами і їх сутностями. *Парні категорії*: зміст і форма; явище і суть; причина і причинність; якість і кількість; необхідність і випадковість; дійсність і можливість. Важливі для теорії науки філософські категорії: одиничного, особливого і загального.

Підкреслюється, що на теоретичному рівні дослідження дуже важливим є гегелівський принцип *сходження думки від абстрактного до конкретного*. Цікаво, що цей підхід отримав свій логічний розвиток у «*принципі відповідності*» фізика Нільсона Бора. Згідно з ним кожна теорія не відкидає попередні теорії, а включає їх у себе як деякий частковий граничний випадок.

Викладач наголошує, що *загальнонаукові методи* - це такі засоби і прийоми (чи їх сукупність), які з тими чи іншими модифікаціями використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження. Наприклад, сюди належить метод моделювання чи такі логічні засоби, як аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Підкреслюється, що *конкретно-наукові методи*, які використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах. Наприклад, метод калькуляції належить до конкретно-наукових, бо використовується лише в *економіці*.

3. Загальнонаукові методи

Викладач зауважує, що загальнонаукові методи використовуються у переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. Ці методи умовно поділяють на дві великі групи: *традиційні і сучасні (модерні)*.

Акцентується увага, що традиційними загальнонауковими методами (ТЗМ) є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння та аналогія, узагальнення та абстрагування, метод експерименту.

Підкреслюється, а саме, як зазначав Гегель, порівняти - це показати спільне у відмінному і відмінне у спільному. Так само можна вважати «експериментом», коли одну і ту ж економічну систему певної країни розглядатимемо у різні історичні періоди її функціонування. Тоді такий метод називається *порівняльно-історичним*.

Зауважується, що логічне *абстрагування* в науці часто виступає як метод *генералізації*. Граничний випадок абстрагування маємо лише тоді, коли залишається лише одна, але суттєва риса і властивість.

Наголошується, що до *сучасних (модерних)* загальнонаукових методів належать: метод моделювання, системний, формалізації, ідеалізації, аксіоматико-дедуктивний.

Зазначається, що *моделювання* - це дослідження об'єктів, явищ і процесів не безпосередньо, а з допомогою їх заміників - моделей. У процесі моделювання експеримент у натурі замінюється експериментом на моделі.

Викладач підкреслює, що *алгоритм методу моделювання* полягає у наступному:

1) постановка завдання; 2) створення чи вибір моделі; 3) дослідження моделі; 4) перенесення значення (екстраполяція) з моделі на об'єкт дослідження.

Зазначається, що метод формалізації - це вивчення об'єктів шляхом відображення їх змісту, структури, форми чи функціонування у знаковому вигляді, з допомогою штучних мов (знакових систем). В останньому аспекті він близький до методу моделювання. Бо одним із видів методу формалізації є *математичне моделювання*. У широкому розумінні - це застосування в науці математичних засобів обробки фактичних даних з метою виведення емпіричних закономірностей у вигляді математичних формул, рівнянь і нерівностей чи їх систем.

Уточнюється, що *математичне моделювання* - це створення математичної моделі і експериментування з нею. Формалізація (математизація) дає змогу використовувати у дослідженнях - *інформаційні системи (ІС)* і відповідно *інформаційні дослідницькі технології*.

Викладач наголошує, що аналіз і синтез (системний) - це вивчення економічних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи. Найпростіше робоче поняття системи: це взаємопов'язана множина елементів, яка утворює певну цілісність. *Кожна система характеризується такими рисами:*

а) вона складається з множини елементів, кожен з яких вважається далі неподільним, тобто він не може складатися з інших елементів;

б) вона має множину *системоутворювальних відношень* між елементами і їх взаємопов'язаними групами;

в) взаємопов'язані групи елементів і групи груп формують підсистеми даної системи;

г) система є не простою сумою елементів і підсистем, а їх єдністю (феномен *емерджентності*);

г) сукупність підсистем системи разом із зв'язками між ними утворює її *структуру*. Найчастіше, коли говорять про підсистемні «зрізи», мають на

увазі компонентну (вертикальну) або просторову (горизонтальну) структуру системи;

д) кожна система має свою одну або кілька надсистем;

е) кожна система здійснює властиву їй одну або кілька зовнішніх функцій.

Підкреслюється, що при системному підході передусім треба зважити на тип системи. Найчастіше системи характеризують «парними» типами. *Виділяють такі типи систем:* відкриті і закриті, невеликі і великі, прості й складні, статичні і динамічні, детерміновані і стохастичні (ймовірнісні), фізичні та інформаційні, нерегульовані і регульовані; останні, у свою чергу, діляться на саморегульовані і несаморегульовані, зокрема, що самі навчаються і не самі навчаються, зокрема, що самоорганізуються і не самоорганізуються, зокрема, що самоудосконалюються і не самоудосконалюються. Економіка має справу передусім з відкритими, великими, складними, динамічними, стохастичними, фізичними, регульованими, саморегульованими і т.д. системами.

Зазначається, що системний підхід виступає удвох видах: системного аналізу і системного синтезу, які взаємодіють, але досить автономні. *Синтез* системи - це спосіб зафіксувати відносно простими засобами всю складність реальності.

Системний аналіз передбачає *декомпозицію* досліджуваної системи спочатку на підсистеми першого, далі другого і т.д. рівнів і так аж до отримання елементів системи. При системному аналізі ми йдемо «зверху вниз», при синтезі - «знизу вверх». *Системний аналіз має низку дослідних етапів:*

а) формування проблеми (метод сценаріїв);

б) формування цілей функціонування системи (т.зв. метод *дерева цілей*);

в) генерування *альтернатив* (метод, *мозкової атаки*);

г) вибір оптимальних альтернатив (використання оптимізаційних математичних методів, методів експертних оцінок, методів прогнозування тощо).

Наголошується, що у цьому значенні системний аналіз - це взаємопов'язана, визначена метою розв'язання великомасштабної проблеми, сукупність багатьох методів і засобів, об'єднаних певною послідовністю.

Зазначається, що *метод ідеалізації* передбачає створення ідеальних моделей і порівняння ситуації, яку вивчають, з ідеальним варіантом. Отже, це складний метод, при застосуванні якого використовують специфічні особливості деяких інших методів - моделювання, аналогії, абстрагування тощо. У багатьох науках поширені ідеальні моделі. Ідеальні моделі будуються двома способами. Перший - це абстрагування від усіх, крім однієї, найважливішої у певному аспекті риси (властивості), яку доводять до «абсолютних» значень (та сама ідеальна рідина).

Підкреслюється, що другий спосіб полягає у наданні ідеальній моделі усіх можливих рис і особливостей (функцій, відносин), які мають реальні об'єкти. По суті, можна формувати ідеальні об'єкти щодо усіх реальних економічних об'єктів, систем і досліджувати останні на їх моделях, «адекватних» до ідеальних.

Наголошується, що *аксіоматико-дедуктивний метод* базується на встановленні початкового набору понять, формулюванні кількох *аксіом*, тобто істин, які не потребують доказів (які приймаються без доведення) і у встановленні правил умовисновку (звичайно, ними є правила формальної або математичної логіки).

4. Конкретно-наукові та спеціальні методи

Викладач наголошує, що конкретно-наукові методи (КНМ) - ті, що застосовуються в окремих науках або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Вони поділяються на дві групи: міждисциплінарні і спеціальні.

Зауважується, що міждисциплінарні методи - це методи, які можуть використовуватись у кількох пов'язаних *генетично* чи об'єднаних спільністю *об'єкта* дослідження наук. В економічній науці і економічній географії - балансовий метод, у географії, економіці, геології і біології таким є метод польових досліджень чи картографічний. Розглянемо деякі з них.

Наприклад, метод *польових досліджень* (МПД) використовується для безпосереднього вивчення об'єкта в натурі. Існують різні способи застосування МПД: суцільний, вибірковий, маршрутний, т.зв. «спосіб ключів». Останнє передбачає дослідження типових (репрезентативних) ділянок і поширення результатів дослідження на більший регіон.

Наголошується, що застосування МПД передбачає такі етапи:

- 1) *початковий* (попередній, підготовчий) - вивчення джерел інформації про досліджуваний об'єкт (фондових, архівних, літературних, картографічних тощо) і формування попередніх ідей, проблем, гіпотез тощо;
- 2) *власне польовий* - збір матеріалів і первинної інформації, уточнення існуючих відомостей, попереднє обґрунтування гіпотез, перевірка ідей тощо;
- 3) *камеральний* - обробка, аналіз, співставлення інформації, вироблення висновків тощо.

Підкреслюється, що *метод аналізу аналогових об'єктів* - це вивчення подібних об'єктів шляхом їх порівняння, коли знання про один із них є достовірним. В основі цього міждисциплінарного методу лежить інший метод (логічний) - метод *порівняння*. При його застосуванні теж виділяють два етапи:

- а) визначення рис спільності між об'єктом, який досліджується, і вже відомим об'єктом;
- б) вивчення рис відмінності між об'єктом, який досліджується, і вже відомим об'єктом.

Зазначається, що *балансовий метод* як міждисциплінарний найчастіше використовується в конкретній економіці. *Картографічний метод* - це складання картографічних моделей Початковим етапом методу є складання картографічних моделей карт. Карта - це передусім *носії* просторової інформації (вона має інформаційну місткість).

Наголошується, що *спеціальними* називаються методи, які обґрунтовуються певною наукою і використовуються головним чином у ній самій. До них належать розрахунково-конструктивний, економіко-статистичний, теорія ймовірностей, метод ділових ігор, метод експертних оцінок.

Таким чином, сучасна система конкретно-наукових методів досліджень включає найрізноманітніші засоби отримання наукової істини. У процесі вивчення конкретного об'єкта (-ів) найчастіше застосовується деяка сукупність методів і прийомів, що дає змогу найповніше і з оптимальними зусиллями досягнути поставленої мети.

Викладач нагадує студентам запитання проблемного характеру, що було поставлене на початку навчання матеріала теми: «Чому існують кілька термінів, що вживаються для позначення поняття «методу», хоча вони повною мірою не збігаються? Відповідь на запитання проблемного характеру в кінці навчання матеріала теми: «Нерідко ототожнюють поняття методу пізнання як збірної категорії. Загалом кожен науковий метод має характеризуватися визначеними рисами».

Практична робота 2. Тема : «Основні методи наукових досліджень та їх характеристика»

Форма навчальної діяльності : практична робота. Вид заняття : формування загальних умінь. Мета: сформувати загальні вміння щодо розкриття основних понять теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через

любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, врахування індивідуальних особливостей.

Завдання для практичної роботи.

1. Дати своє визначення поняття наукового методу та визначити його основні риси.
2. Відобразити графічно, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, систему методів дослідження.
3. Визначити із запропонованих методів загальнонаукові методи.
4. Визначити із запропонованих методів конкретно-наукові та спеціальні методи.

Критерії оцінювання

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Дати своє визначення поняття наукового методу та визначити його основні риси	Вміти давати своє визначення поняття наукового методу та визначити його основні риси	3
2. Відобразити графічно, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, систему методів дослідження	Вміти графічно відображати систему методів дослідження, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки	3
3. Визначити із запропонованих методів загальнонаукові методи	Вміти визначити із запропонованих методів загальнонаукові методи	2
4. Визначити із запропонованих методів конкретно-наукові та спеціальні методи	Вміти визначити із запропонованих методів конкретно-наукові та спеціальні методи	2

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Методичні рекомендації.

1. Щоб дати своє визначення поняття наукового методу та визначити його основні риси, необхідно дати визначення поняття «метод».
2. Щоб графічно відобразити систему методів дослідження, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, необхідно згадати поняття «система», «метод».
3. Визначити із запропонованих методів загальнонаукові методи можна тоді, коли пригадаєте поняття «загальнонаукові методи».
4. Визначити із запропонованих методів конкретно-наукові та спеціальні методи можна тоді, коли пригадаєте поняття «конкретно-наукові» та «спеціальні методи».

Наголосимо на методиці проведення практичного заняття. Єдиної методики проведення практичних занять не існує, кожен навчальний заклад використовує власні розробки. Однак основних положень дотримуються всі. Проводять практичне заняття переважно у такій послідовності: вступний інструктаж (вступне слово викладача, ознайомлення студентів з інструкціями, пояснення незрозумілих студентам питань); самостійна робота студентів та поточний інструктаж (запланована практична частина); заключний інструктаж (здача роботи, нами пропонується: тести-задачі, запитання проблемного характеру, виробничі ситуації, завершальне слово викладача).

Для кожного заняття надзвичайно важливою є вступна частина. Чим вона динамічніша, тим швидше студенти налаштуються на сприйняття нової

дисципліни і будуть готові до творчої роботи. Важливе нагадування основних вимог, правил на занятті, оголошення завдання на наступне заняття з короткою аргументацією. Це слід робити з огляду на те, що на початку заняття студенти будуть уважніші й сконцентрованіші. Викладач нагадує студентам мету і завдання заняття, визначає форми роботи на занятті, час на проведення окремих видів роботи, тобто надає заняттю конструктивно прагматичного характеру, зацікавлює аудиторію.

Іноді практичні заняття починають з короткого узагальнення найголовніших науково-теоретичних положень, які повинні слугувати вихідним моментом у роботі студентів. Найчастіше це робить викладач, оскільки визначити найважливіше, точно сформулювати науково-теоретичні положення або охарактеризувати методи роботи студенту не завжди вдається. Однак деколи таке узагальнення доручають робити студентам, заздалегідь попередивши їх про це. Після узагальнення викладач повинен дати відповіді на окремі теоретичні запитання, які виникли у студентів у процесі підготовки до заняття. Важливо, щоб цей процес не затягнувся. Викладач у такому разі може також запропонувати студентам звернутися до підручника, навчального посібника, перенести пояснення на консультацію. Дії викладача залежать від складності питання, наявності літератури.

Після висвітлення теорії питання, переходять до власне практичного заняття. Зазвичай з кожної теми лекційного курсу на практичні заняття виносять індивідуалізовані теми комплексного характеру, які, з одного боку, дають змогу студенту ширше застосувати здобуті знання, а з іншого - підготуватися до самостійного виконання поза аудиторної самостійної роботи. Для викладача такі комплексні завдання слугують також способом перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу студентами.

Однак, індивідуалізуючи завдання, викладач має встановити певний середній рівень, який би відповідав завданням вищої школи і безперервно від заняття до заняття в міру педагогічної доцільності зростає. При цьому студент повинен відчувати крок за кроком підвищення рівня своєї

підготовки. В іншому разі практичні заняття будуть йому нецікавими. Індивідуалізуючи завдання, необхідно зберігати цілісність системи практичних занять, їхній взаємозв'язок і послідовність, розглядати їх як єдине ціле, підпорядковане змісту лекцій. Кожне заняття має являти собою тематично завершену ланку навчальної програми.

Враховуючи, що на підведення підсумків заняття потрібно 3-5 хвилин, викладач може заздалегідь спланувати час на розгляд кожного питання, проблемних завдань, вправ, ситуацій, тобто дотримуватися регламенту, що дисциплінує студентів, привчає до економії часу. Відсутність регламенту руйнує схему заняття, призводить до втрати логіки, взаємозв'язків.

Важливе значення для практичних занять має використання методів активного навчання: неімітаційних (дискусії, екскурсії, виїзні заняття), імітаційних неігрових (аналіз конкретних ситуацій, вирішення виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією), імітаційних (ділових, рольових ігор, ігрового проектування).

Ефективність практичного заняття значною мірою залежить від вміння викладача володіти увагою студентів, впроваджувати елементи змагання між ними, здійснювати диференційований підхід при підборі груп для спільної діяльності на практичних заняттях, забезпечувати пряме керівництво (планування, спеціальне конструювання завдань, контроль) і опосередковане (вплив на мотиви, установки, цілі студента).

Тема семінарського заняття № 2: «Основні методи наукових досліджень та їх характеристика»

Форма навчальної діяльності : семінарське заняття. Вид заняття : семінар - дискусія. Мета: узагальнити і систематизувати знання з теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення

українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: реферативне повідомлення, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План семінарського заняття

1. Поняття наукового методу та його основні риси.
2. Система методів дослідження.
3. Загальнонаукові методи.
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи.

Рекомендована література

1. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2005. – 186 с.
2. Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Науковий світ, 2000. – 83 с.
3. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Поняття наукового методу та його основні риси	Узагальнено і систематизовано «поняття наукового методу та його основні риси »	2
2. Система методів дослідження	Узагальнено і систематизовано «система методів дослідження »	2
3. Загальнонаукові методи	Узагальнено і систематизовано «загальнонаукові методи»	2
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи	Узагальнено і систематизовано «конкретно-наукові та спеціальні методи »	4

Методичні рекомендації.

1. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «поняття наукового методу та його основні риси» (Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2005. – 186 с.)

2. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «система методів дослідження» (Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Науковий світ, 2000. – 83 с.

3. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «загальнонаукові методи» (Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.)

4. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «конкретно-наукові та спеціальні методи».

Дискусія - це форма колективного обговорення, мета якого - виявити істину або знайти правильний розв'язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення власних поглядів на проблему.

Диспут (від лат. *Disputare* міркувати, сперечатися) - це різновид дискусії, спеціально організоване подання, в ході якого відбувається демонстративне зіткнення думок із будь-якого питання (проблеми).

Нагадаємо, що нами пропонується форма навчання семінарів з дисципліни - семінар дискусія. Семінар-дискусія пробуджує інтерес до дисципліни, сприяє глибокому засвоєнню навчальної інформації, виховує принциповість, розвиває логічне мислення і мовленнєву діяльність. Він передбачає чітко, конкретно сформульовану тему і залучення до роботи всієї групи. Перелік питань може містити явні і приховані суперечності. Це спонукає мислити, сперечатися, доводити свою точку зору. Керуючи

дискусією, викладач має виявляти тактовність, коректність, уважність, а також кмітливість. За своєю структурою семінар-дискусія містить вступне слово, власне дискусію і підбиття підсумків.

Семінар вибудовується так, що з доповіддю з кожного питання виступає один доповідач, який не розкриває його повністю, що передбачає доповнення, полеміку, обговорення. При цьому у висвітленні питання можуть бути різні погляди, різна оцінка явищ, подій. Завданням викладача є спрямування дискусії в потрібному напрямі, пояснення усіх положень, фактів і явищ, які обговорювались на занятті. Для ефективного проведення дискусії на семінарських заняттях необхідні такі умови: використання об'єктивних аргументів; дотримання правил формальної логіки; зацікавленість студентів – учасників дискусії. Організуючи дискусію, викладачу слід враховувати суб'єктивні перешкоди залучення до неї студентів: невпевненість у власній позиції; боязнь втратити свій статус; відсутність власної позиції; інтровертованість особистості (небажання розкривати власне «Я»); негативне емоційне ставлення до об'єкта дискусії (предмета, проблеми) і суб'єктів дискусії (викладача, учасників-студентів); особистісні риси (тривожність, підвищена критичність тощо).

ТЕМА 4. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВИХ ТА МАГІСТЕРСЬКИХ РОБІТ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План. Методика навчання питань:

1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та магістерських робіт
2. Основні етапи підготовки курсових та магістерських робіт
3. Структура та технічне оформлення курсових та магістерських робіт
4. Підготовка до захисту та захист курсової та дипломної робіт

Основні поняття теми: курсова робота, дипломна робота, магістерська робота, етапи підготовки, об'єкт, предмет, структура.

Зазначимо, що проблемне навчання включає кілька *етапів*: 1) усвідомлення спільної проблемної ситуації; 2) її аналіз, формулювання конкретної проблеми; 3) вирішення проблеми (висування, обґрунтування гіпотез, послідовна їх перевірка); 4) перевірка правильності рішення проблеми. Цей процес розгортається за аналогією за трьома фазами розумового акту, який виникає в проблемній ситуації і включає усвідомлення проблеми, її вирішення і кінцевий умовивід. «Мислення, - за словами вченого А. В. Брушлинського, - бере свій початок в проблемній ситуації, яка означає, що в ході своєї діяльності людина починає відчувати якісь незрозумілі труднощі, що перешкоджають успішному просуванню вперед ... Так виникла проблемна ситуація переходить в усвідомлюване людиною завдання». Тому проблемне навчання ґрунтується на аналітико-синтетичній діяльності студентів, яка реалізується в міркуванні. Це евристичний, дослідницький тип навчання.

Зупинимося на характеристиках проблемного навчання, а саме : 1. Нову інформацію студенти отримують в ході вирішення теоретичних і практичних проблем. 2. В ході вирішення проблеми студент долає всі труднощі, його активність і самостійність досягають тут високого рівня. 3. Темп передачі відомостей залежить від студента або групи студентів. 4. Підвищена активність студентів сприяє розвитку позитивних мотивів і зменшує необхідність формальної перевірки результатів. 5. Результати

викладання відносно високі і стійкі. Результати учіння: студенти легше застосовують отримані знання в нових ситуаціях і одночасно розвивають свої вміння і творчі здібності

1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та магістерських робіт

Викладачу доцільно поставити перед студентами запитання проблемного характеру на початку лекції (частково з матеріалом лекції студенти знайомі зі свого досвіду, тому застосовуємо правило дидактики «від загального до часткового»): «Чому матеріал лекції висвітлює в рівній мірі характеристики та вимоги до курсової і магістерської робіт, хоча тільки магістерська робота виконує кваліфікаційну функцію?»

Магістр - це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні вміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі.

Викладач наголошує, що магістр повинен мати широку ерудицію, фундаментальну наукову базу, володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути спроможним до плідної науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності.

Викладач підкреслює, що магістерська освітньо-професійна програма включає в себе дві приблизно однакові за обсягом складові - освітню і науково-дослідну. Зміст науково-дослідної роботи магістра визначається індивідуальним планом. Одночасно призначається науковий керівник, котрий повинен мати науковий ступінь і (або) вчене звання і працювати в даному виші. Підготовка магістра завершується захистом магістерської роботи на засіданні Державної екзаменаційної комісії.

Магістерська робота - це самостійна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного

захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора - продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, вміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Ця випускна кваліфікаційна праця наукового змісту має внутрішню єдність і відображає хід та результати розробки вибраної теми. Вона є новим по суті і досить специфічним видом кваліфікаційної роботи.

Магістерська робота, з одного боку, має узагальнюючий характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра, а з іншого - самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробці якого зацікавлені установи, організації або підприємства.

Викладач акцентує увагу: *прийнятною вважається така структура магістерської дисертації:*

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ;
- розділи і підрозділи основної частини;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Викладач зауважує, що наповнення кожної частини магістерської роботи визначається її темою. Вибір теми, етапи підготовки, пошук бібліографічних джерел, вивчення їх і добір фактичного матеріалу, методика написання, правила оформлення та захисту магістерської дисертації мають багато спільного з дипломною роботою студента і кандидатською дисертацією здобувача наукового ступеня. Тому в процесі її підготовки слід застосовувати методичні і технічні прийоми підготовки наукової праці, викладені вище.

Доцільно наголосити, що виходячи з того, що магістерська підготовка - це по суті лише перший серйозний крок студента до науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності, що логічно завершується вступом до

аспірантури і підготовкою кандидатської дисертації, магістерська робота не може розглядатись як науковий твір вищого гатунку, оскільки ступінь магістра - це не вчений, а лише академічний ступінь, який підтверджує освітньо-професійний рівень випускника вищої школи і свідчить про наявність у нього знань, умінь і навичок, притаманних науковому працівникові-початківцю.

Викладач відзначає, що вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації. На відміну від дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата (доктора філософії) і доктора наук, що є науково-дослідними працями, магістерська робота як самостійне наукове дослідження кваліфікується як навчально-дослідна праця, в основу якої покладено моделювання більш - менш відомих рішень. Її тематика та науковий рівень мають відповідати освітньо-професійній програмі навчання.

Викладач підкреслює, що виконання зазначеної роботи має не стільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

Акцентується викладачем увага: при оцінці випускної кваліфікаційної роботи виходять з того, що магістр має вміти:

- формулювати мету і завдання дослідження;
- складати план дослідження;
- вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- використовувати сучасні методи наукового дослідження, модифікувати наявні та розробляти нові методи виходячи із завдань конкретного дослідження;
- обробляти отримані дані, аналізувати і синтезувати їх на базі відомих літературних джерел;

- оформляти результати досліджень відповідно до сучасних вимог, у вигляді звітів, рефератів, статей.

Якщо основні положення, висновки і рекомендації кандидатського і докторського дослідження мають бути опубліковані в наукових виданнях, то щодо магістерської роботи ця вимога не є обов'язковою. Процедура захисту магістерської роботи не потребує розсилки автореферату. Здобувач ступеня кандидата і доктора наук подає в спеціалізовану вчену раду перелік документів, регламентованих ДАК України. Здобувач ступеня магістра обмежується поданням у екзаменаційну комісію (ЕК) лише самої роботи (разом з відгуками наукового керівника і двох провідних фахівців) і довідки про виконання індивідуального плану з освітньо-професійної програми магістра.

Викладач наголошує, що спрощеною є й сама процедура публічного захисту магістерської роботи, оскільки не потрібно призначати офіційних опонентів і провідної установи. Така робота підлягає лише обов'язковому рецензуванню. Незважаючи на суттєві відмінності між магістерською роботою і кандидатською дисертацією, принципи їх підготовки - загальні.

Викладач зазначає, що по закінченні навчання випускникові магістратури видається диплом, в додатку до якого вказується тема магістерської роботи.

Викладач підкреслює, що студенти, котрі успішно закінчили магістратуру, як правило, продовжують навчання в аспірантурі.

Доцільно викладачу заактуалізувати роль курсових робіт у майбутньому фахівця, зокрема, у професійній підготовці фахівця будь-якого профілю значну роль відіграє курсова (дипломна) робота. Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України курсова (дипломна) робота виконується з метою закріплення, поглиблення та узагальнення знань, отриманих студентами за час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Курсова робота - це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу або з окремих його розділів.

Магістерська робота - це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Викладач зауважує, що магістерська *робота* має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь та навичок зі спеціальних дисциплін. У більшості випадків магістерська робота є поглибленою розробкою теми курсової роботи студента-випускника: передбачено систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань зі спеціальності та застосування їх при вирішенні конкретних наукових, виробничих та інших завдань.

Акцентується увага викладачем: у процесі курсової (магістерської) роботи студенти вдосконалюють і розвивають такі навички та вміння:

- самостійно формувати проблему дослідження;
- визначати мету, основні завдання, предмет, об'єкт дослідження;
- здійснювати пошук і добір потрібної наукової інформації;
- аналізувати практичну діяльність різних організацій та їх керівників;
- логічно та аргументовано висловлювати свої думки, пропозиції, робити висновки;
- правильно оформлювати науково-довідковий матеріал;
- публічно захищати підготовлену роботу (робити наукові повідомлення, відповідати на запитання, захищати свою точку зору тощо).

Викладачеві варто наголосити, що *тематика курсових робіт* має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Виконання курсових робіт визначається графіком. Рівень підготовки курсової роботи значною мірою свідчить про ступінь засвоєння студентом здобутих знань, його грамотність, загальну культуру та ерудицію. *Основна мета виконання курсової роботи* - глибоко й творчо вив-

чити одне з конкретних питань теорії і практики певної дисципліни, оволодіти методами наукового дослідження.

Викладач наголошує, що перш ніж розпочинати писати курсову (магістерську) роботу, студент має ознайомитися з *основними вимогами до її виконання: актуальність теми; достатній теоретичний рівень; дослідницький характер.*

Викладач зазначає, що курсова (магістерська) робота може претендувати на той чи інший ступінь актуальності тільки тоді, коли її тема відповідає сучасним потребам розвитку суспільства, а питання, що розкриваються в роботі, важливі для розуміння суті і структури діяльності підприємства.

Викладач підкреслює, що вимога достатнього теоретичного рівня означає, що студент має розкрити тему роботи на сучасному рівні розвитку відповідної науки (управління навчальним закладом, юриспруденції, соціальної роботи, психології тощо), використовуючи такі підходи й наукові знання, що пояснюють різні явища і події у практиці з позицій сьогодення. Крім того, студент має достатньо повно розкрити основні поняття і терміни, що стосуються проблеми курсової (дипломної) роботи, включити тільки об'єктивні факти і реальні практичні приклади.

Викладач зауважує, що у курсовій (магістерській) роботі мають міститись елементи дослідження:

- вивчення достатньої кількості опублікованих джерел (книг, журнальних статей та інших розробок) вітчизняних і зарубіжних авторів;
- систематизація та аналіз різних думок і підходів, формування власної точки зору на проблему, що розглядається;
- порівняння теоретичних поглядів учених і практичної діяльності вітчизняних і зарубіжних фірм; розробка висновків, рекомендацій.

Викладач наголошує, що студенту надається право обирати тему курсової (магістерської) дипломної роботи з числа визначених випускними кафедрами навчального закладу або запропонувати свою тему з

обґрунтуванням її розробки. З переліку тем, запропонованих кафедрою, студент вибирає ту, яка найповніше відповідає його навчально-виробничим інтересам та схильностям. Перевага надається темі, при розробці якої студент може виявити максимум особистої творчості та ініціативи. Разом із керівником слід визначити межі розкриття теми та перелік установ, досвід роботи яких буде висвітлюватись у дослідженні. Керівництво курсовими та дипломними роботами здійснюється, як правило, кваліфікованими викладачами. Організація і контроль за процесом підготовки й захисту курсових та дипломних робіт покладаються на завідуючих кафедрами.

Тематика курсових та магістерських робіт щорічно коригується з урахуванням набутого на кафедрах досвіду, побажань фахівців, які беруть участь у рецензуванні робіт, і рекомендацій екзаменаційної комісії (ЕК). Текст курсової (магістерської) роботи можна використати для наступного написання та оформлення доповіді, реферату, статті.

2. Основні етапи підготовки курсових та магістерських робіт

Викладачеві варто наголосити, що курсова та магістерська роботи мають свою специфіку, їх деталі завжди потрібно узгоджувати з науковим керівником. Щодо структури, методики їх написання та оформлення вони мають подібні риси, тому будуть проаналізовані спільно.

Викладач нагадує, що курсова (магістерська) робота є результатом вивчення певного циклу дисциплін чи будь-якої окремої навчальної дисципліни. Підготовка курсової (магістерської) роботи охоплює кілька етапів.

Підготовчий етап починається з вибору теми курсової (магістерської) роботи, її осмислення та обґрунтування. Слід зауважити, що студент має право запропонувати свою тему курсової (магістерської) роботи, але при цьому він повинен обґрунтувати викладачу доцільність її розробки.

Викладач зауважує, що при з'ясуванні *об'єкта, предмета і мети* дослідження слід зважати на те, що між ними і темою курсової (магістерської) роботи є системні логічні зв'язки. Об'єктом дослідження є

вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. Предмет дослідження - це тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в даній роботі. Таким чином, предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт. Правильне, науково обґрунтоване визначення об'єкта дослідження - це не формальна, а суттєва, змістова наукова акція, зорієнтована на виявлення місця і значення предмета дослідження в більш цілісному і широкому понятті дослідження.

Викладач підкреслює, що залежно від того, наскільки зрозуміло і точно сформульовано *мету роботи*, настільки вдалим будуть її основні завдання, план, організація виконання, стиль викладу. Мета курсової (магістерської) роботи повинна бути тісно пов'язана з назвою її теми.

Викладач відзначає, що на основі сформульованої мети студент має визначити *основні завдання*, які слід розв'язати в процесі виконання роботи. Завдання мають конкретизувати основну мету роботи.

Завдання дослідження, які можуть включати такі складові:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної проблеми дослідження (наприклад, визначення сутності понять);
- вивчення ознак, рівнів функціонування, критеріїв ефективності, принципів та умов застосування тощо;
- всебічне (за необхідності й експериментальне) вивчення практики вирішення даної проблеми; таке вивчення дає змогу уточнити, перевірити дані, опубліковані в спеціальних неперіодичних і періодичних виданнях, підняти їх на рівень наукових фактів, обґрунтованих у процесі спеціального дослідження;
- обґрунтування необхідної системи заходів щодо вирішення даної проблеми;
- експериментальна перевірка запропонованої системи заходів, тобто досягнення максимально важливих, у відповідних умовах, результатів вирішення цієї проблеми при певних затратах часу і зусиль;

- розробка методичних рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження у практиці роботи відповідних установ (організацій).

Другий етап починається з вивчення літератури з теми курсової (магістерської) роботи. Викладач наголошує, що вивчення літератури треба починати з праць, де проблема відображається в цілому, а потім перейти до вузьких досліджень. Читаючи видання, треба уважно стежити за авторською думкою, вміти відрізняти головні положення від доказів. З'ясовуючи це, треба «виписати» всі необхідні цитати, що має відношення до теми дослідження. Викладач застерігає, що застосування так званих розлапкованих цитат, коли думки іншого автора видаються за особисті, розглядається як грубе порушення літературної та наукової етики, кваліфікується як *плагіат*.

Викладач підкреслює, що правильна та логічна *структура* курсової (магістерської) роботи - це запорука успіху розкриття теми. Процес уточнення структури складний і може тривати протягом усієї роботи над дослідженням. *Попередній план роботи* треба обов'язково показати науковому керівникові, оскільки може статися, що потрібно буде переписувати текст роботи.

Викладачем акцентується увага: готуючись до *викладення тексту курсової (магістерської) роботи*, доцільно ще раз уважно прочитати її назву, що містить проблему, яка повинна бути розкрита. Проаналізований та систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів (глав і параграфів). Кожний розділ (глава) висвітлює самостійне питання, а підрозділ (параграф) - окрему частину цього питання.

Викладач зазначає, що тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому починаючи працювати над розділом, треба визначити його головну ідею, а також тези кожного підрозділу. Тези слід підтверджувати фактами, думками різних авторів, результатами анкетування та

експерименту, аналізом конкретного практичного досвіду. Треба уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення.

Викладач зауважує, що думки мають бути пов'язані між собою логічно, увесь текст підпорядкований одній головній ідеї. Один висновок не повинен суперечити іншому, а підкріплювати його. Якщо висновки не будуть пов'язані між собою, текст втратить свою єдність. Один доказ має впливати з іншого.

Акцентується увага викладачем: *достовірність висновків загалом підтверджується вивченням практичного досвіду роботи конкретних установ, щодо яких проводиться дослідження.* Оперативно і в повному обсязі зібрати практичний матеріал, узагальнити його та систематизувати допоможе оволодіння студентом основними методами дослідження: спостереженням, експериментом, бесідою, анкетуванням, інтерв'ю, математичними методами обробки кількісних даних, методом порівняльного аналізу та ін. Отже, найкращих результатів можна досягти при комплексному використанні цих методів.

На заключному етапі передбачається написання студентом вступу та висновків до курсової (магістерської) роботи, оформлення списку літератури та додатків, редагування тексту, його доопрацювання з урахуванням зауважень наукового керівника, підготовка роботи до захисту.

Викладач наголошує, що *вступ* доцільно писати після того, як написана основна частина курсової (магістерської) роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, що вивчається, її практична значущість; визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження; розглядаються методи, за допомогою яких воно проводилось; розкривається структура роботи, її основний зміст. Викладач зазначає: якщо студент вирішив не торкатися деяких аспектів теми, він має зазначити про це у вступі.

Логічним завершенням курсової (магістерської) роботи є *висновки*. Головна їх мета - підсумки проведеної роботи. Висновки

подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій. Викладач підкреслює, що дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням. У висновках слід зазначити не тільки те позитивне, що вдалося виявити в результаті вивчення теми, а й недоліки та проблеми, а також конкретні рекомендації щодо їх усунення. Основна вимога до заключної частини - не повторювати змісту вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених у розділах.

Викладач наголошує, що завершуючи написання курсової (магістерської) роботи, слід систематизувати ілюстративний матеріал. Ілюстрації можна подавати у тексті або оформляти у вигляді додатків. Усі *додатки* повинні мати порядкову нумерацію та назви, що відповідають їхньому змісту. Нумерація аркушів з додатками продовжує загальну нумерацію сторінок основного тексту роботи.

Викладач зауважує, що обсяг курсової роботи має бути в межах 25-30 сторінок, дипломної - 50-60 сторінок комп'ютерного тексту, без урахування додатків і списку літератури.

Літературне оформлення курсової (магістерської) роботи є важливим елементом її виконання і одним із багатьох чинників, на які зважає комісія при оцінюванні під час захисту. Викладач підкреслює, що передусім звертається увага на змістовний аспект викладу матеріалу (логічність і послідовність, повнота і репрезентативність, тобто широта використання наукових джерел, загальна грамотність та відповідність стандартам і прийнятим правилам), а також на текст роботи, список літератури і додатки, на зовнішнє оформлення титульного аркуша.

Викладач зазначає, що перш ніж представляти чернетку курсової (магістерської) роботи керівникові, треба ще раз переглянути, чи логічно викладено матеріал, чи є зв'язок між параграфами та главами, чи весь текст «працює» на головну ідею курсової (магістерської) роботи. Такий уявний структурний аналіз роботи допоможе краще побачити нелогічність в її структурі та змісті.

Викладач підкреслює, що оформляючи текст роботи, треба знайти час для повторного перегляду першоджерел. Це допоможе побачити все цінне, що було пропущено на початку вивчення теми, наштовхне на цікаві думки, поглибить розуміння проблеми.

3. Структура та технічне оформлення курсових та дипломних робіт

Викладач наголошує, що курсову (магістерську) роботу студенти виконують самостійно, додержуючись рекомендованої структури та вимог до технічного оформлення.

Рекомендується така структура роботи:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.

2. *Зміст* курсової (магістерської) роботи, де вказуються заголовки розділів (підрозділів) та сторінки, на яких вони розміщені.

3. *Вступ*, де розкриваються актуальність та практичне значення теми, мета і основні завдання, предмет і об'єкт дослідження, структура курсової роботи, визначаються джерела інформації.

4. *Основна частина*, що складається з трьох основних розділів, які, у свою чергу, можуть поділятися на два-три підрозділи і за змістом мають відповідати спрямованості теми, підпорядковуватись основній меті та завданням, бути органічно взаємопов'язуваними, мати приблизно однаковий обсяг.

5. *Висновки* з викладом прогнозу діяльності об'єкта досліджень у перспективі.

6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:

- закони, нормативні акти та положення державного значення;
- літературні та наукові джерела;
- матеріали періодичних видань.

У літературних і наукових джерелах вказують прізвище, ініціали автора, повну назву книги, місце видання, видавництво, рік видання. Для

статей, що опубліковані в періодичній *пресі*, зазначають прізвище, ініціали автора, назву статті, назву журналу чи газети, рік видання, номер журналу чи дату виходу газети.

7. *Додатки*, до яких слід включати допоміжні матеріали (таблиці проміжних цифрових даних, ілюстрації, схеми допоміжного характеру тощо). Кожний додаток починають з нової сторінки, у правому верхньому куті пишуть слово «Додаток». Додаток повинен мати тематичний заголовок. Якщо в курсовій (магістерській) роботі міститься кілька додатків, їх послідовно нумерують (наприклад: «Додаток А»). Сторінки в додатках нумерують у межах одного додатка. Посилання на додатки в текстовій частині роботи є обов'язковим.

Викладачем акцентується увага: *орієнтовні вимоги до набору тексту*: формат аркуша А4 (210x297 мм), дотримуючись таких вимог: шрифт Times New Roman; розмір - 14; відстань між рядками - 1,5 інтервала; верхнє, нижнє, ліве поле - 20 мм, праве поле - 10 мм. Розташування книжне.

Викладач підкреслює, що у роботі забороняється виділяти жирним чи курсивом назви таблиць та ілюстрацій. Розділи обов'язково пишуться з нової сторінки. Заголовки структурних частин проекту, а саме: **ЗМІСТ** тощо друкуються великими літерами з вирівнюванням по центру і виділенням жирним шрифтом. Номер розділу позначають арабською цифрою після слова а саме: **ЗМІСТ** тощо без крапки, а після цього з нового рядка друкують назву розділу. Підрозділи нумеруються в межах розділу: «2.3.», тобто третій підрозділ другого розділу, причому крапка проставляється і між цифрами і після останньої, а далі в тому ж рядку подається назва підрозділу.

. Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (окрім першої великої) з абзацу, крапку в кінці заголовку не ставлять. Відстань між заголовком та текстом має становити 2 інтервали. Не допускається розміщення назви розділу чи підрозділу в нижній частині сторінки, якщо далі подається лише рядок тексту. Кожну структурну частину курсової

(дипломної) роботи слід починати з нової сторінки. Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без крапки. Титульний аркуш вважається за першу сторінку, але нумерація на ньому не проставляється. Наступні сторінки нумерують починаючи з другої. Такі структурні частини проекту як зміст, вступ, висновки, перелік використаних літературних джерел, додатки не мають порядкового номеру.

4. Підготовка до захисту та захист курсової (магістерської) роботи

Викладач наголошує, що захист курсової роботи проводиться відповідно до графіка, затвердженого кафедрою, у присутності комісії у складі керівника та двох-трьох членів кафедри. Захист магістерської роботи відбувається на відкритому засіданні екзаменаційної комісії та регламентується «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» (додаток А). До захисту дипломних робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану. Списки студентів, допущених до захисту магістерських робіт, подаються в екзаменаційну комісію (ЕК) деканом факультету.

Викладачем акцентується увага, *що процедура захисту включає:*

- доповідь студента про зміст роботи;
- запитання до автора;
- оголошення відгуку наукового керівника або його виступ (для дипломної роботи - й рецензента);
- відповіді студента на запитання членів комісії із захисту, для дипломної роботи - членів ДЕК та осіб, присутніх на захисті;
- рішення комісії про оцінку роботи.

Викладачем наголошується, що *вступне слово* слід підготувати заздалегідь у формі виступу, в якому доцільно висвітлити такі важливі питання: обґрунтування актуальності теми дослідження; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; що вдалося встановити, виявити, довести; якими методами це досягнуто; елементи новизни у теоретичних положеннях та в практичних рекомендаціях; з якими труднощами довелося

зіткнутися в процесі дослідження, які положення не знайшли підтвердження. Доповідь студента не повинна перевищувати за часом 7-15 хвилин – оптимальне сприйняття інформації людиною. Для кращого сприймання присутніми матеріалу необхідна презентація («золоте правило» дидактики).

Викладач зауважує, що під час захисту курсової (магістерської) роботи студент зобов'язаний дати вичерпні відповіді на всі зауваження у відгуках та рецензіях, а також у виступах на захисті. Захист дипломної роботи фіксується в протоколі ЕК. Студенти, які виявили особливі здібності до наукової творчості, захистили дипломну роботу на «відмінно», мають публікації, можуть бути рекомендовані екзаменаційною комісією до вступу в аспірантуру.

Викладач зазначає, що кращі роботи можна рекомендувати на конкурси студентських робіт, а також до друку в студентських збірниках. ***Магістерські і курсові роботи подаються на конкурси, коли вони містять розробки, проведені студентами у процесі навчання, і отримані в них результати опубліковані, впроваджені в практику або в освітній процес. При цьому учасниками конкурсу можуть бути студенти поточного навчального року або ті, хто закінчив вищі у поточному навчальному році.***

Викладач акцентує увагу: *обов'язки наукового керівника курсової (магістерської) роботи:*

- надавати допомогу у виборі теми, розробці плану (змісту) курсової (магістерської) роботи; доборі літератури, методології та методів дослідження тощо;
- аналізувати зміст роботи, висновки і результати дослідження;
- визначати поетапні терміни виконання роботи;
- контролювати виконання курсової (дипломної) роботи;
- доповідати на засіданні кафедри про виконання та завершення роботи;
- дати відгук на роботу.

Викладач підкреслює, що автор дипломної роботи має отримати на неї письмовий відгук наукового керівника та рецензію від провідного фахівця закладу, де проводився експеримент чи вивчався практичний досвід.

Викладач підкреслює, що відгук наукового керівника роботи пишеться магістерської у довільній формі. У ньому визначають:

- актуальність теми;
- рівень підготовки дипломника до виконання професійних обов'язків;
- ступінь самостійності у виконанні дипломної роботи;
- вміння використовувати літературу;
- ступінь оволодіння методами дослідження;
- логічність, послідовність, аргументованість, літературну грамотність викладення матеріалу;
- можливість практичного застосування дипломної роботи або окремих її частин;
- висновок про те, якою мірою вона відповідає вимогам, що ставляться перед дипломними кваліфікаційними роботами.

Викладач зауважує, що рецензію на дипломну роботу надає фахівець відповідної кваліфікації. Вона теж складається в довільній формі, може висвітлювати ті ж питання, що й відгук керівника. Особливу увагу в ній слід звернути на таке:

- актуальність теми;
- вміння застосовувати теоретичні знання для вирішення конкретних практичних завдань;
- наявність у роботі особистих пропозицій і рекомендацій, їх новизна, перспективність, практична цінність;
- достовірність результатів і обґрунтованість висновків дипломника;
- стиль викладу та оформлення роботи;
- недоліки роботи.

Викладач підкреслює, що рецензент оцінює магістерську роботу за чотирибальною системою. Рецензію можна й не завершувати оцінкою, якщо остання впливає зі змісту відгуку або рецензії.

Викладачем перед студентами на початку лекції було поставлено запитання проблемного характеру : «Чому матеріал лекції висвітлює в рівній мірі характеристики та вимоги до курсової і магістерської робіт, хоча тільки магістерська робота виконує кваліфікаційну функцію?»

Відповідь на запитання проблемного характеру: «Магістерські і курсові роботи подаються на конкурси, коли вони містять розробки, проведені студентами у процесі навчання, і отримані в них результати опубліковані, впроваджені в практику або в освітній процес. При цьому учасниками конкурсу можуть бути студенти поточного навчального року або ті, хто закінчив виші у поточному навчальному році».

Практична робота 3. Тема : «Методика підготовки і оформлення курсових, дипломних та магістерських робіт»

Форма навчальної діяльності : практична робота. Вид заняття : формування загальних умінь. Мета: сформувані загальні уміння щодо розкриття основних понять теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, врахування індивідуальних особливостей.

Завдання для практичної роботи.

1. Визначити поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та дипломних робіт
2. Охарактеризувати основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт
3. Відобразити структуру та технічне оформлення курсових та дипломних робіт
4. Розкрити етапи підготовки до захисту та захист курсової та дипломної роботи
5. Магістерська робота: поняття та її підготовка - відповідно визначеної магістрантом теми

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Визначити поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та дипломних робіт	Вміти визначати поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та дипломних робіт	2
2. Охарактеризувати основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт	Вміти охарактеризувати основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт	2
3. Відобразити структуру та технічне оформлення курсових та дипломних робіт	Вміти відобразити структуру та технічне оформлення курсових та дипломних робіт	2
4. Розкрити етапи підготовки до захисту та захист курсової та дипломної роботи	Вміти розкривати етапи підготовки до захисту та захист курсової та дипломної роботи	2
5. Магістерська робота: поняття та її підготовка - відповідно визначеної магістрантом теми	Вміти визначати поняття магістерська робота та її підготовку, відповідно визначеної магістрантом теми	2

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Методичні рекомендації.

1. Для визначення понять «курсова», «дипломна» робота та подання загальної характеристики і вимог до робіт, доцільно звернутись до Закону про вищу освіту та Положення про вищі навчальні заклади.

2. Охарактеризувавши основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт, доцільно подати таблицю порівняння щодо курсових і дипломних робіт.

3. Відобразивши структуру та технічне оформлення курсових та дипломних робіт, доцільно подати таблицю порівняння щодо курсових і дипломних робіт.

4. Розкривши етапи підготовки до захисту та захист курсової та дипломної роботи, доцільно подати таблицю порівняння щодо курсових і дипломних робіт.

5. Визначивши поняття «магістерська робота» доцільно показати її підготовки, відповідно визначеної магістрантом теми.

Зазначимо, що практичні заняття мають бути різноманітними. Якщо студенти зрозуміють, що всі їх навчальні можливості вичерпані, то різко знизиться рівень мотивації. Необхідно організовувати практичні заняття так, щоб студенти відчували зростання складності завдань, що зумовлювало б позитивні емоції від власного успіху в навчанні, сприяло б творчості, пошукам. Важливе значення в процесі практичних робіт мають індивідуальний підхід і продуктивне педагогічне спілкування. Студенти повинні отримати можливість розкрити і виявити свої здібності, свій потенціал. Тому при розробленні завдань і плану практичного заняття слід враховувати рівень підготовки та інтереси кожного студента групи,

виступаючи в ролі консультанта, не пригнічувати самостійності та ініціативи студентів. У процесі підготовки і проведення практичного заняття виділяють (В. Литвинюк) п'ять етапів. Ми погоджуємось, але змінюємо зміст етапів.

На першому етапі викладач відповідає на запитання, які виникли у студентів у процесі виконання їх індивідуальних домашніх завдань. Іноді на запитання відповідають спеціально організовані групи студентів. Це привчає студентів до чіткості і послідовності відповіді. Допущені помилки зразу ж виправляють. Інші студенти у цей час розв'язують запропоновані викладачем нові задачі. Другий етап - перевірка теорії. Доцільні тести чи невелика контрольна робота (до 10 хв.). Оцінка за неї оголошується на наступному занятті. Проводяться також опитування з формулювання означень і теорем або дискусії. На третьому етапі викладач оголошує тему нового заняття, його мету і значення – актуалізація теми. Четвертий етап – самостійна робота студентів над завданнями, які визначені в інструкційних картах та запитаннями для самоконтролю (проблемного характеру). П'ятий етап є завершенням практичного заняття: на цьому етапі викладач дає самостійну роботу - це тестування або контрольні запитання проблемного характеру, виробничі ситуації, пов'язані з уміннями, які студенти щойно отримали на практичному занятті. Оцінка оголошується на наступному занятті. Можливі бесіди студентів між собою, а викладач виступає в ролі консультанта, під час відповіді студентів на запитання для самоконтролю.

Активність студентів на практичних заняттях зростає за умови, що їхня діяльність здійснюється в процесі пошуку шляхів додаткового засвоєння теоретичних знань. У них формуються практичні навички і уміння в галузі вирішення прикладних завдань, побудови схем, графіків, креслень, виконання розрахунково-графічних завдань, закріплюються і вдосконалюються вже наявні уміння, розвивається здатність самостійно використовувати весь багаж знань для вдосконалення певних дій тощо.

ТЕМА 5. ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ РОБОТИ І ПЕРЕДАЧА ІНФОРМАЦІЇ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План

1. Оформлення результатів наукової роботи.
2. Оформлення замовлення на практичні розробки.
3. Усна передача інформації про наукові результати.

Основні поняття теми: наукова робота, науковий результат, структура, практичні розробки, передача інформації.

Проблемна ситуація - спосіб розкриття об'єктивно існуючої проблемності, вираженої експліцитно або імпліцитно, яка проявляється як психічний стан інтелектуального утруднення при взаємодії суб'єкта та об'єкта.

Нагадаємо класифікацію способів створення проблемних ситуацій за вченим дидактом А. М. Матюшкіним. Дана класифікація заснована на характері протиріччя, що виникає в процесі навчання: 1. Зіткнення студентів з явищами і фактами, які вимагають теоретичного пояснення. 2. Використання навчальних і життєвих ситуацій, що виникають при виконанні учнями практичних завдань. 3. Постановка навчальних проблемних завдань на пояснення явища або пошук шляхів його практичного застосування. 4. Спонування студентів до аналізу фактів і явищ дійсності, що зіштовхують їх з протиріччями між життєвими уявленнями і науковими поняттями про ці

факти. 5. Висування гіпотез, формулювання висновків і їх досвідчена перевірка. 6. Спонування студентів до порівняння, співставлення і протиставлення фактів, явищ, правил, дій, в результаті яких виникає пізнавальне утруднення. 7. Спонування студентів до попереднього узагальнення нових фактів. 8. Ознайомлення студентів із фактами, що носять як нібито незрозумілий характер і призвели в історії науки до постановки наукової проблеми. 9. Організація міжпредметних зв'язків .

Проблемна ситуація виникає у людини, якщо у нього є пізнавальна потреба й інтелектуальні можливості вирішувати завдання при наявності труднощів, протиріччя між старим і новим, відомим і невідомим, умовами та вимогами. Проблемні ситуації диференціюються за критеріями: 1) структури дій, які повинні бути виконані при вирішенні проблеми (наприклад, знаходження способу дії); 2) рівня розвитку цих дій у людини, що вирішує проблему; 3) інтелектуальних можливостей студента. Вчений характеризує проблемну ситуацію як особливий вид розумового взаємодії об'єкта і суб'єкта (студента), який характеризується таким психічним станом суб'єкта при вирішенні завдань, що вимагає виявлення (відкриття або засвоєння) нових, раніше суб'єкту не відомих знань або способів діяльності. Інакше кажучи, проблемна ситуація - це така ситуація, при якій суб'єкт хоче вирішити важкі для нього завдання, але йому не вистачає даних, і він повинен сам їх шукати.

Вчений подає такі *правила створення проблемних ситуацій* .

1. Щоб створити проблемну ситуацію, перед студентами слід поставити таке практичне або теоретичне завдання, виконання якого вимагає відкриття нових знань і оволодіння новими вміннями; тут може йти мова про загальну закономірність, загальний спосіб діяльності або про загальні умови реалізації діяльності.

2. Завдання має відповідати інтелектуальним можливостям студента. Ступінь труднощі проблемного завдання залежить від рівня новизни матеріалу викладання і від ступеня його узагальнення.

3. Проблемне завдання дається до пояснення засвоюваного матеріалу.

4. Проблемними завданнями можуть бути: а) засвоєння; б) формулювання питання; в) практичні завдання. Однак не слід плутати між собою проблемні завдання і проблемні ситуації. Проблемне завдання може призвести до проблемної ситуації тільки в разі врахування перерахованих вище правил.

5. Одна і та ж проблемна ситуація може бути викликана різними типами завдань.

6. Дуже важку проблемну ситуацію викладач спрямовує шляхом вказівки студентові причин невиконання даного йому практичного завдання або неможливості пояснення ним тих чи інших фактів.

1. Оформлення результатів наукової роботи

*Викладачу доцільно поставити перед студентами запитання проблемного характеру на початку лекції (частково з матеріалом лекції студенти знайомі зі свого досвіду, тому застосовуємо правило дидактики «від загального до часткового»): «**Чому доцільний розгляд матеріалу щодо оформлення наукових робіт, адже не завжди результати наукових досліджень є об'єктом винаходів?**»*

Процес оформлення результатів творчої праці передбачає знання і дотримання певних стандартів.

Ст. 1 ЗУ Про наукову і науково-технічну діяльність від 13.12.1991 № 1977-XII [http://kodeksy.com.ua/pro_naukovu_i_naukovo-tehnichnu_diyal_nist/statja-1.htm](http://kodeksy.com.ua/pro_naukovu_i_naukovo-tehnichnu_diyalnist/statja-1.htm)

Наукова робота - дослідження з метою одержання наукового результату; *науковий результат* - нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Наукова робота має характеризуватися не лише високим рівнем змісту, відповідною структурою, а й оформленням.

У наукових роботах слід стисло, логічно і доступно відображати результати дослідження і писати державною мовою.

Особливо важливим є ясність викладу, систематичність і послідовність у подачі матеріалу.

Текст рукопису доцільно поділяти на абзаци, тобто на частини, що починаються з нового рядка. Правильна розбивка на абзаци полегшує читання і засвоєння змісту тексту. Критерієм такого розподілу є зміст написаного. Кожен абзац включає самостійну думку, що міститься в одному чи кількох реченнях.

У рукописі слід уникати повторень, не допускати переходу до нової думки, поки перша не отримала повного закінченого вираження. Не можна допускати в рукописі розтягнуті фрази з накопиченням придаткових речень, вступних слів і фраз, писати за можливістю короткими і зрозумілими реченнями. Текст краще сприймається, якщо в ньому виключені тавтології, часте повторення тих самих слів і виразів, сполучення в одній фразі кількох свистячих і шиплячих літер.

Виклад має бути безпристрасним, містити критичну оцінку існуючих точок зору, висловлених у літературі з даного питання, навіть якщо факти не на користь автора. У тексті бажано менше робити посилань на себе, але якщо це необхідно, то висловлюватись (чи вживати вислови) в третій особі: автор думає, на нашу думку тощо.

Не рекомендується перевантажувати рукопис цифрами, цитатами, ілюстраціями, тому що це відволікає увагу читача й робить важким розуміння змісту. Однак не слід і відмовлятися зовсім від такого матеріалу, тому що за ним читачі можуть перевірити результати, отримані в дослідженні.

Весь допоміжний матеріал краще привести у вигляд додатків.

Цитати в рукописі повинні мати точні посилання на джерела.

Слід дотримуватись єдності умовних позначок і скорочень слів, які використовуються, що відповідали б стандартам. Відомості про ці стандарти та скорочення є в довідкових виданнях, енциклопедіях, словниках. Якщо ж використовуються скорочення нестандартні, властиві даній темі, то в рукописі

доцільно окремою таблицею дати відомості скорочень і помістити їх на початку роботи.

При написанні наукового звіту, доповіді, статті, доцільно дотримуватися загального плану викладу (хоча індивідуальні відхилення можливі).

Спочатку продумується назва (заголовок роботи, який повинен бути коротким, визначальним, і відповідати змісту роботи, оскільки за ним наукова праця буде класифікована в предметному каталозі). Назва роботи вноситься на титульну сторінку, на якій вказуються повне ім'я, по батькові і прізвище автора (авторів) у називному відмінку і посада, яку він обіймає на момент написання роботи, назва установи і міста, де була виконана пропонована робота, рік її оформлення, прізвище, посада і звання керівника.

Зміст повинен розкрити читачеві у короткій формі суть роботи шляхом позначення основних розділів, частин, глав та інших підрозділів рукопису. Місце змісту в загальній структурі рукопису може бути або на початку, або наприкінці.

Іноді при оформленні наукової праці виникає необхідність дати передмову, в якій викладаються основні передумови створення наукової праці: чим викликана її поява; коли і де була виконана робота; перелічуються організації й особи, що сприяли виконанню даної роботи.

У короткому вступі автор інформує читача про суть проблем, визначає основне питання дослідження, щоб підготувати його до кращого сприйняття викладеного матеріалу. У вступі обґрунтовується значення проблеми, її актуальність, мета і завдання, поставлені автором при написанні наукової праці; стан проблеми на даний момент. Не слід при цьому торкатися фактів і висновків, що викладаються в наступних розділах наукової праці.

Наступним подається короткий огляд літератури з розглянутого питання. При цьому дуже важливо вміти відокремити найбільш важливу літературу від менш істотної. Це має велике значення для читачів, тому що дозволяє їм визначити положення роботи в загальній структурі робіт з даної теми.

В основний зміст роботи включаються матеріали, методи, експериментальні дані, узагальнення та висновки самого дослідження. При написанні цього розділу слід чітко з'ясувати питання пропонованого матеріалу, що може, насамперед, зацікавити читача, і відповідно до цього дати по них вичерпну відповідь. Особливу увагу варто звертати на точність використовуваних у тексті слів і виразів, не допускати можливості двозначного їх тлумачення.

Нові терміни, поняття слід докладно роз'яснити.

Загальновідомі і навіть спеціальні терміни, поняття розкривати не обов'язково, тому що наукова праця, як правило, призначається для підготовленого читача, для фахівців.

Цифровий матеріал, якщо він є, подається у легкодоступній для сприйняття формі (таблиці, діаграми, графіки) при дотриманні особливої точності, тому що неточні цифри можуть призвести до неправильних висновків.

Якщо ж якийсь цифровий матеріал можна з достатньою ясністю і стислістю викласти в самому тексті, то його не слід виділяти в табличну форму. Не треба також вносити в таблиці величини, що виражаються для всіх рядків однаковими цифрами (зручніше їх повідомляти в основному тексті).

Кожна таблиця, включена в текст, повинна мати назву (заголовок) і номер або для всієї роботи (Таблиця 27), або для даної глави, наприклад, десятої (Таблиця 10.3). Особливу увагу треба звернути на заголовки граф таблиці. Таблиця має містити відповіді мінімум на чотири питання: що? коли? де? звідки? Усі відомості, що можуть бути винесені в заголовки граф, немає потреби поміщати в тексті таблиці (наприклад, одиниці виміру). Якщо в таблиці наявні пропуски, їх слід вказати і пояснити, що вони позначають. Текст до таблиць дається дуже короткий, у ньому вказуються тільки основні взаємозв'язки та висновки, що впливають з цифрового матеріалу.

Порядкову нумерацію вертикальним графам установлюють тільки в тому випадку, якщо ці номери фактично використовуються в тексті (наприклад, при посиланні на ту чи іншу графу якщо таблиця переноситься на іншу сторінку тексту). У таблицях слід уникати великих чисел, написаних цілком, а

використовувати скорочені укрупнені одиниці, наприклад, замість 1391000 т написати 1,391 тис. т і вказати в заголовку, що числа в цій графі виражаються в млн.

Висновки мають відповідати тільки тому матеріалу, що викладений у роботі. Пишуться висновки наприкінці роботи як підсумковий матеріал у виді коротко сформульованих і пронумерованих окремих тез (положень). Іноді їх подають в гранично стислому викладі. Але і при цьому слід дотримуватися принципу: у висновках слід йти від конкретних до більш загальних і важливих положень.

Характерною помилкою при написанні висновків є те, що замість формулювання результатів досліджень, зазначається, що робилося в даній роботі і про що вже висвітлено в основному змісті. Виходить повторення матеріалу і водночас утворюється істотний пропуск - відсутній акцент про результати дослідження.

У висновку подаються узагальнення найбільш істотних положень наукового дослідження, підводяться його підсумки, підтверджується достовірність висунутих автором нових положень, а також висвітлюються питання, що ще вимагають доведення.

Заключення (післямова) ні в якому разі не повинне повторювати висновки. Воно зазвичай буває невеликим за кількістю сторінок, але містким за кількістю інформації. Добре написане заключення характеризується тим, що людина, незнайома з дослідженнями з даного напрямку, прочитавши його, може представити якісну сутність даної роботи (без її методичних і конкретних кількісних аспектів) і зробити певні висновки про можливі напрями подальших досліджень.

Наприкінці роботи наводиться перелік літературних джерел.

У тексті ж наукової праці досить посилатися тільки на номер джерела, ставлячи його в прямі дужки. Якщо потрібно посилення на визначену сторінку, то, наприклад, [24, с. 189] означає, що посилення зроблене на сторінку 189 твору, що у списку літератури значиться під номером 24. Список літератури складається або за алфавітом прізвищ авторів, при цьому на початку вказуються вітчизняні джерела, а потім - іноземні, але за таким же принципом, або за

хронологічною ознакою. Часто список літератури складають і за черговістю посилань на них у даній роботі.

При написанні наукової праці варто пам'ятати про архітектуру, тобто дотримання належних пропорцій між частинами, розділами, главами, підзаголовками, параграфами і надання їм відповідного шифру: 1.1, 1.2 тощо.

Обсяг рукопису визначається за кількістю друкованих знаків. На одній сторінці аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) міститься до тридцяти рядків.

При оформленні наукової праці слід приділяти значну увагу мові і стилю викладу.

Культура мови - один із найважливіших показників культури науковця. Характерною особливістю наукової мови є формально-логічний спосіб викладу матеріалу, наявність обґрунтувань, доведень істини і основних висновків.

Науковий текст має бути цілеспрямованим і практичним, емоційні мовні елементи майже виключаються.

Результати наукових досліджень часто оприлюднюються через систему анотації, рефератів і наукових звітів.

Часто за текстом роботи необхідно готувати *реферат або анотацію*.

Анотація - це коротка характеристика звіту або іншого друкованого документа за змістом, призначенням, формою та іншими особливостями. Анотація виконує насамперед сигнальну функцію і повинна відповідати на таке запитання: «Про що йдеться в первинному документі?» Тому анотації містять у собі переважно фрази у формі пасивного стану, де присудок виражений дієсловом у зворотній формі: («розглядається», «обговорюється», «досліджується» тощо) чи пасивною дієслівною формою («розглянутий», «досліджений», «доведений» тощо). Анотації часто містяться в звітах, а також у книгах, брошурах, тематичних планах видавництва, рекламних матеріалах, у бібліографічних посібниках і друкованих каталожних картках.

Анотація включає характеристику типу наукової праці, основної теми, проблеми, об'єкта, мету роботи і її результати. *В анотації вказується, що нового*

несе в собі дана наукова праця, її читачьке призначення. Середній обсяг анотації - 600 друкованих знаків.

Реферат - це скорочений виклад змісту первинного документа (чи його частини) з основними фактичними результатами і висновками. Реферат на відміну від анотації виконує не сигнальну, а пізнавальну функцію, відповідаючи на запитання «що говорить в первинному документі?». Тому реферат може містити в собі фрази, виражені будь-якою граматичною формою. Реферати містяться в реферативних журналах і збірниках, інформаційних картках тощо.

Основні вимоги до реферату й анотації надруковану продукцію і ненадруковані документи - це відповідність стилю, реферат має включати заголовок (як правило, що збігається з заголовком первинного документа) і текст реферату.

Текст реферату включає тему, предмет (об'єкт), характер і мету роботи, методи проведення роботи (для нових методів дається опис, а широковідомі тільки називаються), конкретні результати роботи (теоретичні, експериментальні, описові), при цьому перевагу віддають новим і перевіреним фактам, результатам довготермінового значення, відкриттям, важливим для рішення практичних питань, висновки (оцінки, пропозиції), прийняті і відкинуті гіпотези, описані в первинному документі, характеристики сфери застосування результатів. Середній обсяг реферату залежно від первинних документів повинен мати друкованих знаків: 500-для заміток і коротких повідомлень; 1000-для більшості статей, патентів; 2500-для документів великого обсягу.

Основні вимоги до науково-технічного оформлення звіту викладені у державних стандартах.

До спеціальних видів технічних видань відносять нормативно-технічну документацію, яка регламентує науково-технічний рівень і якість продукції: стандарти, типові положення, методичні розробки.

Стандарти - нормативно-технічні документи, в яких встановлено комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації і затверджений компетентними органами. Важливе значення для проведення науково-дослідної

роботи має патентна документація, тобто сукупність документів про відкриття, винаходи, а також відомості про охорону прав винахідників.

Патентна документація характеризується високим рівнем достовірності, оскільки ця документація підлягає експертизі на предмет новизни і корисності. Така кількість наукових документів пояснюється характером знань і різноплановою діяльністю людей. Науковий документ відображає конкретну наукову ситуацію на всіх етапах наукового дослідження: від виникнення ідеї до створення, перевірки теорії та практичного її впровадження.

Структура наукових документів: *книжки, брошури:* первинні (монографії, довідники, матеріали конференцій, з'їздів, навчальні видання); вторинні (бібліографічні, реферативні, оглядові видання, енциклопедії, словники, довідники); *періодичні видання:* первинні (видання з продовженням, журнали, бюлетені, газети, відомості); вторинні (бібліографічні (картотека), реферативні (збірники), експресінформація, офіційні бюлетені, інформаційні листки, каталоги); *спеціальні:* первинні (нормативно-технічні документи, нормативно-виробничі довідки, рекламні видання, патентно-ліцензійні); вторинні (показники стандартів і технічних умов вітчизняних і зарубіжних винаходів); *рукописні:* первинні (наукові звіти, наукові доклади, інформаційні відомості про проведення наукових конференцій, семінарів, симпозіумів); вторинні (бюлетені реєстрації науково-дослідної роботи - НДР, збірники рефератів науково-дослідного інституту - НДІ, освітньо-кваліфікаційні рамки - ОКР, реєстраційні та інформаційні картки).

Слід зазначити, що з розвитком електронних засобів інформації актуальність документальних джерел не знижується і потреба в них не зменшується. Традиційним засобом передачі та збереження інформації є приведення в порядок документальних фондів. Найбільш поширеною є Універсальна десятична класифікація (УДК), яка використовується більш ніж в 50-ти країнах світу і юридичне є власністю Міжнародної федерації документації (МФД), яка відповідає за розробку таблиць УДК, їх стан і видання. УДК - це

міжнародна універсальна система, яка дозволяє детально представити зміст документальних фондів, забезпечити оперативний пошук інформації, має можливість свого розвитку і самовдосконалення. Вона складається із основної і допоміжної таблиць. Основна таблиця містить поняття і відповідні їм індекси, за допомогою яких систематизують знання людства. Кожен наступний крок на шляху до прогресу досягається важче, оскільки не тільки значно зростає обсяг інформації, але й проходить її старіння. Тому для прискорення та ефективного відбору потрібної інформації в Україні створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ). Ця служба включає галузеві інформаційні центри, відділи НДІ, конструкторські бюро. Збір, збереження і надання інформації здійснюють довідково-інформаційні фонди (ДІФ). В Україні є галузеві, республіканські і місцеві (в НДІ, ВНЗ, ОКБ) ДІФ. У цих організаціях встановлено певний порядок збереження інформації. У науково-дослідній роботі особливе місце займає пошук і аналіз наукової інформації.

У текст звіту входять: постановка задачі і формулювання технічного завдання, аналіз відомих методів і способів його розв'язання, обґрунтування прийнятого рішення за методами (способами) розв'язання задачі, розрахунки і результати експериментів (наводяться у формі, що дає можливість читачу проаналізувати достовірність отриманих результатів), висновки із співставленням і аналізом отриманих у процесі дослідження теоретичних і експериментальних даних, заключення з оцінкою результатів і рекомендаціями щодо їхнього використання.

Практика свідчить про те, що приблизно 1/6 даних, що містяться в звіті, надаються споживачам у вигляді видань, інша їхня частина зберігається в архівах установ і організацій. З цим пов'язана необхідність обов'язкової реєстрації й обліку всіх НДР з усіх областей науки і техніки.

Про результати, отримані при виконанні тієї чи іншої науково-дослідної теми, слід інформувати наукову громадськість. Цієї ж мети (крім можливості додаткової оцінки) дотримується ВАК України, що встановив обов'язкове

попереднє розсилання авторефератів перед захистом кандидатських і докторських дисертацій.

Слід зазначити, що наукова інформація має властивість кумулятивності, тобто зменшення її обсягу шляхом більш короткого, узагальненого викладу при переході від документів, що фіксують результати експериментів, до науково-технічного звіту, статей, оглядів, монографій, підручників, довідників. У кожній наступній ланці цього ланцюжка та сама інформація, що виникла на етапі дослідницької діяльності, представляється в більш ущільненому вигляді. У кожен наступний документ включається не вся створена на етапі дослідження інформація, а тільки найбільш важлива, актуальна, «відстояна», найбільш пристосована до читацького призначення підготовлюваного документа. Таке формування науково-технічної інформації досягається шляхом її згортання. Це сукупність операцій аналітико-синтетичної переробки документів, метою яких є створення вторинних документів або вираження змісту вихідного тексту в більш економічній формі при збереженні або деякому зменшенні його інформативності в похідному тексті. Істотно, що в процесі зменшення не просто скорочується текст, а саме «згортається», причому так, щоб мати можливість потім знову його розгорнути на основі збережених «змістових віх», «опорних пунктів». (Так діють, наприклад, при складанні індивідуального конспекту, у який включається зазвичай те, що згодом дозволяє думкою відновити текст.)

Важливим етапом роботи над рукописом звіту чи іншого матеріалу, що готується до друку, є *редагування даної праці*, що здійснюється спочатку автором при роботі над рукописом (авторський етап видавничого процесу) і потім редактором (редакційний етап видавничого процесу).

Основа редагування - це критичний аналіз призначеної до видання роботи з метою удосконалювання змісту і форми. При редагуванні особлива увага звертається на зміст тексту, на точність і повноту фактів, що приводяться, на їхню новизну і зв'язок із сучасним життям, вірогідність і переконливість, на внесок даної роботи в прогрес відповідної галузі знань, на дотримання законів і

закономірностей конкретної науки, галузі знань, виробництва, на відповідність окремих частин тексту їхнім функціям, на форму тексту.

Найважливішими сторонами форми тексту є: композиційна (побудова літературного твору, що поєднує всі його елементи в єдине ціле); *рубрикаційна* (розподіл тексту на структурні одиниці, частини, розділи, глави, параграфи); *логічна* (відповідність міркувань, висновків і визначень автора нормам логічно правильного мислення); *мовностилістична, графічна* (якість таблиць і ілюстрацій). У таблицях цифровий і текстовий матеріал групується в стовпчики, відмежовані один від одного вертикальними і горизонтальними лініями. Ілюстрація є зображенням, що служить поясненням або доповненням до якого-небудь тексту. У видавництвах «Наука», «Освіта» прийнято, що на один авторський аркуш може бути представлено в науковій літературі 5...8 ілюстрацій, у виробничо-технічній - 8... 10, у навчальній і популярній - 5... 12.

Посилання на ілюстрацію розміщують у тексті за згадуванням предмета, що став об'єктом зображення, наприклад: рис. 36. Повторні посилання на ілюстрації супроводжуються скороченим словом див. (див. рис. 36). Можуть бути посилання на частину ілюстрації, позначену літерою, наприклад: рис. 40 б.

При редагуванні тексту слід звертати увагу на мовно-стилістичну його сторону, тобто на правильність побудови фраз і граматичних зворотів, на доцільність використання тих чи інших слів. При цьому корисно знати основні прийоми аналізу рукопису, що дозволяють усувати типові помилки мови і стилю. Поширена помилка - вживання необов'язкових, зайвих слів. Багатослівність завжди затемнює основну думку автора, послаблює дієвість друкованої праці, робить її менш доступною для читача. Тому слова, вживання яких не знаходить виправдання, повинні бути віднесені до зайвих.

Слово «редагування» походить від латинського слова, що дослівно означає «приведений у порядок». Однак автор не повинен вважати, що усунення безладдя в його рукописі - справа редактора. Власне кажучи, автору рекомендується якоюсь мірою продублювати редактора. Це перша ступінь обробки рукопису. Тут слід примиритися з багаторазовими переробками,

скороченнями і доповненнями. Бажано після певного проміжку часу знову прочитати свій рукопис і спробувати оцінити його в цілому і окремо, як би з погляду читача (друга ступінь). Третя ступінь - детальне перечитування для виявлення помилок у тексті, відповідності ілюстрацій, однаковості термінології, позначень тощо. Тільки після виконання всього цього рукопис можна здавати у видавництво.

Якщо робота оформляється у вигляді статті в журнал, то вона повинна бути відправлена в редакцію в закінченому вигляді відповідно до вимог, що зазвичай публікуються в окремих номерах журналів як пам'ятка авторам. Рукопис статті, що подається для опублікування в журналі (збірнику), має, як правило, містити повну назву роботи, прізвище і ініціали автора (ів), анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури, акт експертизи, за потребою.

Рукопис повинен бути підписаний автором (ами) і в додатку містити прізвище, ім'я і по батькові автора (ів), вчений ступінь автора (ів), його телефон та адресу. Статті, що є результатом робіт, проведених в організаціях, мають обов'язково супроводжуватися листами цих організацій із проханням про публікацію.

Текст статті подається в двох примірниках (один з яких є першим машинописним відбитком) українською мовою.

Для статей (оглядів), перекладених на українську мову з інших мов, бажане подання примірника мовою оригіналу.

Ілюстративний і графічний матеріал повинен бути пронумерований і виконаний у виді, придатному для поліграфічного відтворення.

До малюнків за необхідністю окремо додається текст підмалюнкових підписів. Сторінки рукопису варто пронумерувати (починаючи з титульного аркуша), а на полях вказати місця розміщення малюнків, графічного матеріалу і таблиць.

Обсяг публікацій залежить від конкретного журналу. Для статей і оглядів він, як правило, не перевищує 8-12 сторінок, для тез – до 3 сторінок.

Деякі науково-технічні матеріали (статті, звіти тощо) хоча і містять не відомі раніше зведення, але можуть зацікавити лише невелику частину фахівців, у зв'язку з чим публікувати їх у багатотиражних журналах виявляється недоцільним. Але для того, щоб фахівцям надати можливість ознайомлення з такими роботами, у країні введено депонування, тобто такі матеріали (рукописи монографій, оглядів, окремих статей, праць конференцій) приймаються на збереження. Депонування передбачає не тільки прийом і збереження рукописів, але й організацію інформації про них, копіювання рукописів за запитами споживачів. Матеріали для депонування оформляються за тими самими правилами, що і статті, які подаються для опублікування. За автором депонованих матеріалів зберігається авторське право, надалі він може опублікувати їх.

Усі роботи, призначені для публікації, проходять попереднє рецензування.

Рецензія - це зазвичай невелика стаття, що містить аналіз або критичну оцінку друкованої праці. Кожна рецензія має містити заголовок джерела, що рецензується, коротке перерахування основних питань, відзначення позитивних і негативних сторін рецензованої роботи. Наприкінці рецензії приводиться резюме, в якому оцінюється актуальність праці, його теоретична і практична значимість, дається загальна оцінка правильності доказів і висновків.

З метою оперативного інформування фахівців про результати виконаних досліджень, розробки рекомендацій з напрямів подальшої роботи з використання результатів у народному господарстві організуються різні наукові і науково-технічні конференції, з'їзди, семінари, симпозіуми тощо.

Для виступу на таких зборах фахівців готують доповіді, повідомлення. Інформація про підсумки проведення конференції (наради, семінару), як правило, публікується у відповідних журналах та інших періодичних виданнях.

2. Оформлення замовлення на практичні розробки

Ст. 1 ЗУ Про наукову і науково-технічну діяльність від 13.12.1991 № 1977-XII http://kodeksy.com.ua/pro_naukovu_i_naukovo-tehnicnu_diyal_nist/statja-1.htm

Наукова продукція - науковий та науково-прикладний результат, призначений для реалізації;

науково-прикладний результат - нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Науково-прикладний результат може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо;

науково-технічні розробки - науково-технічна діяльність, спрямована на створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, технологій, систем і надання нових послуг або на істотне вдосконалення тих, що вже виробляються чи введені в дію.

Науково-дослідні роботи, виконані в галузі практичних розробок прикладних і особливо технічних наук, нерідко містять результати, що представляють собою нову конструкцію, матеріал, технологічний процес тощо.

У зв'язку з цим усі результати наукових досліджень слід аналізувати на предмет можливого винаходу, і якщо таке виявляється, необхідно оформляти заявку на цей винахід. Об'єктами винаходів можуть бути: пристрій (наприклад, машина, прилад, інструмент тощо); спосіб (наприклад, спосіб виготовлення виробу, одержання речовини; спосіб лікування тощо); речовина (сплав, суміш, розчин, отриманий нехімічним шляхом матеріал, хімічна сполука тощо); застосування раніше відомих пристроїв, способів, речовин за новим призначенням з позитивним ефектом (без їхньої зміни, власне кажучи); штампи мікроорганізмів (бактерій, вірусів, водоростей).

Варто мати на увазі, що винаходами не визнаються методи і системи організації і управління господарством (планування, фінансування, постачання, облік, кредит, бухгалтерія, прогнозування, нормування, форми бланків, карток

тощо); умовні позначки (наприклад, дорожні знаки, маршрути, коди, шрифти тощо); розклади, правила (наприклад, правила гри, вуличного руху тощо); проекти і схеми планування споруджень, будинків і територій (населених пунктів, сільськогосподарських угідь, парків, площ тощо); методи і системи виховання, навчання, дресирування тварин; граматики мови, системи інформації, класифікації кон'юнктурних і інших досліджень, системи обробки й упорядкування документації; системи математичних побудов і перетворень; методи розрахунків, математичні рішення задач, зокрема, обчислювальні алгоритми і програми для обчислювальних машин; методи наукових розробок: методи проектування тощо; пропозиції, що стосуються лише зовнішнього вигляду (форми, фасону) виробів, що охороняються відповідно до законодавства про промислові зразки; рішення, що суперечать принципам гуманності і суспільним інтересам, чи явно марні рішення і, нарешті, власне наукові відкриття, наукові теорії, основні положення науки, що не вирішують конкретного завдання.

В Україні діють дві форми охорони авторських прав винахідників: авторські посвідчення і патенти. На винаходи видаються авторські посвідчення, якщо винахід створений у процесі роботи автора в державній, кооперативній, громадській організації чи за її завданням. Якщо винахід створений українськими організаціями спільно з організаціями закордонних країн у процесі економічного і науково-технічного співробітництва, то на основі взаємної домовленості як виняток на винахід може бути виданий патент.

Заявка на видачу авторського посвідчення чи патенту на винахід подається автором (співавторами) у Державний комітет України у справах винаходів і відкриттів.

Якщо винахід створений у зв'язку з виконанням службового завдання, то заявка оформляється за участю автора (співавторів) і подається організацією.

Якщо ж винахід не пов'язаний з виконанням службового завдання, то автор, який працює в організації, вправі подати особисту заявку на видачу авторського

посвідчення через цю організацію, яка зобов'язана допомогти в оформленні заявки.

Автори, винаходи яких не пов'язані з виконанням службового завдання, вправі подати заявку безпосередньо в Державний комітет України у справах винаходів і відкриттів.

При оформленні заявки слід керуватися вказівками зі складання заявки на винахід, затвердженими державою. Заявка на видачу авторського посвідчення або патенту має включати прохання про видачу авторського посвідчення або патенту; опис винаходу з його формулою, креслення, схеми, акт випробувань та інші матеріали, що ілюструють передбачуваний винахід, якщо вони необхідні для найбільш повного розкриття сутності і значимості винаходу; довідку про творчу участь кожного зі співавторів у створенні винаходу; анотацію, що містить короткий виклад того, що розкрито в описі винаходу, у формулі винаходу й інші матеріали заявки із зазначенням галузі застосування та можливості використання винаходу; висновок про новизну технічного рішення, включаючи відомості про проведені патентні дослідження й очікуваний техніко-економічний чи інший ефект, акт експертизи.

‘ Якщо винахід створений у порядку виконання службового завдання, то заява про видачу авторського посвідчення подається від імені організації (організацій), що створила винахід спільно.

Заява може бути подана особисто автором або співавторами, що створили винахід не в порядку з виконання службового завдання і яким потрібно авторське посвідчення на своє ім'я, але заявку подають через організацію з її висновком чи через місцеві організації.

‘ На прохання іноземних громадян чи іноземної фірми заява подається Торгово-промисловою палатою України.

Українські й іноземні організації можуть подати заяву з проханням про видачу патенту на спільний винахід, створену в порядку виконання службового завдання при здійсненні науково-технічного співробітництва.

Для кожного виду заяв передбачена спеціальна форма (бланк).

Опис винаходу, а також графічні матеріали (якщо вони необхідні) є основними документами заявки, що відображають створений винахід. В опис винаходу включаються назва винаходу і клас Міжнародної класифікації винаходів, до якого він, на думку заявника, відноситься; галузь техніки, до якої відноситься винахід, і галузь використання винаходу; характеристика аналогів винаходу; характеристика прототипу, обраного заявником; критика прототипу; мета винаходу; сутність винаходу і його відмінні (від прототипу) ознаки; перелік фігур графічних зображень (якщо вони необхідні); приклади конкретного виконання; техніко-економічна чи інша ефективність; формула винаходу.

Кожен розділ опису розташовується у вигляді окремого абзацу. При викладі всіх розділів опису слід використовувати терміни, загальноприйняті в даній галузі техніки, додержуватись єдності термінології, використовувати одну систему одиниць виміру.

Приведена в заявці формула винаходу має вирішальне значення для оцінки органом, що здійснює державну науково-технічну експертизу винаходів, новизни й істотних відмінностей, а також позитивності об'єкта, що заявляється, а у випадку визнання об'єкта винаходом тільки результати експертизи мають правове значення, тобто вона є єдиним критерієм для визначення винаходу і за нею встановлюється факт використання (чи невикористання) винаходу.

Формула винаходу - це складена за встановленими правилами коротка словесна характеристика, що виражає технічну сутність, ознаки об'єкта винаходу. Під ознаками об'єкта винаходу розуміються, наприклад, вузол, деталь у пристрої, операція, параметри режиму в способі тощо. Істотними ознаками називаються такі, кожен з яких є необхідною, а всі разом узяті достатні для того, щоб відрізнити даний об'єкт винаходу від усіх інших і характеризувати його в тій якості, що виявляється в позитивному ефекті.

Формула винаходу складається або у вигляді одного пункту (одноланкова формула), або двох чи більше пунктів (багатоланкова формула). Одноланкова формула застосовується тоді, коли технічна сутність винаходу охарактеризована сукупністю ознак, необхідних і достатніх для характеристики винаходу в

загальному вигляді, і не має розвитку чи уточнення у виді ознак, необхідних в окремих випадках виконання чи використання винаходу. У багатоланковій формулі перший пункт містить загальні істотні ознаки, кожна з яких необхідна у всіх випадках виконання чи використання винаходу, а другий і наступний пункти включають конкретні істотні ознаки, що розвивають і уточнюють сукупність ознак, зазначених у першому пункті.

Кожен пункт формули винаходу має складатися, як правило, з обмежувальної частини, яка включає ознаки, загальні для об'єкта винаходу, що заявляється, і прототипу (відомі ознаки); відмінної частини, яка включає ознаки, що відрізняють об'єкт винаходу, що заявляється, від прототипу (тобто нові ознаки об'єкта винаходу); мети винаходу, що характеризує позитивний ефект.

У випадках, коли об'єктом винаходу є застосування раніше відомих пристроїв за новим призначенням, допускається інша формула винаходу.

Формулу винаходу в цих випадках треба викладати в такий спосіб: «Застосування... (вказується чи назва визначення відомого пристрою, чи способу речовини)... як (вказується конкретне нове призначення зазначеного пристрою, чи способу речовини)».

Графічні матеріали (креслення, схеми, графіки, малюнки тощо), прикладені до тексту опису винаходу, повинні бути чітко погоджені з текстом опису і давати точну уяву про об'єкт винаходу. Масштаб креслень і чіткість графічного виконання повинні бути такі, щоб при фотографічному репродукуванні з лінійним зменшенням розмірів можна було легко розрізнити всі деталі.

Схеми виконуються без дотримання масштабу, дійсне просторове розташування складових виробів (установок) вказується приблизно.

Малюнки мають носити схематичний характер і бути простими за виконанням. До опису їх варто додавати лише в тому випадку, якщо його неможливо проілюструвати кресленнями чи схемами.

Висновок про новизну істотних відмінностей і позитивний ефект технічного рішення готується компетентними у відповідній галузі фахівцями, обговорюється на засіданні науково-технічної, технічної Вченої ради чи її секції,

кафедри, лабораторії, чи відділу іншого структурного підрозділу організації, а потім затверджується керівником організації.

Повноту і вірогідність даних, що приводяться в довідці, засвідчує керівник патентного підрозділу чи відділу з винахідництва і раціоналізації.

Висновок про новизну містить назву винаходу, що заявляється, із зазначенням його авторів і відомості про проведені патентні дослідження у вигляді довідки про можливі галузі застосування в народному господарстві, про очікуваний техніко-економічний чи інший ефект, про технічну готовність винаходу, що заявляється, до використання в народному господарстві.

Відомості про проведені патентні дослідження мають висвітлювати вивчену патентну документацію (вітчизняні і закордонні авторські посвідчення і патенти, опубліковані заявки чи витяги з них і т.п.); науково-технічну літературу, що має пряме відношення до заявленого об'єкта (книги, журнали, опубліковані звіти, дисертації, проспекти, каталоги тощо); виявлені в процесі дослідження аналоги винаходу, що заявляється, із вказівкою найбільш близького з них - прототипу. У довідці про дослідження об'єкта, що заявляється, з патентної і науково-технічної літератури, як мінімум, показують результати досліджень з патентної справи.

При дослідженні новизни розробок, що належать до профілюючого напрямку діяльності організації, і винаходів, заявлених на патентування за кордоном, пошук здійснюється, як правило, на «глибину» 50-ти років, що передують поданню заявки. При дослідженні новизни розробок, що не належать до профілюючого напрямку діяльності організації, патентний пошук здійснюється на «глибину» не менш 15-ти років. Для нових галузей науки і техніки пошук здійснюється, починаючи з перших за часом публікацій патентних документів. Відомості про творчу участь співавторів подаються в довідці за спеціальною формою, де вказується конкретно, яку творчу участь брав кожен співавтор у створенні винаходу (за ознаками об'єкта).

3. Усна передача інформації про наукові результати

Пропонується міні-лекція щодо вимог і помилок при захисті магістерських робіт, презентація щодо особливостей створення презентації роботи; робота в

малих групах при розгляді факторів, які впливають на ефективність наукових досліджень.

Значну частину наукової інформації вчені і фахівці отримують з усних джерел - доповідей і повідомлень на нарадах, семінарах, симпозіумах, конференціях і бесід при особистих зустрічах тощо.

Це форми колективних контактів вчених і фахівців одного наукового напрямку (галузі). Склад учасників наради і тривалість виступів чітко регламентуються.

Колоквіум - форма колективних зустрічей, де, як правило, обмінюються думками вчені різних напрямів. Усі присутні є учасниками невимушеної дискусії. На колоквіумах офіційні доповідачі не призначаються.

Симпозіум є напівофіційною бесідою з заздалегідь підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Учасники симпозіуму можуть відвідувати не всі доповіді, зустрічатися в кулуарах.

Конференція - найпоширеніша форма обміну інформацією. Одна частина учасників - доповідачі - повідомляє про нові наукові ідеї, результати теоретичних і експериментальних робіт, про виробничий досвід, відповідає на запитання. Інша, більша частина - слухачі, що сприймають інформацію. Слухачі можуть задавати запитання і брати участь в обговореннях.

На доповідачів і слухачів лякає велике інформаційне навантаження, тому встановлюється чіткий регламент для доповідачів і виступаючих у обговореннях, організовується секційна робота.

Іноді на конференціях організуються стендові доповіді, коли у визначеному місці вивішується ілюстративний матеріал доповіді, тоді доповідач відразу ж відповідає на запитання. Слухачі можуть ознайомитися попередньо з основним змістом (ідеєю) доповіді, прочитавши збірник анотацій доповідей, включених у програму конференції.

Нерідко конференції супроводжуються виставками книг, зразків, різного роду тематичними експозиціями. У наукових установах і навчальних закладах конференції найчастіше проводяться систематично (річні, присвячені до різних дат тощо). На конференціях зазвичай приймаються рішення і рекомендації.

З'їзди і конгреси є вищою, найбільш представницькою формою спілкування і мають національний чи міжнародний характер. Тут виробляється стратегія у визначеній галузі науки і техніки, а також і в суміжних галузях.

Найбільш відповідальне завдання в усіх перерахованих заходах приходить на доповідачів. *Виступ з доповіддю - відповідальне наукове доручення.* Доповідь забезпечує можливість апробування результатів наукового дослідження в думках інших вчених, перевірити зроблені висновки через різні оцінки фахівців, пояснити сумніви і розбіжності. Особливо корисними в цьому є змісти виступів, наукових дискусій.

Публічні виступи з доповідями виховують звичку не боятися аудиторії, вміння швидко концентрувати увагу при відповідях на запитання, вести наукову дискусію. Перед виступом з доповіддю варто підготувати короткий план викладу і докладний конспект так, щоб на початку доповіді коротко повідомити основні питання, що будуть викладені. Під час доповіді можна користуватися записами, щоб не упустити важливе (це додає почуття впевненості, забезпечує ясність і навіть стислість у викладі матеріалу). Однак записи не повинні бути занадто докладними, тому що це ускладнює користування ними в момент доповіді.

Є доцільність нині робити презентації доповідей. Вони мають бути чіткими, розбірливими.

У процесі доповіді слід триматися вільно, звертатися до всієї аудиторії. При підготовці доповіді необхідно попередньо її кілька разів прочитати вголос.

Перед доповіддю варто підготувати *тези*. Це стислі, коротко сформульовані основні положення доповіді, повідомлення тощо. Вони включають виклад основних положень усієї наукової праці від початку до кінця, а не тільки власне дослідницької частини. Тези - це розгорнуті висновки із вступною частиною, що пояснює й обґрунтовує дану наукову працю. У тезах у короткій формі (одна-дві фрази) даються обґрунтування теми, характеристика історії питання, виклад методики дослідження і результати дослідження. Тези можуть бути короткими чи розгорнутими, вони завжди відрізняються від повного тексту доповіді тим,

що в них відсутні деталі, пояснення, ілюстрації. Окремі тези мають бути пов'язані між собою логічно, як ланки одного ланцюга. Обсяг тез – до 3 сторінок.

Схеми, види і типи підрозділяються на структурні, функціональні, принципові тощо. Виконуються вони без дотримання масштабу (дійсне просторове розташування складових частин або не враховується взагалі, або враховується приблизно). На схемах допускається розміщати різні технічні дані, що вказуються або біля графічних позначень, або на вільному полі схеми (за можливістю над основним написом).

Виступ з доповіддю - це самоперевірка, самоконтроль автора через звертання за допомогою до колективного розуму. При цьому дуже корисні поради, зауваження, зроблені по доповіді. Участь у науковій дискусії вимагає від доповідача і фахівця-слухача визначеного уміння, якому слід учитися.

Дискусія - це корисна форма колективного мислення. Різні точки зору, висловлювані в дискусії, сприяють активному мисленню, змушують ретельно продумувати й обґрунтовувати власну точку зору. Більше того, між різними думками і чинниками встановлюється низка зв'язків, що без дискусії могли б виявитися упущеними.

Участь в дискусії - кращий метод розвитку навичок критичного судження й міркування, де перевіряється якість накопичених людиною знань. Це гарне тренування в публічних виступах.

Форми участі в дискусії можуть бути різними. Наприклад, *слухати і записувати*. Це не проста увага, а самостійне мислення, запис вимагає особистої оцінки висловлюваних думок. Записувати в момент дискусії важко, тому що висловлювані думки не так систематичні, оскільки в їх автора не було достатньо часу для чіткої логічної побудови свого виступу. Записувати слід резюме, висновки, а також влучні слова, вислови, образні порівняння і приклади, що згодом дозволять відновити в пам'яті атмосферу дискусії, допоможуть згадати її зміст.

Формою участі в дискусії є і постановка запитань з метою уточнення незрозумілих моментів чи отримання додаткової інформації.

Сама активна форма участі в дискусії - це висловлення своєї думки, що повинна бути досить обґрунтованою. Етика поведінки під час дискусії може бути коротко визначена так: пошук істини, а не перемога над супротивником, тому що останній може виявитися правим.

Викладачем перед студентами на початку лекції було поставлено запитання проблемного характеру: «Чому доцільний розгляд матеріалу щодо оформлення наукових робіт, адже не завжди результати наукових досліджень є об'єктом винаходів?» ***Відповідь на запитання проблемного характеру:*** «Наукова робота - дослідження з метою одержання наукового результату. Науково-дослідні роботи, виконані в галузі практичних розробок прикладних і особливо технічних наук, нерідко містять результати, що представляють собою нову конструкцію, матеріал, технологічний процес тощо. У зв'язку з цим усі результати наукових досліджень слід аналізувати на предмет можливого винаходу».

Практична робота 4. Тема : «Оформлення наукової роботи і передача інформації»

Форма навчальної діяльності : практична робота. Вид заняття : формування загальних умінь. Мета: сформувані загальні вміння щодо розкриття основних понять теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувані у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, врахування індивідуальних особливостей.

Завдання для практичної роботи.

1. Оформити результати наукової роботи

2. Оформити замовлення на практичні розробки
3. Окреслити можливе поле усної передачі інформації про наукові результати

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. Оформити результати наукової роботи	Вміти оформляти результати наукової роботи	3
2. Оформити замовлення на практичні розробки	Вміти оформляти замовлення на практичні розробки	3
3. Окреслити можливе поле усної передачі інформації про наукові результати	Вміти окреслити можливе поле усної передачі інформації про наукові результати	4

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Методичні рекомендації.

1. Оформити результати наукової роботи можливо за умови визначення понять «наукова робота», «результати наукової роботи».
2. Розгляд питання щодо оформлення замовлення на практичні розробки слід починати з відповіді на запитання: чи всі наукові роботи є практичними розробками.
3. Доцільно окреслити можливе поле усної передачі інформації про наукові результати, визначивши свою участь.

Наголосимо, що у освітньому процесі використовують дві форми проведення практичних робіт: фронтальна, за якої після викладення на лекції теорії всі студенти групи виконують одночасно одну практичну роботу на

однаковому обладнанні; у такому разі наявний єдиний план і однакова послідовність дій для всіх студентів групи; індивідуально-групова, за якої студенти виконують різні за тематикою, змістом і планом практичні роботи в малих групах. Обидві форми проведення практичних занять мають переваги і недоліки. До переваг фронтальної форми проведення практичних занять науковці (Б. Мокін, В. Пап'єв, О. Мокін) відносять: безпосередній зв'язок з вивченим навчальним матеріалом, що сприяє формуванню практичних умінь і навичок; реалізується принцип систематичності і послідовності; сприятливі умови роботи викладача: фронтальний інструктаж перед роботою і в процесі її виконання; підготовка навчально-матеріальної бази, контроль за перебігом роботи, перевірка її результатів, можливість обговорення результатів роботи групи на даному чи наступному занятті.

До недоліків фронтальної форми проведення практичних робіт ці вчені відносять: просте обладнання (придбання складного устаткування, тобто 25-30 однотипних комплексів для одноразового використання в групі є недоцільним економічно, а також створює складнощі щодо їхнього розміщення в лабораторії); можливість виникнення психологічного дискомфорту у студентів у разі, якщо з якихось причин перед практичним заняттям не відбулася начитка теоретичного матеріалу.

Перевагою роботи в малих групах є: можливість використання складного сучасного обладнання, яке вищий навчальний заклад має в одному екземплярі; можливість застосування випереджаючого навчання, коли практичні роботи студенти виконують самостійно і теоретичний матеріал теж потрібно вивчити самостійно (нами пропонуються електронні курси); можливість застосувати кейс-технологію.

Отже, фронтальну форму проведення практичного заняття можна використовувати для робіт ознайомчого чи пізнавального характеру, а для більш складних практичних робіт, які потребують значних витрат часу і використання дорогого обладнання, доцільно проводити практичні роботи у формі індивідуально-групового.

На практичних заняттях студентам слід дотримуватися принципу максимальної самостійності. Вони повинні самостійно виконати роботу, оформити протокол і дати інтерпретацію результатів. Звичайно, при виникненні суттєвих труднощів у процесі роботи студенти можуть консулюватися у викладача. Оцінки, отримані за окремі практичні заняття, викладач враховує при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни. Оцінювання роботи студентів у процесі заняття сприяє контролю та активізації навчально-пізнавальної діяльності. Кожне заняття доцільно закінчувати коротким висновком і рекомендаціями викладача щодо подальшої роботи. У такому разі практичні заняття разом із лекціями сприятимуть створенню перспективи в роботі студентів.

ТЕМА 6. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою

План.

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА

1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ

1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ

1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

Основні поняття: інтелектуальна власність, авторські права, суміжні права, промислова власність, промислові зразки, товарні знаки, фірмові назви.

Акцентуємо вашу увагу на роль викладача в проблемному навчанні. Викладач, подібний досвідченому диригенту, організовує дослідницький пошук. В одному випадку викладач може за допомогою студентів вести цей пошук, як ми вже раніше відзначали. Поставивши проблему, він розкриває шлях її вирішення, міркує разом зі студентами, висловлює припущення, обговорює, спростовує заперечення, доводить істинність. Інакше кажучи, педагог демонструє студентам шлях наукового мислення, змушує їх стежити за діалектичним рухом думки до істини, робить їх співучасниками наукового пошуку. В іншому випадку роль викладача може бути мінімальною - він надає студентам можливість абсолютно самостійно шукати шляхи вирішення проблем. Але і тут викладач не займає пасивну позицію, а при необхідності непомітно спрямовує їх думку, щоб уникнути марних спроб, непотрібної втрати часу. Саме тому проблемний метод навчання пов'язаний із самостійним пошуком студентів і їх відкриттями тих чи інших істин. Таким чином, в умовах проблемного навчання розвиток активності в розумовій діяльності студентів можна характеризувати як перехід від дій, стимульованих завданнями викладача, до самостійної постановки запитань; від дій, пов'язаних із вибором вже відомих шляхів і способів, до самостійних пошуків вирішення завдань і далі - до вироблення вміння самостійно бачити проблеми і досліджувати їх.

У проблемному навчанні застосовують дослідний метод - це така організація навчальної роботи, при якій студенти знайомляться з науковими методами добування знань і, засвоюючи доступні їм елементи наукових методів, оволодівають умінням самостійно здобувати нові знання, планувати пошук і відкривати нову для себе залежність або закономірність. Це особливо важливо у вищій школі. У процесі навчання важливо поступово переводити студентів на більш високий рівень проблемно-евристичного

навчання. Зрозуміло, вміння бачити, формулювати і вирішувати проблему не складається стихійно, це - розвиток тенденцій, закладених викладачем на початку вивчення курсу. Це результат бінарності навчання: самостійній постановці та вирішенню проблем вчить студента педагог, самостійне мислення у студента складається при вирішальній і керівній ролі викладача. Тому під час застосування технології проблемного навчання, так важлива педагогічна майстерність викладача.

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Викладачу доцільно поставити перед студентами запитання проблемного характеру на початку лекції (частково з матеріалом лекції студенти знайомі зі свого досвіду, тому застосовуємо правило дидактики «від загального до часткового»): «Чому, на Вашу думку, доцільно публікувати результати магістерської роботи, адже ідеї як такі не охороняються авторським правом?»

У самому широкому розумінні *інтелектуальна власність* - це законодавчо закріплені права на результати інтелектуальної діяльності людини у різних сферах суспільного життя. До прийняття законів з охорони інтелектуальної власності, країни світу, поступово розв'язуючи певні внутрішні і зовнішні проблеми, йшли кожна своїм індивідуальним шляхом.

Узагальнюючи ці завдання можна сказати, що основними з них є:

- бажання економічного та соціального розвитку власної країни;
- стимулювання своїх громадян до творчості, розповсюдження та використання результатів інтелектуального надбання людства;
- потреба у юридичному визнанні майнових та немайнових прав авторів творів та доступу до них власного суспільства.

Витвір людського генію, наприклад, такий як ідея музичного твору або винаходу, не може, на відміну від матеріальних речей, гарантувати від їх використання сторонніми особами лише через те, що хтось інший вже володіє ними. *Після того як щось створене людським інтелектом стало відомо громадськості, творець вже не в змозі самостійно контролювати його*

використання. Саме це і є головним у законодавстві стосовно інтелектуальної власності.

Взагалі законодавство в області інтелектуальної власності намагається забезпечити інтереси авторів творів та інших творців інтелектуальних надбань та послуг, надаючи їм певні, обмежені у часі права, котрі дозволяють останнім контролювати використання своїх творів. Причому ці права відносяться не до матеріальних об'єктів, в котрих може втіюватися результат творчої праці, а до самого породження людського розуму як такого, тобто *до самої ідеї об'єкта захисту*. Саме останнє і є найважче контролювати творцю або особі, яка представляє його інтереси, коли ідеї автора не є об'єктом правової охорони.

За багаторічною світовою традицією, інтелектуальна власність поділяється на **авторське право** та **промислову власність**.

Авторське право надає авторам та іншим творцям інтелектуальних творів в галузі літератури, музики або мистецтва певні права, що дають останнім право дозволяти або забороняти протягом певного обмеженого у часі періоду ті або інші види використання власних творів. В широкому сенсі авторське право включає в себе положення про охорону авторського права в точному змісті цього слова, а також охорону так званих "суміжних прав".

Промислова власність передбачає охорону винаходів за допомогою патентів, захист певних комерційних інтересів за допомогою законодавства на товарний знак і торгову назву, а також законодавства з охорони промислових зразків тощо. Крім того, у поняття промислової власності входить боротьба проти недобросовісної конкуренції.

Конвенція, яка затверджена *Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ)* проголошує, що інтелектуальна власність об'єднує у собі права, що стосуються :

- 1) літературних, художніх і наукових творів;
- 2) виступів виконавців, фонограм і програм ефірного мовлення;
- 3) винаходів в усіх сферах людської діяльності;
- 4) наукових відкриттів;

- 5) промислових зразків;
- 6) товарних знаків, знаків обслуговування і торгових назв і позначень;
- 7) запобігання недобросовісної конкуренції;
- 8) усіх інших прав, що є результатами інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, літературній або художній галузях.

Види творів, що згадані у пункті 1, регулюються авторським правом. Права, котрі даються у пункті 2, зазвичай звуться **суміжними правами**, тобто правами в області суміжними з авторськими. Види діяльності, наведені у пунктах 3, 5, 6 є об'єктами охорони промислової власності. Сюди ж, згідно Паризької конвенції про охорону промислової власності, можна віднести і пункт 7. Промислова власність, як правило, включає винаходи та промислові зразки. У документах ВОІВ пропонується таке найпростіше визначення: ***винахід є новим рішенням технічної проблеми, а промислові зразки є творінням в області естетики, що визначає зовнішній вигляд виробу***. Крім того, до промислової власності відносять: товарні знаки, знаки обслуговування, торгові назви і позначення, включаючи показники походження товару і назву місця походження, а також боротьбу проти недобросовісної конкуренції.

Об'єкти, що згадуються у пункті 4 - наукові відкриття - не можуть бути віднесеними ні до одної з двох сфер інтелектуальної власності. Взагалі, у світі існує думка, що наукові відкриття зовсім не повинні згадуватись серед різних форм інтелектуальної власності, тому що ні один національний закон або міжнародна угода не надає прав власності на наукові відкриття. Женевська угода по міжнародній реєстрації наукових відкриттів (1978 р.) визначає ***наукове відкриття*** як "визнання явищ властивостей або законів матеріального всесвіту, не визнаних раніше і тих, що піддаюся перевірці". Винахід - це нове рішення конкретних технічних проблем. Такі рішення, природно, мають ґрунтуватися на властивостях або законах матеріального світу, бо інакше їх було б неможливо впровадити за допомогою технічних засобів. Однак ці закони або властивості не обов'язково мають входити до категорії "не визнаних раніше". Винаходи

знаходять нове застосування або нове технічне використання таких властивостей і законів незалежно від того, визнані вони чи ні.

1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА

Авторське право має відношення до художніх творів (поезія, романи, музика, живопис, кінофільми тощо). У більшості європейських мов використовується не англійський термін (copyright - копірайт), що у буквальному перекладі означає - право на виготовлення копій. У терміні "копірайт" власне наголос робиться на основну дію, яка по відношенню до літературних або інших художніх творів може виконуватись лише самим автором або з його дозволу. Мова тут іде про тиражування літературного або інших творів, таких, як книга, картина, скульптура, фотографія або кінофільм тощо. У терміні ж "авторське право" за головне взято особистість автора художнього твору, чим підкреслюється той факт, що у законодавстві багатьох країн визнається, що автор має певні правові повноваження по відношенню до свого твору, наприклад, перешкоджати його викривленому відтворенню, яке може бути зроблено лише виключно самим автором або з його волі. У той самий час інші права, такі, як право на виготовлення примірників, можуть здійснюватись іншими особами, наприклад, видавцем, який отримав для цього ліцензію від автора

Суміжні права означають права, суміжні з авторським правом. Зазвичай вважається, що існує три різновиди суміжних прав:

- права виконавців на їх виконання;
- права виробників фонограм та відеограм на їх фонограми і відеограми;
- права організацій ефірного мовлення на їх радіо- і телепрограми.

Захист інтересів авторів складається не тільки із запобігання недозволеного використання їхніх творів. У кінцевому підсумку їх твори саме і призначені для того, щоб бути доведеними до широкого загалу. Різні категорії творів доводяться до загального відома різними методами. Наприклад, видавець відтворює рукопис літературного твору у кінцевому вигляді, не додаючи нічого до того, що було створено автором. Інтереси книговидавців охороняються на основі прав, переуступлених їм авторами або ліцензією, що придбана в останніх.

Дещо інша ситуація має місце з драматичними або музичними творами. У процесі їх доведення для загального відома такі твори повинні виконуватись або декламуватись виконавцями. У цих випадках, при індивідуальному трактуванні твору слід також враховувати необхідність охорони інтересів і самих виконавців.

Розвиток техніки звукозапису і можливість відносно легкого відтворення записів зробили необхідним також забезпечення юридичного захисту прав виробників фонограм. Широка доступність на ринку все більш ефективних записуючих пристроїв викликала до життя постійно зростаючу, і зараз досягнувши світового масштабу, проблему піратства у цій галузі. Більш того, звукозаписи часто використовуються організаціями ефірного мовлення, і, хоча з одного боку, таке використання і забезпечує рекламу для різних видів звукозапису та їх виробників, з іншого - вони стали невід'ємною складовою частиною щоденних програм організацій ефірного мовлення. І як наслідок цього, точнісінько так, як і виконавці, виробники цієї продукції також бажають захистити свої власні інтереси. Тому виробники фонограм розпочали боротьбу проти недозволеного тиражування записаних ними фонограм, а також за винагороду при їх використанні в ефірі різними студіями тощо.

І нарешті, організації ефірного мовлення також мають певні інтереси стосовно власних програм, і бажають перешкодити їх недозволеній ретрансляції іншими компаніями.

Важливо пам'ятати, що під охорону підпадають форми висловлювання ідей автора, а не самі ідеї. Наприклад, якщо автор друкує у вигляді журнальної статті короткий виклад власних ідей, як збудувати певний пристрій, це не може завадити третій стороні використати ці ідеї для створення такого пристрою. Однак авторське право захищає автора від розповсюдження примірників його статті без дозволу автора. *Що стосується самого пристрою, то на нього не розповсюджується охорона в зв'язку з авторським правом, але воно може бути захищено в інший спосіб, наприклад, як винахід - об'єктом промислової власності.* Головне тут те, що **ідеї як такі не охороняються авторським правом.** Якщо хто-небудь оприлюднив власні ідеї, наприклад, у ході публічної лекції, але не має

відповідного патенту або не захистив їх авторським свідоцтвом, то у нього немає жодних шансів та засобів запобігти іншим її використанню. Однак, після того як ідея була втілена у матеріальній формі, виникає авторське право на слова, музикальні ноти, малюнки тощо, у формі яких ця ідея втілена. Тому для того, щоб підпадати під охорону згідно з авторським правом, твір має бути оригінальним.

Остаточна фіксація твору у матеріальній формі, наприклад, написання, друк, фотографія, звуко- або відеозапис, скульптура, архітектура, живопис, відтворення у графічній формі тощо зовсім не є обов'язковою передумовою для її охорони. Однак деякі країни, в основному ті, у яких прийнята англо-американська юридична система, вимагають тієї або іншої фіксації твору до того як йому буде надана правова охорона, роблячи це з міркувань використання такої форми як доказ на випадок судового позову.

Охорона об'єктів авторського права зовсім не залежить від якості або цінності твору. Твір буде охоронятися незалежно від того чи вважається він бестселером, чи невдалим. Охорона також не залежить від мети створення твору, тому що можливе використання твору не має відношення до надання йому охорони.

При умові порушення прав передбачаються санкції. *Будь-яке недозволене використання твору, який охороняється авторським правом, у тих випадках, коли такий дозвіл вимагається згідно закону, є порушенням авторських прав. Наприклад, відтворення, публічне виконання, передача в ефір або будь-яке інше повідомлення для загального відома, проведене без дозволу, переробка у будь-яку іншу форму без дозволу автора, плагіат тощо, є порушенням авторських прав, що тягне за собою певні юридичні санкції до порушника.* Для компенсації збитків, нанесених в результаті такого порушення, у законі передбачаються відповідні санкції. У залежності від серйозності порушення санкції можуть бути адміністративними, цивільними чи кримінальними.

І, нарешті, є загальновизнаним, що комплекс прерогатив, котрі складають авторське право, повинен бути визнаним і таким, що охороняється протягом життя автора. Після його смерті охорона продовжується протягом, як правило, 70

років. Вважається, що такий термін визначає справедливий баланс між підтриманням матеріальних прав автора та потребами суспільства мати доступ до великих досягнень культури. По закінченні терміну охорони твір стає загальним надбанням людства і може використовуватись без спеціального дозволу.

1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ

1.3.1 Патенти на винаходи

Винахід - це ідея, що робить можливим практичне розв'язання конкретної технічної проблеми у різних галузях. Як правило, винаходи охороняються патентами, які зветься - "патенти на винахід". Більшість країн світу, як, до речі і Україна, надають правову охорону винаходам за допомогою патентів. Хоча є декілька країн, у яких використовуються і інші форми захисту винаходів, наприклад, авторське свідоцтво.

Основна мета світової патентної системи - забезпечення прогресу у різних галузях промислових технологій. З цією метою передбачено заохочення авторів технічних удосконалень та сприяння розкриттю останніх для загального блага. Це, безперечно краще, ніж таємне використання винаходів. Будь-яка особа, яка удосконалила той або інший оригінальний виріб чи спосіб його виготовлення, нову речовину тощо, може, після розкриття всіх деталей Патентному відомству своєї чи іншої країни, одержати певний набір виключних прав на обмежений час. По закінченню цього періоду винахід входить до загальнолюдської технічної скарбниці. Потреба надання виключних прав автору обґрунтовується дуже просто. Адже, якщо б винахідник не розробив і не розкрив свій винахід, то ніхто так і не зміг би скористатися ним як на момент виникнення, так і у будь-який час після цього і усе могло б взагалі залишитись невідомим. Крім того, надання монопольних прав активно сприяє впровадженню корисних новацій, тому що це надійний шлях здобуття матеріальної винагороди заявником. У результаті використання винаходу самостійно останній одержує матеріальні переваги перед конкурентами або дістає зиск завдяки дозволу на використання винаходу, що надається третій особі за ліцензійною угодою.

Не всі винаходи є патентоспроможними. У більшості випадків Закон передбачає, що для того, щоб бути патентоспроможним, *винахід повинен бути новим, мати винахідницький рівень і можливість промислового використання. Ці три вимоги відомі як умови патентоспроможності.*

Зазвичай у світі розрізняються винаходи виробу та способу. Винахід нового сплаву є прикладом винаходу виробу. Винахід способу одержання нового сплаву є прикладом винаходу способу. Відповідно і патенти мають назву "патент на пристрій" або "виріб і патент на спосіб".

Охорона, що надається патентом на винахід, означає, що будь-хто з бажаючих використати винахід має спочатку одержати дозвіл на таке використання від особи, яка є власником патенту, тобто патенто-власника. Використання запатентованого винаходу без такого дозволу власника є протизаконним. Строк охорони, що надається патентом обмежений і у більшості країн складає 20 років після дати подачі заявки на його одержання.

Права, що надаються патентом, визначаються патентним законодавством країни, яка його видала. Ці права, називаються виключними правами на використання винаходу і, як правило, означають:

- у випадку патенту на пристрій - право виготовлення, використання, продажу і імпортування виробу, котрий містить у собі винахід;
- у випадку патенту на спосіб - право використовувати спосіб, який включає винахід, а також право виготовляти, використовувати, продавати і імпортувати вироби, котрі були виготовлені за допомогою цього способу.

Як вже згадувалось, особа, яка використовує запатентований винахід без дозволу патентовласника, чинить протиправні дії. Однак, з цього правила існують певні винятки. Патентне законодавство більшості країн, і України також, передбачає випадки, у яких запатентований винахід може бути використаний і без згоди патентовласника. Наприклад, не вважається протиправним використання винаходу від імені держави особою, яка діє в інтересах суспільства на основі так званої примусової ліцензії. Примусова ліцензія є дозволом на використання винаходу, що видається уповноваженою на це урядовою установою. У нашій

країні - це Державний департамент інтелектуальної власності. Як правило, такі дії передбачається законом у виключних випадках. За законодавством України це запроваджується тільки тоді, коли юридична особа, яка бажає використати запатентований винахід, не в змозі дістати прямий дозвіл патентовласника. Умови видачі примусових ліцензій докладно регулюються законодавством країн, де видали патент на цей винахід. Так постанова про видачу примусової ліцензії, як правило, включає обов'язкову вказівку про винагороду для патентовласника. Однак слід пам'ятати, що такі постанови можуть заперечуватись патентовласником у судовому порядку.

1.3.2. Корисні моделі

Іншою формою охорони винаходів є реєстрація та видача патентів на корисну модель. Вислів *корисна модель* використовується для назви певних видів винаходів. У більшості національних законодавств, і українського також, у *цю категорію включаються винаходи в області механіки*. Об'єктами корисних моделей є пристрої та пристосування.

Корисні моделі, як правило, відрізняються від винаходів, на які видаються звичайні патенти, за такими трьома параметрами:

- рівнем проведеної експертизи (проводиться лише формальна експертиза, в ході якої встановлюється належність зазначеного у заявці об'єкта до переліку об'єктів, які можуть бути визнані корисною моделлю, і відповідність заявки та її оформлення встановленим вимогам);
- максимальний термін охорони, передбачений законом для корисної моделі, значно менший ніж у випадку винаходу;
- мито за видачу та підтримання чинності корисної моделі, як правило, також менше ніж для винаходу.

Більше того, у деяких країнах також існують певні розходження в процедурі надання охорони корисної моделі. Дана процедура займає звичайно менше часу і простіша ніж у випадку патенту на винахід. Останнє, деколи, робить цей вид охоронного документа досить привабливим для використання за обмежені фінансові можливості і потребі прискорення впровадження винаходу.

Корисні моделі покликані заохочувати винахідників до більш активного використання власних знань та вмінь винахідників у справі вдосконалення виробництва. Крім того, така схема прискороного надання правової охорони винаходам дуже корисна у процесі пошуку інвесторів. Адже кошти, що вкладаються в розробку і охорону технічних рішень, які задовольняють критеріям патентоспроможності, швидше обертаються і приносять більше дивідендів, що не може не цікавити потенційних інвесторів. Причому вартість такої охорони значно менша, а процедура звичайно простіша і коротша ніж у випадку з патентами на винахід. Як наслідок, корисні моделі являють значний інтерес для малого та середнього бізнесу і є дієвим інструментом розвитку економіки країн, що розвиваються.

Слід зауважити ще один з аспектів використання охорони винаходів у вигляді патентів на корисну модель. Деякі винаходи просто не відповідають усім вимогам патентоспроможності, наприклад, не мають відповідного винахідницького рівня. У такому випадку корисна модель стає компромісним рішенням. Однак треба бути свідомим того, що, з іншого боку, система звичайних патентів не застосовується до незначних технічних удосконалень і тим самим не девальвується.

1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

У самому широкому плані *промисловий зразок може бути визначений як орнаментальне або естетичне зовнішнє оформлення конкретного виробу*. Орнаментальне зовнішнє оформлення може включати у себе форму і (або) орнамент і (або) колір виробу. Крім того, це орнаментальне або естетичне оформлення має бути приємним для погляду. Виріб повинен легко піддаватися промислового тиражуванню. Звідси і назва "промисловий зразок". Якщо цей останній критерій не задовольняється, об'єкт кваліфікується як твір мистецтва, і підпадає під охорону за законом про авторські права, а не про промислову власність.

У відповідності до законодавства ряду країн, для того щоб підпадати під охорону, промисловий зразок має бути новим; за законами інших країн, він має

бути оригінальним тощо. В Україні промисловий зразок підпадає під охорону, якщо він відповідає умовам патентоспроможності, тобто - є новим і промислово придатним.

Промислові зразки, за звичай, охороняються від недозволеного виготовлення виробів або їх імітації. Термін охорони у різних країнах різний і складає від 5 до 15 років. В Україні промисловий зразок охороняється протягом 10 років.

У світовій практиці документ, що засвідчує охорону промислового зразка, може зватися свідоцтвом про реєстрацію або патентом. В останньому випадку до слова "патент" завжди має додаватися вислів "на промисловий зразок". В Україні промисловий зразок також охороняється патентом.

З розквітом мистецтва дизайну за останні кілька років в світі все більше намагаються поєднати "красиве та корисне". Тобто, намагаються щоб функціональність виробів поєднувалась з їх приємним зовнішнім виглядом. Як наслідок цього - фірми-виготовлювачі збільшують витрати на дизайнерські розробки. Відповідно охорону результатів творчої праці дизайнерів забезпечують шляхом реєстрації відповідних промислових зразків. Слід підкреслити, що ігнорування роботою дизайнерів обходяться фірмі дуже дорого.

1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ

1.5.1. Товарні знаки

Ідея товарного знаку не є новою. Вже протягом багатьох сторіч купці та промисловці мітять свої вироби спеціальними знаками, що відрізняють їх від продукції конкурентів. Однак протягом тривалого часу використання товарних знаків було обмежено лише деякими видами товарів, що продавалися далеко від тих місць, де вони були виготовлені. Більша частина товарів споживалась на місці і не потребувала таких знаків. Сучасні товарні знаки, тобто ті знаки, які ми бачимо сьогодні, вперше з'явилися у XVIII столітті у результаті розширення міжнародних зв'язків та прийняття законів, які гарантували свободу торгівлі. Подальше швидке зростання внутрішньої і міжнародної торгівлі об'єктивно потребувало більш широкого використання товарних знаків як засобу

ідентифікації і визнавання товарів в інтересах і виробників, і торгівців, і споживачів.

Після закінчення Другої світової війни безпрецедентне зростання міжнародної торгівлі призвело до ще більшого використання товарних знаків на всіх континентах і всіх видах економічної діяльності. Сьогодні ми практично стикаємось з ними всюди, починаючи з реклами товарів, у всіх засобах масової інформації і закінчуючи прилавками магазинів.

1.5.1.1 Функції товарних знаків

Використання товарних знаків має на меті одночасне виконання декількох завдань. З точки зору потенційного покупця, товарний знак має допомогти йому прийняти рішення про придбання цього чи іншого товару. Тобто, потенційний покупець, що потребує товару з певними якостями чи іншими характеристиками, повинен мати чіткий дороговказ. Таким чином, *першою з функцій товарного знаку є передача споживачеві інформації про виробника і його товар.*

Другою функцією товарного знака є власне можливість виробнику упізнати свою продукцію серед інших аналогічних товарів після того, як вони перейшли у володіння третіх осіб, наприклад, магазинів.

Третя функція товарного знаку - допомога державним органам, що відповідають за контроль якості або інші характеристики товарів.

Однак, у сфері торгівлі обертаються не тільки товари але й послуги. Останні надаються транспортними та страховими компаніями, бюро подорожей та екскурсій, рекламними агенціями тощо. Підприємства сфери послуг, наприклад, готелі, ресторани, авіалінії, агенції з прокату автомобілів, хімчистки тощо, відповідно використовують "знаки обслуговування", які фактично є їх візитною карткою.

1.5.1.2. Значення товарних знаків для економіки

Сьогодні товарні знаки широко використовуються практично в усьому світі. У країнах, що розвиваються, і промислово розвинутих, країнах з ринковою і плановою економікою, всюди вони відіграють важливу роль в маркетингу і торгівлі. У товарних знаках однаково зацікавлені ті, хто пропонує товари та

послуги на ринок, тобто виробники, дистриб'ютори, оптовики та роздрібна торгівля, а також споживачі та державні органи і вся економіка країни в цілому.

Товарний знак дозволяє фірмі, що його використовує, звернути увагу потенційних покупців на існування власного товару. Крім того, він сприяє приверненню уваги споживачів до виробів, що марковані певним товарним знаком. Після того, як покупець познайомиться з товаром, настільки добре, щоб відрізнити його від інших аналогічних виробів на ринку, знак стає потужною зброєю. Адже він дозволяє споживачеві, що віддає йому перевагу, оперативно відшукувати потрібний товар. Відповідно, можна стверджувати, що одним з основних аспектів, що забезпечив фірмі високу репутацію, є її товарний знак. Основною цінністю товарного знаку є асоціації між власником товарного знаку і виробом. Це стимулює попит на відповідні товари, дозволяючи їм успішно конкурувати на ринку з аналогічними. Після того як товарний знак завоював добру репутацію в своїй країні, товару стає значно легше проникати на нові ринки. Тим самим стимулюється експорт вітчизняних товарів, що додатково наповнює бюджет і сприяє покращенню життєвого рівня населення країни.

Використання товарних знаків супроводжується також значними і різноманітними перевагами для споживачів. Застосування знаків дозволяє ознайомити покупців з товарами і послугами, запропонованими на ринку, і допомагає їм швидше орієнтуватися відносно походження товару. Крім того, як вже згадувалось, товарний знак суттєво спрощує споживачеві вибір між аналогічними товарами та послугами. Усі ці фактори є великим стимулом конкуренції. У кінцевому підсумку це активно сприяє розширенню асортименту товарів, зменшенню їх ціни та підвищенню якості, від чого усі тільки виграють.

Ефективна система товарних знаків також сприяє захисту споживачів від різних форм недобросовісної торгівлі. Так, наприклад, законодавством забороняється використання знаків, що вводять в оману, або можуть бути сплутані з іншими знаками. У багатьох країнах світу взагалі відсутнє законодавство з охорони прав споживачів, а у тих з них, де таке законодавство існує, споживачі, як правило, не можуть забезпечити охорону своїх прав. У цих

випадках законодавче поле по товарних знаках є єдиним дієвим засобом судового захисту прав споживачів.

Товарні знаки корисні державним органам, котрі відповідають за перевірку якості та інших характеристик товарів та послуг. Товарні знаки можуть допомогти їм, наприклад, упізнати товари та послуги, що не відповідають вимогам закону та нормативних документів. Крім того, полегшується робота експертів з виявлення товарів за результатами скарг. І, нарешті, реєстрація товарних знаків є корисним джерелом статистичної і економічної інформації для державних органів.

Тобто, кожна країна зацікавлена у створенні ефективно працюючої системи, яка забезпечує надійну охорону товарних знаків. Бо її використання у повній мірі задовольняє законні інтереси споживачів і держави. Таким чином, товарні знаки вносять свій посильний вклад в економічний розвиток країни.

Однак не слід забувати, що не сам товарний знак створює якість, а саме якісний товар через товарний знак впливає на свідомість споживача, створюючи популярність відповідному бренду.

1.5.2. Фірмова назва

Фірмова назва включає у себе назву, терміни або найменування. Це потрібно для впізнання фірми, її ділової діяльності. Крім того, фірмові назви допомагають відрізнити фірму від інших виробників подібних товарів. Товарні знаки, як відомо, відрізняють товари та послуги одного виробника від іншого, а відповідно найменування фірми ідентифікує усі підприємства незалежно від товарів та послуг, що реалізуються ними на ринку. Одночасно фірмова назва є символом її репутації та реноме. Таким чином, фірмова назва є цінним активом, а також джерелом корисної інформації для споживачів. Тобто охорона найменувань, у рівній мірі відповідає як інтересам виробників, так і споживачів. Бо усі зацікавлені в тому, щоб були передбачені правові інструменти, якими можна запобігати використанню фірмової назви способами, що можуть ввести в оману або призвести до їх змішування.

Фірмові назви є об'єктом охорони за законодавством більшості країн, однак правові режими, що регулюють їх використання, змінюються в широких межах

від країни до країни. Як правило, вони визначаються комбінацією положень цивільного і торгового законодавств, а також законів, які регулюють діяльність компаній, використання товарних знаків і (або) законів у галузі недобросовісної конкуренції і (або) спеціальних законів по фірмовому найменуванню. У багатьох країнах передбачена система реєстрації фірмових назв, хоча між ними є значні відмінності за територіальним принципом, охоплення території, а також з точки зору правових наслідків реєстрації.

1.5.3. Зазначення походження товару

В українському законодавстві, термін *зазначення походження товару* є складним, комплексним поняттям. По суті воно складається з двох інших термінів, а саме: простого і комплексного зазначення походження товару. Просте зазначення походження товару, під яким розуміють будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару (наприклад, "Зроблено в Україні"). Кваліфіковане зазначення походження товару, у свою чергу, також є складним поняттям і включає у себе ще два терміни, а саме: *назву місця походження товару* та *географічне зазначення походження товару*. Перший термін означає назву географічного місця, яка *вживається як позначення у назві товару, що походить із зазначеного географічного місця та має особливі властивості, виключно або головним чином зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами або поєднанням цих природних умов з характерним для даного географічного місця людським фактором*; наприклад, "Бордо", "Шабське", "Торчин продукт" тощо. *Географічне зазначення походження товару*, а саме: назва географічного місця, яка *вживається як позначення у назві товару, що походить із цього географічного місця та має певні якості, репутацію або інші характеристики, в основному зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов і людського фактора*, наприклад, "Тульський самовар"; "Українська з перцем", "Подільський смак", "Львівське пиво" тощо.

Назва місця походження товару і географічне зазначення походження товару визначають джерело або походження виробу, або послуги, для яких вони використовуються. Географічне зазначення походження товару, однак, виконує ще одну функцію. У той час, як назва місця походження товару визначає лише джерело походження виробу, географічне зазначення походження товару додатково вказує на характерні якості товару, які визначаються географічним районом його походження, що фігурує у назві. Більш того, будь-який вираз або знак, що вказує прямо або опосередковано на географічне місце походження виробу, може також слугувати як вказівка походження. Назва місця походження товару завжди є географічною назвою, як правило, - це назва країни, регіону походження товару, хоча, у деяких випадках, воно може служити вказівкою на конкретний географічний район без згадки його імені.

Правове визнання та охорона назви місця походження товару та географічного зазначення походження товару являє загальний інтерес, тому що вони передають споживачам важливу інформацію про географічне походження товарів та послуг. І, крім того, у опосередкованій формі повідомляють про притаманну товару традиційно високу якість і певні специфічні характеристики. Географічне зазначення походження товару додатково допомагають споживачеві з прийняттям рішення про придбання тих або інших товарів і часто є потужним засобом впливу на це рішення. Неправильне або неправомірне використання географічної вказівки може вводити споживачів в оману відносно географічного місця походження товару чи послуги, що у деяких випадках наносить їм значних збитків.

Більше того, підприємство, яке неправомірно використовує географічну вказівку, може не тільки ввести суспільство в оману, але й дістати неправомірну перевагу над конкурентом, включаючи тих, хто справді працює у тому географічному районі, котрий фігурує у вказівці. Це неприпустимо, бо може призвести до втрати фірмою частини або усіх своїх клієнтів, а також свого доброго імені. Тому фірмова назва має бути надійно законодавчо захищена від подібних дій недобросовісних конкурентів. Прикладом до вищезгаданого може

послужити скандал, що розгорівся ще за радянських часів при спробі поставляти на світовий ринок "Советское шампанское". Адже відомо, що здавна назва "Шампанське" асоціюється тільки з французькою провінцією Шампань.

1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

Захист від недобросовісної конкуренції вже більше століття вважається частиною системи охорони промислової власності. Її визнання у такій якості було вперше зроблене ще у 1900 році на Брюссельській дипломатичній конференції і в подальшому розвинуто при перегляді Паризької конвенції з охорони промислової власності, коли в текст Конвенції була внесена стаття 10¹³¹⁵, яка у своєму первісному варіанті зазначала: "Громадяни країн, що приєдналися до Конвенції (статті 2 і 3), користуються у всіх країнах Союзу охороною, наданої власним громадянам проти недобросовісної конкуренції". Після змін, внесених на наступних конференціях Конвенції, текст Стокгольмського акту (1967 р.) Паризької конвенції включає такі вимоги :

1. Країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн, котрі приймають участь у Союзі, ефективний захист від недобросовісної конкуренції.

2. Актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торгових справах.

3. Зокрема, підлягають забороні:

- усі дії, здатні будь-яким чином викликати змішування по відношенню до підприємств, продуктів промислової або торгової діяльності конкурента;

- помилкові твердження під час здійснення комерційної діяльності, здатні дискредитувати підприємство або продукти, промислову чи торгову діяльність конкурента;

- вказівки або твердження, використання котрих при здійсненні комерційної діяльності можуть ввести суспільство в оману щодо характеру, способу виготовлення, властивостей, придатності до застосування або кількості товару.

У коментарі до Типового закону для країн, що розвиваються, по товарних знаках, найменуванням фірм і недобросовісній конкуренції наступні 12 видів діяльності віднесені до недобросовісної конкуренції:

- підкуп покупців конкурента з метою залучення їх на свою сторону як покупців;
- промислове шпигунство чи підкуп службовців конкурента з метою розвідування ділової або комерційної таємниці;
- використання чи розкриття без дозволу зведеного технічного «ноу-хау» конкурента;
- підштовхування службовців конкурента до порушення договорів з найму чи до звільнення з роботи в конкурента;
- погроза на адресу конкурентів подати позов за порушення патенту чи товарного знаку, якщо така погроза робиться недобросовісно з метою скорочення товарного обігу конкурента і для перешкоди конкуренції;
- бойкотування торгівлі для перешкоди конкуренції або її запобігання;
- демпінг, тобто продаж нижче собівартості, з метою перешкодити конкуренції, якщо демпінг призводить саме до такого наслідку;
- створення враження, що пропонуються незвичайно сприятливі умови покупки, якщо це не відповідає дійсності;
- рабське копіювання товарів, послуг, реклами і інших характеристик комерційної діяльності конкурента;
- заохочення конкурента до невиконання контракту чи використання такого для своєї мети;
- реклама, що містить порівняння з товарами чи послугами конкурента;
- порушення положень законів, що не мають прямого відношення до конкуренції, з метою одержання шляхом такого порушення несумлінної переваги над іншими конкурентами.

Зазвичай права промислової власності, закріплюються, наприклад, у патентах і одержуються шляхом подачі відповідної заявки до патентного відомства. Такі дії наділяють патентовласника виключними правами по відношенню до об'єкта охорони. У той самий час захист від несумлінної конкуренції ґрунтується не на наданні прав, а на твердому переконанні суспільства, що дії, які йдуть врозріз із загальноприйнятою чесною комерційною практикою і неприпустимими. Однак,

чесна гра на ринку не може забезпечуватись виключно шляхом охорони прав промислової власності. У світі існує широке коло недобросовісних дій, таких, які виникають через рекламу, що вводить в оману споживача або через порушення комерційної таємниці тощо. Усі ці конкретні дії зазвичай, не розглядається законами в галузі охорони промислової власності.

У деяких випадках недобросовісної конкуренції простежується зв'язок між цими двома видами охорони. Наприклад, у багатьох країнах взагалі заборонено використання товарних знаків, які не були зареєстровані. Це вважається протиправним на підставі загальних принципів в галузі охорони проти недобросовісної конкуренції. У ряді країн таке недозволене використання відоме як *видавання одного товару за інший*. Приклад такого роду можна знайти і в галузі винахідницької діяльності. Наприклад, якщо винахід не розкривається і не розглядається комерційною таємницею, здійснення третьою стороною визначених дій по відношенню до цієї комерційної таємниці заборонено і трактується як протиправне. Більш того, здійснення визначених дій по відношенню до винаходу, що не був обнародований і не запатентований або у відношенні якого термін патенту вже минув, у ряді особливих випадків також може трактуватися як протиправне, наприклад, при його "рабській імітації".

Розв'язання питання, що є недобросовісним чи нечесним, у значній мірі визначається економічними і соціальними реаліями у конкретному місці й у конкретний момент часу. Законодавство у галузі недобросовісної конкуренції залежить від мінливих обставин і реалій сьогодення. З одного боку, воно може визначити міцні правові рамки, а з іншого боку - досить гнучку норму для формулювання і застосування заходів. Законодавство може коректуватися у світлі конкретних та постійно мінливих соціальних і економічних умов у тій чи іншій країні. Крім того, воно може служити ефективним засобом боротьби проти визначених законодавством видів недобросовісних дій, що створюють проблеми в галузі торгівлі.

Викладачем перед студентами на початку лекції було поставлено запитання проблемного характеру: «Чому, на Вашу думку, доцільно опублікувати результати магістерської роботи, адже ідеї як такі не охороняються авторським правом?»

Відповідь на запитання проблемного характеру: «Важливо пам'ятати, що під охорону підпадають форми висловлювання ідей автора, а не самі ідеї. Однак, після того як ідея була втілена у матеріальній формі, виникає авторське право. Що стосується матеріального втілення ідеї у вигляді пристрою тощо, то на нього не розповсюджується охорона в зв'язку з авторським правом, але воно може бути захищено в інший спосіб, наприклад, як винахід - об'єктом промислової власності».

Тема семінарського заняття №3. «Основні поняття інтелектуальної власності»

Форма навчальної діяльності : семінарське заняття. Вид заняття : семінар - дискусія. Мета : узагальнити і систематизувати знання з теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: конкретні ситуації, реферативне повідомлення, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План семінарського заняття

- 1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**
- 1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА**
- 1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ**
- 1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ**

1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ

1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

Рекомендована література

1. Інтелектуальна власність. Основні поняття. - Хмельницький: ХДЦНТЕІ, 2001. - 29 с
2. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика. - Науч.-практ. изд.: В 4т. / Под общ. ред. А.Д. Свято-цкого. - К.: Издательский Дом "Ин Юре", 1999
4. Корисна модель / Л.І. Ніколаєнко, Г.П.Добриніна, Л.А. Меньяйло та ін., за ред. В. Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ин Юре", 1999.- 128 с.
5. Костин А.Н. Названия говорящие за себя // Техника молодежи. - 1976. - №12. - С.34.
6. Крайнев П.П., Работягова Л.І., Дятлик І.І. Патентування винаходів в Україні / За ред. П.П.Крайнева: Монографія. - К.: Видавничий Дім "Ин Юре", 2000. - 340 с.
7. Скиба М., Драпак Г. Навчання винахідництву // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції "Шляхи підвищення якості підготовки фахівців". - К.: КНУТД, 2001. - С.47-49.
8. Основы интеллектуальной собственности. - К.: Издательский Дом "Ин Юре", 1999. - 600 с.
9. Охорона промислової власності в Україні: Монографія / За редакцією О.Д. Святоцького, В.П.Петрова. - К.: Видавничий Дім "Ин Юре", 1999.-400 с.
10. Оцінка прав інтелектуальної власності. Інформаційні матеріали. - К.: УІНТЕІ, 1998. -62 с
- 11.Патентування винаходів в іноземних державах / Л.І. Ніколаєнко, І.Ю.Кожарська, В.С.Радомський, С.Й.Полачек. - К.: Державне патентне Відомство України, 1999.
12. Промисловий зразок / Л.І. Ніколаєнко, А.П. Буттєва, Л.А. Меньяйло та інші за ред. В.Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ин Юре", 1999.- 136 с.

13. Р. Силин, Р. Коуп. Практика тотального менеджмента: Учебное пособие для вузов.- Хмельницький: ТУП, 2000. - 248 с.

14.Товарний знак / Л.І. Ніколаєнко, А.П. Буттєва, Л.А. Ме-няйло, В.М. Радомський за ред. В.Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 123 с.

15.<http://www.wipo.int> .

16.<http://ukrpravo.com> .

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	Узагальнено і систематизовано «ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»	2
2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА	Узагальнено і систематизовано «ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА »	1
3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ	Узагальнено і систематизовано « ПРОС ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ »	1
4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ	Узагальнено і систематизовано « ПРОС ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ »	1
5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ	Узагальнено і систематизовано «ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ»	1
6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ	Узагальнено і систематизовано » НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ	2

1. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ» (Інтелектуальна власність. Основні поняття. - Хмельницький: ХДЦНТЕІ, 2001. - 29 с.)

2. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА»

3. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ» (Корисна модель / Л.І. Ніколаєнко, Г.П.Добриніна, Л.А. Ме-няйло та ін., за ред. В. Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 128 с.)

4. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ» (Крайнев П.П., Работягова Л.І., Дятлик І.І. Патентування винаходів в Україні / За ред. П.П.Крайнева: Монографія. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. - 340 с.)

5. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ» (Охорона промислової власності в Україні: Монографія / За редакцією О.Д. Святоцького, В.П.Петрова. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999.-400 с.; Товарний знак / Л.І. Ніколаєнко, А.П. Буттєва, Л.А. Ме-няйло, В.М. Радомський за ред. В.Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 123 с.)

6. Готуючись до дискусії: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ» (Скиба М., Драпак Г. Навчання винахідництву // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції "Шляхи підвищення якості підготовки фахівців". - К.: КНУТД, 2001. - С.47-49.)

Зазначимо, що метод кейсів (case study) як засіб навчання у ВНЗ набирає все більшої популярності. Мета методу кейс-стаді - поставити студентів у таку ситуацію, коли їм необхідно буде прийняти рішення. Кейс - це події, які реально відбулися в певній сфері діяльності і є основою для проведення обговорення в академічній групі під керівництвом викладача. Опис цієї

ситуації одночасно висвітлює не лише конкретну практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, які треба засвоїти під час її розв'язування.

Існують такі варіанти застосування методу кейсів : 1. Діагностика проблеми. 2. Діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їх вирішення. 3. Оцінка учасниками існуючих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків. У кожному із наведених варіантів процес навчання здійснюється через надання викладачем інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація може бути викладена у документальній, заздалегідь підготовленій формі або за допомогою вербальних і візуальних засобів (показ слайдів чи відеоматеріалів). По закінченні справи група пропонує свої напрацювання, які можуть стати підґрунтям для дискусії.

Розроблення кейсів - достатньо складне завдання. Допомагає його розв'язати наявність великого обсягу вже готових кейсів, які можна запозичити з навчальної літератури. Нами пропонуються в допомогу студентам електронні курси.

Класичний варіант моделі ситуаційного навчання має наступну логіку: етап - індивідуальне вивчення студентами тексту ситуації (як правило, позааудиторно). II етап - формулювання викладачем основних питань з кейсу, вступне слово викладача. III етап - об'єднання студентів у творчі групи. IV етап - робота студентів у складі творчої групи. V етап - презентація "рішень" кожної творчої групи. VI етап - загальна дискусія, запитання, виступи з місця. VII етап - виступ викладача, його аналіз ситуації та процесу її обговорення. VIII етап - підсумки й оцінювання якості роботи студентів із кейсом. (Можливі інші моделі, але вони, як правило, ґрунтуються на цій вихідній).

Для ефективної роботи студентів треба продумати домашнє завдання, яке передбачатиме або підготовку питання до конкретної ситуації, або письмовий аналіз самого кейсу. Також можна запропонувати огляд додаткової літератури з проблем, що стосуються конкретної ситуації. Велику

увагу треба приділити організаційним моментам: підготувати в достатній кількості тексти самого кейсу, щоб кожен студент міг хоча б за декілька днів отримати його для самостійного опрацювання; забезпечити інший роздатковий матеріал; продумати матеріально-технічне забезпечення роботи навчальної групи (аудиторія, меблі, технічні засоби тощо); продумати розподіл часу (особливо на роботу в аудиторії).

На другому етапі викладач розв'язує три основні завдання: 1) перевіряє знання студентами змісту ситуації (наприклад, пропонує їм відтворити хронологію подій, імена учасників події тощо); 2) визначає проблеми (питання), що стають предметом обговорення та розв'язання; 3) конкретну ситуацію позиціонує у відповідний розділ навчального курсу, нагадує ключові моменти теорії, спрямовує студенти на професійний, а не побутовий підхід до аналізу ситуації.

Наступні етапи характеризуються тим, що робота викладача перетворюється на «невидиму руку», яка регулює процес аналізу конкретної ситуації, надаючи імпровізовану допомогу групі, котра її потребує. Викладач стежить за процесом обговорення; вчасно ставить запитання, які допоможуть студентам зробити крок уперед, і водночас оцінює значення ідей, запропонованих раніше; вміє пов'язати виступи окремих студентів таким чином, щоб не лише вони, а й уся група могла усвідомити їх значення; має відчуття часу, яке підказує йому, що обговорення триває занадто повільно або занадто швидко, тому слід оптимізувати навчальний процес. Відтак, викладач у процесі аналізу конкретної ситуації має добре розумітися на змісті курсу і його міжпредметних взаємозв'язках, спрямовувати процес обговорення. Це вельми складне й відповідальне завдання, яке можна вирішити лише за ретельної систематичної підготовки до занять.

Дидактична особливість використання методу конкретних ситуацій полягає у тому, що основна робота викладача починається задовго до аудиторного етапу. Чим чіткішою але малопомітною, недомінантною є роль викладача в аудиторії, тим ґрунтовнішу підготовчу роботу він здійснив. У

процесі підготовки необхідно не тільки систематизувати матеріал, продумати приблизний план обговорення, додаткові запитання для активізації дискусії, а й проаналізувати готовність конкретної групи до такої роботи.

На завершальному етапі роботи в аудиторії викладач має зробити підсумковий виступ. У ситуаційному навчанні важливий не стільки кінцевий результат, як процес його знаходження, адже саме таким чином розвиваються професійні якості керівника. Крім того, в case study слід виходити з припущення, що правильним може бути будь-яке рішення, якщо воно аргументоване. Тому викладач, підбиваючи підсумки, здійснює аналіз не тільки самої ситуації, а й обговорення. Він обґрунтовує свою позицію щодо сутності ситуації і водночас оцінює виступи представників творчих груп, тактовно визначає помилки, теоретичні «прогалини», доводить необхідність вивчати теоретичні засади проблеми. Бажано запропонувати студентам як варіант «правильної відповіді» розв'язання обговорюваної ситуації так, як це трапилось в житті (хоча це не означає, що такий варіант є оптимальним).

ТЕМА 7. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Форма навчальної діяльності : лекція. Вид заняття : лекція вишу. Мета: навчальна – навчити основним поняттям теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: лекція, евристична бесіда, розповідь. Домінуючі принципи навчання: науковість, виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою

План

7.1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

7.2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

7.3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Основні поняття: інтелектуальна власність, захист прав, авторське право, суміжні права, промислова власність.

Нагадаємо переваги проблемного навчання. Проблемний метод відкриває великі можливості для розвитку уваги, спостережливості, активізації мислення, активізації пізнавальної діяльності студентів; він розвиває самостійність, відповідальність, критичність і самокритичність, ініціативність, нестандартність мислення, обережність і рішучість; проблемне навчання забезпечує міцність, придбаних під час самостійної діяльності, знань. У порівнянні з традиційним навчанням проблемне навчання має ряд переваг, так як: 1) вчить мислити логічно, науково, діалектично, творчо; 2) робить навчальний матеріал більш доказовим, сприяючи тим самим перетворенню знань у переконання; 3) як правило, більш емоційно викликає глибокі інтелектуальні почуття, в тому числі почуття радісного задоволення, почуття впевненості в своїх можливостях і силах, тому захоплює студентів, формує їх серйозний інтерес до наукового знання; 4) встановлено, що самостійно «відкриті» істини, закономірності не так легко забуваються, а в разі забування, самостійно здобуті знання швидше можна відновити. Проблемне навчання пов'язане з дослідженням і тому передбачає розтягнуте в часі вирішення завдання. Студент потрапляє в ситуацію, подібну до тієї, в якій знаходиться діяч, що вирішальний творчу задачу або проблему. Він постійно думає над нею і не виходить з цього стану, поки її не вирішить. Саме за рахунок цієї незавершеності і формуються міцні знання, навички та вміння. Отже, проблемне навчання відповідає вимогам сучасності: навчати досліджуючи, досліджувати навчаючи. Тільки так і можна формувати творчу особистість.

До недоліків проблемного навчання можна віднести те, що воно завжди викликає утруднення у студента в освітньому процесі, тому що на осмислення і пошуки шляхів вирішення проблеми йде значно більше часу, ніж при традиційному навчанні. Крім того, розробка технології проблемного навчання вимагає від викладача великої педагогічної майстерності й багато часу.

7.1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

На початку лекції викладач ставить запитання проблемного характеру: „Чому Міжнародний альянс з інтелектуальної власності (ПРА), не зважаючи на недостатні дії Уряду України щодо охорони і захисту авторського права, відповідно Звіту ПРА за 2015 р., вирішив не застосовувати ніяких дій?”

Міжнародний альянс з інтелектуальної власності (ПРА) оприлюднив звіт про охорону і захист авторського права у 2015 р. Звіт ПРА інформує Уряд США, що, не зважаючи на складне політичне становище, дії Уряду України недостатні й викликають розчарування в авторів звіту, бо темпи реформ, направлених на боротьбу з явищами, які привели Україну до визнання США країною піратом №1 у світі, повільні.

Протягом декількох останніх років головні претензії США стосувалися трьох критичних проблем у сфері прав інтелектуальної власності в Україні — це відсутність:

- 1) ефективних і системних засобів боротьби з порушенням авторського права і суміжних прав в Інтернеті;
- 2) несправедливого, непрозорого адміністрування системи збору авторської винагороди;
- 3) механізмів впровадження ліцензійного програмного забезпечення урядовими установами України.

З досліджень ПРА цього року випливає, що основні претензії у звіті стосуються економічних інтересів правовласників США, тобто акцентується

на їхніх збитках. Але зважаючи на те, що політика і практика України щодо функціонування інституту права інтелектуальної власності залишається неідеальною, торговий представник визначив, що на сьогодні політична ситуація в Україні змушує не застосовувати ніяких дій, і цінує ті стосунки, які складаються останнім часом з урядом України і які направлені на постійну взаємодію у вивченні проблеми: як поліпшити виявлені проблеми і загальний режим застосування інтелектуальної власності.

Отже, і в подальшому Сполучені Штати очікують плідну співпрацю з урядом України, незважаючи на економічну шкоду, яку несуть правовласники США та інші власники авторських прав в Україні. ПРА закликає уряд США плідно працювати з урядом України для вирішення та усунення недоліків якомога швидше, не зважаючи на сьогоднішні обставини.

В 2015 році ПРА вважає пріоритетом для уряду України правові реформи і рекомендує наступні дії:

- поліпшити правове регулювання організацій з колективного управління
- застосувати кримінальну відповідальність та судове переслідування власників сайтів, які розміщують на безоплатній основі кіно, книги, музику, ПЗ тощо, а також розібратися з власниками BitTorrent.
- ввести в дію принципи, які б унеможливили використання ліцензій без дозволу правовласників.

Також у звіті йдеться про наявність в Україні організованих злочинних синдикатів і пропозиція активної боротьби з ними.

Щодо правових реформи, то ПРА пропонує Україні спрямування їх на:

- зміни до закону про авторське право, закону про телекомунікації та Кодексу про адміністративні правопорушення, з метою сприяння ефективному реагуванню боротьби з інтернет-піратством, в тому числі:

- (1) забезпечення правових стимулів для провайдерів, які співпрацюють з правовласниками і ефективно борються з інтернет-піратством;

(2) визначитися з переліком послуг, які сприяють порушенню авторського права і суміжних прав або які полегшують таке порушення;

(3) забезпечити судову заборону порушень в Інтернет, ввести мито для провайдерів та зобов'язати їх надавати інформацію в правоохоронні органи і правовласникам.

У жовтні 2014 року міжнародні експерти в сфері інтелектуальної власності підготували деякі пропозиції до змін у законопроект Державної служби по боротьбі з порушеннями в Інтернет, щоб належним чином вирішити вище наведені проблеми. Їх треба негайно прийняти. А також забезпечити:

- прийняття Закону про колективне управління, в якому би містилися вимоги сформульовані у звіті ПРА за 2015 Special 301: Україна, та відповідали б статті 168-ЄС Угоди України про Асоціацію з ЄС щодо двосторонніх угод з іноземними організаціями та вимогою працювати прозоро і ефективно;

- зміни до закону про авторське право і Кримінальний кодекс, для того, щоб зробити camcording в кінотеатрах незаконною діяльністю, а також зміни до закону про кінематографію щодо місцевого виробництва фільмокопій;

- кримінально-виконавчі дії, в тому числі судові переслідування за порушення в цілому на відкритих ринках, вулицях і недалеко від місцевих магазинів і супермаркетів.

- адміністративні та митні норми права, які б були орієнтовані проти copyrightinfringing кабельного мовлення і ретрансляцію публічного сповіщення на радіо і ТБ. Посилення прикордонного контролю, особливо вздовж кордону з Росією тощо.

У звіті перераховані всі популярні піратські сайти, які працюють в Україні, це: EX.ua (правда, у звіті згадується, що в 2014 році сайт спілкувався з правовласниками і видаляв контент з порушеннями); extratorrent.cc; sumotorrent.sx; futubox (хоститься в Румунії, але управляється з України); newalbumreleases.com (хоститься в Україні); jams.to (хоститься в Україні).

У звіті згадується, що хостинг надається сотням піратських сайтів і торрентів, таким як torrentbit.net, btloft.com, bitloft.org, torrentz.cd, torrentpond.com, btmon.com, torrentz.wf та ін.

Дослідники Альянсу обурюються, що в 2014 році жодна кримінальна санкція не була застосована в Україні у справах про інтернет-піратство (відповідно до користувачів, адміністраторів або власників сайтів). Також згадуються локальна мережа (LAN) за межами Києва, де на FTP на високій швидкості можна знайти і скачати масу контенту, з порушенням права правовласників.

На думку авторів звіту в Україні повинні працювати тільки ті організації, які близькі до ПРА, а всі інші так чи інакше, на їхню думку, працюють непрозоро і неефективно. До ДСІВ закидаються претензії щодо неправомірності визнання уповноваженою за збори авторської винагороди за приватну копію ВААП.

Узагалі звіт ПРА містить багато упереджених, бездоказових суджень і відповіді на це повинні бути обґрунтованими, на що ми всі сподіваємося.

Серед пересічних громадян України і досі ще побутує думка про безкарність піратства щодо об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняному ринку. Справді, слід визнати, що таке зустрічається ще досить часто. Пригадайте хоча б, як нещодавно у столиці тракторами трошили гори неліцензійних компакт-дисків. І це не дивно, адже країна, виборсуючись з тенет колоніального минулого не може змінитися вмить. Однак, як казали мудрі еліни: "Двічі не можна вступити у ту саму річку". І вже сьогодні в Україні питанню захисту об'єктів інтелектуальної власності почали приділяти чільну увагу. Так 10 січня 2002 року Верховна Рада України прийняла зміни і доповнення, внесені до українського законодавства стосовно об'єктів інтелектуальної власності. А 17 січня 2002 року під тиском світової громадськості, зокрема США в Україні прийнято Закон "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем

зчитування" . Можна довго сперечатися про зміст Закону, але у принципі заперечувати його необхідність для України сьогодні мабуть ніхто не наважиться.

Країна почала уважно приглядатися до фактів порушення прав власників об'єктів інтелектуальної власності і виявлена контрафактна продукція зразу вилучається з продажу. Причому такі дії обов'язково супроводжуються адекватною відповіддю недобросовісним торгівцям та виробникам з боку держави. У складі українських силових структур успішно почали функціонувати спеціальні підрозділи з контролю над дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності та захисту економічних інтересів держави. В Україні, як Ви знаєте, в останні роки створено і діє законодавче поле з цього питання. Майже усі міжнародні акти у галузі інтелектуальної власності чинні зараз і в Україні. Звичайно, нам ще далеко до ідеалу. Тим не менше, не можна не помічати позитивних змін, які відбуваються на наших очах. Ринок товарів та послуг поступово цивілізується. Усе більше підприємців усвідомлюють необхідність захисту об'єктів інтелектуальної власності, якими вони володіють, користуються або пропонують на ринок. Споживачі сьогодні активніше починають виявляти свою прихильність до певних товарних знаків, цікавляться місцем походження товару, назвою фірми виробника тощо. Тобто, непомітно але впевнено і невідворотно саме життя поступово втягує нас у вир стосунків притаманних світовому товариству.

Раніше, за радянських часів, коли виключні права на майже усі об'єкти інтелектуальної власності належали державі, дістати економічну вигоду від використання, наприклад, власного винаходу було практично неможливо.

Сьогодні ситуація в Україні, хочеться вірити, зміниться на краще. На законодавчому рівні держава не тільки декларує, але й вже робить тверду спробу опікуватись правами власників усіх без винятку об'єктів інтелектуальної власності, а також слідкувати за виконанням цих прав. На жаль, найскладнішим у цьому процесі, як не дивно, виявились не якісь

юридичні колізії, а саме банальна "ломка стереотипів" і вироблення у наших громадян законослухняності та цивілізованого підходу до форм і методів технологічного обміну на ринку товарів та інформаційних продуктів. Слід визнати, що цей процес, як показує практика, досить складний і тривалий. Він пов'язаний з психологічною інерцією, притаманною будь-кому суспільству. Тим більше нашому, де панувало "телефонне право" і практично були відсутні правові традиції охорони об'єктів інтелектуальної власності. От саме у цьому Ви і маєте допомогти собі, своїм нащадкам і своїй Батьківщині. Тільки від Вас залежить, прискориться і цивілізується цей процес чи ні. Саме Ви, Ваше покоління маєте стати справжніми хазяями власних творів, винаходів тощо. На Ваших очах Україна обов'язково стане повноправним членом світового співтовариства, увійде у всі європейські структури і нарешті розквітне. Звичайно, можна обрати і іншу долю, наприклад, емігрувати. Ми жодним чином не судимо цих людей, кожен обирає свій шлях широкий. Та по щирості, безперечно, століття національних принижень і активного виховання безбатченків дало свої гірки плоди. І все ж дуже не хотілося щоб хтось із Вас спокусився і шукав кращої долі за горами та морями. Адже Батьківщина, як мати у кожного лише одна! Тож перетворити нашу державу Україну у справді рідний дім - це завдання кожного з її громадян. Його ніхто не давав і ніхто за це нас не питає, окрім хіба що власного серця і душі.

Окремий V розділ Закону спеціально присвячено цивільно-правовому захисту авторського права і суміжних прав. Окрім відшкодування прямих матеріальних збитків, а також стягнення прибутків, за порушення авторського права або суміжних прав суд стягує з винних штраф у розмірі 10 відсотків від суми, що присуджена на користь позивача. Виплата компенсації, яка визначається судом, може сягати 50000 мінімальних розмірів заробітної плати, встановлених законодавством України, і використовується замість вищезгаданих відшкодувань. Сума штрафів направляється у встановленому законодавством порядку до відповідних

бюджетів. Порушник авторського права і суміжних прав зобов'язаний також відшкодувати особам, які мають авторське право і суміжні права, моральну шкоду в розмірі, що визначається судом.

Суд може винести рішення про вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту. Це стосується усіх кліше, матриць, форм, оригіналів, магнітних стрічок, фотонегативів та інших предметів, за допомогою яких відтворюються примірники творів, фонограм, відеограм, програм мовлення, а також матеріалів і обладнання, що використовуються для їх відтворення і для виготовлення засобів обходу технічних засобів захисту.

За рішенням суду вилучені контрафактні примірники творів (у тому числі комп'ютерні програми і бази даних), фонограм, відеограм, програм мовлення на вимогу особи, яка є суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав і права якої порушено, можуть бути передані цій особі. Якщо ця особа не вимагає такої передачі, то контрафактні примірники підлягають знищенню, а матеріали і обладнання, що використовувалися для відтворення контрафактних примірників, підлягають відчуженню із перерахування виручених коштів до Державного бюджету України.

Як бачите, міри досить суворі. Тож слід зважати на це. Тим більше, що, як кажуть в Україні: "Немає в світі нічого таємного, щоб з часом не стало явним".

Більш детально з особливостями законодавчого закріплення авторських та суміжних прав можна ознайомитись, уважно прочитавши текст Закону.

Історія захисту авторських прав почалась мабуть разом з виникненням друкування, коли стало можливим тиражування літературних творів замість їх переписування. Суміжні права, як відомо, тісно пов'язані з авторським правом. Тому, мабуть, можна сказати і про суміжні права, що вони також

мають давнє коріння. Хоча на офіційному рівні суміжні права почали захищатися порівняно недавно. Лавиноподібний процес розвитку технічних засобів запису та відтворення звуку і візуального зображення після другої світової війни спонукав людство до пошуку конструктивної взаємодії у царині захисту суміжних прав. Більшість існуючих міжнародних конвенцій щодо охорони об'єктів інтелектуальної власності являють собою синтез вже існуючих національних законів. На відміну від них, Римська конвенція, що присвячена охороні суміжних прав була вдалою спробою ввести міжнародні норми правового регулювання у національні законодавства. Після її прийняття у 1961 р. більше 60 країн прийняли національні закони, що регулюють правовідносини у сфері суміжних прав. Україна також прийняла Закон "Про авторське право і суміжні права. На той час державі ледь виповнилося 3 роки. Це сталося 23 грудня 1993 р. А у грудні 1996 р. всесвітня Дипломатична конференція прийняла угоду ВОІВ "По виконанню і фонограмам". Тобто, як бачите, процес творення законодавчого поля з суміжних прав на земній кулі ще продовжується.

Як вже зазначалось, традиційно розрізняють три різновиди суміжних прав: права виконавців на їх виконання, права виробників фонограм і відеограм на їх фонограми і відеограми та права теле- та радіостанцій на їх теле- та радіопроеграми. По суті охорона суміжних прав передбачає захист прав тих, хто допомагає авторам творів доносити їх до людства. Тож послідовно розглянемо їх усі.

Захист прав виконавців. Але спочатку визначимось, кого можна вважати виконавцем. *Виконавцем є особа, яка безпосередньо доносить твір до глядача і (або) слухача із сцени, кіно- або телеекрана тощо. Тобто, - це актори, співаки, музиканти, танцюристи та усі інші особи, що читають, декламують, співають або грають, а також диригент музичних і музично-драматичних творів.*

Якщо виконавців декілька, вони реалізують власні права тільки за взаємною згодою. Реалізація прав великих колективів виконавців, як

наприклад, оркестрів, хорів, театральних труп або естрадних гуртів виконується режисерами, диригентами, солістами, керівниками трупи. З конкретними артистами питання, пов'язані з забезпечення суміжних прав, вирішуються у рамках укладених з ними контрактів, а також обов'язково мають бути відображені у нормативних документах, які регламентують діяльність цих колективів.

За виконавцями визнаються майнові і немайнові права. Право на ім'я дозволяє виконавцю вимагати згадування його дійсного імені або псевдоніма, які не повинні викривлятися при будь-якій творчій інтерпретації твору. Нагадаємо ще раз, що ***право на ім'я не може ніяким чином відчужуватись і охороняється довічно***. При цьому будь-які зміни у виконанні можуть вноситись виключно із згоди виконавця.

Майнові права виконавців забезпечуються за рахунок закріплення за ними виключного права на використання виконання у будь-якій формі. При цьому кожне використання неодмінно має супроводжуватись виплатою винагороди. За виконавцем зберігається право дозволу чи заборони: кабельної чи ефірної передачі виконання; запису раніше не записаного виконання; надання для прокату фонограм чи відеограм із записом виконання.

Слід пам'ятати, що у разі, коли виконавець під час першої фіксації виконання безпосередньо дозволить виробнику фонограми чи виробнику відеограми її подальше відтворення, то вважається, що виконавець передав виробнику фонограми чи виробнику відеограми виключне право на розповсюдження фонограм, відеограм і їх примірників способом першого продажу або іншої передачі у власність чи володіння, а також способом здавання у майновий найм, комерційний прокат та іншої передачі. При укладанні угоди про запис виконання з виробником фонограм (відеограм) право на нього відходить до виробника.

При цьому виконавець зберігає за собою право на одержання справедливої винагороди за зазначені види використання свого виконання через організації колективного управління або іншим способом.

Усі виключні права виконавців можуть передаватися іншій особі але виключно на підставі угоди. Як правило, у ролі посередника при виконанні цих операцій виступають організації, що управляють авторськими та суміжними правами на колективних засадах або повірені виконавців.

Слід окремо підкреслити, що в практиці майнових стосунків між виконавцем і виробником фонограм (відеограм) є певні особливості. Пам'ятайте, що майнові права виконавців можуть передаватися (відчужуватися) іншим особам на підставі договору, в якому визначаються спосіб використання виконань, розмір і порядок виплати винагороди, строк дії договору і використання виконань, територія, на яку розповсюджуються передані права тощо. Визначені договором ставки винагороди не можуть бути нижчими за мінімальні ставки, встановлені Кабінетом Міністрів України.

У разі, коли виконання використовується у аудіовізуальному творі, вважається, що виконавець передає організації, яка здійснює виробництво аудіовізуального твору або продюсеру аудіовізуального твору всі майнові права на виконання, якщо інше не передбачено договором.

У той самий час виконавцю не надається охорона від наслідування. Тобто виконавець не може заборонити колезі по мистецькому цеху наслідувати його власну манеру виконання. Цим часто користуються молоді артисти, що пробиваються нагору. Згадайте деяких співаків у молоді роки, коли вони наслідували улюбленому виконавцю аж поки не створювали свій неповторний стиль.

Захист прав виробників фонограм (відеограм). Давайте також і у цьому випадку введемо деякі роз'яснення. *Виробниками фонограм (відеограм) визнаються усі без винятку фізичні та юридичні особи, які зініціювали та взяли на себе відповідальність за перший звуковий запис (відеозапис) виконавця або інших звуків чи візуальної інформації.*

За неможливості доведення зворотного виробником фонограми (відеограми) визнається особа, ім'я або назва якої позначені на цій фонограмі (відеограмі) або її футлярі.

До речі, охороні підлягають будь-які фонограми (відеограми). При цьому для надання охорони зовсім неважливо чи записаний твір вже охороняється Законом. Також для цього не має значення якість самого запису або наявність різних звукових ефектів чи матеріальна форма запису, а також зміст того, що записано.

Особливо наголосимо, що за виробником фонограм (відеограм) визнаються лише майнові права, передані йому автором або виконавцем, яким на правах довічного належить особисте немайнове право, що ніколи не передається і не відчужується.

Виробнику фонограм (відеограм) належить виключне право на використання фонограм (відеограм) у будь-якій формі. Запам'ятайте, що виробнику фонограм (відеограм) також належить право на отримання винагороди за її використання незалежно від його методу. Виключне право у даному випадку означає право здійснення або надання дозволу на проведення таких дій:

- відтворення фонограми (відеограми);
- змінювання або переробка фонограми (відеограми);
- торгівля або їх розповсюдження в інший спосіб;
- імпортування фонограми (відеограми).

Крім того, виробник фонограми (відеограми), яка опублікована з комерційною метою, має право спільно з виконавцем, публічне виконання якого зафіксовано на цій фонограмі (відеограмі), на одержання винагороди за будь-яке її використання. Збором, розподілом та виплатою винагороди, як правило, займаються організації, що управляють правами виробників фонограм (відеограм) і виконавців на колективній основі, чи повірені у повній відповідності до угоди з ними.

Слід, також, мати на увазі, що перехід у власність примірника фонограми (відеограми) сам по собі ще нічого не означає. Однак, якщо її примірники, що були легально опубліковані потраплять до торгової мережі, то їх подальше розповсюдження вже не вимагає дозволу виробника і не передбачає виплати йому винагороди. У той самий час власник фонограми (відеограми) не може займатися її комерційним прокатом чи здавати їх у майновий найм, тому що це право належить до виключних прав виробника.

Захист прав організацій кабельного та ефірного мовлення. Тут також спершу внесемо ясність у термінологію. Під організаціями кабельного та ефірного мовлення будемо розуміти радіо- і телестудії, а також інші організації, що займаються публічним розповсюдженням звукової та (або) зображувальної інформації як власного виробництва, так і виробництва інших організацій за допомогою ефіру або кабельних, або оптико-волоконних засобів передачі тощо.

Самі ці організації, як правило, не завжди створюють творчі доробки, а лише сприяють їх висвітленню і доведенню до уваги глядачів та слухачів. Однак такі заходи потребують значних капіталовкладень і тому діяльність цих організацій також вимагає правового захисту. Тобто має бути створене юридичне підґрунтя для економічного виправдання діяльності таких організацій.

У світовій практиці за організаціями кабельного та ефірного мовлення закріплюються виключні права на використання передачі у будь-якій формі та дозвіл на їх використання. Ну і, звичайно, виключні права цих організацій передбачають право на отримання винагороди за такий дозвіл. До речі, ці права розповсюджуються і на усі види передач, які створені безпосередньо самою організацією або виготовлені на її замовлення іншою особою. Пригадайте знамениті телесеріали зняті на замовлення провідних телестудій країни. Крім того, до виключних прав організацій кабельного та ефірного мовлення належить ще й дозволяти чи забороняти іншим особам:

- публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;

- фіксацію своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;
- публічне виконання і публічну демонстрацію своїх програм у місцях з платним входом;
- поширення на території України чи з території України сигналу із супутника, що несе їх програми, розповсюджуючим органом, для якого цей сигнал із супутника не призначався.

Дія вказаних прав не розповсюджується на випадки, коли запис передачі був виконаний з дозволу цих організацій або її відтворення відбувається за тих самих умов.

Стосовно авторського права і суміжних прав, слід зазначити таке. Згідно зі ст. 50 Закону України "Про авторське право і суміжні права" порушенням, що дає підставу для судового захисту, є ряд дій, вчинених будь-якою особою стосовно немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав. Під ці дії підпадає будь-яке піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав, пов'язане з незаконним відтворенням, розповсюдженням або іншим використанням контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення. Крім того, дії вважаються неправомірними і при звичайному ввезенні на митну територію України контрафактних творів, а також при їх ввезенні з метою їх розповсюдження чи публічного сповіщення творів, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Порушення авторського права і суміжних прав тягне за собою відповідальність згідно з чинним адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством України. Так, діючий Кримінальний Кодекс України (ККУ), ст. 176 "Порушення авторського права та суміжних прав" передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Необхідно зазначити, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом. І вважається, що мотиви порушення авторських і суміжних прав не мають значення для кваліфікації злочину.

Як бачите, санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права, досить суворі. Тому, перш ніж розпочати використання будь-якого твору, спочатку слід пересвідчитись, кому належать авторські і суміжні права та укласти з власником відповідну угоду, щоб потім не нарікати на свою тяжку долю.

7.2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Одним з основних завдань, які постали перед нашою державою у зв'язку з інтеграцією країни до світових та європейських структур, було приведення чинного законодавства у сфері охорони прав промислової власності у відповідність до світових стандартів.

Загальновизнано, що об'єкти промислової власності є важливою і невід'ємною складовою економічного розвитку будь-якої держави. В Україні захисту від порушень виключних прав на об'єкти промислової власності також надають великого значення. Правові засоби захисту вже набутих прав передбачені у відповідних статтях низки Законів України: про охорону прав на винаходи і *корисні моделі - КМ*, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії *інтегральних мікросхем-ІМС*, а також обумовлені у різних національних кодексах.

В основному Законі країни - Конституції України - у ст. 54 кожному громадянину гарантується право на захист його інтелектуальної власності, моральних та матеріальних інтересів. Так, будь-яке посягання на права власника патенту на винахід чи корисну модель, передбачене ст. 34 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", вважається порушенням прав власника патенту і тягне за собою відповідальність згідно з чинним адміністративним, цивільним та кримінальним законодавством України. Для промислових зразків ця норма визначена у ст. 26 Закону України "Про охорону прав на промислові зразки". Стосовно власників

знаків для товарів і послуг - ст. 20 Закону України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг". Для власників зареєстрованої топографії ІМС - ст. 21 Закону України "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем".

Порушенням прав власника патенту на винахід чи корисну модель визнаються дії з боку будь-якої особи щодо виготовлення, пропонування для продажу, введення в господарський оборот, застосування або ввезення чи зберігання з зазначеною метою об'єкта, що охороняється патентом.

Аналогічні норми є чинними і для інших об'єктів промислової власності. Наприклад, порушенням прав власника визнаються дії з боку будь-якої особи щодо застосування до зареєстрованого знака, позначеного на упаковці товарів чи у рекламі іншого позначення, схожого з ним настільки, що їх можна сплутати.

Для топографії ІМС таким порушенням визнаються дії з боку будь-якої особи, що без дозволу власника копіює топографію або займається виготовленням ІМС із застосуванням даної топографії, або будь-яких виробів, що містять такі ІМС. Крім того, порушенням визнаються також дії, пов'язані з ввезенням таких ІМС та виробів, що їх містять, на митну територію України. Також до порушень відноситься пропонування для продажу, продаж, зберігання із зазначеною метою та інше введення в обіг ІМС, виготовленої із застосуванням зареєстрованої топографії, та будь-яких виробів, що містять такі ІМС.

На вимогу власника патенту чи свідоцтва таке порушення повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки.

Вимагати поновлення порушених прав власника патенту або свідоцтва може також особа, яка придбала ліцензію, якщо інше не передбачено в ліцензійній угоді.

Для захисту виключного права власник повинен довести, що його патент або свідоцтво було порушено. Таким чином, у справах про контрафакцію,

тобто порушення прав на патент або свідоцтво, центральним є питання збирання доказів про факти такого порушення. Необхідно розуміти, що цей процес є дуже трудомісткий. Особливо важким є одержання доказів у справах про порушення прав на такий об'єкт винаходу як способу, оскільки при цьому необхідно мати доступ на підприємство порушника.

Наведений перелік контрафактних дій є вичерпним, тобто будь-які інші дії не можуть переслідуватись за Законом. Слід зазначити, що перелічені дії є окремими випадками протизаконного використання об'єкта, що охороняється, і мають самостійне значення. Іншими словами, будь-яка із зазначених дій, наприклад, виготовлення, вже вважається порушенням Закону.

Самостійність вказаних складів правопорушень полягає у тому, що за кожен з них власник прав може переслідувати порушника свого патенту.

Раніше первісними формами правопорушень виступали лише несанкціоноване виготовлення продукту та застосування способу. Але з часом, в результаті ринкових перетворень, що пов'язані зі спеціалізацією підприємств, розвитком кооперації, стало необхідним забезпечення ефективного захисту продукту на всіх етапах просування його до споживача: виготовлення, зберігання, ввезення, пропонування до продажу, продаж тощо.

Необхідно враховувати, що кожна форма протиправного використання має свої особливості. Наприклад, сам по собі факт виготовлення контрафактного товару вже є правопорушенням і не залежить від подальшого введення товару в обіг. Однак слід пам'ятати, що таке виготовлення має носити характер промислового і провадитись з комерційною метою. Це також є цілком слушним для такої форми контрафакції, як ввезення товару на митну територію із порушенням прав інтелектуальної власності. Цей вид правопорушення також не залежить від подальших дій порушника щодо такого товару.

У той самий час, що стосується зберігання контрафактного товару, наявність умислу на подальші дії (наприклад, пропонування до продажу,

продаж) є вирішальним для кваліфікування його як правопорушення, тому, що сам факт зберігання ще не є підтвердженням намірів порушника ввести товар у господарський обіг.

Тому слід визнати: правильна кваліфікація порушення прав власника має першочергове значення для захисту його майнових інтересів.

Слід враховувати, що не усі дії, які порушують права на об'єкт, можна вважати введенням в господарський обіг. Виготовлення певного виробу, наприклад, вважають введенням до господарського обігу. Такий підхід при кваліфікації правопорушення може призвести до суттєвого звуження патентної монополії власника прав.

Окрім цього, не можна некоректно застосовувати поняття "попереднього користування" стосовно винаходів, розуміючи під цим виготовлення дослідних зразків або дослідних партій. Слід завжди розуміти, що термін "попереднє користування" має чіткий юридичний зміст. Винятком з патентної монополії є використання винаходу особою, яка *добросовісно* та *самостійно* його запровадила або зробила для цього необхідні приготування (підготувала виробництво). Мова йде про виробника, який сам дійшов до цього винаходу, не знаючи про подану заявку, та вклав в його реалізацію значні кошти.

Іноді, невірно кваліфікуються правопорушення. Власники прав намагаються притягти до відповідальності осіб, які юридично не порушували їх права. Наприклад, розробка технічної документації, в якій використано чужий винахід чи ***корисна модель*** - КМ, не може вважатись порушенням патенту як "інше введення у господарський обіг". При цьому неправомірно посилаються на те, що така документація є "науково-технічним продуктом, який передається замовнику". Те саме стосується промислових зразків та топографій ІМС.

Тут наявним є ототожнення правопорушуючої дії з терміном "інше введення у господарський обіг".

Слід зазначити, що розробника технічної документації майже неможливо притягти до відповідальності, якщо не доведена його співучасть у виготовленні продукту, в якому використано чужий винахід (КМ, промисловий зразок чи топографія *інтегральних мікросхем-ІМС*). Продукт визнається виготовленим у тому випадку, коли він матеріалізований у реальному об'єкті господарської діяльності, наприклад, пристрої, а не у науково-технічній документації.

Таким чином, до відповідальності слід притягати тільки виробника контрафактної продукції, яка виготовляється на підставі переданої йому технічної документації.

Не можна притягувати до відповідальності осіб, які використовують чужий винахід у випадках, чітко обумовлених чинним законодавством (див. п. 2 ст. 31 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", а саме:

- у конструкції чи при експлуатації транспортного засобу іноземної держави, який тимчасово або випадково знаходиться у водах, повітряному просторі чи на території України, за умови, що винахід (корисна модель) використовується виключно для потреб зазначеного засобу;

- без комерційної мети;

- з науковою метою або з метою проведення експерименту;

- за надзвичайних обставин (стихійне лихо, катастрофа, епідемія тощо);

- при разовому виготовленні ліків в аптеках за рецептом лікаря.

Аналогічні норми містять відповідні законодавчі акти стосовно інших об'єктів. Окрім цього, не вважаються також порушенням прав власника дії, котрі підпадають під так звану доктрину "вичерпання прав", що встановлено у пункті 3 вищезазначеної статті. Тобто, якщо особа добросовісно придбала виріб, в якому використано винахід, що охороняється, мається на увазі, що виріб виготовлено за згодою власника прав, власник патенту не має права вимагати від покупця сплати додаткових коштів чи забороняти йому використовувати куплений виріб на власний розсуд. Наприклад, придбаний у

магазині млин для кави, що захищений патентом на винахід, не надає власнику патенту права вимагати від кожного покупця сплати "роялті" за кожну склянку намеленої кави. Це також стосується верстатів, інструментів та інших засобів виробництва.

Чинним законодавством України встановлено відповідальність за порушення прав власника патенту. Відповідно до ст. 30 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" (для товарних знаків ст. 21 відповідного Закону, для промислових зразків - ст. 27, для голографій ІМС - ст. 22) спори, пов'язані з його застосуванням, вирішуються судом, арбітражним або третейським у порядку, встановленому чинним законодавством України. Суди, відповідно до їх компетенції, розглядають спори про авторство на винахід і корисну модель, встановлення власника патенту, порушення майнових прав власника патенту, укладання та виконання ліцензійних договорів, право попереднього користування, винагороду винахіднику (автору), компенсації. Суди розглядають також інші спори, пов'язані з охороною прав, що надаються цими законами.

Статтею 177 ККУ "Порушення прав на об'єкти промислової власності" передбачається відповідальність за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, кваліфікованого зазначення походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сорту рослин, якщо ці дії завдали матеріальної шкоди у великому розмірі. Цей злочин карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення. Крім того, у цій же статті передбачені наслідки для осіб, що вчинили такі дії повторно, припустились службових злочинів або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі. Матеріальна шкода вважається завданою в особливо великому розмірі, якщо її вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

7.3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Тепер Ви вже маєте певне уявлення про відповідальність за порушення авторських і суміжних прав, а також об'єктів промислової власності. Крім того, Ви також дещо обізнані і з ККУ. Давайте поміркуємо разом ще над одним важливим питанням. Чи може пересічний громадянин захистити свої права на об'єкти інтелектуальної власності? Відповідь на нього потребує чіткого розуміння ситуації, в якій опиняються багато власників цих об'єктів. Крім того, сьогодні дати правильну відповідь на це питання можливо лише після відповіді ще на одне запитання: "Чи варто витратити кошти, час та власні нерви на забезпечення правової охорони об'єкта і що це дасть його власнику?" Логічним у ринковій ситуації мабуть буде зважити економічну доцільність таких дій. Якщо Ви уважно прорахували усі "за" та "проти", і "за" переважають, то чинне законодавство дозволить Вам забезпечити захист своїх законних інтересів.

Однак Ви також повинні зважити і на те, що порушник буде знято захищатись. Порадившись з фахівцем, він обов'язково подасть зустрічний позов. У випадку суперечки про промислову власність, наприклад, про визнання Вашого патенту чи свідоцтва недійсним. Це звична тактика відповідача. Він буде намагатися довести, що його правопорушення просто не підпадає під обсяг охорони конкретного об'єкта промислової власності. Посилаючись на правові підстави, відповідач може намагатися оскаржити чинність Вашого охоронного документа. Наприклад, стосовно винаходу, він може спробувати опорочити його новизну, доводячи очевидність винаходу або його винахідницький рівень, посилаючись на недостатність чи неповноту опису винаходу для його впровадження, на те, що винахід не є корисним, тобто не має промислової придатності, на те, що патент був виданий шляхом введення патентної експертизи в оману, із викривленням фактів або на те, що винахід був протиправно запозичений з іншого патенту. Методи захисту можуть бути зухвалими і різними, тож до цього Ви маєте бути готові.

Отже остаточне рішення залишається за Вами. Ще раз зважте, чи зможете Ви перемогти, спираючись не тільки на правду, яка, звичайно, на Вашому боці. Адже для перемоги у судовій справі обов'язково потрібні немалі фінансові та інтелектуальні ресурси. Тож зважте, чи володієте Ви їх достатнім запасом, щоб розпочинати судову справу. Крім того, пам'ятайте, що її ведення вимагатиме від Вас чималих духовних і моральних зусиль. І, нарешті, нагадаємо, головне - спробуйте ще раз, без емоцій та образ оцінити, чи варта гра свічок?

Якщо Ви все ж вирішили звернутися до суду, намагайтеся обов'язково перемогти. Але якщо на якомусь етапі процесу Ви відчуєте, що можна досягти мирової, без вагання погоджуйтесь на таку угоду, звичайно з прийнятними для Вас умовами. Тому що "поганий мир завжди кращий за добру війну". Вдумайтесь, адже Ви збережете свої ресурси, нерви і, головне, забезпечите свої інтереси, заради чого все і робилось. Отже, як кажуть німці: "З кожного свинства, треба мати хоча б шматок шинки".

І ще на одному аспекті судового розгляду Вашої справи хочеться зупинитися окремо. Звичайно, Ви відчуваєте себе скривдженим і безперечно компетентним, і вважаєте, що у змозі самотійно довести власну правоту і захистити свої права. Але не поспішайте і трошки зачекайте, нехай вгамується вибух від перших загострених емоцій. Адже трішки поміркувавши, Ви не будете мабуть заперечувати, що, як і у кожній справі, у судовий також є потреба у спеціальних знаннях, вміннях та зрештою і у навичках, яких у Вас просто не може бути. Звичайно, якщо Ви не спеціалізуєтесь на цьому. Адже логіка підказує, що для цього треба не тільки юридично грамотно оформити документи, а й виробити стратегію і тактику ведення процесу. До того ж, судова практика показує, що, як правило, самотійно забезпечити весь комплекс цих робіт невеличке підприємство або сам автор навряд чи буде в змозі. І повірте, як би Ви не були ображені, і як би Ви ретельно не готувалися до судового реваншу, нажаль, без допомоги фахівців шансів знову ж, як підтверджує життя, у Вас майже ніяких. Як це

не прикро, нам, однак, слід визнати, що у сучасному українському складному світі всі справи вирішують ті, у чиїх руках більш спритні фахівці-юристи. Це також і наша щира думка, до того ж помножена на власний досвід. Отож будьте розумні і не повторюйте чужих помилок. Можливо цей посібник і з'явився на світ саме через бажання авторів переконати майбутніх творців інтелектуальних шедеврів у елементарній істині. Не знаючи законів ми не тільки ризикуємо потрапити під прес відповідальності, а головне, як це не парадоксально, самостійно і добровільно обмежуємо власні права!

Ринок юридичних послуг у сфері інтелектуальної власності в Україні тільки починає зароджуватись. Економічна криза звичайно не сприяє виникненню нових форм бізнесу, але окремі юристи та деякі юридичні фірми вже мають певний досвід щодо захисту інтересів власників прав на об'єкти інтелектуальної власності у судах. Перелік цих осіб не є секретом. Він регулярно публікується у довідниках, що щорічно, а то й частіше видаються у будь-якому з обласних центрів України.

На початку лекції викладач поставив запитання проблемного характеру: „Чому Міжнародний альянс з інтелектуальної власності (ІПА), не зважаючи на недостатні дії Уряду України щодо охорони і захисту авторського права, відповідно Звіту ІПА за 2015 р., вирішив не застосовувати ніяких дій?” **Відповідь:** „З досліджень ІПА цього року випливає, що основні претензії у звіті стосуються економічних інтересів правовласників США, тобто акцентується на їхніх збитках. Але зважаючи на те, що політика і практика України щодо функціонування інституту права інтелектуальної власності залишається неідеальною, торговий представник визначив, що на сьогодні політична ситуація в Україні змушує не застосовувати ніяких дій, і цінує ті стосунки, які складаються останнім часом з урядом України і які направлені на постійну взаємодію у вивченні проблеми: як поліпшити виявлені проблеми і загальний режим застосування інтелектуальної власності.”

Тема семінарського заняття № 4 «Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності»

Форма навчальної діяльності : семінарське заняття. Вид заняття : семінар - дискусія. Мета: узагальнити і систематизувати знання з теми; виховна – запевнити студентів у необхідності знань з даної теми для подальшої практичної діяльності; сформувати у студентів полілінгвістичне мислення, пасіонарність через любов до української мови, внутрішнє багатство через любов до обраної професії, прагнення до поширення українських традицій через комерціалізацію знань. Домінуючі методи навчання: конкретні ситуації, реферативне повідомлення, узагальнення, систематизація, евристична бесіда. Домінуючі принципи навчання: виховуюче навчання, зв'язок теорії з практикою, активність і свідомість.

План семінарського заняття

1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ
2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ
3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Рекомендована література

1. Винахід / Л. І. Ніколаєнко, Г. П. Добриніна, Л.А.Меняйло та інші. За ред. В. Л. Петрова. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999. - 136 с.
2. Драпак Г. Захист інтелектуальної власності. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 57 с
4. Дахно И.И. Англо-русский толковый словарь по интеллектуальной собственности (Словарь Ивана Дахно). - К.: ВИРА-Р, 1997. - 387 с.
5. Драпак Г.М., Гуляева В.О. Роздуми над деякими проблемами європейської інтеграції України // Проблеми підготовки спеціалістів з інтелектуальної власності в Україні. Матеріали до науково-практичної конференції. - К.: Ін-т інтелектуальної власності і права, 2001. - С 80-82.

6. Жаров В.О. Інтелектуальна власність в Україні: правові аспекти набуття, здійснення та захисту прав. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. - 188 с

7. Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів та послуг", від 15.12. 1993 р. № 3689-ХІІ (зі змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ. - 1994. - № 7.

8. Закон України "Про авторське право та суміжні права" від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ(зі змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ. - 2001.-№32.

9. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 15.12.1993 р. 3688-ХІІ // Відомості ВРУ. - 1994. - № 7.

10. Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ у ред. від 01.06.2000 р. (зі змінами та доповненнями) // ОВУ. - 2000. - № 26.

11. Закон України "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем" від 5.11.1997 р. № 621/97-ВР (зі змінами та доповненнями) // ОВУ. - 1997. - № 48.

12. Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" від 16.06.1999 р. № 752-ХІV(зі змінами та доповненнями) // ОВУ.-1999.-№28.

13. <http://spon.kiev.ua> .

14. <http://sdip.kiev.ua>

15.<http://www.intelvlas.com.ua/news/zhurnal-iv/mizhnarodniy-alyans-z-intelektualnoyi-vlasnosti-iipa-oprylyudnyv-zvit-pro-ohoronu-i>

Критерії оцінювання.

Елемент завдання	Критерії оцінювання	Кількість балів
1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКО-ГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ	Узагальнено і систематизовано « ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ»	3
2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ	Узагальнено і систематизовано « ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ	3
3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ	Узагальнено і систематизовано « ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА	4

ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ	ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ»	
---------------------	---	--

Методичні рекомендації.

1. Дискусія передбачає: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ»(Дахно И.И. Англо-русский толковый словарь по интеллектуальной собственности (Словарь Ивана Дахно). - К.: ВИРА-Р, 1997. - 387 с.)

2. Дискусія передбачає: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ» (Жаров В.О. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые аспекты приобретения, осуществления та захисту прав. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. - 188 с. ;Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів та послуг", від 15.12. 1993 р. № 3689-ХІІ (зі змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ. - 1994. - № 7).

3. Дискусія передбачає: опрацювати літературу, виділити основні поняття, визначити свою думку щодо «ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ» (Драпак Г. Захист інтелектуальної власності. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 57 с.; Драпак Г.М., Гуляева В.О. Роздуми над деякими проблемами європейської інтеграції України // Проблеми підготовки спеціалістів з інтелектуальної власності в Україні. Матеріали до науково-практичної конференції. - К.: Ін-т інтелектуальної власності і права, 2001. - С. 80-82.).

Закцентуємо увагу, що зрештою ще один завершальний і досить складний етап у роботі викладача - оцінювання результатів навчання студентів із застосуванням *кейс-методу*.

До критеріїв оцінювання належать: І. Активність студента в обговоренні кейсу (в аудиторії), що передбачає: конструктивні оригінальні пропозиції щодо ефективного розв'язання проблемної ситуації; адекватне застосування

теоретичних знань з вивченого курсу; використання цікавого додаткового фактичного матеріалу, статистичних даних для аргументації своїх пропозицій; уміння вирізняти й ідентифікувати проблеми, ставити запитання з огляду на конкретну ситуацію; уміння чітко, логічно, структуровано викладати власну позицію у процесі обговорення.

II. Участь у роботі творчої групи: участь у підготовці групового проекту (може визначатися самими членами цієї групи як коефіцієнт трудової участі кожного студента у розробленні проекту); презентація проекту рішення групи в процесі обговорення .(усно чи письмово).

III. Самостійна робота по підготовці до заняття: уміння письмово проаналізувати конкретну ситуацію (із висновками, проблемами, запитаннями); підготовка додаткових теоретичних завдань (рефератів, оглядів першоджерел).

Переваги методу кейсів

1. Використання даного методу значною мірою доповнює теоретичні аспекти розгляду проблеми.
2. Метод кейсів надає унікальної можливості вивчити складні та професійно значущі питання в емоційно сприятливій атмосфері навчального процесу, використати набутий досвід у реальній практиці.
3. Комунікативна природа методу надає можливості здійснити швидко, але ґрунтовну оцінку обговорюваних питань і запропонованих рішень.

Недоліки методу кейсів

1. Здатність виявляти, аналізувати та прораховувати кожний крок, який наблизить до вирішення проблеми, є одним із переваг методу кейсів і в той же час - одним із його недоліків та обмежень. Потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник навряд чи зможе швидко пригадати отриманий досвід. Цю обставину слід пояснити студентам, аби уникнути можливих розчарувань у подальшому.
2. Оскільки часові обмеження можуть не дозволити групі напрацювати об'єктивні шляхи вирішення проблеми та надати практичні рекомендації

щодо цього, цей факт, імовірно, може викликати загальне почуття незадоволення.

3. Низька активність студентів на заняттях є найтипівішою причиною зниження ефективності методу. Варто пам'ятати, що наразі викладач працює в культурі відносного колективізму і великої владної дистанції. Студенти можуть почувати себе дискомфортно, якщо переживають, що викладач не погодиться з ними (велика владна дистанція), або однокурсники не підтримують їх думку (домінуючий колективізм.). Відразу змінити подібні стереотипи в українській аудиторії дуже важко, тому слід здійснювати поступові кроки для підсилення індивідуальної участі кожного студента в груповій роботі.

Підсиленню індивідуальної участі кожного студента сприятиме ряд чинників:

1. Бажання викладача зрозуміти індивідуальну мотивацію кожного із студентів і характер взаємостосунків у групі.

2. Поступове залучення всіх студентів до дискусії через роботу в парах чи малих дискусійних групах. Студенти дістануть колективну підтримку своїм думкам і психологічно комфортніше почуватимуться, висловлюючи вже не просто індивідуальну, а колективну думку.

3. Залучення до дискусії, що вже розгорнулася та набрала гостроти, тих студентів які ще не висловлювалися, індивідуально звертаючись до них із запитаннями.

4. Підкреслено позитивне ставлення до виступів студентів, які нарешті вирішили висловити свою думку.

5. Пропозиція дати письмову відповідь на деякі запитання кейса.

6. Періодична зміна складу підгруп. Часто підгрупи студентів у навчальному закладі формуються ще на початку навчання і не змінюються до його завершення. Це спричиняє стереотипну поведінку у підгрупах, появу лідерів та виконавців, які грають свою роль "за звичкою". Зміна складу

підгрупи може дати студенту можливість випробувати себе у незвичній для себе ролі.

7. Визнання та наголос на особистому праві кожного студента не тільки висловлюватися, але й бути вислуханим.

8. Формування вміння вислухати, яке є ключовою рисою будь-якого успішного фахівця. Доречно ввести жорстке правило, що висловлюватися можна лише піднявши руку і отримавши дозвіл людини, яка керує дискусією (цю роль, переважно, виконує викладач, але часом це може робити хтось із студентів). Дотримання такого правила стримуватиме надто активних студентів, холериків за темпераментом, які завжди готові висловлюватися негайно, без особливого обдумування та з будь-якого приводу, і дасть змогу говорити тим, хто через особливості власного темпераменту не бажає когось перекрикувати (найчастіше це флегматики та меланхоліки).

РОЗДІЛ 2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС З ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ОСНОВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»

1.Опис навчальної дисципліни

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень		
Освітній рівень	Магістр	
Галузь знань		
спеціальність		
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Вибіркова	
Загальна кількість годин	90	
Кількість кредитів	3	
Кількість змістових модулів	2	
Курсова робота	-	
Форма контролю	залік	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форми навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки (курс)	1 (5)	1 (5)
Семестр	1	1
Лекційні заняття	14 год	6 год
Практичні, семінарські заняття	16 год	6 год
Лабораторні заняття	-	-
Самостійна робота	60 год	год.
Індивідуальні завдання	-	-
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання: аудиторних	2 год	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: ознайомити магістрів із методологією організації наукових досліджень та основними поняттями інтелектуальної власності, умовами надання правової охорони об'єктам авторського права.

Завдання дисципліни полягають у формуванні фахівців, здатних:

- засвоїти теоретичні основи методики та організації науково - дослідницької діяльності;
 - підвищувати рівень методологічної культури;
 - до вироблення вмінь критичного аналізу наукової інформації та її оцінювання;
 - опановувати основи методології, технології та організації науково - дослідницької діяльності;
 - до вироблення постійної потреби і прагнення здобувати знання самостійно;
 - засвоювати, розуміти і відтворювати наукову термінологію;
- визначати умови надання правової охорони об'єктам авторського права.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- поняттєво-категоріальний апарат методології науки;
- характеристики та особливості методів дослідження;

- поняття про науку, її ознаки, функції, мету, завдання, форми організації та управління;
 - поняття про наукову діяльність, її види, форми, характеристика суб'єктів;
 - сутність та комплекс вимог до наукового дослідження, його класифікацію, види, форми, науковий та науково-прикладний результат;
 - характерні особливості наукової мови, різних форм наукових документів, логічні засоби зв'язку, техніко-орфографічні правила оформлення та уніфікації елементів;
 - особливості науково-дослідної діяльності: зміст, організація, форми; методи обробки та інтерпретації даних дослідження;
 - основні поняття інтелектуальної власності;
 - умови надання правової охорони об'єктам авторського права;
- вміти:**
- формулювати висновки та пропозиції;
 - застосовувати сучасні ефективні засоби роботи з науковою та навчально-методичною літературою;
 - доцільно використовувати категоріально-поняттєвий апарат;
 - раціонально використовувати наукові методи пізнання;
 - конструювати показники, індикатори, шкали, індекси у відповідності з конкретною дослідницькою проблемою;
 - оформляти результати магістерського дослідження;
 - користуватися пошуковими освітніми системами у мережі Інтернет.
 - захищати результати власного дослідження у встановленій формі.
- 3. Програма та структура навчальної дисципліни для:**
- повного терміну денної (заочної) форми навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	сем	ін	с.р.		л	п	сем	ін	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Організаційно-методичні основи дисципліни												
1.1. Основи методології науково-дослідної діяльності	12	2	-	2		8	2	2	-	-		
1.2. Наука як система знань	12	2	2	-		8		-	-	-		
1.3. Основні методи наукових досліджень та їх характеристика	14	2	2	2		8	2	-	-	2		
1.4. Методика підготовки і оформлення курсових, дипломних та магістерських робіт	12	2	2	-		8	2	2	-	-		
1.5. Оформлення наукової роботи і передача інформації	12	2	2	-		8	2	-	2	-		
Разом за змістовим модулем 1	62	10	8	2		40		4	2	2		
Змістовий модуль 2. Способи діяльності фахівців												
2.1. Основні поняття інтелектуальної власності	14	2	-	2	-	10	2	2	-	-		
2.2. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності	14	2	-	2	-	10	2	-	-	2		
Разом за змістовим модулем 2	28	4		4		20	4	2		2		
Усього годин	90	14	8	8		60		6	2	4		

Курсова робота	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Усього годин		14	8	8		60		6	2	4		

4.Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Основи методології науково-дослідної діяльності	2
2	Основні методи наукових досліджень та їх характеристика	2
3	Основні поняття інтелектуальної власності	2
4	Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності	2
Разом		8

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наука як система знань	2
2	Основні методи наукових досліджень та їх характеристика	2
3	Методика підготовки і оформлення курсових, дипломних та магістерських робіт	2
4	Оформлення наукової роботи і передача інформації	2
Разом		8

6. Індивідуальні завдання

1. Чи може власник об'єктів інтелектуальної власності передавати права, що йому належать іншій особі.
2. Які з видів прав на об'єкти інтелектуальної власності можуть передаватися другій особі і у який спосіб.
3. Пригадайте, якими життєвими циклами характеризуються об'єкти інтелектуальної власності і чому це важливо знати при передачі прав на них.
4. На підставі чого можуть передаватися виключні майнові права на об'єкти авторського права і суміжних прав.
5. Які особливості передачі виключних майнових прав на об'єкти авторського права і суміжних прав.
6. Що таке ліцензія і які вони бувають. Хто такі ліцензіар та ліцензіат. Які права надає виключна ліцензія на об'єкти промислової власності. За яких умов угода про надання ліцензії вважається чинною.
7. Що таке передача об'єктів інтелектуальної власності у спів власність.
8. Поясніть, як Ви розумієте поняття "франшизна угода".
9. Що таке "ноу-хау" і яке значення воно відіграє в ліцензуванні або передачі прав .
10. Чому потрібно захищати права винахідників.
11. Що таке винахід і чим він відрізняється від корисної моделі КМ. При яких умовах винаходу (КМ) надається правова охорона.
12. Які умови патентоспроможності винаходу.
13. Як Ви розумієте ознаку "новизна" винаходу (КМ). Що відноситься до об'єктів винаходу.
14. Що таке промислова придатність.
15. Які об'єкти не визнаються винаходами.
16. Що таке пріоритет винаходу і як він встановлюється. Хто має право на одержання патенту на винахід або КМ.
17. Хто визнається автором винаходу (КМ). Яка процедура подачі заявки на винахід (КМ). З чого складається заявка на видачу патенту на винахід (КМ).
18. Де шукати інформацію про технічні новинки.
19. Скільки основних розділів включає в себе МКВ та як вони позначаються.
20. Яка організація проводить експертизу заявок на винахід (КМ). Які види експертизи бувають.
21. З якою метою винаходи та КМ патентуються закордоном. Як обрати правильну стратегію зарубіжного патентування. Які види міжнародних заявок Вам відомі, зупиніться на їх особливостях.

7. Контрольні запитання, комплекти тестів для визначення рівня засвоєння знань студентів

1. Сформулюйте, як Ви розумієте поняття інтелектуальна власність ?
2. З якою метою захищаються об'єкти інтелектуальної власності?
3. Що є об'єктами охорони авторського права ?
4. Дайте визначення поняття "суміжні права".
5. Що об'єднує промислова власність ?
6. Які об'єкти можуть охоронятися, як промисловий зразок ?
7. Що таке товарний знак і які функції він виконує ?
8. Як розуміти, що таке фірмова назва ?
9. З якою метою використовуються географічні вказівки ?
10. Недобросовісна конкуренція: що це таке ?
11. Як Ви гадаєте, на які основні види можна поділити творчість людини за її цілеспрямованістю ?
12. Яка з організацій ООН опікується питаннями інтелектуальної власності ?
13. Який з Законів регламентує в Україні усі питання, пов'язані з авторським правом?
14. Чи захищаються права письменника на твір, виданий в Україні у інших країнах світу ?
15. Які дії можуть бути виконані з твором тільки з дозволу автора?
16. Яким чином можна відрізнити опублікований твір, що захищається авторським правом ?
17. Як Ви гадаєте, чи захищає авторське право на ідею твору ?
18. Назвіть і прокоментуйте основні види прав, що надаються авторським правом.
19. Роялті, що це таке ?
20. Що охороняється суміжним правом ?
21. Чи в усіх випадках фонограмі (відеограмі) буде надано в Україні правовий захист?
22. Як позначаються твори, що мають захист, як об'єкти суміжного права?
23. До кого має звернутися власник авторських чи суміжних прав в разі їх порушення?
24. Що, на Ваш погляд, відноситься до контрафактної продукції?
25. Хто в Україні опікується проблемами захисту прав авторів об'єктів інтелектуальної власності?
26. Коли на офіційному рівні почали захищатися суміжні права в світі і в Україні?
27. Кого в українському законодавстві визнають виконавцем?
28. Що захищають суміжні права по відношенню до виконавців?
29. Кого визнають виробником фонограм та відеограм?
30. Які права надає виключне право виробникам фонограм та відеограм?
31. Які установи прийнято кваліфікувати як організації ефірного і кабельного мовлення?
32. Які дії належать до виключних прав цих організацій мовлення?
33. Чи захищає законодавство України суміжні права?
34. У яких випадках визнається порушення прав власника патенту на винахід (КМ), промисловий зразок чи свідоцтва на товарний знак?
35. Які дії спричиняють до порушення прав власника топографії ІМС?
36. Чи завжди виготовлення запатентованої продукції тягне порушення прав власників?
37. У разі чого не можна притягти до відповідальності осіб, які використовують чужий винахід?
38. Хто і яким чином захищаються в Україні права власника патенту на винахід (КМ), промисловий зразок чи свідоцтва на товарний знак?

8. Методи навчання

Словесні, наочні, пояснення педагога й організації самостійної роботи студентів, підготовки студентів до вивчення матеріалу, що передбачає пробудження інтересу,

пізнавальної потреби, актуалізацію базових знань, необхідних умінь і навичок; вивчення нового матеріалу; конкретизації й поглиблення знань, набування практичних умінь і навичок, які сприяють використанню пізнаного інтересу; контролю й оцінки результатів навчання, опора на індуктивні й дедуктивні, аналітичні й синтетичні методи, організації діяльності студентів, стимулювання діяльності, наприклад, ігрові заняття.

9. Форми контролю

Контроль знань та умінь студентів здійснюється шляхом зарахування виступів на семінарах із самостійно розроблених запитань та конференцій щодо проблеми дослідження, написання наукових статей, вирішення контрольних запитань та тестових завдань для перевірки знань. Підсумкова форма контролю – залік.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота							Залік	Сума
Змістовий модуль №1					Змістовий модуль № 2			
T 1 10	T2 10	T3 10	T 4 10	T5 10	T1 10	T2 10	30	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Шкала оцінювання: національна та ECTS			
Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

11. Методичне забезпечення

Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Конспекти лекцій

Тема 1. Основи методології науково-дослідної діяльності

1. Поняття методології та методики наукових досліджень
2. Методологія теоретичних досліджень
3. Основи методології досліджень емпіричного рівня
4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень

1. Поняття методології та методики наукових досліджень

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології.

Методологія походить від грецького слова *methoges* - пізнання і *logos* - вчення. Отже, це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки. Поняття методології є складним і в різних літературних джерелах пояснюється по-різному. У багатьох зарубіжних літературних джерелах поняття методології і методів дослідження не розмежовуються. Вітчизняні науковці методологію розглядають як вчення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження. Найбільш доцільним є визначення методології як теорії методів дослідження, створення наукових концепцій, як системи знань про теорію науки або системи методів дослідження. За визначенням авторів підручника «Організація та методика науково-дослідницької діяльності» В.Шейко та Н.Кушнарєнко, методологія - це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Отже, в цьому визначенні точно сформульовані основні функції методології, які зводяться до наступного:

- визначення способів отримання наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- визначення певного шляху, на якому досягається науково-дослідна мета;
- забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- введення нової інформації до фонду теорії науки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять у науці;
- створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Методологія - це наука про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності взагалі. Зазвичай під методологією розуміють перш за все методологію наукового пізнання, яка являє собою сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності.

Методологію можна розглядати і як певну систему основоположних ідей.

Сукупність методів, які застосовуються при проведенні наукових досліджень у межах тієї чи іншої науки, складають її методологію. Це поняття має два значення: по-перше, методологія - це сукупність засобів, методів, прийомів, які застосовують у певній науці, по-друге, це галузь знань, яка вивчає засоби, принципи організації пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності людини.

Отже, методологія - філософське вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, використання принципів світогляду в процесі пізнання й практики.

Розвиток методології - одна зі сторін розвитку науки в цілому. Будь-яке наукове відкриття має не тільки предметний, а й методологічний зміст, оскільки це пов'язано із критичним переосмисленням існуючого апарату понять, передумов і підходів до інтерпретації об'єкта, явища, що вивчається.

Методологія - це сукупність правил визначення понять, виведення одних знань з інших, методів, прийомів, операцій наукового дослідження у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження.

Нині методологія виступає як окрема наукова дисципліна, яка вивчає технологію проведення наукових досліджень; опис і аналіз етапів досліджень і низку інших проблем.

Методологія - це вчення про систему наукових принципів і способів дослідницької діяльності. Вона включає фундаментальні, загальнонаукові принципи, що є її основою, конкретно наукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань.

Головна мета методології науки - вивчення і аналіз методів, засобів, прийомів, за допомогою яких отримують нові знання в науці як на емпіричному, так і теоретичному рівнях пізнання. Методологія - це схема, план вирішення поставлених завдань наукового дослідження.

Методологія наукового дослідження розглядає найбільш суттєві особливості і ознаки методів дослідження, розкриває їх за спільністю і глибиною аналізу. Наприклад, вивчаючи конкретні способи проведення експерименту, спостережень, вимірювання, методологія науки виділяє ті ознаки, які властиві будь-якому експерименту.

Найбільш важливим для методології науки є визначення проблеми, побудова предмета дослідження і наукової теорії, перевірки істинності результатів.

Осмисленням методів наукового пізнання, розробкою його методології займались видатні вчені як минулого, так і теперішнього часу: Арістотель, Ф. Бекон, Г. Галілей, І. Ньютон, Г. Лейбніц, М. Ломоносов, Ч. Дарвін, Д. Менделєєв, І. Павлов, А. Ейнштейн, Н. Бор, Ю. Дрогобич та інші.

У період античної культури з'явилися перші паростки методології отримання нових знань. Так, стародавні греки найбільш доцільним способом відкриття нових істин визнавали дискусії, в результаті яких виявлялись протиріччя про предмет обговорення, суперечливість трактувань, які дозволяли відстоювати ненадійні і малоймовірні здогадки.

Формування основних ідей методології науки почалося в епоху Відродження, чому в значній мірі сприяли успіхи в природознавстві і початок розмежування філософії та спеціальних наук - як фундаментальних та прикладних. У зв'язку з цим особливого значення набули методи дослідження, які є складовою частиною пізнавального процесу і відіграють важливу роль у науці.

У структурі науки всі наукові дисципліни, які утворюють систему наук, поділяються на три основні групи: природничі, гуманітарні і технічні науки.

Різні наукові дисципліни відрізняються одна від одної не тільки характером і змістом об'єкта вивчення, а й специфічними, так званими конкретними

науковими методами. У науці від категорії, методів дослідження і узагальнення часто залежать кінцеві результати дослідження в цілому.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми вимагає певної методики дослідження. Методика - це вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів. Методика є системною сукупністю прийомів дослідження, це система правил використання методів, прийомів і техніки дослідження. Якщо ця сукупність строго послідовна від початку дослідження і до отримання результатів, то це називається алгоритмом. Вибір конкретних методів дослідження диктується характером матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методи - це впорядкована система, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і практичним матеріалом у визначеній послідовності.

Створення наукової методології та методики досліджень є великою перемогою людського розуму.

2. Методологія теоретичних досліджень

Теоретичне дослідження з методологічної точки зору належить до вищого рівня наукового знання. Воно розкриває і обґрунтовує більш глибокі і суттєві сторони явищ, які вивчаються.

На теоретичному рівні дослідження використовуються такі загальнонаукові методи:

10. ідеалізація;
11. формалізація;
12. аналіз;
13. синтез;
14. індукція;
15. дедукція;
16. прийняття гіпотез;

17. створення теорії;

18. узагальнення.

Ідеалізація - це уявне створення об'єктів і умов, які не існують в дійсності і не можуть бути практично створені. Вона дає можливість реальним об'єктам уявно надати гіпотетичних нереальних ознак, що дозволяє вирішити завдання в закінченому виді. Наприклад, у різних галузях знань широко застосовують поняття абсолютно чорного, абсолютно білого тіла, ідеальної рідини. Ідеалізація досягається багатоступеневим абстрагуванням і правомірна тільки в певних межах.

Формалізація - це метод вивчення різних об'єктів, при якому основні закономірності явищ і процесів відображаються в знаковій формі за допомогою формул або спеціальних символів. Формалізація забезпечує спільність підходів до вирішення різних завдань, дозволяє формувати відомі моделі предметів і явищ, встановлювати закономірності між фактами, що вивчаються. Символіка штучної мови (хімія, математика, економіка) дозволяє чітко і коротко фіксувати певні значення, не допускаючи різного тлумачення, що неможливо при користуванні звичайною мовою.

Гіпотеза - це науково обґрунтована система умозаключень, через яку на основі низки чинників формуються висновки про існування об'єкта, зв'язків або причини явища. Гіпотези є формою переходу від фактів до законів.

Створення теорії це найбільш висока форма узагальнення і систематизація знань. Вона є сукупністю основних ідей, понять, тлумачень в тій чи іншій галузі науки, об'єднаних в одну достовірну систему знань про об'єкт теорії. Необхідними елементами теорії є експериментальні факти, гіпотези, закони.

Завдання і роль наукової теорії в найбільшій мірі проявляються в поясненні механізму і суті відомих явищ і особливо в прогнозуванні нових, які раніше не спостерігались.

У сучасних теоріях прийнято виділяти такі основні компоненти:

- вихідну експериментальну основу у вигляді фактів, що вимагають теоретичного пояснення;

- вихідну теоретичну основу - ідеалізовану модель найбільш суттєвих зв'язків з реальністю об'єкта теорії, яка створюється на основі сукупності першопочаткових постулатів, аксіом, гіпотез тощо;
- логіку теорії - багато допустимих у рамках теорії правил логічного висновку і доведень;
- сукупність теоретично виведених тверджень з їх доведенням, які є основним масивом теоретичного дослідження і теоретичних знань.

Теоретичні розробки наукового дослідження складають такі основні розділи:

5. вивчення фізичної або економічної суті процесу, явища;
6. формування гіпотези дослідження, вибір, обґрунтування і розробка фізичної чи економічної моделі;
7. математизація моделі;
8. аналіз теоретичних рішень, формулювання висновків.

Результатами наукових досліджень, що проводяться за допомогою експерименту, є емпіричні закони, які виражають конкретні закономірності і узагальнюють результати певного експерименту.

Теоретичні закони знаходять своє підтвердження і обґрунтування через емпіричні закони. В свою чергу емпіричні закони можуть бути більш зрозумілими на основі теоретичних.

Наступним важливим етапом є висунення наукової гіпотези для пояснення і узагальнення нових фактів, які не вкладаються в рамки існуючих уявлень. У цьому розумінні гіпотеза має характер науково обґрунтованої ймовірності існування фактів, що є за межами безпосереднього спостереження.

Для обґрунтування і доведення гіпотез слід поряд із наявними фактами проводити пошук нових, здійснювати експеримент і аналіз попередніх результатів.

Наукова теорія має бути адекватною об'єкту або явищу, яке описується, що дозволяє в певних межах замінити експериментальні дослідження теоретичними. Теорія має задовольняти вимоги повноти опису окремої сфери дійсності, пояснювати взаємозв'язки між різними компонентами системи, в ній мають

існувати зв'язки між різними положеннями, що забезпечують перехід від одних тверджень до інших.

Теорія має характеризуватися евристичністю, конструктивністю, простотою.

Евристичність теорії полягає у її передбаченні, поясненні можливостей.

Математичний апарат теорії повинен дозволяти робити не тільки точні кількісні передбачення, а й відкривати нові явища.

Конструктивність теорій полягає в простому здійсненні за певними правилами перевірки основних її положень.

Простота теорії досягається застосуванням узагальнених законів, скороченням і ущільненням інформації з допомогою певних скорочень (визначень).

Розвиток теорії здійснюється двома шляхами: еволюційним, коли теорія зберігає свою якісну визначеність, і революційним - коли проходить зміна її основних вихідних компонентів, математичного апарату і методології. По суті це є створення нової теорії, яке проходить тоді, коли можливості старої теорії вичерпані.

Дедукція - метод дослідження, що полягає в тому, що конкретні положення виводяться із загальних.

Індукція - це метод, при якому за конкретними фактами і явищами встановлюються загальні принципи і закони.

При теоретичних дослідженнях використовують обидва методи. Обґрунтовуючи гіпотезу наукового дослідження, встановлюється її відповідність загальним законам діалектики і формується на основі конкретних фактів.

Важливу роль у теоретичних дослідженнях посідають способи аналізу і синтезу.

Аналіз - це спосіб наукового дослідження, за яким явище поділяється на складові.

Синтез - дослідження явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних один з одним елементів в єдине ціле. Синтез дозволяє узагальнити поняття, закони і теорії.

Методи аналізу і синтезу взаємопов'язані, їх однаково часто використовують у наукових дослідженнях.

У наукових дослідженнях широко застосовують метод абстрагування, тобто відмова від другорядних фактів з метою зосередження на важливих особливостях явища, яке вивчається.

У ряді випадків використовують аксіоматичний метод - спосіб побудови наукової теорії, за яким деякі аксіоми (постулати) приймаються без доказів і потім використовуються для отримання подальших знань за певним логічним правилом.

Одним із важливих методів наукового пізнання є аналогія, за якої одержують нові знання про об'єкти чи явища на основі того, що вони є подібні до інших. Міра достовірності за аналогією залежить від кількості подібних ознак у порівняльних явищах (чим їх більше, тим більшу ймовірність має заключення). Аналогія тісно пов'язана з моделюванням або модельним експериментом.

Гіпотетичний метод пізнання передбачає розробку наукової гіпотези, наукового передбачення, які мають елементи новизни і оригінальності на базі всіх основних методів. У прикладних науках цей метод є основним. Його методологія включає наступне: вивчення фізичної, економічної і інших сторін суті явища, яке досліджується за допомогою методів моделювання, аналізу, синтезу тощо.

Останнім часом більшого значення набувають дослідження з питань прогнозування і економічного обґрунтування, а також організації виробництва, що втілюється в комплексі складної системи, цьому сприяє використання ЕОМ. На теоретичному рівні проводяться логічні дослідження зібраних фактів, вироблення понять, тверджень, робляться умозаключення.

При вивченні складних, взаємопов'язаних проблем використовують системний аналіз, який широко застосовується в економіці, менеджменті. В основі системного аналізу лежить поняття системи, під якою розуміють сукупність багатьох об'єктів, які характеризуються раніше визначеними властивостями з фіксованими між ними відносинами. На основі цього поняття враховують зв'язки, проводиться кількісне порівняння всіх альтернатив, для того щоб усвідомлено вибрати найліпше рішення, яке оцінюється за будь-яким критерієм.

Системний аналіз складається із чотирьох етапів. Перший - визначення об'єкта, цілей і завдань дослідження, а також критеріїв для вивчення і управління об'єктом. Неправильно поставлене завдання може звести нанівець всі результати наступного аналізу. Під час другого етапу визначаються межі системи, її структура; об'єкти і процеси, що мають відношення до поставленої мети. Третій, основний етап системного аналізу, передбачає складання математичних моделей досліджуваної системи. На четвертому етапі отриману математичну модель аналізують і формують висновки.

Отже, теорія виступає як доказ істинності експерименту. Успішне виконання теоретичних досліджень залежить не тільки від світогляду, наполегливості і цілеспрямованості наукового працівника, а й від того, в якій мірі він володіє методами дедукції і індукції.

3. Основи методології досліджень емпіричного рівня

Важливу роль у науковому дослідженні відіграють пізнавальні завдання, що з'являються при вирішенні наукових проблем. Емпіричні завдання спрямовані на виявлення, точний опис і детальне вивчення різних фактів, явищ і процесів. Емпіричні дослідження дають можливість отримувати різнобічну інформацію про стан явищ, процесів і сприяють поглибленню їх кількісного та якісного аналізів.

На емпіричному рівні науковець отримує нові знання на основі дослідів за допомогою опису, спостереження та експерименту.

Спостереження - це спосіб пізнання об'єктивного світу на основі безпосереднього сприйняття предметів і явищ за допомогою чуттєвості. Воно дозволяє отримати первинний матеріал для вивчення. Спостереження ведеться за планом і підпорядковується певній тактиці.

Найбільш ефективним джерелом емпіричних знань є науковий експеримент. На відміну від спостереження й опису, експеримент є активним засобом отримання нових знань, оскільки експериментатор у процесі дослідів має можливість

управляти процесом вивчення явища, стежити за його розвитком, може змінювати його або спростовувати.

Більше 2/3 всіх наукових працівників зайняті експериментальною роботою.

Експеримент - це система операцій, впливу або спостережень, спрямованих на одержання інформації про об'єкт при дослідницьких випробуваннях, які можуть проводитись в природних і штучних умовах при зміні характеру проходження процесу.

Експеримент проводять на заключному етапі дослідження і він є критерієм істини теорії і гіпотез. Експеримент також у багатьох випадках є джерелом нових теоретичних даних, які розвиваються на базі результатів проведеного дослідження або законів, що виходять з нього. Основною метою експерименту є перевірка теоретичних положень (підтвердження робочої гіпотези), а також більш широкого і глибокого вивчення теми наукового дослідження.

Експеримент - це спосіб дослідження явищ, процесів шляхом організації спеціальних дослідів, які забезпечують вивчення впливу окремих чинників за умови постійності інших умов або моделювання явищ і процесів на практиці. Експеримент має бути проведений за можливістю в короткі терміни з мінімальними затратами і з високою якістю отриманих результатів.

Експериментальні дослідження є лабораторними і виробничими. В окремих випадках виробничий експеримент ефективно проводити методом анкетування. Цей метод дозволяє зібрати обширну інформацію з питання, яке цікавить.

Залежно від теми наукового дослідження обсяг експерименту може бути різним. Інколи для підтвердження робочої гіпотези достатньо лабораторного експерименту, але буває і так, що необхідно проводити серію експериментальних досліджень: пошукових, лабораторних, полігонних на об'єкті, що знаходиться в експлуатації. Для проведення будь-якого експерименту слід розробити методологію, тобто загальну структуру (проект) експерименту, постановку і послідовність виконання експериментальних досліджень.

Методологія експерименту включає такі основні етапи:

- розробка плану-програми експерименту;

- оцінка виміру і вибір засобів для проведення експерименту;
- проведення експерименту;
- обробка і аналіз експериментальних даних.

Це схема традиційного експерименту. В умовах комп'ютеризації можна дещо змінити схему, оскільки значно зростає швидкість і підвищується точність, що дозволяє зменшити обсяги експериментальних досліджень.

Проведення експерименту є досить трудомістким процесом, що вимагає терпіння, витримки, цілеспрямованості. Велике значення при проведенні експерименту має порядність виконавців, тут недопустима халатність, бо це може вплинути на чистоту експерименту. При проведенні експерименту ведення журналу є обов'язковим. У журналі записується тема дослідження, прізвище виконавця, час, місце проведення експерименту, характеристика навколишнього середовища, дані про об'єкт, засоби виміру, результати спостереження, а також і інші дані, які можуть бути потрібними для оцінки результатів досліджу.

Особливу увагу в методиці слід приділити математичним методам обробки і аналізу дослідних даних - встановленню емпіричних залежностей, встановленню критеріїв та інтервалів. Аналіз даних експерименту - це творча частина досліджень. Інколи за цифрами важко чітко уявити фізичну суть процесу. Тому слід дуже ретельно фспівставити факти, причини, що обумовили хід того чи іншого процесу і встановити адекватність гіпотези та експерименту.

При обробці результатів вимірів і спостережень широко використовують графічні методи, за допомогою яких наочно можна побачити результати, виявити загальний характер функціональної залежності змінних величин, які вивчаються; встановити наявність максимуму або мінімуму функції. Для дослідження закономірностей між процесами (явищами), які залежать від багатьох, інколи невідомих чинників, застосовують кореляційний аналіз.

У практиці виділяють три напрями, що визначають необхідність проведення експерименту.

Перший - теоретично отримана аналітична залежність, яка однозначно трактує процес дослідження. У цьому випадку обсяг експерименту для підтвердження

встановленої залежності мінімальний, оскільки вона однозначно визначається експериментальними даними.

Другий випадок - теоретичним шляхом встановлено тільки характер залежності. Обсяг експерименту дещо більший.

Третій випадок - теоретично не вдалось одержати будь-якої залежності. Розроблено тільки передбачення про якісні закономірності процесу. В багатьох випадках доцільно проводити пошуковий експеримент. Обсяг експерименту значно збільшується.

Результатами наукового дослідження можуть бути емпіричні закони, які ґрунтуються на фактах, встановлених за допомогою спостережень і експерименту.

Емпіричні закони відображають конкретні закономірності, узагальнюючи результати конкретного експерименту, і з точки зору наукової спільності поступаються теоретичним законам.

Разом з тим емпіричні і теоретичні закони знаходяться у взаємозв'язку і доповнюють один одного. Щодо послідовності проведення наукових досліджень, результати емпіричного досліді і їх узагальнення складають тільки початок наукового пізнання.

Результатом емпіричних досліджень, що проводяться дослідним шляхом, є конкретні факти, за якими здійснюється констатація суттєвих кількісних і якісних ознак і властивостей об'єкта, що вивчається, і вони стають носіями елементарного знання.

Відносна постійність емпіричних характеристик та зв'язків між ними в об'єкті, які досліджуються, багаторазово реєструються в досліді, вираховуються за допомогою емпіричних правил і законів, частина яких має ймовірний характер. На емпіричному рівні пізнання формується ряд прикладних наук.

4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень

До пізнавальних прийомів належать: моделювання, ідеалізація, абстракція, узагальнення, уявлений експеримент.

Моделюванням називають метод дослідження об'єкта, процесу, явищ на моделях. Модель у широкому розумінні - це матеріальне або розумове уявлення об'єкта дослідження в образі більш доступному і сприятливому для вивчення, ніж сам оригінал.

Між моделлю і оригіналом має бути певна відповідність, яка може бути подібною за фізичними характеристиками моделі і оригіналом або в подібності функцій, які виконують модель і оригінал, або в математичному описі «поведінки» моделі і оригіналу.

У кожному конкретному випадку модель зможе виконувати свою роль тільки тоді, коли міра її відповідності оригіналу буде визначена досить чітко. Ця відповідність досягається за допомогою так званих критеріїв подібності.

Моделювання широко застосовується як у теоретичних, так і експериментальних дослідженнях. Важлива пізнавальна функція моделювання - це пошук нових ідей, гіпотез, теорій. Часто буває так, що теорія початково виникає у вигляді моделі, яка дає спрощене пояснення явища і виступає як первинна робоча гіпотеза, яка зможе перерости в теорію. При цьому в процесі моделювання виникають нові ідеї і форми експерименту, відкриваються невідомі факти. Таке поєднання теоретичного і експериментального моделювання характерне для науки кінця ХХ століття.

Ідеалізація є пізнавальним прийомом, у процесі якого дослідник в думках конструє так званий ідеальний об'єкт, якого немає в дійсності. При створенні ідеального об'єкта спираються на реально існуючий прообраз. Разом з тим, ідеальному об'єкту надаються такі ознаки і властивості, які в принципі не можуть належати його реальному прообразу. З ідеалізацією тісно пов'язана абстракція.

Абстрагування - метод наукового пізнання, суть якого полягає у виділенні кількох ознак або властивостей об'єкта, що досліджується, при означеному розумовому відключенні інших властивостей, зв'язків і відносин предмета.

Абстрагування дозволяє замінити в свідомості людини складний процес більш простим, який характеризує найсуттєвіші ознаки предмета або явища, що важливо для створення багатьох понять.

Процес абстрагування здійснюється в два прийоми: перший - виділення в об'єкті, який вивчається, найбільш важливого і встановлення неіснуючих фактів; другий - у реалізації можливостей абстрагування і заміни реального об'єкта більш простим - моделлю.

У цьому розумінні ідеалізація і абстрагування невіддільні від моделювання.

Характерною особливістю теоретичних досліджень є широке застосування узагальнень - прийомів здобуття нових знань шляхом розумового (уявний) переходу від конкретних висновків і заключень до більш загальних, які в найбільшій мірі відображають суть дослідницького процесу. Перехід від конкретного до загального супроводжується більш високою мірою абстрагування. Диференційна оцінка впливу різних чинників на проходження процесу дозволяє за допомогою узагальнення відокремити вплив другорядних чинників, а вплив багатоманітних основних чинників розглядається з єдиних узагальнених позицій.

Ідеалізація, абстрагування, узагальнення є основою загальної форми науково-дослідного евристичного мислення - мисленого експерименту. Це один із важливих пізнавальних прийомів теоретичного мислення, якому надається форма розумового експериментування.

Розумовий (уявний) експерименту даний момент набрав важливого значення в формуванні, розширенні і обґрунтуванні основних понять і принципів теоретичного характеру в природничих науках.

Суть розумового експерименту полягає в тому, що за допомогою тільки уявного об'єкта дослідження розглядається в «чистому вигляді» незалежно від конкретної форми його взаємодії з навколишнім світом.

Важливою перевагою уявного (розумового) експерименту перед реальним є те, що в уяві можна проводити такі уявні експерименти, проведення яких у дійсності неможливе.

В основі будь-якого явного (розумового) експерименту явно чи неявно є запитання: «Що зміниться, якщо..?». Без такої постановки питання експеримент втрачає цінність.

З пізнавальними прийомами тісно переплітаються такі форми узагальнень, як індукція і дедукція, аналіз і синтез. Ці форми і методи є важливими системами розумової діяльності вченого.

При розробці теорії застосовуються логічний і історичний методи.

Логічний включає гіпотетично-дедуктивний і аксіоматичний методи.

Історичний метод дозволяє досліджувати виникнення, формування і розвиток процесів і подій у часі. Аналіз і синтез є взаємопов'язаними процедурами і основними в наукових дослідженнях. У сучасній науці під аналізом розуміють процес роздумів від того, що потрібно довести до того, що вже доведено. Процедурою, оберненою аналізу, є синтез.

Синтез - це процедура послідовних роздумів, у результаті яких із уже доведених конкретних тверджень отримують нові знання. За допомогою синтезу узагальнюють результати експерименту.

У теоретичних науках синтез виступає як об'єднання конкуруючих у певній мірі протилежних теорій у формі побудови дедуктивних теорій.

Однією із форм синтезу є метод сходження від абстрактного до конкретного - спосіб побудови теоретичних знань про склад об'єктів, що розвиваються. На базі синтезу різних наук проявляються нові. Єдність аналізу і синтезу рельєфно проявляється при системному підході до дослідження складних систем (систем виробництва і систем управління ними).

Послідовність реалізації системного підходу проходить за схемою: на основі аналізу структури складної системи і функції її елементів роблять заключення про вклад кожного елементу у функціонування системи і її можливості в цілому. Досягнення потрібного сумарного ефекту, управління структурою і функцією складної системи здійснюється її коригуванням або створенням нової системи функціонування.

Тема 2. Наука як система знань

1. Наукознавство як система знань.
2. Класифікація наук
3. Основні риси працівника науки.

1. Наукознавство як система знань

В епоху глобальних змін і проблем розвиток науки має величезне значення і вимагає вивчення самої науки як соціального явища. Цю проблему вирішує принципово новий науковий напрям, який має назву наукознавство, або наука про науку. За своєю суттю «наукознавство» охоплює всі існуючі науки в їх взаємозв'язку та у зв'язку із практикою, враховуючи економічні, соціальні, політичні, культурні умови функціонування й розвитку.

Наука в кожний момент часу виступає як сумарне вираження успіхів людства в пізнанні світу.

Наукознавство - це наука, яка вивчає закономірності розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального та духовного життя суспільства.

Наукознавство не є комплексом окремих дисциплін і навіть не синтезом знань різних аспектів науки, це цілісна наука, що вивчає взаємодію різних елементів, які визначають розвиток науки як історично змінюваної цілісності, або системи.

Більш ніж тисячолітня історія розвитку науки висвітлює ряд закономірностей і тенденцій власного розвитку. Наука на кожному етапі нагромаджує в концентрованому виді наукові досягнення, і кожен факт включається в загальний фонд, не перекреслюється подальшими досягненнями пізнання, а тільки переосмислюється і уточнюється.

Спадковість науки веде до однієї лінії її поступового розвитку і незворотності її характеру, забезпечує функціонування науки як особливого виду соціальної

пам'яті людства, яка теоретично використовує попередній досвід пізнання дійсності та оволодіння її законами.

Процес розвитку науки супроводжується нагромадженням знань і формуванням певної структури самої науки.

Приблизно в 30-ті роки двадцятого століття почала формуватись проблематика наукознавства і тільки в 60-ті роки цього ж століття наука про науку сформувалась як окрема галузь, коли чітко визначився предмет і завдання наукознавства. У цей період почали створюватись колективи з питань розробки проблем наукознавства, визначення системи показників для ключових наукознавчих понять з використанням методів різних наук. Сформувалась галузь статистичного дослідження структури і динаміки інформаційних потоків наукової інформації.

В даний час у наукознавстві чітко визначені основні розділи знань про науку, характеристика яких приведена в таблиці.

Розділи наукознавства та їх характеристика

№	Розділи	Елементи наукознавства
1	2	3
1.	льна теорія науки	Розробка концепції науки, основних напрямів її розвитку, методології.
2.	Історія науки	Дослідження динамічного процесу нагромадження наукових знань, виявлення закономірностей розвитку науки.
3.	соціологія науки	Аналіз взаємодії науки та суспільства в різних соціально- економічних формаціях, дослідження соціальних функцій і відносин людей у процесі наукових досліджень.
4.	економіка науки	Вивчення економічних особливостей розвитку та використання науки, критеріїв економічної ефективності наукових досліджень.
5.	політика і наука	Визначення напрямів науки з врахуванням об'єктивних умов, потреб суспільства і загальної політики держави.
6.	теорія наукового прогнозування, планування і управління науковими дослідженнями	Розробка стратегії науки на майбутнє, планування матеріального забезпечення і організації наукових досліджень.

7. методологія науки	Дослідження систем у науці, побудова моделей науки і різних видів наукової діяльності.
8. організація праці, психологія, етика і естетика наукової діяльності	Розробка системи організації праці вчених, вивчення психологічних, етичних і естетичних чинників наукової діяльності (інтереси, емоції, індивідуальні особливості вчених).
9. Наука і право	Дослідження і нормальне забезпечення взаємовідносин між науковими колективами і їх працівниками, розробка системи міжнародних та державних законів про науку.
10. Мова науки	Розробка міжнародних та національних систем понять і термінології, особливостей стилю викладення результатів наукових досліджень.
11. класифікація наук	Розробка міжнародних і національних систем класифікації наук.

Основними завданнями наукознавства є:

- вивчення законів і тенденцій розвитку науки;
- аналіз взаємодій наук;
- прогноз розвитку науки;
- проблеми наукового знання й наукової творчості;
- організація науки й управління її розвитком.

Отже, наукознавство є цілісною методолого-соціальною системою знань про науку. Комплексність наукознавства виражається у використанні різних методів і досягнень всього різноманіття наук для розробки специфічних проблем, які не вирішуються жодною із окремих наук.

Наукознавство узагальнює світовий досвід розвитку науки, активно впливає на інтеграцію вітчизняної науки з науковими системами інших країн, оскільки сучасна наука характеризується цілісним і різностороннім підходом вивчення об'єктів.

2. Класифікація наук

Одним із основних завдань наукознавства є розробка класифікації наук, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань і взаємозв'язок усіх наук.

Класифікація наук у наукознавстві виконує функції групування наукових знань в певні системи, що сприяє уніфікації науки, її міжнародним зв'язкам і зростанню темпів розвитку.

Сучасна класифікація наук виражає взаємозв'язок природничих, технічних, гуманітарних наук і філософії. В основі такої класифікації лежать специфічні особливості вивчення різними науками об'єктів матеріального світу.

Класифікація фіксує (відображає) закономірні зв'язки між об'єктами, визначає їх місце і основні властивості в цілісній системі, є засобом збереження та пошуку інформації.

Рівень і характер зв'язку між науками визначається предметом, методом і умовами пізнання об'єктів, цілями і завданнями науки, їх практичним значенням та іншими факторами.

Метою класифікації наук є розкриття взаємного зв'язку між науками на основі певних принципів і відображення цих зв'язків у вигляді логічно аргументованого розміщення, групування сукупності наук в єдину систему знань і графічного відображення структури взаємозв'язку між ними в різній формі, зокрема, у вигляді таблиць.

Класифікація наук має велике наукове значення. Спираючись на предметні і методичні зв'язки наукових дисциплін та їх груп, класифікація сприяє спрямованому руху науки від емпіричного нагромадження знань до рівня теоретичного синтезу, системного підходу до наукових проблем.

За характером спрямованості і безпосереднього відношення до практики науки прийнято поділяти на фундаментальні і прикладні.

Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Сфера проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук (математика,

ядерна фізика, фізика плазми, фізика низьких температур, кібернетика); хімія і біологія; велика група наук про Землю (геологія, геофізика, фізика атмосфери, води і суші); соціальні науки. Фундаментальні дослідження поділяються на вільні (чисті) і цілеспрямовані.

Вільні (чисті) дослідження, як правило, мають індивідуальний характер і очолюються визнаним вченим - керівником роботи. Характерною особливістю цих досліджень є те, що вони наперед не визначають певних цілей, але в принципі спрямовані на отримання нових знань і більш глибоке розуміння навколишнього світу.

Цілеспрямовані дослідження мають відношення до певного об'єкта і проводяться з метою розширення знань про глибинні процеси і явища, що відбуваються в природі, суспільстві, без урахування можливих галузей їх застосування.

І вільні і цілеспрямовані фундаментальні дослідження можуть бути пошуковими.

Фундаментальні науки мають значну силу притягання, їх завдання знаходяться на межі між відомим і неочікуваним, у зв'язку з чим фундаментальні дослідження відрізняються невизначеністю кінцевого результату. Оскільки дослідник, як правило, весь час стоїть на підступах до невідомого, вибір конкретних шляхів фундаментальних досліджень часто визначається інтуїцією, досвідом і внутрішньою логікою розвитку науки.

У свою чергу, фундаментальні науки постійно відкриті для нових ідей і підходів, у них закладена здатність переглянути звичні уявлення про навколишній світ, і, якщо потрібно, відмовитися від них.

Безпосередня мета прикладних наук полягає в застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем.

Прикладні науки можуть розвиватися з перевагою як з теоретичної, так і практичної проблематики. Так, на базі економічної теорії, яка є фундаментальною наукою, розвивається мікро- і макроекономіка, економічний аналіз тощо. Усі ці науки можна віднести до теоретичної прикладної економіки.

На стижах прикладних наук і виробництва розвивається особлива галузь досліджень - так звані розробки, в процесі яких реалізуються результати практичних прикладних наук у вигляді конкретних технологічних процесів, конструкцій, матеріалів.

Як правило, фундаментальні науки в своєму розвитку випереджають прикладні, створюючи для них теоретичну базу.

Класифікація науки є не самоціллю, вона має, окрім наукового значення, також і практичне. Вона є теоретичною основою для багатьох сторін практичної діяльності суспільства: організації і структури наукових закладів та їх взаємовідносин, планування науково-дослідних робіт та їх взаємозв'язку, особливо тих робіт, які мають комплексний характер; взаємозв'язку теоретичних досліджень з практичними завданнями народного господарства і нарешті, для бібліотечної класифікації.

Науку як систему в цілому умовно поділяють на природничі та соціально-філософські науки. Перші вивчають закони і явища навколишнього світу і включають: фізику, хімію, біологію, математику. Інші - закономірності розвитку суспільства, до яких належать - історія, політологія, філософія, економічна теорія, основи менеджменту. Серед природничих наук особливе місце займають технічні, які розробляють нові засоби виробництва. Наука через техніку перетворюється в безпосередню продуктивну силу суспільства.

У процесі розвитку наукового пізнання природи, суспільства і мислення проходила зміна лідерів науки.

Як відомо, наукове знання зародилося в стародавні часи в формі натурфілософії, і природно, що лідером сукупності наук була філософія, під егідою якої і розвивалось зародження наукових знань.

У середньовіччя лідером наук стали теологічні (католицизм), під егідою яких розвинувся релігійний світогляд. В епоху Відродження в країнах Західної Європи виникла істинна наука у вигляді природознавства. Вона відходить від теології і стає самостійною наукою в зв'язку з потребами промисловості, яка вже зародилась і стала розвиватись. У цей період інтенсивно нагромаджуються

факти механічного, фізичного і хімічного характеру, конструювання нових інструментів і розробка нового експериментального методу досліджень явищ природи; значні географічні відкриття тощо.

Отже, природознавчі науки з цього часу в своїй сукупності стають лідером усього наукового руху як у матеріальному, так і духовному аспектах.

Уже в середині XIX ст. лідируючі позиції займають економічні і соціальні науки. Зростає кількість гуманітарних закладів. Отже, зміну глобальних лідерів у науковому русі можна показати ланцюжком: філософія - теологія - природознавство - гуманітарні науки.

Як бачимо, послідовність в ряду основних лідерів науки відповідає побудові загальної класифікації науки: спочатку іде як загальна наука філософія, потім - конкретні науки в порядку поступу від загального до конкретного, які, в свою чергу, розглядаються від нижчого до вищого - від науки про природу до науки про суспільство. У ході розвитку світової людської думки по-різному склались взаємозв'язки основних груп наукового знання на різних етапах цього процесу.

Отже, розвиток наукових знань - це рух від нерозділеної науки стародавнього світу до складної системи спеціалізованих знань у всіх сферах людської діяльності. Класифікація наук здійснюється разом із формуванням наукових знань.

Державною атестаційною комісією (ДАК) України за згодою Міністерства освіти і науки України затверджена така Національна класифікація наук:

1. Фізико-математичні науки.
2. Хімічні науки.
3. Біологічні.
4. Геологічні.
5. Технічні.
6. Сільськогосподарські.
7. Історичні.
8. Економічні.
9. Філософські.

10. Філологічні.
11. Географічні.
12. Юридичні.
13. Педагогічні.
14. Медичні.
15. Фармацевтичні.
16. Ветеринарні.
17. Мистецтвознавство.
18. Архітектура.
19. Психологічні.
20. Воєнні.
21. Національна безпека.
22. Соціологічні.
23. Політичні.
24. Фізичне виховання й спорт.
25. Державне управління.

Кожна із цих наук включає декілька груп. Оформлення науки як соціального інституту, відбулося тільки на початку XVIII ст., коли в Європі були створені наукові товариства і академії, а також почали видаватись наукові журнали.

3. Основні риси працівника науки

Наука є особливою сферою людської діяльності, і вона вимагає певних якостей від людей, які нею займаються.

Перш за все - це цілеспрямованість. Людина повинна бути націлена на подолання різних труднощів, які виникають перед нею. Слід бути впевненому в своїх силах, правильності обраного напрямку пошуку. Цілеспрямованість дозволяє чітко уявити перспективу роботи, планувати виконання окремих етапів. Невід'ємною якістю працівника науки є любов до праці, слід виробити в собі витримку і терпіння, оскільки на початкових етапах наукового дослідження

можливі певні невдачі, прорахунки. В ряді випадків обставини змушують проводити додаткову перевірку отриманих результатів, що пов'язано з витратами фізичних і духовних сил.

Обов'язкова якість науковця - абсолютна чесність у роботі. Не допускається суб'єктивний підхід до отриманих результатів, бажання «підігнати» свої дані до висновків, які не витікають із проведеного дослідження.

Науковий працівник повинен бути скромним і самокритичним, не вважати себе безгрішним, поважати думку колег. Однією з важливих рис наукового працівника є почуття нового, активна підтримка всього прогресивного. Здатність йти «в ногу» з епохою, відчувати її «пульс».

На всіх етапах дослідження науковець повинен прагнути до пояснення фактів, предметів, явищ, намагатись виявити щось нове в науці. Тому для наукової творчості характерною є постійна копітка розумова праця. В зв'язку з цим доцільно згадати китайське прислів'я, яке стверджує: «Ти можеш стати розумним трьома шляхами: шляхом власного досвіду - це найгірший шлях; шляхом наслідування - найлегший; шляхом мислення - це найбагородніший шлях».

Значних результатів досягають ті, хто привчив себе думати постійно, концентрувати свою увагу на предметі дослідження.

Дуже важливо навчитись самостійно розбиратися в складних питаннях теорії і практики, працювати з науковою літературою, вміти знайти головне, вирішальну ланку в даних умовах. Вміння виділити основні проблеми в науці дає можливість правильно визначити стратегію, обґрунтувати перспективні плани її розвитку.

Науковий працівник має бути всебічно розвиненим спеціалістом, володіти досягненнями вітчизняної і світової науки в своїй галузі. Важливим є і вміння працювати в колективі. Нині вирішення значних проблем вимагає об'єднання зусиль багатьох учених.

Велике значення в діяльності наукового працівника має знання ним реальних проблем виробництва, обмін досвідом із людьми практики; творче обговорення нагальних питань, що породжують нові ідеї, нову наукову думку.

Кожен науковий працівник повинен займатися пропагандою науково-технічних знань незалежно від сфери його діяльності.

Дуже важливо володіти правильною методикою наукового пізнання. Кожне досліджуване явище слід розглядати в його розвитку.

Суб'єктом наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III - IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Отже, науково-дослідницькою роботою займається багато людей. Науковець повинен мати певні особистісні й творчі якості. Досить детально ці якості показати в таблиці, що приведені В.М. Шейко і Н.М. Кушніренко у підручнику «Організація та методика науково- дослідницької діяльності.»

Таблиця

Основні якості, що відповідають статусу науковця

Творчі та ділові якості	Основні характеристики
2	3
Професійні знання	Наявність знань, що відповідають вимогам обраної діяльності. Обов'язкові елементи: високий рівень базової освіти, вміння користуватися комп'ютером, знання рідної та іноземної мов.
Допитливість	Високий рівень внутрішнього прагнення до пізнання істини, увага до непізнаного і незрозумілого, високий інтерес до нових знань, зокрема, наукової літератури як джерела знання.
Спостережливості	Здатність до цілеспрямованого сприйняття об'єктивних властивостей досліджуваних явищ, процесів, предметів.
Ініціативності	Здатність до самостійних рішень, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності.
Почуття новизни	Винахідництво, активна підтримка нового, творчий характер

діяльності, нетерпимість до догматизму.

Зацікавленість: Наявність мотивів, ідей, що спонукають до дослідження;
справі ставлення до праці, як до важливого, привабливого заняття.

Пунктуальність: Своєчасне і якісне виконання плану роботи, доручень тощо.
ретельність

Відповідальність: Здатність брати на себе відповідальність за певну ділянку
надійність роботи, справу, за свої або чийсь вчинки, дії, слова.

Комунікбельність: Уміння налагоджувати зв'язки з різними за віком,
характером та посадою людьми.

Доброзичливість: Людяність, повага до інших людей, здатність розділити
успіхи свого колективу.

Честолюбство: Прагнення стати відомим, мати популярність, можливість
просування на службі.

Зовнішній вигляд: Гармонійне поєднання привабливості й елегантного стилю в
одязі.

Безперечно, знайти людину, яка б відповідала в повному обсязі всім переліченим якостям важко, їх слід виховувати. Необхідна постійна робота над собою для розвитку здібностей, пам'яті, уваги, спостережливості, формування навичок.

Наукова діяльність - інтелектуальна творча робота, спрямована на здобуття і використання нових знань.

Заняття наукою вимагає особливої підготовки: освоєння засобів, прийомів та методів проведення наукових досліджень.

Тема 3. Основні методи наукових досліджень та їх характеристика

1. Поняття наукового методу та його основні риси
2. Система методів дослідження
3. Загальнонаукові методи
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи
5. Методи економічного дослідження

1. Поняття наукового методу та його основні риси

Крім загального і конкретних об'єктів, а також предмета дослідження, кожна наука має свої методи пошуку і обґрунтування наукової істини. *Метод наукового дослідження - це система розумових і (або) практичних операцій (процедур), які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети.* В кінцевому підсумку і мета, і завдання дослідження зумовлені духовними і матеріальними потребами суспільства і (або) внутрішніми потребами самої науки.

Функція *методу* полягає в тому, що з його допомогою отримують нову інформацію про навколишню дійсність, заглиблюються в сутність явищ і процесів, розкривають закони і закономірності розвитку, формування і функціонування об'єктів, які досліджуються. Від якості методу, правильності його застосування залежить *істинність* отриманого знання. Істинні знання можна одержати лише у випадку застосування правильного методу (методів).

Цю думку ще у XVIII ст. висловив англійський філософ Френсіс Бекон. Він порівнював правильний метод у науковому пізнанні із світильником, який освітлює подорожньому шлях у темряві. Отже, не лише результат дослідження, а й шлях, який веде до нього, повинен бути істинним.

Існують кілька термінів, які вживаються для позначення поняття «*методу*», - науковий підхід, принцип, засіб, прийом, але повною мірою вони не збігаються. Наприклад, поняття наукового підходу і принципу ширше, ніж поняття методу. А поняття прийому - вужче, конкретніше. Нерідко ототожнюють поняття методу пізнання як збірної категорії (наприклад, кажуть «математичний метод») з певним конкретним методом (наприклад, математичний метод факторного аналізу, який є сукупністю алгоритмізованих прийомів).

Загалом кожен науковий метод має характеризуватися такими рисами:

- *ясність*, тобто загальнозрозумілість методу. Цією рисою один метод відрізняється від іншого. Неясність у використанні методу енерговиробничих циклів (ЕВЦ) призводить до плутанини щодо його використання і підміни ним методу міжгалузевих комплексів там, де

вивчення компонентної структури локальних комплексів доцільніше було б здійснювати цим способом;

- *націленість*, тобто підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань;
- *детермінованість* - суворі послідовність використання методу. Іншими словами - максимальна його алгоритмізація;
- *результативність* - здатність методу забезпечувати досягнення певної мети (сюди входить і *плідність* методу);
- *надійність* - здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;
- *економічність* - здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу.

Існує ще одна дуже важлива вимога до методу пізнання - *відповідність методу об'єктові дослідження і рівню пізнання*. Так, при розміщенні продуктивних сил нерідко метод енерговиробничих циклів використовується для вивчення господарства великих міст чи економічних вузлів, що є неправильним, бо він призначений для вивчення компонентної структури лише територіально-виробничих комплексів великих економічних районів.

Важливим положенням у методології є те, що *кожен* метод дослідження *сам має бути теоретично обґрунтованим*. Також будь-яка категорія науки, її положення, закон набирають методологічного значення і навіть виконують функцію методу, коли у процесі пізнання стають спрямовувальними засобами дослідження конкретних об'єктів. Наприклад, при обґрунтуванні мережі економічних районів України треба активно використовувати теорію цього виду регіоналізації, її принципи, поняття і положення.

Поширена така ситуація, коли теоретичні положення однієї науки використовуються у ролі методу в іншій науковій дисципліні. Для прикладу можна навести ряд положень математичної логіки для вирахування понять в економіці.

Нарешті, спостерігається диференціація наук залежно не лише від характеру об'єктів вивчення, а й за методами, які в них використовуються. Так виникли статистична фізика (використання статистичних методів для вивчення так званих стохастичних процесів), економетрія (використання засобів різних математичних теорій для теоретичного обґрунтування абстрактних економічних об'єктів, процесів, явищ).

Разом з тим, різні науки, не дивлячись на відмінності, мають багато спільного, оскільки суттю всіх наук є відображення закономірностей матеріального і духовного світу, всі вони визначаються на основі дослідів, використовують одні і ті ж закони мислення і певною мірою служать інтересам суспільства. У зв'язку з цим, поряд із конкретно-науковими методами в наукових дослідженнях застосовуються методи, які є загальними для великої групи наукових дисциплін. Це так звані загальнонаукові методи. Функції цих методів у порівнянні із конкретно-науковими методами є дещо вужчими, а сфера їх застосування - ширша.

Отже, методи наукового пізнання поділяються на загальнонаукові, конкретно-наукові, спеціальні.

Загальнонаукові методи, в свою чергу, поділяються на:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, експеримент);
- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання);
- методи теоретичного дослідження (сходження від абстрагованого до конкретного).

Уже більше чотирьох століть схема наукового пізнання виглядає так: факти, співвідношення між ними, експерименти, початкові гіпотези, теорія, правдоподібні припущення і знову гіпотеза - експеримент - уточнення, перевірка меж застосування теорії, виникнення парадоксів, теорія, інтуїція, осяяння - стрибок - нова теорія і нові гіпотези - експеримент. На кожному етапі

історичного розвитку науки в концентрованому виді додаються попередні дослідження і кожен результат розвивається, нічого не втрачається і не забувається.

З філософської точки зору методи поділяються на:

- загальнонаукові (тобто для всіх наук);
- конкретні (для певних наук);
- спеціальні або специфічні (для конкретної науки) (рис. 1). Такий

поділ є умовним, оскільки у міру розвитку пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

Метод - це спосіб досягнення мети в теорії, що розробляється. Метод є об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність і її взаємозв'язки, одночасно метод є суб'єктивним, тому що використовується певною людиною з її суб'єктивними властивостями.

2. Система методів дослідження

У науці використовується багато різноманітних методів, підходів і прийомів, які тісно між собою пов'язані логічно, структурно і у процесі дослідження (див. рис. 1). Тобто вони утворюють систему. Системність методів полягає у наступному:

- часто вони послідовно використовуються в одному і тому ж дослідженні. Наприклад, метод польових досліджень і моделювання. Спочатку дослідник вивчає об'єкт у польових умовах, отримує відповідну наукову фактичну інформацію, а після цього створює економічні моделі і експериментує з ними за допомогою математичної обробки даних, знятих у процесі досліджень (метод математичного моделювання);
- використовуються на різних рівнях дослідження - емпіричному (наприклад, метод аналогії, статистичні методи) й теоретичному (аксіоматико-дедуктивний, метод абстрагування тощо);
- використовуються взаємозв'язано при переході від одного масштабу дослідження до іншого. Наприклад, при великомасштабному дослідженні

використовують картографічний метод, а при переході до середньомасштабного дослідження переходять до методу генералізації, що є засобом абстрагування від частковостей і виокремлення головного;

- одні методи є *формою виявлення (реалізації)* інших, ширших за охопленням предметних областей чи засобів. Класичним прикладом цього можуть бути: математичний метод, який є одним із видів методу формалізації; або картографічний метод можна трактувати як одну із форм методу моделювання.

Філософські методи - це використання у науковому дослідженні категорій, положень, принципів і законів певної філософської системи. Наприклад, діалектики як теорії пізнання. Можна користуватися положеннями філософії позитивізму, неопозитивізму, постмодернізму тощо.

Загальнонаукові методи - це такі засоби і прийоми (чи їх сукупність), які з тими чи іншими модифікаціями використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження. Наприклад, сюди належить метод моделювання чи такі логічні засоби, як аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Нарешті, *конкретно-наукові методи*, які використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах. Для прикладу наведемо метод калькуляції. Він належить до конкретно-наукових, бо використовується лише в *економіці*. Тоді як метод балансів може застосовуватися у декількох близьких за певною ознакою дисциплінах (наприклад, у регіональній економіці та економічній географії). Він теж належить до конкретно-наукових, але не спеціальних, а міждисциплінарних.

У теоретичних дослідженнях важливо свідомо використовувати принципи, категорії і закони діалектики.

Найважливішими *принципами* діалектики є принципи руху і розвитку, взаємозв'язку і взаємозумовленості, причинності тощо. Вони не замінюють собою загально- чи конкретно-наукових методів, а переломлюються через них, проявляються при їх використанні.

Світоглядним має стати принцип *руху, зміни, розвитку*, який сформувався ще у древній Греції і конкретизувався у т.зв. принципі *історизму*. Іншими словами, його використання дістало назву *історичного методу*. Застосування цього методу вимагає розглядати кожен систему як таку, що у своєму розвитку проходить ряд етапів (стадій): виникнення (зародження), становлення, розвинутого функціонування, перетворення в інший якісний стан. Або констатувати стадію розвитку системи з урахуванням попередніх чи наступних стадій.

Важливу роль в науці відіграють принципи *взаємообумовленості, взаємозв'язку, причинності*. Передусім дослідник має бачити поняття зв'язку у контексті трьох філософських категорій: *речі - властивості відносини*. Зв'язки належать до категорії відносин. Зв'язок явищ і речей у часі лежить в основі *генетичного* підходу, що дає змогу розкрити походження об'єктів. Крім того, слід зважати на класи, типи і види зв'язків у реальному світі і між поняттями. Зокрема, за зв'язками виділяють їх класи: *управлінські, інформаційні, енергетичні*. У свою чергу, кожен із цих класів зв'язків може існувати на множині трьох основних «речей» (сфер), між якими здійснюються відносини. Ці сфери - це населення, господарство (соціальна, економічна сфера), природа (природне довкілля). Залежно від того, як і які сфери взаємодіють на конкретному просторі, формуються територіальні системи: суспільно-економічні, соціально-економічні, еколого-економічні, соціально-екологічні (соціально-природні) та інші.

Особливо важливим є принцип *причинності*. Згідно з цим принципом одні явища зумовлюють появу, розвиток чи функціонування інших. Наприклад, наявність сприятливих природних і соціально-економічних умов для розвитку приморських транспортно-торговельних комплексів (тепле незамерзаюче море, захищені бухти, суспільні потреби у зовнішній торгівлі) неодмінно спричинить появу та функціонування цих комплексів у відповідних місцях.

Для визначення поняття *закону* суттєво важливими є категорія зв'язків, визначальна для розуміння різного виду, типу і масштабу комплексів і систем

(національний, територіально-виробничий, господарський, соціально-економічний, агропромисловий та інші комплекси, системи розселення, транспортні, енергетичні та інші територіальні системи).

Якщо до уваги беруться не лише речовинні та енергетичні зв'язки, а й інформаційні, то дослідження може мати *економіко-кібернетичний зміст*. Це буває тоді, коли вивчаються не лише *прямі зв'язки* (тобто зв'язки від управлінської до керованої системи), а й *зворотні зв'язки* (від керованої до управлінської системи). На етапі розвитку *інформаційного суспільства* такий вид зв'язків буде надзвичайно суттєвим у прогресивному розвитку економічної науки.

Методологічно націлювальна роль парних філософських категорій змісту і форми, явища і суті, причини і наслідку, кількості і якості, необхідності і випадковості, можливості і дійсності, одиничного, особливого і загального (остання група вже непарна) надзвичайно важлива.

Наприклад, правильне (діалектичне) розуміння парних категорій *змісту і форми* дає змогу розв'язати таку проблему, як роль торгівлі і торговельних відносин в економіці. Одночасно кожен зміст має форму, форма - свій зміст. Одне без одного вони не існують. У цьому саме й полягає діалектика.

Або категорії *явища і суті*. Завдання науки - дослідити суть об'єктів і процесів. Але це неможливо, коли не брати до уваги такої думки Гегеля, що «сутність проявляється», тобто за кожним явищем прихована певна сутність речей.

Що стосується категорії (принципу) *причини і причинності*, то якщо є причина, то є і наслідок, який зумовлюється даною причиною. Проте в реальності (як і в поняттях!) вони можуть мінятися місцями: наслідок стає причиною. Класичний приклад: територіальна система господарства є причиною формування відповідної їй системи розселення. А вона, у свою чергу, зумовлює формування територіальної системи послуг. Навпаки, якщо системи розселення і послуг вже сформовані, то вони активно впливають на подальше формування і функціонування системи господарства.

У зв'язку з впровадженням методу формалізації у вигляді т.зв. математичного методу (математичного моделювання) почали вживати категорії *якості* і *кількості*. Ці категорії працюють у діалектичному законі «переходу кількості в якість» (зростання значень кількісних показників явища призводить у кінцевому підсумку до зміни суті цих явищ). Тобто, кожне явище чогось варте тоді, коли воно має не лише свою якісну, а й кількісну визначеність.

Парні категорії *необхідності* і *випадковості* важливі для розуміння поняття закону. Бо закон - це передусім не лише суттєвий, але, що важливо, й необхідний зв'язок між явищами, процесами і їх сутностями. Важливі також парні категорії *дійсності* і *можливості*. Дійсним є те, що існує реально навіть без нашої волі, свідомості чи присутності. Але дійсним є мислення і відчуття - тобто суб'єктивне, духовне.

Нарешті, категорії *одиночного*, *особливого* і *загального* мають суттєве значення для теорії науки. Діалектика одиночного, особливого і загального дає змогу правильно розставити акценти: наука мусить вивчати закономірності розвитку і функціонування об'єктів (тобто загальне), але це зробити може лише через виявлення особливого, специфічного, характерного у відносинах між явищами і процесами. А це останнє неможливо здійснити без дослідження конкретних об'єктів, тобто одиночно виокремлених у просторі і часі явищ і процесів.

На теоретичному рівні дослідження дуже важливим є гегелівський принцип *сходження думки від абстрактного до конкретного*. Гегель відзначав, що істина завжди конкретна, тобто є *синтезом* різних сторін і відношень досліджуваних явищ і процесів. Часом плутають цей принцип з відомою науковою істиною, що процес пізнання рухається від «конкретного споглядання до абстрактного мислення». У процесі пізнання об'єктів створюються різного роду абстрактні його визначення, які є односторонніми. Мислення їх об'єднує, синтезує і цим самим знання про об'єкти стає повнішим, а отже, конкретнішим. З цього приводу Гегель писав: «... знання котиться вперед від змісту до змісту. Передусім цей поступовий рух характеризується тим, що він починає з простих визначеностей і що наступні визначеності стають багатшими і конкретнішими».

Цікаво, що цей підхід отримав свій логічний розвиток у «*принципі відповідності*» фізика Нільсона Бора. Згідно з ним кожна теорія не відкидає попередні теорії, а включає їх у себе як деякий частковий граничний випадок. Наприклад, теорія суспільно-географічного районування не відкидає теорію економічного районування, а розглядає її як частковий випадок.

3. Загальнонаукові методи

Загальнонаукові методи використовуються у переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. Ці методи діляться на дві великі групи: традиційні і сучасні (модерні), що є дещо умовним.

Традиційно загальнонауковими методами (ТЗМ) є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння і аналогія, узагальнення і абстрагування, метод експерименту. Разом з тим, часто сама природа чи суспільство змінюються впродовж короткого часу, ніби експериментують. Прикладом може бути аварія на Чорнобильській АЕС, у результаті якої утворилася особлива територіальна еколого-соціально-економічна система тридцяти кілометрової зони. Її не створити жодним спеціальним експериментом.

Поряд із методом експерименту успішно застосовується метод *порівняння*. Як зазначав Гегель, порівняти - це показати спільне у відмінному і відмінне у спільному. Отже, можна допустити, що різні об'єкти того самого явища (наприклад, бюджетні системи низових адміністративних районів є варіантами *станів* певної (обласної) системи в умовах експерименту. Так само можна вважати «експериментом», коли одну і ту ж економічну систему певної країни розглядатимемо у різні історичні періоди її функціонування. Тоді такий метод називається *порівняльно-історичним*.

Логічне *абстрагування* в науці часто виступає як метод *генералізації*. Останній, як і абстрагування загалом, передбачає усунення під час дослідження об'єктів, явищ і процесів несуттєвих, другорядних властивостей і відносин і виділення

головного, визначального. Граничний випадок абстрагування маємо лише тоді, коли залишається лише одна, але суттєва риса і властивість.

До сучасних (модерних) загальнонаукових методів належать: метод моделювання, системний, формалізації, ідеалізації, аксіоматико-дедуктивний.

Моделювання - це дослідження об'єктів, явищ і процесів не безпосередньо, а з допомогою їх замінників - моделей. У процесі моделювання експеримент у натурі замінюється експериментом на моделі.

Модель у економіці - це образ, зображення, копія, план, карта, формула, графік, матриця (прямокутна таблиця чисел) тощо. Філософи визначають модель як мислено представлену чи матеріально реалізовану систему, яка відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт. Отже, модель замінює об'єкт, вона є його *аналогом* у певному відношенні - за властивостями, структурою, зв'язками чи функціями. Говорять, що модель є *ізоморфною* чи *гоморфною* до об'єкта вивчення.

Виділяють два типи моделей: предметні і знакові (часом їх відповідно називають матеріальними та ідеальними, хоч це терміни невдалі). Предметні моделі бувають натурні (зменшена копія автомобіля), фізичні (макети) та електронні. Для економіки важливі передовсім *знакові моделі*.

Знакові моделі поділяють на два класи: *образно-знакові* (аерофото і космічні знімки, карти) і *формально-знакові* (статистичні, математичні, абстрактно-логічні тощо). Обидва ці класи однаково важливі і широко використовуються в економіці, взаємодіючи в конкретних дослідженнях.

В економічних дослідженнях модель є важливим носієм інформації і засобом фіксації знання. У процесі дослідження місце моделі фіксується схемою, представленою на (рис. 2).

Отже, С і О опосередковані не лише моделлю (М), але й засобами (І), якими досліджують цю модель чи експериментують з нею.

Алгоритм методу моделювання полягає у наступному:

1) постановка завдання; 2) створення чи вибір моделі; 3) дослідження моделі; 4) перенесення значення (екстраполяція) з моделі на об'єкт дослідження.

Це здійснюється за таким принципом: якщо модель і об'єкт мають властивості a, b, c і встановлено, що M має ще й властивість d , то вважається, що і O має властивість d .

Метод формалізації - це вивчення об'єктів шляхом відображення їх змісту, структури, форми чи функціонування у знаковому вигляді, з допомогою штучних мов (знакових систем). В останньому аспекті він близький до методу моделювання. Бо одним із видів методу формалізації є *математичне моделювання* (воно з успіхом включається у формально-знакове моделювання). Крім математичної формалізації, існує логіко-математична, особливо при вивченні структури понять і у логічному численні, а також знакова формалізація - за допомогою штучної мови хімічних символів (значків) і операцій з ними.

Найповніше, особливо починаючи з 60-х років, використовується математична формалізація. У широкому розумінні - це застосування в науці принципів і положень, методологічного і формального апарату власне математики і математичної логіки, особливо математичних прийомів обробки кількісної інформації. Застосування математичних засобів обробки фактичних даних з метою виведення емпіричних закономірностей у вигляді математичних формул, рівнянь і нерівностей чи їх систем.

Математичне моделювання - це створення математичної моделі і експериментування з нею. Класичним прикладом в економіці є відома формула (модель) попиту на товар:

$$Q = f(P),$$

де: Q - обсяг попиту на певний товар, або максимальна кількість одиниць товару, що його готові придбати покупці за певну ціну, P - ціна цього товару. Якщо у цій моделі змінювати значення ціни товару (це і буде експеримент), то і вихідне значення (обсяг попиту) теж буде змінюватися. Отже, отримуватимемо різні обсяги продукції, що зможуть придбати покупці за певною ціною.

Формалізація (математизація) дає змогу використовувати у дослідженнях - *інформаційні системи (ІС)* і відповідно *інформаційні дослідницькі технології*.

Інформаційні технології (ІТ) стали можливими після широкого впровадження у дослідження ЕОМ. Вони передбачають передусім створення бази даних (БД), пакетів програм (математичного програмного забезпечення), носіїв первинної економічної інформації (знімків, карт, схем, діаграм, графіків, таблиць, балансів тощо), з яких автоматичними засобами можна знімати первинну інформацію для формування бази даних, обробляти (перетворювати) її, відповідно представляти та інтерпретувати (рис. 3).

Системний підхід (системний аналіз і синтез) - це вивчення економічних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи. Найпростіше робоче поняття системи: це взаємопов'язана множина елементів, яка утворює певну *цілісність*. Кожна система характеризується такими рисами:

- а) вона складається з множини елементів (M), кожен з яких вважається далі неподільним, тобто він не може складатися з інших елементів. Елементом можуть бути не лише певні об'єкти (наприклад, поселення у системі розселення), але й властивості, відношення, числові величини тощо;
- б) вона має множину *системоутворювальних відношень* (8) між елементами і їх взаємопов'язаними групами;
- в) взаємопов'язані групи елементів і групи груп формують підсистеми даної системи (наприклад, кілька первинних систем розселення, які формують систему розселення низового району, є її підсистемами);
- г) система є не простою сумою елементів і підсистем, а їх єдністю, що характеризується певною цілісністю і новими рисами цілісності (феномен *емерджентності*);
- г) сукупність підсистем системи разом із зв'язками між ними утворює її *структуру*. Часом під структурою розуміють певні «зрізи» системи, її аспекти. Наприклад, у системі соціально-економічного комплексу району виділяють його підсистеми: господарсько-економічну, соціальної інфраструктури, розселенську (демографічну). Найчастіше, коли говорять про підсистемні «зрізи», мають на

увазі компонентну (вертикальну) або просторову (горизонтальну) структуру системи;

д) кожна система має свою одну або кілька надсистем. Так, система агропромислового комплексу області в ролі надсистем має обласну соціально-економічну (інтегральну) надсистему і загальноукраїнську агропромислову надсистему;

е) кожна система здійснює властиву їй одну або кілька зовнішніх функцій. А її підсистеми (структури) мають внутрішні, а деякі і зовнішні функції.

Структура системи має відповідати її зовнішнім функціям, які трактуються як *виходи* системи на протигагу до її *входів*. Останні є певними імпульсами, значення яких призводить до зміни *станів* системи і *значень* її функцій.

При системному підході передусім треба зважити на тип системи. Найчастіше системи характеризують «парними» типами. Виділяють такі типи систем: відкриті і закриті, невеликі і великі, прості й складні, статичні і динамічні, детерміновані і стохастичні (ймовірнісні), фізичні та інформаційні, нерегульовані і регульовані; останні, у свою чергу, діляться на саморегульовані і несаморегульовані, зокрема, що самі навчаються і не самі навчаються, зокрема, що самоорганізуються і не самоорганізуються, зокрема, що самоудосконалюються і несамодосконалюються. Економіка має справу передусім з відкритими, великими, складними, динамічними, стохастичними, фізичними, регульованими, саморегульованими і т.д. системами.

Системний підхід виступає удвох видах: системного аналізу і системного синтезу, які взаємодіють, але досить автономні. *Системний синтез* передбачає рух думки, розумових і практичних операцій від визначення (ідентифікації) елементів системи, встановлення зв'язків між ними, виділення на цій основі підсистем і об'єднання їх і тих елементів, що не увійшли в окремі підсистеми, у переважно великі чи складні системи. Водночас синтез системи - це спосіб зафіксувати відносно простими засобами всю складність реальності. Системний підхід є засобом подолання складності хоч би тим, оо самі по собі елементи можуть бути окремими системами, а у певному дослідженні вони такими не

вважаються. Наприклад, національне господарство України можна трактувати як систему, утворену 25-ма регіональними «елементами» обласного виду, хоча кожна область - це, зрозуміло, складна система. Але у даному дослідженні вона може трактуватися як далі неподільна.

Системний аналіз передбачає *декомпозицію* досліджуваної системи спочатку на підсистеми першого, далі другого і т.д. рівнів і так аж до отримання елементів системи. При системному аналізі ми йдемо «зверху вниз», при синтезі - «знизу вверху». Системний аналіз має низку дослідних етапів:

- а) формування проблеми (метод сценаріїв);
- б) формування цілей функціонування системи (т.зв. метод *дерева цілей*);
- в) генерування *альтернатив* (метод, *мозкової атаки*);
- г) вибір оптимальних альтернатив (використання оптимізаційних математичних методів, методів експертних оцінок, методів прогнозування тощо).

У цьому значенні системний аналіз - це взаємопов'язана, визначена метою розв'язання великомасштабної проблеми, сукупність багатьох методів і засобів, об'єднаних певною послідовністю.

Метод ідеалізації передбачає створення ідеальних моделей і порівняння ситуації, яку вивчають, з ідеальним варіантом. Отже, це складний метод, при застосуванні якого використовують специфічні особливості деяких інших методів - моделювання, аналогії, абстрагування тощо. У багатьох науках поширені ідеальні моделі. У фізиці, наприклад, це ідеальна рідина (така рідина, яка не стискається), ідеально чорне тіло (таке тіло, що не випускає у зовнішній світ жодних променів) тощо.

Ідеальні моделі будуються двома способами. Перший - це абстрагування від усіх, крім однієї, найважливішої у певному аспекті риси (властивості), яку доводять до «абсолютних» значень (та сама ідеальна рідина).

Другий спосіб полягає у наданні ідеальній моделі усіх можливих рис і особливостей (функцій, відносин), які мають реальні об'єкти (ідеальний ЕВЦ). У процесі дослідження реальні об'єкти порівнюють з ідеальними і фіксують: а)

ступінь вираженості в реальному об'єкті властивості, яка характеризує ідеальну модель (перший тип моделей); б) наявність (відсутність) в реальному об'єкті, що досліджується, рис і особливостей, які характеризують ідеальну модель (другий тип моделей).

По суті, можна формувати ідеальні об'єкти щодо усіх реальних економічних об'єктів, систем і досліджувати останні на їх моделях, «адекватних» до ідеальних.

Аксіоматико-дедуктивний метод найчастіше застосовується у точних (математика, фізика) науках. Він базується на встановленні початкового набору понять, формулюванні кількох *аксіом*, тобто істин, які не потребують доказів (які приймаються без доведення) і у встановленні правил умовисновку (звичайно, ними є правила формальної або математичної логіки).

4. Конкретно-наукові та спеціальні методи

Конкретно-наукові *методи* (КНМ) - ті, що застосовуються в окремих науках або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Вони поділяються на дві групи: міждисциплінарні і спеціальні.

Міждисциплінарні *методи* - це методи, які можуть використовуватись у кількох пов'язаних *генетично* чи об'єднаних спільністю *об'єкта* дослідження науках. Наприклад, в економічній науці і економічній географії - балансовий метод, у географії, економіці, геології і біології таким є метод польових досліджень чи картографічний. Розглянемо деякі з них.

Метод *польових досліджень* (МПД) використовується для безпосереднього вивчення об'єкта в натурі (вивчення в терені) шляхом спостереження за ним, інструментальним вимірюванням параметрів, дослідження функціонування, структури чи розвитку. В економіці це найчастіше буває при маркетинговому дослідженні сільськогосподарських, промислових, транспортних підприємств, закладів сфери послуг або первинних форм територіального зосередження

суспільства - населених пунктів, промислових кушів чи вузлів, агропромислових елементарних комплексів, елементарних систем розселення тощо.

Існують різні способи застосування МПД: суцільний, вибірковий, маршрутний, т.зв. «спосіб ключів». Останнє передбачає дослідження типових (репрезентативних) ділянок і поширення результатів дослідження на більший регіон.

Застосування МПД передбачає такі етапи:

- 1) *початковий* (попередній, підготовчий) - вивчення джерел інформації про досліджуваний об'єкт (фондових, архівних, літературних, картографічних тощо) і формування попередніх ідей, проблем, гіпотез тощо;
- 2) *власне польовий* - збір матеріалів і первинної інформації, уточнення існуючих відомостей, попереднє обґрунтування гіпотез, перевірка ідей тощо;
- 3) *камеральний* - обробка, аналіз, співставлення інформації, вироблення висновків тощо.

Метод аналізу аналогових об'єктів - це вивчення подібних об'єктів шляхом їх порівняння, коли знання про один із них є достовірним. В основі цього міждисциплінарного методу лежить інший метод (логічний) - метод *порівняння*. При його застосуванні теж виділяють два етапи:

- а) визначення рис спільності між об'єктом, який досліджується, і вже відомим об'єктом. Наприклад, існує достовірна інформація про лісопромисловий комплекс Рівненської області, а нам необхідно вивчити такий комплекс Житомирщини, який подібний до першого за набором галузей та деякими іншими рисами;
- б) вивчення рис відмінності між об'єктом, який досліджується, і вже відомим об'єктом. У попередньому прикладі це може бути встановлення індивідуальних (відмінних) чинників, що вплинули на особливості галузевої структури і становлення особливостей територіальної організації Житомирської

області, відмінностей її зовнішніх функцій від таких самих функцій Рівненщини тощо.

Балансовий метод як міждисциплінарний найчастіше використовується в конкретній економіці. Він визначається як група розрахункових прийомів для аналізу, прогнозування і планування розвитку динамічних систем з установленими потоками ресурсів і продукції («затрати-випуск», «виробництво-споживання», «ввезення-вивезення», а в загальному вигляді - «прибутки-витрати») і детермінованими залежностями між прибутковою і видатковою частинами.

В економіці визначають такі баланси: трудових ресурсів, міграційний баланс, міжгалузевий баланс виробництва і споживання продукції, баланси палива, електроенергії, транспортний баланс, баланс прибутків і видатків населення та ін.

Наприклад, міжгалузевий баланс виробництва і споживання продукції певного району може розширюватися за рахунок матриць («квадрантів») вивозу продукції в інші райони і на експорт і ввезення продукції з інших районів та країн у даний район. Міжгалузеві і міжрайонні потоки продукції моделюються системою рівнянь і обчислюються за допомогою апарату лінійної алгебри.

Картографічний метод - це складання картографічних моделей (окремих карт, їх серій, атласів) і отримання нового знання шляхом їх аналізу і перетворення. Це один із найважливіших міждисциплінарних методів, що широко використовується в економічній географії, регіональній економіці, у розміщенні продуктивних сил.

Початковим етапом методу є складання картографічних моделей - карт. Карта - це передусім *носії* просторової інформації (вона має інформаційну місткість), *їїзберігач* і *передавач* (канал).

Спеціальними називаються методи, які обґрунтовуються певною наукою і використовуються головним чином у ній самій. До них належать розрахунково-конструктивний, економіко-статистичний, теорія ймовірностей, метод ділових ігор, метод експертних оцінок.

Таким чином, сучасна система конкретно-наукових методів досліджень включає найрізноманітніші засоби отримання наукової істини. У процесі вивчення конкретного об'єкта (-ів) найчастіше застосовується деяка сукупність методів і прийомів, що дає змогу найповніше і з оптимальними зусиллями досягнути поставленої мети.

5. Методи економічного дослідження

У матеріальному виробництві проходять певні явища і процеси. Економічні явища - це одна із форм прояву дій людей, що постійно повторюються в процесі виробництва, обміну і розподілу матеріальних благ.

Економічний процес - це закономірна, послідовна зміна явищ від простого до складного, характерною рисою якої є відмирання старого і виникнення нового явища. Кожне явище і процес містять сукупність глибинних явищ, відносин, закономірностей і законів, які визначають тенденцію їх розвитку.

Пізнання економічних явищ і процесів - складний елемент відображення суті законів і закономірностей їх розвитку. Воно включає і використовує отримані знання в практичній діяльності.

Економічна наука лише тоді досягає вдосконаленості, коли вона розкриває зміст явищ, процесів і може передбачати їх майбутні зміни за формою і суттю.

Для пізнання економічних явищ і процесів проводяться спеціальні дослідження. Дослідження - це вивчення за допомогою певних методів суті явищ, процесів з метою раціональної оптимізації цілеспрямованої діяльності людей у матеріальному виробництві.

Дослідження - це процес пізнання суті явищ. Економічне дослідження включає: вибір теми, формування цілей дослідження, гіпотези, складання програми, нагромадження фактів, приведення їх у певний порядок, сталі теоретичні узагальнення, перевірку теоретичних висновків, розробку заходів з використання їх на практиці.

В своїй органічній єдності ці складові є заключним циклом економічного дослідження.

Загальним методом пізнання економічних явищ і процесів є діалектика. Основні її принципи:

- вивчення явищ і процесів у народному господарстві не ізольовано один від одного, а в їх взаємному зв'язку (принцип системного підходу);
- не в статичному стані, а в історичному розвитку (принцип історизму);
- розгляд розвитку як переходу кількісних змін в якісні, як єдність протилежностей;
- винаходи нового прогресивного в існуючому процесі (гносеологічний принцип).

Додержання цих принципів забезпечує розкриття загальних законів розвитку. Поряд із цим, економічні науки для пізнання суті явищ і процесів використовують і специфічні методи дослідження: історичний, статистико-економічний, монографічний, експериментальний, розрахунково-конструктивний, балансовий, абстрактно-логічний і економіко-математичні. Сукупність їх складає зміст методики економічних досліджень.

Метод дослідження - це система прийомів вивчення суті явищ і процесів. Метод має дві нерозривні сторони: формально-логічну і змістовно-генетичну.

Формально-логічна - це способи і прийоми організації та проведення досліджень, збору і обробки матеріалів, що характеризують діяльність, яка вивчається.

Змістовно-генетична сторона методу передбачає необхідність теоретичних узагальнень на основі системи законів, категорій і принципів діалектики відповідної науки. В економічній науці останнім часом називається до 100 методів дослідження. Це є результат змішування понять методу і прийомів дослідження.

Прийом дослідження включає сукупність операцій, які виконує дослідник у процесі вивчення. При вивченні суспільних явищ і процесів застосовуються такі

методи: історичний метод дослідження, який включає періодизацію явищ і процесів, аналіз внутрішньої структури і джерел розвитку, активної дії.

Статистико-економічний метод використовують при вивченні масових явищ і процесів суспільного життя. Для їх пізнання слід вивчати всю сукупність фактів, які формують явище або процес. Цей метод включає: спостереження, економічні групування з використанням узагальнених і аналітичних показників (відносних величин, середніх, показники варіації тощо); статистико-економічний аналіз зв'язків між показниками з використанням графіків, паралельних рядів, індексів, кореляційного аналізу тощо; теоретичних узагальнень.

Монографічний метод використовують при вивченні окремих типових суспільних явищ і досвіду передових вітчизняних та зарубіжних підприємств. Підвищення рівня наукових досліджень вимагає застосування в економічних науках експериментального методу.

Експериментальний метод забезпечує високу якість досліджень при вивченні організації і управління виробництвом, організації і діяльності вільних економічних зон, застосуванні безтарифних форм оплати та ін.

Експериментальний метод включає: організацію наукового експерименту відповідно до поставленої мети; кількісний і якісний облік його результатів; статистичну й математичну обробку отриманих матеріалів; теоретичне обґрунтування і їх додаткову перевірку; розробку заходів для впровадження у виробництво отриманих результатів.

Застосування розрахунково-конструктивного методу пов'язано з перспективами розвитку галузі, підприємства. Складними елементами методу є: вивчення об'єктивної реальності нових даних науки і практики з виявленням встановлених закономірностей; складання найбільш доцільних варіантів вирішення поставленого завдання з урахуванням досліджень науки і практики; технічна, технологічна і економічна оцінка результатів вирішення даної проблеми, розробка заходів з освоєння проекту.

В економіці важливе значення має застосування балансового методу, суть якого полягає у забезпеченні пропорційного розвитку всіх галузей, розподілу

ресурсів. Він також використовується при аналізі для виявлення взаємозв'язків між багатьма економічними показниками. Цей метод включає: встановлення існуючих взаємозв'язків між явищами; визначення основної ланки в розвитку явищ; розробку науково обґрунтованих нормативів з урахуванням досягнень науки і розробку балансів на основі вимог економічних законів.

Абстрактно-логічний метод вимагає цілеспрямованого, планового та систематичного вивчення явищ, логічного розподілу на складові на основі абстракції і виділення основної категорії (поняття), в якій є всі важливі ознаки явища, яке вивчається; формування існуючих ознак основної економічної категорії; логічне об'єднання складових явища і встановлення закономірностей його розвитку. Цей метод дослідження включає спостереження за доцільністю діяльності людей, спрямованої на перетворення природи суспільства; наукову абстракцію з використанням прийомів аналізу, аналогії, індукції і дедукції; теоретичні висновки з певних понять, категорій і законів, що відображають розвиток процесу.

Економічні науки широко використовують економіко-математичний метод. Математичне програмування дозволяє знайти оптимальні варіанти організації виробництва, використання ресурсів.

Сукупність всіх цих методів і додержання вимог може забезпечити високу якість економічних досліджень.

Тема 4. Методика підготовки і оформлення курсових та магістерських робіт

1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та магістерських робіт
2. Основні етапи підготовки курсових та магістерських робіт
3. Структура та технічне оформлення курсових та магістерських робіт
4. Підготовка до захисту та захист курсової та магістерської роботи

1. Поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та магістерських робіт

Магістр - це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні вміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі. Магістр повинен мати широку ерудицію, фундаментальну наукову базу, володіти методологією наукової творчості, сучасними інформаційними технологіями, методами отримання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути спроможним до плідної науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності.

Магістерська освітньо-професійна програма включає в себе дві приблизно однакові за обсягом складові - освітню і науково-дослідну. Зміст науково-дослідної роботи магістра визначається індивідуальним планом. Одночасно призначається науковий керівник, котрий повинен мати науковий ступінь і (або) вчене звання і працювати в даному ВНЗ.

Підготовка магістра завершується захистом магістерської роботи на засіданні Державної екзаменаційної комісії.

Магістерська робота - це самостійна науково-дослідна робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора - продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, вміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання.

Ця випускна кваліфікаційна праця наукового змісту має внутрішню єдність і відображає хід та результати розробки вибраної теми. Вона є новим по суті і досить специфічним видом кваліфікаційної роботи.

Магістерська робота, з одного боку, має узагальнюючий характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра, а з іншого - самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробці якого зацікавлені установи, організації або підприємства.

Прийнятною вважається така її структура:

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ;
- розділи і підрозділи основної частини;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Наповнення кожної частини магістерської роботи визначається її темою. Вибір теми, етапи підготовки, пошук бібліографічних джерел, вивчення їх і добір фактичного матеріалу, методика написання, правила оформлення та захисту магістерської дисертації мають багато спільного з дипломною роботою студента і кандидатською дисертацією здобувача наукового ступеня. Тому в процесі її підготовки слід застосовувати методичні і технічні прийоми підготовки наукової праці, викладені вданому підручнику.

Виходячи з того, що магістерська підготовка - це по суті лише перший серйозний крок студента до науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності, що логічно завершується вступом до аспірантури і підготовкою кандидатської дисертації, магістерська робота не може розглядатись як науковий твір вищого гатунку, оскільки ступінь магістра - це не вчений, а лише академічний ступінь, який підтверджує освітньо-професійний рівень випускника вищої школи і свідчить про наявність у нього знань, умінь і навичок, притаманних науковому працівникові-початківцю.

Вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації.

На відміну від дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук, що є науково-дослідними працями, магістерська робота як самостійне наукове дослідження кваліфікується як навчально-дослідна праця, в основу якої покладено моделювання більш - менш відомих рішень. Її тематика та науковий рівень мають відповідати освітньо-професійній програмі навчання. Виконання

зазначеної роботи має не стільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

При оцінці випускної кваліфікаційної роботи виходять з того, що магістр має вміти:

- формулювати мету і завдання дослідження;
- складати план дослідження;
- вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- використовувати сучасні методи наукового дослідження, модифікувати наявні та розробляти нові методи виходячи із завдань конкретного дослідження;
- обробляти отримані дані, аналізувати і синтезувати їх на базі відомих літературних джерел;
- оформляти результати досліджень відповідно до сучасних вимог, у вигляді звітів, рефератів, статей.

Процедура підготовки і захисту магістерської роботи подібна до захисту дипломної роботи і є спрощеною порівняно з кандидатською і докторською дисертаціями. Якщо основні положення, висновки і рекомендації кандидатського і докторського дослідження мають бути опубліковані в наукових виданнях, то щодо магістерської роботи ця вимога не є обов'язковою. Процедура захисту магістерської роботи не потребує автореферату.

Здобувач ступеня кандидата і доктора наук подає в спеціалізовану вчену раду перелік документів, регламентованих ДАК України. Здобувач ступеня магістра обмежується поданням у екзаменаційну комісію лише самої роботи (разом з відгуками наукового керівника і провідного фахівця) і довідки про виконання індивідуального плану з освітньо-професійної програми магістра. Спрощеною є й сама процедура публічного захисту магістерської роботи, оскільки не потрібно призначати офіційних опонентів і провідної установи.

Така робота підлягає лише обов'язковому рецензуванню. Незважаючи на суттєві відмінності між магістерською роботою і кандидатською дисертацією, принципи їх підготовки - загальні.

По закінченні навчання випускникові магістратури видається диплом, в додатку до якого вказується тема магістерської роботи.

Студенти, котрі успішно закінчили магістратуру, як правило, продовжують навчання в аспірантурі.

У професійній підготовці фахівця будь-якого профілю значну роль відіграє курсова (магістерська) робота.

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, отриманих студентами за час навчання, та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Курсова робота - це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу або з окремих його розділів.

Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри. Виконання курсових робіт визначається графіком. Рівень підготовки курсової роботи значною мірою свідчить про ступінь засвоєння студентом здобутих знань, його грамотність, загальну культуру та ерудицію. Основна мета виконання курсової роботи - глибоко й творчо вивчити одне з конкретних питань теорії і практики певної дисципліни, оволодіти методами наукового дослідження.

У процесі роботи студенти вдосконалюють і розвивають такі навички та вміння:

- самостійно формулювати проблему дослідження;
- визначати мету, основні завдання, предмет, об'єкт дослідження;
- здійснювати пошук і добір потрібної наукової інформації;
- аналізувати практичну діяльність різних організацій та їх керівників;

- логічно і аргументовано висловлювати свої думки, пропозиції, робити висновки;
- правильно оформлювати науково-довідковий матеріал;
- публічно захищати підготовлену роботу (робити наукові повідомлення, відповідати на запитання, захищати свою точку зору тощо).

Актуальність теми. Актуальність у перекладі з латинської означає важливість, практичну значущість розглядуваної проблеми. Курсова (дипломна) робота може претендувати на той чи інший ступінь актуальності тільки тоді, коли її тема відповідає сучасним потребам розвитку суспільства, а питання, що розкриваються в роботі, важливі для розуміння суті і структури діяльності підприємства.

Достатній теоретичний рівень. Ця вимога означає, що студент має розкрити тему роботи на сучасному рівні розвитку відповідної науки (економіки, менеджменту, маркетингу, соціальної психології тощо), використовуючи такі підходи й наукові знання, що пояснюють різні явища і події у практиці з позицій сьогодення. Крім того, студент має достатньо повно розкрити основні поняття і терміни, що стосуються проблеми курсової роботи, включити тільки об'єктивні факти і реальні практичні приклади.

Дослідницький характер. У магістерській (дипломній) роботі мають міститись елементи дослідження:

- вивчення достатньої кількості опублікованих джерел (книг, журнальних статей та інших розробок) вітчизняних і зарубіжних авторів;
- систематизація та аналіз різних думок і підходів, формування власної точки зору на проблему, що розглядається;
- порівняння теоретичних поглядів учених і практичної діяльності вітчизняних і зарубіжних фірм; розробка висновків, рекомендацій.

Магістерська робота як самостійне навчально-наукове дослідження має виявити рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати отримані знання під час вирішення конкретних

проблем, його схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми дослідження.

Студенту надається право вибирати тему курсової та дипломної робіт з числа визначених випускними кафедрами навчального закладу або запропонувати свою тему з обґрунтуванням її розробки. Керівництво курсовими та дипломними роботами здійснюється, як правило, кваліфікованими викладачами. Організація і контроль за процесом підготовки й захисту курсових та дипломних робіт покладаються на завідуючих кафедрами.

Тематика курсових та магістерських робіт щорічно коригується з урахуванням набутого на кафедрах досвіду, побажань фахівців, які беруть участь у рецензуванні робіт, і рекомендацій екзаменаційної комісії (ЕК).

Текст курсової (магістерської) роботи можна використати для наступного написання та оформлення доповіді, реферату, статті.

2. Основні етапи підготовки курсових та магістерських робіт

Курсова та магістерська роботи мають свою специфіку, їх деталі завжди потрібно узгоджувати з науковим керівником. Щодо структури, методики їх написання та оформлення вони мають подібні риси, тому будуть проаналізовані спільно.

Курсова (магістерська) робота є результатом вивчення певного циклу дисциплін чи будь-якої окремої навчальної дисципліни. Підготовка курсової (дипломної) роботи охоплює кілька етапів.

Підготовчий етап починається з **вибору теми** курсової (магістерської) роботи, її осмислення та обґрунтування. З переліку тем, запропонованих кафедрою, студент вибирає ту, яка найповніше відповідає його навчально-виробничим інтересам та схильностям. Перевага надається темі, при розробці якої студент може виявити максимум особистої творчості та ініціативи. Разом із керівником слід визначити межі розкриття теми та перелік установ, досвід роботи яких буде висвітлюватись у дослідженні.

При з'ясуванні **об'єкта, предмета і мети** дослідження слід зважати на те, що між ними і темою курсової (магістерської) роботи є системні логічні зв'язки. **Об'єктом дослідження** є вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. **Предмет дослідження** - це тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в даній роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження. Таким чином, предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт.

Правильне, науково обґрунтоване визначення об'єкта дослідження - це не формальна, а суттєва, змістова наукова акція, зорієнтована на виявлення місця і значення предмета дослідження в більш цілісному і широкому понятті дослідження. Треба знати, що **об'єкт дослідження** - це частина об'єктивної реальності, яка на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини як соціальної істоти (суб'єкта). **Предмет дослідження** є таким його елементом, який включає сукупність властивостей і відношень об'єкта, опосередкованих людиною (суб'єктом) у процесі дослідження з певною метою в конкретних умовах.

Добір теми курсової та магістерської роботи

Тематика робіт визначається змістом навчальних курсів; розробляється і затверджується кафедрою.

Тема курсової (магістерської) роботи має бути цікавою для студента, пов'язаною з його діяльністю і сприяти максимальному використанню здобутих знань і практичного досвіду. Слід зауважити, що студент має право запропонувати свою тему курсової (магістерської) роботи, але при цьому він повинен обґрунтувати викладачу доцільність її розробки.

Залежно від того, наскільки зрозуміло і точно сформульовано мету роботи, настільки вдалими будуть її основні завдання, план, організація виконання, стиль викладу.

Правильне визначення мети роботи дасть змогу студенту виокремити в ній основний напрям дослідження, упорядкувати пошук і аналіз матеріалу, підвищити якість роботи, уникнути загальних міркувань.

Приклади формулювання мети курсової (магістерської) роботи:

- «Мета роботи - проаналізувати соціально-психологічні умови ефективного керівництва трудовим колективом»;
- «Основна мета курсової (магістерської) роботи - розглянути існуючі типи підприємницьких структур і докладно проаналізувати функціонування колективного підприємства з обмеженою відповідальністю»;
- «Мета курсової (магістерської) роботи - вивчити сутність маркетингу та визначити його місце в механізмі управління підприємством в умовах ринку».

Мета курсової (магістерської) роботи повинна бути тісно пов'язана з назвою її теми.

На основі сформульованої мети студент має визначити основні завдання, які слід розв'язати в процесі виконання роботи. Завдання мають конкретизувати основну мету роботи.

Наявність поставленої мети дослідження дозволяє визначити *завдання дослідження*, які можуть включати такі складові:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної проблеми дослідження (наприклад, визначення сутності понять, явищ, процесів, подальше їх вдосконалення;
- вивчення ознак, рівнів функціонування, критеріїв ефективності, принципів та умов застосування тощо);
- всебічне (за необхідності й експериментальне) вивчення практики вирішення даної проблеми, виявлення її типового стану, недоліків і труднощів, їх причин, типових особливостей передового досвіду; таке вивчення дає змогу уточнити, перевірити дані, опубліковані в спеціальних неперіодичних і періодичних виданнях, підняти їх на рівень наукових фактів, обґрунтованих у процесі спеціального дослідження;

- обґрунтування необхідної системи заходів щодо вирішення даної проблеми;
- експериментальна перевірка запропонованої системи заходів щодо відповідності її критеріям оптимальності, тобто досягнення максимально важливих у відповідних умовах результатів вирішення цієї проблеми при певних затратах часу і зусиль;
- розробка методичних рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження у практиці роботи відповідних установ (організацій).

У початковий період роботи над темою найзручнішою є розстановка карток в єдиному алфавіті прізвищ авторів та назв видань.

Можна згрупувати картки в картотеці за основними питаннями, що розкривають зміст теми курсової (магістерської) роботи. Тоді на каталожних роздільниках олівцем пишуть назви основних структурних частин роботи: Вступ, Розділ (його назва), Висновки тощо. Картотека наповнюється картками відповідно до теми розділів і підрозділів, щоб своєчасно звернути увагу на недостатню кількість матеріалу з того чи іншого питання. Доцільно використовувати дублювання карток у різних розділах та підрозділах, якщо в статті або монографії розкрито комплекс питань з теми дослідження.

Другий етап починається з *вивчення та конспектування літератури з теми* курсової (магістерської) роботи. Вивчення літератури треба починати з праць, де проблема відображається в цілому, а потім перейти до вузьких досліджень. Починати ознайомлення з виданням треба з титульного аркуша, з'ясувавши, де, ким, коли воно було видано. Треба переглянути зміст, який розкриває структуру видання, наповнення його розділів, звернутися до передмови, де розкрито призначення видання, завдання, поставлені в ньому автором.

Читаючи видання, треба уважно стежити за авторською думкою, вміти відрізнити головні положення від доказів й ілюстративного матеріалу. Часто статті з наукових збірок складні для сприйняття, тому слід їх читати кілька

разів, намагаючись виділити головну ідею та аргументи, якими автор її доводить. З'ясовуючи це, треба виписати всі необхідні цитати, цифри, факти, умови, аргументи, якими оперує автор, доводячи основну ідею статті.

Конспектуючи матеріал, слід постійно пам'ятати тему курсової (дипломної) роботи, щоб виписувати тільки те, що має відношення до теми дослідження. Виписувати цитати треба на одну сторону окремих аркушів паперу стандартного розміру, що допомагає краще орієнтуватися в накопиченому матеріалі, систематизувати його за темами і проблемами. Кожна цитата, приклад, цифровий матеріал мають супроводжуватися точним описом джерела з позначенням сторінок, на яких опубліковано цей матеріал. Застосування так званих розлапкованих цитат, коли думки іншого автора видаються за особисті, розглядається як грубе порушення літературної та наукової етики, кваліфікується як плагіат.

Однак це не означає, що студент зовсім не повинен спиратися на праці інших авторів: чим ширше і різноманітніше коло джерел, які він використовував, тим вищою є теоретична та практична цінність його дослідження.

Після конспектування матеріалу слід перечитати його знову, щоб склалося цілісне уявлення про предмет вивчення. Щоб зібрати матеріал з одного питання разом, можна розрізати ті конспекти, де розглянуто кілька питань з теми дослідження.

Правильна та логічна структура курсової (дипломної) роботи - це запорука успіху розкриття теми.

Процес уточнення структури складний і може тривати протягом усієї роботи над дослідженням. **Попередній план роботи** треба обов'язково показати науковому керівникові, оскільки може статися, що потрібно буде переписувати текст роботи.

Готуючись до викладення тексту курсової (дипломної) роботи, доцільно ще раз уважно прочитати її назву, що містить проблему, яка повинна бути розкрита. Проаналізований та систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів (глав і

параграфів). Кожний розділ (глава) висвітлює самостійне питання, а підрозділ (параграф) - окрему частину цього питання.

Тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому починаючи працювати над розділом, треба визначити його головну ідею, а також тези кожного підрозділу. Тези слід підтверджувати фактами, думками різних авторів, результатами анкетування та експерименту, аналізом конкретного практичного досвіду. Треба уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення.

Думки мають бути пов'язані між собою логічно, увесь текст підпорядкований одній головній ідеї. Один висновок не повинен суперечити іншому, а підкріплювати його. Якщо висновки не будуть пов'язані між собою, текст втратить свою єдність. Один доказ має впливати з іншого.

Достовірність висновків загалом підтверджується **вивченням практичного досвіду роботи** конкретних установ, щодо яких проводиться дослідження. Оперативно і в повному обсязі зібрати практичний матеріал, узагальнити його та систематизувати допоможе оволодіння студентом основними **методами дослідження**: спостереженням, експериментом, бесідою, анкетуванням, інтерв'ю, математичними методами обробки кількісних даних, методом порівняльного аналізу та ін. Найкращих результатів можна досягти при комплексному використанні цих методів, проте слід мати на увазі, що залежно від особливостей теми дослідження, специфіки предмета і конкретних умов окремі методи можуть набути переважного значення.

Накопичуючи та систематизуючи факти, треба вміти визначити їх достовірність і типовість, найсуттєвіші ознаки для наукової характеристики, аналізу, порівняння. Аналіз зібраних матеріалів слід проводити у сукупності, з урахуванням усіх сторін відповідної сфери діяльності (чи установи). Порівняльний аналіз допомагає виділити головне, типове в питаннях, що розглядаються, простежити зміни, що сталися в роботі установ протягом останніх років, виявити закономірності, проаналізувати причини труднощів у їх функціонуванні, визначити тенденції та перспективи подальшого розвитку.

Кількісні дані, що ілюструють практичний досвід роботи, можна проаналізувати за методом ранжованого ряду, розподіливши матеріали за роками, звівши їх у статистичні таблиці, таблиці для порівняння тощо, що дозволить зробити конкретні висновки.

Таким чином, широке використання відомих у науці методів накопичення, вивчення, систематизації фактів та практичного досвіду в цілому дасть змогу виконати основне завдання курсового (магістерського) дослідження: поєднати різні роз'єднані знання в цілісну систему, вивести певні закономірності, визначити подальші тенденції розвитку теорії та практики відповідної сфери діяльності.

На закінченому етапі передбачається написання студентом вступу та висновків до курсової (магістерської) роботи, оформлення списку літератури та додатків, редагування тексту, його доопрацювання з урахуванням зауважень наукового керівника, підготовка роботи до захисту.

Вступ доцільно писати після того, як написана основна частина курсової (магістерської) роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, що вивчається, її практична значущість; визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження; розглядаються методи, за допомогою яких воно проводилось; розкривається структура роботи, її основний зміст. Якщо студент вирішив не торкатися деяких аспектів теми, він має зазначити про це у вступі.

Обов'язковою частиною вступу є *огляд літератури* з теми дослідження, в який включають найбільш цінні, актуальні роботи (10-15 джерел). Огляд має бути систематизованим аналізом теоретичної, методичної й практичної новизни, значущості, переваг та недоліків розглядуваних робіт, які доцільно згрупувати таким чином: роботи, що висвітлюють історію розвитку проблеми, теоретичні роботи, які повністю присвячені темі, потім ті, що розкривають тему частково. В огляді не слід наводити повний бібліографічний опис публікацій, що аналізуються, достатньо назвати автора й назву, а поруч у дужках проставити порядковий номер бібліографічного запису цієї роботи в списку

літератури. Закінчити огляд треба коротким висновком про ступінь висвітленості в літературі основних аспектів теми.

Логічним завершенням курсової (магістерської) роботи є **висновки**. Головна їх мета - підсумки проведеної роботи. Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій. Дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням. У висновках слід зазначити не тільки те позитивне, що вдалося виявити в результаті вивчення теми, а й недоліки та проблеми, а також конкретні рекомендації щодо їх усунення. Основна вимога до заключної частини - не повторювати змісту вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених у розділах.

Список використаної літератури складається на основі робочої картотеки і відображає обсяг використаних джерел та ступінь вивченості досліджуваної теми, є «візитною карткою» автора роботи, його професійним обличчям, свідчить про рівень володіння навичками роботи з науковою літературою. «Список...» має містити бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою. Укладаючи його, слід додержуватися вимог державного стандарту. Кожний бібліографічний запис треба починати з нового рядка, літературу слід розташовувати в алфавітному порядку авторів та назв праць, спочатку видання українською мовою, потім - іноземними. Бібліографічні записи в «Списку...» повинні мати порядкову нумерацію. У тексті роботи слід давати у дужках посилання на номери списку. Якщо необхідно вказати номер , сторінки, її ставлять через кому після номера видання.

Завершуючи написання курсової (магістерської) роботи, слід систематизувати ілюстративний матеріал. Ілюстрації можна подавати у тексті або оформляти у вигляді додатків. Усі **додатки** повинні мати порядкову нумерацію та назви, що відповідають їхньому змісту. Нумерація аркушів з додатками продовжує загальну нумерацію сторінок основного тексту роботи. Обсяг курсової роботи має бути в межах 25-30 сторінок, магістерської- 70 -100 сторінок комп'ютерного тексту, без урахування додатків і списку літератури.

Літературне оформлення курсової (магістерської) роботи є важливим елементом її виконання і одним із багатьох чинників, на які зважає комісія при оцінюванні під час захисту. Передусім звертається увага на змістовний аспект викладу матеріалу (логічність і послідовність, повнота і репрезентативність, тобто широта використання наукових джерел, загальна грамотність та відповідність стандартам і прийнятим правилам), а також на текст роботи, список літератури і додатки, на зовнішнє оформлення титульного аркуша.

Курсову (магістерську) роботу рекомендується виконувати спочатку в чорновому варіанті. Це дозволяє вносити до тексту необхідні зміни і доповнення як з ініціативи самого автора, так і згідно з зауваженнями керівника.

Перш ніж представляти чернетку керівникові, треба ще раз переглянути, чи логічно викладено матеріал, чи є зв'язок між параграфами та главами, чи весь текст «працює» на головну ідею курсової (магістерської) роботи. Такий уявний структурний аналіз роботи допоможе краще побачити нелогічність в її структурі та змісті.

Оформляючи текст роботи, треба знайти час для повторного перегляду першоджерел. Це допоможе побачити все цінне, що було пропущено на початку вивчення теми, наштовхне на цікаві думки, поглибить розуміння проблеми.

3. Структура та технічне оформлення курсових та магістерських робіт

Курсову (магістерську) роботу студенти виконують самостійно, дотримуючись рекомендованої структури та вимог до технічного оформлення.

Рекомендується така структура роботи:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* курсової (дипломної) роботи, де вказуються заголовки розділів (підрозділів) та сторінки, на яких вони розміщені.

3. *Вступ*, де розкриваються актуальність та практичне значення теми, мета і основні завдання, предмет і об'єкт дослідження, структура курсової роботи, визначаються джерела інформації.

4. *Основна частина*, що складається з трьох-п'яти основних розділів, які, у свою чергу, можуть поділятися на два-три підрозділи і за змістом мають відповідати спрямованості теми, підпорядковуватись основній меті та завданням, бути органічно взаємопов'язуваними, мати приблизно однаковий обсяг.

5. *Висновки* з викладом прогнозу діяльності об'єкта досліджень у перспективі.

6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:

- закони, нормативні акти та положення державного значення;
- літературні та наукові джерела;
- матеріали періодичних видань.

У літературних і наукових джерелах вказують прізвище, ініціали автора, повну назву книги, місце видання, видавництво, рік видання. Для статей, що опубліковані в періодичній *пресі*, зазначають прізвище, ініціали автора, назву статті, назву журналу чи газети, рік видання, номер журналу чи дату виходу газети.

7. *Додатки*, до яких слід включати допоміжні матеріали (таблиці проміжних цифрових даних, ілюстрації, схеми допоміжного характеру тощо). Кожний додаток починають з нової сторінки, у правому верхньому куті пишуть слово «Додаток». Додаток повинен мати тематичний заголовок. Якщо в курсовій роботі міститься кілька додатків, їх послідовно нумерують арабськими цифрами (наприклад: «Додаток А»). Сторінки в додатках нумерують у межах одного додатка. Посилання на додатки в текстовій частині роботи є обов'язковим.

Вимоги до набору тексту

Роботу друкують на комп'ютері з однієї сторони аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм), дотримуючись таких вимог:

Шрифт Nimes New Rom

Розмір 14

Відстань між рядками 1,3- 1,5 інтервала

Верхнє, нижнє, ліве поле 20 мм

Праве поле 10 мм

Розташування книжне

У роботі допускається виконання ілюстрацій та таблиць на аркушах формату А3. Забороняється виділяти жирним чи курсивом назви таблиць та ілюстрацій. Щільність тексту робіт має бути однаковою.

Вписувати в текст окремі іншомовні слова, формули чи умовні позначення можна тушшю, пастою, чорнилом лише чорного кольору.

Друкарські помилки, описки, які виявилися після написання курсової (магістерської) роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбовуванням коректором і нанесенням правильного тексту. Допускається наявність не більше двох виправлень на одній сторінці.

Текст основної частини курсової (магістерської) роботи поділяють на розділи та підрозділи.

Розділи обов'язково пишуться з нової сторінки. Заголовки структурних частин проекту «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ», «ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» друкуються великими літерами з вирівнюванням по центру і виділенням жирним шрифтом.

Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (окрім першої великої) з абзацу, крапку в кінці заголовку не ставлять. Відстань між заголовком та текстом має становити 2-3 інтервали.

Не допускається розміщення назви розділу чи підрозділу в нижній частині сторінки, якщо далі подається лише рядок тексту.

Кожну структурну частину курсової (дипломної) роботи слід починати з нової сторінки.

Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без крапки. Титульний аркуш вважається за першу сторінку, але нумерація на ньому не проставляється. Наступні сторінки нумерують починаючи з другої.

Такі структурні частини проекту як зміст, вступ, висновки, перелік використаних літературних джерел, додатки не мають порядкового номеру.

Номер розділу позначають арабською цифрою після слова «РОЗДІЛ» без крапки, а після цього з нового рядка друкують назву розділу.

Підрозділи нумеруються в межах розділу: «2.3.», тобто третій підрозділ другого розділу, причому крапка проставляється і між цифрами і після останньої, а далі в тому ж рядку подається назва підрозділу.

4. Підготовка до захисту та захист курсової (магістерської) роботи

Захист курсової (магістерської) роботи проводиться відповідно до графіка, затвердженого кафедрою, у присутності комісії у складі керівника та двох-трьох членів кафедри. Захист магістерської роботи відбувається на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії та регламентується «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах».

Захист магістерських робіт може проводитись як у вищому навчальному закладі, так і на підприємствах, у закладах та організаціях, якщо тема має для них науково-теоретичний або практичний інтерес або у разі виконання роботи на їх базі.

До захисту магістерських робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану. Списки студентів, допущених до захисту дипломних робіт, подаються в державну комісію деканом факультету.

Процедура захисту включає:

- доповідь студента про зміст роботи;
- запитання до автора;

- оголошення відгуку наукового керівника або його виступ (для дипломної роботи - й рецензента);
- відповіді студента на запитання членів комісії із захисту, для дипломної роботи - членів ДЕК та осіб, присутніх на захисті;
- заключне слово студента;
- рішення комісії про оцінку роботи.

Вступне слово слід підготувати заздалегідь у формі виступу, в якому доцільно висвітлити такі важливі питання: обґрунтування актуальності теми дослідження; мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження; що вдалося встановити, виявити, довести; якими методами це досягнуто; елементи новизни у теоретичних положеннях та в практичних рекомендаціях; з якими труднощами довелося зіткнутися в процесі дослідження, які положення не знайшли підтвердження. У виступі мають міститися також відповіді на основні зауваження наукового керівника, а для дипломної роботи - і рецензента. Доповідь студента не повинна перевищувати за часом 10-15 хвилин.

Для кращого сприймання присутніми матеріалу бажано намалювати на великих аркушах паперу власні таблиці, діаграми, графіки.

Під час захисту курсової (магістерської) роботи студент зобов'язаний дати вичерпні відповіді на всі зауваження у відгуках та рецензіях, а також у виступах на захисті. Захист дипломної роботи фіксується в протоколі екзаменаційною комісією (ЕК).

Студенти, які виявили особливі здібності до наукової творчості, захистили дипломну роботу на «відмінно», мають публікації, є переможцями Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, можуть бути рекомендовані екзаменаційною комісією до вступу в аспірантуру.

Кращі роботи можна рекомендувати на конкурси студентських робіт, а також до друку в студентських збірниках. Дипломні і курсові роботи подаються на конкурси, коли вони містять розробки, проведені студентами в процесі навчання, і отримані в них результати опубліковані, впроваджені в практику або в навчальний процес. При цьому учасниками конкурсу можуть бути

студенти поточного навчального року або ті, хто закінчив ВНЗ у поточному навчальному році.

Керівництво курсовими (магістерських) роботами доручають кваліфікованим викладачам (професорам, доцентам) ВНЗ.

Обов'язки наукового керівника курсової (магістерської) роботи:

- надавати допомогу у виборі теми, розробці плану (змісту) курсової (магістерської) роботи; доборі літератури, методології та методів дослідження тощо;
- аналізувати зміст роботи, висновки і результати дослідження;
- визначати поетапні терміни виконання роботи;
- контролювати виконання курсової (дипломної) роботи;
- доповідати на засіданні кафедри про виконання та завершення роботи;
- дати відгук на роботу.

Автор дипломної роботи має отримати на неї письмовий відгук наукового керівника та рецензію від провідного спеціаліста або працівника закладу, де проводився експеримент чи вивчався практичний досвід.

Відгук наукового керівника дипломної роботи пишеться у довільній формі. У ньому визначають:

- актуальність теми;
- ступінь наукового і практичного значення праці;
- рівень підготовки дипломника до виконання професійних обов'язків;
- ступінь самостійності у виконанні дипломної роботи;
- новизну поставлених питань та оригінальність їх вирішення;
- вміння використовувати літературу;
- ступінь оволодіння методами дослідження;
- повноту та якість розробки теми;
- логічність, послідовність, аргументованість, літературну грамотність викладення матеріалу;
- можливість практичного застосування дипломної роботи або окремих її частин;

- висновок про те, якою мірою вона відповідає вимогам, що ставляться переддипломними кваліфікаційними роботами.

Рецензію на магістерську роботу надає спеціаліст-практик відповідної кваліфікації. Вона теж складається в довільній формі, може висвітлювати ті ж питання, що й відгук керівника. Особливу увагу в ній слід звернути на таке:

- актуальність теми;
- вміння застосовувати теоретичні знання для вирішення конкретних практичних завдань;
- наявність у роботі особистих пропозицій і рекомендацій, їх новизна, перспективність, практична цінність;
- достовірність результатів і обґрунтованість висновків дипломника;
- стиль викладу та оформлення роботи;
- недоліки роботи.

Рецензент, як і науковий керівник, оцінює дипломну роботу за чотирибальною системою. Рецензію можна й не завершувати оцінкою, якщо остання впливає зі змісту відгуку або рецензії.

Тема 5. Оформлення наукової роботи і передача інформації

1. Оформлення результатів наукової роботи
2. Оформлення замовлення на практичні розробки
3. Усна передача інформації про наукові результати

1. Оформлення результатів наукової роботи

Процес оформлення результатів творчої праці передбачає знання і дотримання певних стандартів.

Наукова робота має характеризуватися не лише високим рівнем змісту, відповідною структурою, а й оформленням.

У наукових роботах слід стисло, логічно і доступно відображати результати дослідження і писати державною мовою.

Особливо важливим є ясність викладу, систематичність і послідовність у подачі матеріалу.

Текст рукопису доцільно поділяти на абзаци, тобто на частини, що починаються з нового рядка. Правильна розбивка на абзаци полегшує читання і засвоєння змісту тексту. Критерієм такого розподілу є зміст написаного. Кожен абзац включає самостійну думку, що міститься в одному чи кількох реченнях.

У рукописі слід уникати повторень, не допускати переходу до нової думки, поки перша не отримала повного закінченого вираження. Не можна допускати в рукописі розтягнуті фрази з накопиченням придаткових речень, вступних слів і фраз, писати за можливістю короткими і зрозумілими реченнями. Текст краще сприймається, якщо в ньому виключені тавтології, часте повторення тих самих слів і виразів, сполучення в одній фразі кількох свистячих і шиплячих літер.

Виклад має бути безпристрасним, містити критичну оцінку існуючих точок зору, висловлених у літературі з даного питання, навіть якщо факти не на користь автора. У тексті бажано менше робити посилань на себе, але якщо це необхідно, то висловлюватись (чи вживати вислови) в третій особі: автор думає, на нашу думку тощо.

Не рекомендується перевантажувати рукопис цифрами, цитатами, ілюстраціями, тому що це відволікає увагу читача й робить важким розуміння змісту. Однак не слід і відмовлятися зовсім від такого матеріалу, тому що за ним читачі можуть перевірити результати, отримані в дослідженні.

Весь допоміжний матеріал краще привести у вигляд додатків.

Цитати в рукописі повинні мати точні посилання на джерела.

Слід дотримуватись єдності умовних позначок і скорочень слів, які використовуються, що відповідали б стандартам. Не можна, наприклад, писати: 10тонн, чи 10т., тільки 10т (без крапки). Відомості про ці стандарти та скорочення є в довідкових виданнях, енциклопедіях, словниках. Якщо ж використовуються скорочення нестандартні, властиві даній темі, то в рукописі доцільно окремою таблицею дати відомості скорочень і помістити їх на початку роботи.

При написанні наукового звіту, доповіді, статті, доцільно дотримуватися загального плану викладу (хоча індивідуальні відхилення можливі).

Спочатку продумується назва (заголовок роботи, який повинен бути коротким, визначальним, і відповідати змісту роботи, оскільки за ним наукова праця буде класифікована в предметному каталозі). Назва роботи виноситься на титульну сторінку, на якій вказуються повне ім'я, по батькові і прізвище автора (авторів) у називному відмінку і посада, яку він обіймає на момент написання роботи, назва установи і міста, де була виконана пропонована робота, рік її оформлення, прізвище, посада і звання керівника.

Зміст повинен розкрити читачеві у короткій формі суть роботи шляхом позначення основних розділів, частин, глав та інших підрозділів рукопису. Місце змісту в загальній структурі рукопису може бути або на початку, або наприкінці.

Іноді при оформленні наукової праці виникає необхідність дати передмову, в якій викладаються основні передумови створення наукової праці: чим викликана її поява; коли і де була виконана робота; перелічуються організації й особи, що сприяли виконанню даної роботи.

У короткому вступі автор інформує читача про суть проблем, визначає основне питання дослідження, щоб підготувати його до кращого сприйняття викладеного матеріалу. У вступі обґрунтовується значення проблеми, її актуальність, мета і завдання, поставлені автором при написанні наукової праці; стан проблеми на даний момент. Не слід при цьому торкатися фактів і висновків, що викладаються в наступних розділах наукової праці.

Наступним дається короткий огляд літератури з розглянутого питання. При цьому дуже важливо вміти відокремити найбільш важливу літературу від менш істотної. Це має велике значення для читачів, тому що дозволяє їм визначити положення роботи в загальній структурі робіт з даної теми.

В основний зміст роботи включаються матеріали, методи, експериментальні дані, узагальнення та висновки самого дослідження. При написанні цього розділу слід чітко з'ясувати питання пропонованого матеріалу, що може,

насамперед, зацікавити читача, і відповідно до цього дати по них вичерпну відповідь. Особливу увагу варто звертати на точність використовуваних у тексті слів і виразів, не допускати можливості двозначного їх тлумачення.

Нові терміни, поняття слід докладно роз'яснити.

Загальновідомі і навіть спеціальні терміни, поняття розкривати не обов'язково, тому що наукова праця, як правило, призначається для підготовленого читача, для фахівців.

Цифровий матеріал, якщо він є, подається у легкодоступній для сприйняття формі (таблиці, діаграми, графіки) при дотриманні особливої точності, тому що неточні цифри можуть призвести до неправильних висновків.

Якщо ж якийсь цифровий матеріал можна з достатньою ясністю і стислістю викласти в самому тексті, то його не слід виділяти в табличну форму. Не треба також вносити в таблиці величини, що виражаються для всіх рядків однаковими цифрами (зручніше їх повідомляти в основному тексті).

Кожна таблиця, включена в текст, повинна мати назву (заголовок) і номер або для всієї роботи (Таблиця 27), або для даної глави, наприклад, десятої (Таблиця 10.3). Особливу увагу треба звернути на заголовки граф таблиці. Таблиця має містити відповіді мінімум на чотири питання: що? коли? де? звідки? Усі відомості, що можуть бути винесені в заголовки граф, немає потреби поміщати в тексті таблиці (наприклад, одиниці виміру). Якщо в таблиці наявні пропуски, їх слід вказати і пояснити, що вони позначають. Текст до таблиць дається дуже короткий, у ньому вказуються тільки основні взаємозв'язки та висновки, що впливають з цифрового матеріалу.

Порядкову нумерацію вертикальним графам установлюють тільки в тому випадку, якщо ці номери фактично використовуються в тексті (наприклад, при посиланні на ту чи іншу графу якщо таблиця переноситься на іншу сторінку тексту). У таблицях слід уникати великих чисел, написаних цілком, а використовувати скорочені укрупнені одиниці, наприклад, замість 1391000 т написати 1,391 тис. т і вказати в заголовку, що числа в цій графі виражаються в млн.

Висновки мають відповідати тільки тому матеріалу, що викладений у роботі. Пишуться висновки наприкінці роботи як підсумковий матеріал у виді коротко сформульованих і пронумерованих окремих тез (положень). Іноді їх подають в гранично стислому викладі. Але і при цьому слід дотримуватися принципу: у висновках слід йти від конкретних до більш загальних і важливих положень.

Характерною помилкою при написанні висновків є те, що замість формулювання результатів досліджень, зазначається, що робилося в даній роботі і про що вже висвітлено в основному змісті. Виходить повторення матеріалу і водночас утворюється істотний пропуск - відсутній акцент про результати дослідження.

У висновку подаються узагальнення найбільш істотних положень наукового дослідження, підводяться його підсумки, підтверджується достовірність висунутих автором нових положень, а також висвітлюються питання, що ще вимагають доведення. Заключення ні в якому разі не повинно повторювати висновки. Воно зазвичай буває невеликим за кількістю сторінок, але містким за кількістю інформації. Добре написане заключення характеризується тим, що людина, незнайома з дослідженнями зданого напрямку, прочитавши його, може представити якісну сутність даної роботи (без її методичних і конкретних кількісних аспектів) і зробити певні висновки про можливі напрями подальших досліджень.

Наприкінці роботи наводиться перелік літературних джерел. Літературні джерела, які цитуються, якщо вони використовуються один раз, можна вказати у виносках у тексті, а якщо їх багато і вони неодноразово повторюються в тексті, то варто вказати порядковий номер даного джерела за списком літератури, приведеному наприкінці роботи. Усі джерела повинні бути описані в порядку, прийнятому в українській бібліографії, і пронумеровані. У кожній позиції бібліографії мають бути зазначені: прізвище та ініціали автора, найменування книги, видавництво.

Якщо посилання дається на журнал, то варто вказувати прізвище і ініціали автора, найменування статті, найменування журналу, рік видання, номер журналу і сторінки, яку займає в журналі стаття

(наприклад, с. 21 ...30). У тексті ж наукової праці досить посилалися тільки на номер джерела, ставлячи його в прямі дужки. Якщо потрібно посилання на визначену сторінку, то, наприклад, [24, с. 189] означає, що посилання зроблене на сторінку 189 твору, що у списку літератури значиться під номером 24. Список літератури складається або за алфавітом прізвищ авторів, при цьому на початку вказуються вітчизняні джерела, а потім - іноземні, але за таким же принципом, або за хронологічною ознакою. Часто список літератури складають і за черговістю посилань на них у даній роботі.

При написанні наукової праці варто пам'ятати про архітектуру, тобто дотримання належних пропорцій між частинами, розділами, главами, підзаголовками, параграфами і надання їм відповідного шифру: 1.1, 1.2 тощо.

Обсяг рукопису визначається за кількістю друкованих знаків. Один машинописний аркуш містить 1700... 1800 знаків, друкований аркуш - 40 тис. знаків на 24-х машинописних сторінках. Якщо роботи друкуються за допомогою комп'ютера, то на одній сторінці аркуша білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) міститься до тридцяти рядків.

При оформленні наукової праці слід приділяти значну увагу мові і стилю викладу.

Культура мови - один із найважливіших показників культури науковця. Характерною особливістю наукової мови є формально-логічний спосіб викладу матеріалу, наявність обґрунтувань, доведень істини і основних висновків.

Науковий текст має бути цілеспрямованим і практичним, емоційні мовні елементи майже виключаються.

Результати наукових досліджень часто оприлюднюються через систему анотації, рефератів і наукових звітів.

Часто за текстом роботи необхідно готувати реферат або анотацію.

Анотація - це коротка характеристика звіту або іншого друкованого документа за змістом, призначенням, формою та іншими особливостями. Анотація виконує насамперед сигнальну функцію і повинна відповідати на таке запитання: «Про що йдеться в первинному документі?» Тому анотації містять у собі переважно

фрази у формі пасивного стану, де присудок виражений дієсловом у зворотній формі: («розглядається», «обговорюється», «досліджується» тощо) чи пасивною дієслівною формою («розглянутий», «досліджений», «доведений» тощо). Анотації часто містяться в звітах, а також у книгах, брошурах, тематичних планах видавництв, рекламних матеріалах, у бібліографічних посібниках і друкованих каталожних картках.

Анотація включає характеристику типу наукової праці, основної теми, проблеми, об'єкта, мету роботи і її результати. В анотації вказується, що нового несе в собі дана наукова праця, її читацьке призначення. Середній обсяг анотації - 600 друкованих знаків.

Реферат - це скорочений виклад змісту первинного документа (чи його частини) з основними фактичними результатами і висновками. Реферат на відміну від анотації виконує не сигнальну, а пізнавальну функцію, відповідаючи на запитання «що говориться в первинному документі?». Тому реферат може містити в собі фрази, виражені будь-якою граматичною формою. Реферати містяться в реферативних журналах і збірниках, інформаційних картках тощо.

Основні вимоги до реферату й анотації надруковану продукцію і ненадруковані документи - це відповідність стилю, реферат має включати заголовок (як правило, що збігається з заголовком первинного документа) і текст реферату.

Текст реферату включає тему, предмет (об'єкт), характер і мету роботи, методи проведення роботи (для нових методів дається опис, а широковідомі тільки називаються), конкретні результати роботи (теоретичні, експериментальні, описові), при цьому перевагу віддають новим і перевіреним фактам, результатам довготермінового значення, відкриттям, важливим для рішення практичних питань, висновки (оцінки, пропозиції), прийняті і відкинуті гіпотези, описані в первинному документі, характеристику сфери застосування результатів. Середній обсяг реферату залежно від первинних документів повинен мати друкованих знаків: 500-для заміток і коротких повідомлень; 1000-для більшості статей, патентів; 2500-для документів великого обсягу.

Основні вимоги до науково-технічного оформлення звіту викладені у державних стандартах.

У текст звіту входять: постановка задачі і формулювання технічного завдання, аналіз відомих методів і способів його розв'язання, обґрунтування прийнятого рішення за методами (способами) розв'язання задачі, розрахунки і результати експериментів (наводяться у формі, що дає можливість читачу проаналізувати достовірність отриманих результатів), висновки із співставленням і аналізом отриманих у процесі дослідження теоретичних і експериментальних даних, заключення з оцінкою результатів і рекомендаціями щодо їхнього використання. Практика свідчить про те, що приблизно 1/6 даних, що містяться в звіті, надаються споживачам у вигляді видань, інша їхня частина зберігається в архівах установ і організацій. З цим пов'язана необхідність обов'язкової реєстрації й обліку всіх НДР з усіх областей науки і техніки.

Про результати, отримані при виконанні тієї чи іншої науково-дослідної теми, слід інформувати наукову громадськість. Цієї ж мети (крім можливості додаткової оцінки) дотримується ВАК України, що встановив обов'язкове попереднє розсилання авторефератів перед захистом кандидатських і докторських дисертацій.

Слід зазначити, що наукова інформація має властивість кумулятивності, тобто зменшення її обсягу шляхом більш короткого, узагальненого викладу при переході від документів, що фіксують результати експериментів, до науково-технічного звіту, статей, оглядів, монографій, підручників, довідників. У кожній наступній ланці цього ланцюжка та сама інформація, що виникла на етапі дослідницької діяльності, представляється в більш ущільненому вигляді. У кожен наступний документ включається не вся створена на етапі дослідження інформація, а тільки найбільш важлива, актуальна, «відстояна», найбільш пристосована до читацького призначення підготовлюваного документа. Таке формування науково-технічної інформації досягається шляхом її згортання. Це сукупність операцій аналітико-синтетичної переробки документів, метою яких є створення вторинних документів або вираження змісту вихідного тексту в більш

економічній формі при збереженні або деякому зменшенні його інформативності в похідному тексті. Істотно, що в процесі зменшення не просто скорочується текст, а саме «згортається», причому так, щоб мати можливість потім знову його розгорнути на основі збережених «змістових віх», «опорних пунктів». (Так діють, наприклад, при складанні індивідуального конспекту, у який включається зазвичай те, що згодом дозволяє думкою відновити констатуємий текст.)

Важливим етапом роботи над рукописом звіту чи іншого матеріалу, що готується до друку, є редагування даної праці, що здійснюється спочатку автором при роботі над рукописом (авторський етап видавничого процесу) і потім редактором (редакційний етап видавничого процесу).

Основа редагування - це критичний аналіз призначеної до видання роботи з метою удосконалювання змісту і форми. При редагуванні особлива увага звертається на зміст тексту, на точність і повноту фактів, що приводяться, на їхню новизну і зв'язок із сучасним життям, вірогідність і переконливість, на внесок даної роботи в прогрес відповідної галузі знань, на дотримання законів і закономірностей конкретної науки, галузі знань, виробництва, на відповідність окремих частин тексту їхнім функціям, на форму тексту.

Найважливішими сторонами форми тексту є:

композиційна (побудова літературного твору, що поєднує всі його елементи в єдине ціле); *рубрикаційна* (розподіл тексту на структурні одиниці, частини, розділи, глави, параграфи); *логічна* (відповідність міркувань, висновків і визначень автора нормам логічно правильного мислення); *мовностилістична, графічна* (якість таблиць і ілюстрацій). У таблицях цифровий і текстовий матеріал групується в стовпчики, відмежовані один від одного вертикальними і горизонтальними лініями. Ілюстрація є зображенням, що служить поясненням або доповненням до якого-небудь тексту. У видавництвах «Наука», «Освіта» прийнято, що на один авторський аркуш може бути представлено в науковій літературі 5...8 ілюстрацій, у виробничо-технічній - 8... 10, у навчальній і популярній - 5... 12. Посилання на ілюстрацію розміщують у тексті за згадуванням предмета, що став об'єктом зображення,

наприклад: мал. 36. Повторні посилання на ілюстрації супроводжуються скороченим словом див. (див. мал. 36). Можуть бути посилання на частину ілюстрації, позначену літерою, наприклад: мал. 40 б.

При редагуванні тексту слід звертати увагу на мовно-стилістичну його сторону, тобто на правильність побудови фраз і граматичних зворотів, на доцільність використання тих чи інших слів. При цьому корисно знати основні прийоми аналізу рукопису, що дозволяють усувати типові помилки мови і стилю. Поширена помилка - вживання необов'язкових, зайвих слів. Багатослівність завжди затемнює основну думку автора, послаблює дієвість друкованої праці, робить її менш доступною для читача. Тому слова, вживання яких не знаходить виправдання, повинні бути віднесені до зайвих.

Слово «редагування» походить від латинського слова, що дослівно означає «приведений у порядок». Однак автор не повинен вважати, що усунення безладдя в його рукописі - справа редактора. Власне кажучи, автору рекомендується якоюсь мірою продублювати редактора. Це перша ступінь обробки рукопису. Тут слід примиритися з багаторазовими переробками, скороченнями і доповненнями. Бажано після певного проміжку часу знову прочитати свій рукопис і спробувати оцінити його в цілому і окремо, як би з погляду читача (друга ступінь). Третя ступінь - детальне перечитування для виявлення помилок у тексті, відповідності ілюстрацій, однаковості термінології, позначень тощо. Тільки після виконання всього цього рукопис можна здавати у видавництво.

Якщо робота оформляється у вигляді статті в журнал, то вона повинна бути відправлена в редакцію в закінченому вигляді відповідно до вимог, що зазвичай публікуються в окремих номерах журналів як пам'ятка авторам. Рукопис статті, що подається для опублікування в журналі (збірнику), має, як правило, містити повну назву роботи, прізвище і ініціали автора (ів), анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури, акт експертизи, за потребою.

Рукопис повинен бути підписаний автором (ами) і в додатку містити прізвище, ім'я і по батькові автора (ів), вчений ступінь автора (ів), його телефон та адресу.

Статті, що є результатом робіт, проведених в організаціях, мають обов'язково супроводжуватися листами цих організацій із проханням про публікацію.

Текст статті подається в двох примірниках (один з яких є першим машинописним відбитком) українською мовою.

Для статей (оглядів), перекладених на українську мову з інших мов, бажане подання примірника мовою оригіналу.

Ілюстративний і графічний матеріал повинен бути пронумерований і виконаний у виді, придатному для поліграфічного відтворення.

До малюнків за необхідністю окремо додається текст підмалюнкових підписів. Сторінки рукопису варто пронумерувати (починаючи з титульного аркуша), а на полях вказати місця розміщення малюнків, графічного матеріалу і таблиць.

Обсяг публікацій залежить від конкретного журналу. Для статей і оглядів він, як правило, не перевищує 20...25 сторінок машинописного тексту, для інформаційних повідомлень - 3...5 сторінок.

Деякі науково-технічні матеріали (статті, звіти тощо) хоча і містять не відомі раніше зведення, але можуть зацікавити лише невелику частину фахівців, у зв'язку з чим публікувати їх у багатотиражних журналах виявляється недоцільним. Але для того, щоб фахівцям надати можливість ознайомлення з такими роботами, у країні введено депонування, тобто такі матеріали (рукописи монографій, оглядів, окремих статей, праць конференцій) приймаються на збереження. Депонування передбачає не тільки прийом і збереження рукописів, але й організацію інформації про них, копіювання рукописів за запитом споживачів. Матеріали для депонування оформляються за тими самими правилами, що і статті, які подаються для опублікування. За автором депонованих матеріалів зберігається авторське право, надалі він може опублікувати їх.

Усі роботи, призначені для публікації, проходять попереднє рецензування.

Рецензія - це зазвичай невелика стаття, що містить аналіз або критичну оцінку друкованої праці. Кожна рецензія має містити заголовок джерела, що рецензується, коротке перерахування основних питань, відзначення позитивних і

негативних сторін рецензованої роботи. Наприкінці рецензії приводиться резюме, в якому оцінюється актуальність праці, його теоретична і практична значимість, дається загальна оцінка правильності доказів і висновків.

З метою оперативного інформування фахівців про результати виконаних досліджень, розробки рекомендацій з напрямів подальшої роботи з використання результатів у народному господарстві організуються різні наукові і науково-технічні конференції, з'їзди, семінари, симпозіуми тощо.

Для виступу на таких зборах фахівців готують доповіді, повідомлення.

Інформація про підсумки проведення конференції (наради, семінару), як правило, публікується у відповідних журналах та інших періодичних виданнях.

2. Оформлення замовлення на практичні розробки

Науково-дослідні роботи, виконані в галузі практичних розробок прикладних і особливо технічних наук, нерідко містять результати, що представляють собою нову конструкцію, матеріал, технологічний процес тощо. У зв'язку з цим усі результати наукових досліджень слід аналізувати на предмет можливого винаходу, і якщо таке виявляється, необхідно оформляти заявку на цей винахід. Об'єктами винаходів можуть бути: пристрій (наприклад, машина, прилад, інструмент тощо); спосіб (наприклад, спосіб виготовлення виробу, одержання речовини; спосіб лікування тощо); речовина (сплав, суміш, розчин, отриманий нехімічним шляхом матеріал, хімічна сполука тощо); застосування раніше відомих пристроїв, способів, речовин за новим призначенням з позитивним ефектом (без їхньої зміни, власне кажучи); штампи мікроорганізмів (бактерій, вірусів, водоростей).

Варто мати на увазі, що винаходами не визнаються методи і системи організації і управління господарством (планування, фінансування, постачання, облік, кредит, бухгалтерія, прогнозування, нормування, форми бланків, карток тощо); умовні позначки (наприклад, дорожні знаки, маршрути, коди, шрифти тощо); розклади, правила (наприклад, правила гри, вуличного руху тощо); проекти і

схеми планування споруджень, будинків і територій (населених пунктів, сільськогосподарських угідь, парків, площ тощо); методи і системи виховання, викладання, навчання, дресирування тварин; граматики мови, системи інформації, класифікації кон'юнктурних і інших досліджень, системи обробки й упорядкування документації; системи математичних побудов і перетворень; методи розрахунків, математичні рішення задач, зокрема, обчислювальні алгоритми і програми для обчислювальних машин; методи наукових розробок: методи проектування тощо; пропозиції, що стосуються лише зовнішнього вигляду (форми, фасону) виробів, що охороняються відповідно до законодавства про промислові зразки; рішення, що суперечать принципам гуманності і суспільним інтересам, чи явно марні рішення і, нарешті, власне наукові відкриття, наукові теорії, основні положення науки, що не вирішують конкретного завдання.

В Україні діють дві форми охорони авторських прав винахідників: авторські посвідчення і патенти. На винаходи видаються авторські посвідчення, якщо винахід створений у процесі роботи автора в державній, кооперативній, громадській організації чи за її завданням. Якщо винахід створений українськими організаціями спільно з організаціями закордонних країн у процесі економічного і науково-технічного співробітництва, то на основі взаємної домовленості як виняток на винахід може бути виданий патент.

Заявка на видачу авторського посвідчення чи патенту на винахід подається автором (співавторами) у Державний комітет України у справах винаходів і відкриттів.

Якщо винахід створений у зв'язку з виконанням службового завдання, то заявка оформляється за участю автора (співавторів) і подається організації.

Якщо ж винахід не пов'язаний з виконанням службового завдання, то автор, який працює в організації, вправі подати особисту заявку на видачу авторського посвідчення через цю організацію, яка зобов'язана допомогти в оформленні заявки.

Автори, винаходи яких не пов'язані з виконанням службового завдання, вправі подати заявку безпосередньо в Державний комітет України у справах винаходів і відкриттів.

При оформленні заявки слід керуватися вказівками зі складання заявки на винахід, затвердженими державою. Заявка на видачу авторського посвідчення або патенту має включати прохання про видачу авторського посвідчення або патенту; опис винаходу з його формулою, креслення, схеми, акт випробувань та інші матеріали, що ілюструють передбачуваний винахід, якщо вони необхідні для найбільш повного розкриття сутності і значимості винаходу; довідку про творчу участь кожного зі співавторів у створенні винаходу; анотацію, що містить короткий виклад того, що розкрито в описі винаходу, у формулі винаходу й інші матеріали заявки із зазначенням галузі застосування та можливості використання винаходу; висновок про новизну технічного рішення, включаючи відомості про проведені патентні дослідження й очікуваний техніко-економічний чи інший ефект, акт експертизи.

Якщо винахід створений у порядку виконання службового завдання, то заява про видачу авторського посвідчення подається від імені організації (організацій), що створила винахід спільно.

Заява може бути подана особисто автором або співавторами, що створили винахід не в порядку з виконання службового завдання і яким потрібно авторське посвідчення на своє ім'я, але заявку подають через організацію з її висновком чи через місцеві організації.

На прохання іноземних громадян чи іноземної фірми заява подається Торгово-промисловою палатою України.

Українські й іноземні організації можуть подати заяву з проханням про видачу патенту на спільний винахід, створену в порядку виконання службового завдання при здійсненні науково-технічного співробітництва.

Для кожного виду заяв передбачена спеціальна форма (бланк).

Опис винаходу, а також графічні матеріали (якщо вони необхідні) є основними документами заявки, що відображають створений винахід. В опис винаходу

включаються назва винаходу і клас Міжнародної класифікації винаходів, до якого він, на думку заявника, відноситься; галузь техніки, до якої відноситься винахід, і галузь використання винаходу; характеристика аналогів винаходу; характеристика прототипу, обраного заявником; критика прототипу; мета винаходу; сутність винаходу і його відмінні (від прототипу) ознаки; перелік фігур графічних зображень (якщо вони необхідні); приклади конкретного виконання; техніко-економічна чи інша ефективність; формула винаходу.

Кожен розділ опису розташовується у вигляді окремого абзацу. При викладі всіх розділів опису слід використовувати терміни, загальноприйняті в даній галузі техніки, додержуватись єдності термінології, використовувати одну систему одиниць виміру.

Приведена в заявці формула винаходу має вирішальне значення для оцінки органом, що здійснює державну науково-технічну експертизу винаходів, новизни й істотних відмінностей, а також позитивності об'єкта, що заявляється, а у випадку визнання об'єкта винаходом тільки результати експертизи мають правове значення, тобто вона є єдиним критерієм для визначення винаходу і за нею встановлюється факт використання (чи невикористання) винаходу.

Формула винаходу - це складена за встановленими правилами коротка словесна характеристика, що виражає технічну сутність, ознаки об'єкта винаходу. Під ознаками об'єкта винаходу розуміються, наприклад, вузол, деталь у пристрої, операція, параметри режиму в способі тощо. Істотними ознаками називаються такі, кожен з яких є необхідною, а всі разом узяті достатні для того, щоб відрізнити даний об'єкт винаходу від усіх інших і характеризувати його в тій якості, що виявляється в позитивному ефекті.

Формула винаходу складається або у вигляді одного пункту (одноланкова формула), або двох чи більше пунктів (багатоланкова формула). Одноланкова формула застосовується тоді, коли технічна сутність винаходу охарактеризована сукупністю ознак, необхідних і достатніх для характеристики винаходу в загальному вигляді, і не має розвитку чи уточнення у виді ознак, необхідних в окремих випадках виконання чи використання винаходу. У багатоланковій

формулі перший пункт містить загальні істотні ознаки, кожна з яких необхідна у всіх випадках виконання чи використання винаходу, а другий і наступний пункти включають конкретні істотні ознаки, що розвивають і уточнюють сукупність ознак, зазначених у першому пункті.

Кожен пункт формули винаходу має складатися, як правило, з обмежувальної частини, яка включає ознаки, загальні для об'єкта винаходу, що заявляється, і прототипу (відомі ознаки); відмінної частини, яка включає ознаки, що відрізняють об'єкт винаходу, що заявляється, від прототипу (тобто нові ознаки об'єкта винаходу); мети винаходу, що характеризує позитивний ефект.

У випадках, коли об'єктом винаходу є застосування раніше відомих пристроїв за новим призначенням, допускається інша формула винаходу. Формулу винаходу в цих випадках треба викладати в такий спосіб: «Застосування... (вказується чи назва визначення відомого пристрою, чи способу речовини)... як (вказується конкретне нове призначення зазначеного пристрою, чи способу речовини)».

Графічні матеріали (креслення, схеми, графіки, малюнки тощо), прикладені до тексту опису винаходу, повинні бути чітко погоджені з текстом опису і давати точну уяву про об'єкт винаходу. Масштаб креслень і чіткість графічного виконання повинні бути такі, щоб при фотографічному репродукуванні з лінійним зменшенням розмірів можна було легко розрізнити всі деталі.

Схеми виконуються без дотримання масштабу, дійсне просторове розташування складових виробів (установок) вказується приблизно.

Малюнки мають носити схематичний характер і бути простими за виконанням. До опису їх варто додавати лише в тому випадку, якщо його неможливо проілюструвати кресленнями чи схемами.

Висновок про новизну істотних відмінностей і позитивний ефект технічного рішення готується компетентними у відповідній галузі фахівцями, обговорюється на засіданні науково-технічної, технічної Вченої ради чи її секції, кафедри, лабораторії, чи відділу іншого структурного підрозділу організації, а потім затверджується керівником організації.

Повноту і вірогідність даних, що приводяться в довідці, засвідчує керівник патентного підрозділу чи відділу з винахідництва і раціоналізації.

Висновок про новизну містить назву винаходу, що заявляється, із зазначенням його авторів і відомості про проведені патентні дослідження у вигляді довідки про можливі галузі застосування в народному господарстві, про очікуваний техніко-економічний чи інший ефект, про технічну готовність винаходу, що заявляється, до використання в народному господарстві.

Відомості про проведені патентні дослідження мають висвітлювати вивчену патентну документацію (вітчизняні і закордонні авторські посвідчення і патенти, опубліковані заявки чи витяги з них і т.п.); науково-технічну літературу, що має пряме відношення до заявленого об'єкта (книги, журнали, опубліковані звіти, дисертації, проспекти, каталоги тощо); виявлені в процесі дослідження аналоги винаходу, що заявляється, із вказівкою найбільш близького з них - прототипу. У довідці про дослідження об'єкта, що заявляється, з патентної і науково-технічної літератури, як мінімум, показують результати досліджень з патентної справи.

При дослідженні новизни розробок, що належать до профілюючого напрямку діяльності організації, і винаходів, заявлених на патентування за кордоном, пошук здійснюється, як правило, на «глибину» 50-ти років, що передують поданню заявки. При дослідженні новизни розробок, що не належать до профілюючого напрямку діяльності організації, патентний пошук здійснюється на «глибину» не менш 15-ти років. Для нових галузей науки і техніки пошук здійснюється, починаючи з перших за часом публікацій патентних документів.

Відомості про творчу участь співавторів подаються в довідці за спеціальною формою, де вказується конкретно, яку творчу участь брав кожен співавтор у створенні винаходу (за ознаками об'єкта).

3. Усна передача інформації про наукові результати

Значну частину наукової інформації вчені і фахівці отримують з усних джерел - доповідей і повідомлень на нарадах, семінарах, симпозіумах, конференціях і бесід при особистих зустрічах тощо.

Це форми колективних контактів вчених і фахівців одного наукового напрямку (галузі). Склад учасників наради і тривалість виступів чітко регламентуються.

Колоквіум - форма колективних зустрічей, де, як правило, обмінюються думками вчені різних напрямів. Усі присутні є учасниками невимушеної дискусії. На колоквіумах офіційні доповідачі не призначаються.

Симпозіум є напівофіційною бесідою з заздалегідь підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Учасники симпозіуму можуть відвідувати не всі доповіді, зустрічатися в кулуарах.

Конференція - найпоширеніша форма обміну інформацією. Одна частина учасників - доповідачі - повідомляє про нові наукові ідеї, результати теоретичних і експериментальних робіт, про виробничий досвід, відповідає на запитання. Інша, більша частина - слухачі, що сприймають інформацію. Слухачі можуть задавати запитання і брати участь в обговореннях.

На доповідачів і слухачів лягає велике інформаційне навантаження, тому встановлюється чіткий регламент для доповідачів і виступаючих у обговореннях, організовується секційна робота.

Іноді на конференціях організуються стендові доповіді, коли у визначеному місці вивішується ілюстративний матеріал доповіді, тоді доповідач відразу ж відповідає на запитання. Слухачі можуть ознайомитися попередньо з основним змістом (ідеєю) доповіді, прочитавши збірник анотацій доповідей, включених у програму конференції.

Нерідко конференції супроводжуються виставками книг, зразків, різного роду тематичними експозиціями. У наукових установах і навчальних закладах конференції найчастіше проводяться систематично (річні, присвячені до різних дат тощо). На конференціях зазвичай приймаються рішення і рекомендації.

З'їзди і конгреси є вищою, найбільш представницькою формою спілкування і мають національний чи міжнародний характер. Тут виробляється стратегія у визначеній галузі науки і техніки, а також і в суміжних галузях.

Найбільш відповідальне завдання в усіх перерахованих заходах приходить на доповідачів. Виступ з доповіддю - відповідальне наукове доручення. Доповідь забезпечує можливість апробування результатів наукового дослідження в думках інших вчених, перевірити зроблені висновки через різні оцінки фахівців, пояснити сумніви і розбіжності. Особливо корисними в цьому є змісти виступів, наукових дискусій.

Публічні виступи з доповідями виховують звичку не боятися аудиторії, вміння швидко концентрувати увагу при відповідях на запитання, вести наукову дискусію. Перед виступом з доповіддю варто підготувати короткий план викладу і докладний конспект так, щоб на початку доповіді коротко повідомити основні питання, що будуть викладені. Під час доповіді можна користуватися записами, щоб не упустити важливе (це додає почуття впевненості, забезпечує ясність і навіть стислість у викладі матеріалу).

Однак записи не повинні бути занадто докладними, тому що це ускладнює користування ними в момент доповіді. Гарна форма записів - картка, у якій легко знайти те, що потрібно.

Якщо є необхідність користатися слайдами, варто звернути увагу на зовнішній вигляд матеріалу-тексту, що подається, креслень, схем і т.д.

Вони мають бути чіткими, розбірливими. Якщо малюнки складні, то краще скористатися заздалегідь підготовленими плакатами.

У процесі доповіді слід триматися вільно, не концентрувати своєї уваги на окремому сліді, а звертатися до всієї аудиторії. При підготовці доповіді необхідно попередньо її кілька разів прочитати вголос.

Перед доповіддю варто підготувати тези. Це стислі, коротко сформульовані основні положення доповіді, повідомлення тощо. Вони включають виклад основних положень усієї наукової праці від початку до кінця, а не тільки власне дослідницької частини. Тези - це розгорнуті висновки із вступною частиною, що

пояснює й обґрунтовує дану наукову працю. У тезах у короткій формі (одна-дві фрази) даються обґрунтування теми, характеристика історії питання, виклад методики дослідження і результати дослідження. Тези можуть бути короткими чи розгорнутими, вони завжди відрізняються від повного тексту доповіді тим, що в них відсутні деталі, пояснення, ілюстрації. Окремі тези мають бути пов'язані між собою логічно, як ланки одного ланцюга. Обсяг тез - 60... 125 машинописних рядків.

Доповідачі в процесі доповіді часто використовують демонстраційний матеріал і техніку. Графічні матеріали виконуються на креслярському папері, бажано тушшю. Як графічні матеріали особливо часто використовуються схеми і діаграми алгоритмів.

Схеми, види і типи підрозділяються на структурні, функціональні, принципові тощо. Виконуються вони без дотримання масштабу (дійсне просторове розташування складових частин або не враховується взагалі, або враховується приблизно). На схемах допускається розміщати різні технічні дані, що вказуються або біля графічних позначень, або на вільному полі схеми (за можливістю над основним написом).

Діаграми алгоритмів використовуються для наочного представлення аналітичного рішення задачі, поділу процесу на самостійні і легко перетворювані частини для забезпечення роботи з алгоритмами. Операція, що виконується на кожному кроці алгоритму, відображається діаграмним символом, у середині якого дається словесний чи символічний запис.

До технічних засобів, використовуваних при доповіді, належать діапозитив, діафільм, звукозапис, кінофільм, кодоскоп тощо.

Виступ з доповіддю - це самоперевірка, самоконтроль автора через звертання за допомогою до колективного розуму. При цьому дуже корисні поради, зауваження, зроблені по доповіді. Участь у науковій дискусії вимагає від доповідача і фахівця-слухача визначеного уміння, якому слід навчитися.

Дискусія - це корисна форма колективного мислення. Різні точки зору, висловлювані в дискусії, сприяють активному мисленню, змушують ретельно

продумувати й обґрунтовувати власну точку зору. Більше того, між різними думками і чинниками встановлюється низка зв'язків, що без дискусії могли б виявитися упущеними.

Участь в дискусії - кращий метод розвитку навичок критичного судження й міркування, де перевіряється якість накопичених людиною знань.

Це гарне тренування в публічних виступах.

Форми участі в дискусії можуть бути різними. Наприклад, слухати і записувати. Це не проста увага, а самостійне мислення, запис вимагає особистої оцінки висловлюваних думок. Записувати в момент дискусії важко, тому що висловлювані думки не так систематичні, оскільки в їх автора не було достатньо часу для чіткої логічної побудови свого виступу. Записувати слід резюме, висновки, а також влучні слова, вислови, образні порівняння і приклади, що згодом дозволять відновити в пам'яті атмосферу дискусії, допоможуть згадати її зміст. Записи зручніше вести на картках, тому що це полегшує обробку матеріалу після дискусії.

Формою участі в дискусії є і постановка запитань з метою уточнення незрозумілих моментів чи отримання додаткової інформації.

Сама активна форма участі в дискусії - це висловлення своєї думки, що повинна бути досить обґрунтованою. Етика поведінки під час дискусії може бути коротко визначена так: пошук істини, а не перемога над супротивником, тому що останній може виявитися правим.

Тема 6. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА

1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ

1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ

1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У самому широкому розумінні інтелектуальна власність - це законодавчо закріплені права на результати інтелектуальної діяльності людини у різних сферах суспільного життя. До прийняття законів з охорони інтелектуальної власності, країни світу, поступово розв'язуючи певні внутрішні і зовнішні проблеми, йшли кожна своїм індивідуальним шляхом. Узагальнюючи ці задачі можна сказати, що основними з них є:

- бажання економічного та соціального розвитку власної країни;
- стимулювання своїх громадян до творчості, розповсюдження та використання результатів інтелектуального надбання людства;
- потреба у юридичному визнанні майнових та немайнових прав авторів творів та доступу до них власного суспільства.

Витвір людського генію, наприклад, такий як ідея музичного твору або винаходу, не може, на відміну від матеріальних речей, гарантувати від їх використання сторонніми особами лише через те, що хтось інший вже володіє ними. Після того як щось створене людським інтелектом стало відомо громадськості, творець вже не в змозі самостійно контролювати його використання. Саме це і є головним у законодавстві стосовно інтелектуальної власності.

Взагалі законодавство в області інтелектуальної власності намагається забезпечити інтереси авторів творів та інших творців інтелектуальних надбань та послуг, надаючи їм певні, обмежені у часі права, котрі дозволяють останнім контролювати використання своїх творів. Причому ці права відносяться не до матеріальних об'єктів, в котрих може втілюватися результат творчої праці, а до самого породження людського розуму як такого, тобто до самої ідеї об'єкта захисту. Саме останнє і є найважче контролювати творцю або особі, яка представляє його інтереси, коли ідеї автора не є об'єктом правової охорони.

За багаторічною світовою традицією, інтелектуальна власність поділяється на **авторське право** та **промислову власність**.

Авторське право надає авторам та іншим творцям інтелектуальних творів в галузі літератури, музики або мистецтва певні права, що дають останнім право дозволяти або забороняти протягом певного обмеженого у часі періоду ті або інші види використання власних творів. В широкому сенсі авторське право включає в себе положення про охорону авторського права в точному змісті цього слова, а також охорону так званих "суміжних прав".

Промислова власність передбачає охорону винаходів за допомогою патентів, захист певних комерційних інтересів за допомогою законодавства на товарний знак і торгову назву, а також законодавства з охорони промислових зразків тощо. Крім того, у поняття промислової власності входить боротьба проти недобросовісної конкуренції.

Конвенція, яка затверджена Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (ВОІВ) проголошує, що інтелектуальна власність об'єднує у собі права, що стосуються:

- 1) літературних, художніх і наукових творів;
- 2) виступів виконавців, фонограм і програм ефірного мовлення;
- 3) винаходів в усіх сферах людської діяльності;
- 4) наукових відкриттів;
- 5) промислових зразків;
- 6) товарних знаків, знаків обслуговування і торгових назв і позначень;
- 7) запобігання недобросовісної конкуренції;
- 8) усіх інших прав, що є результатами інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, літературній або художній галузях.

Види творів, що згадані у пункті 1, регулюються авторським правом. Права, котрі даються у пункті 2, зазвичай звуться **суміжними правами**, тобто правами в області суміжними з авторськими. Види діяльності, наведені у пунктах 3, 5, 6 є об'єктами охорони промислової власності. Сюди ж, згідно Паризької конвенції про охорону промислової власності, можна віднести і пункт 7. Промислова

власність, як правило, включає винаходи та промислові зразки. У документах ВОІВ пропонується таке найпростіше визначення: ***винахід є новим рішенням технічної проблеми, а промислові зразки є творінням в області естетики, що визначає зовнішній вигляд виробу.*** Крім того, до промислової власності відносять: товарні знаки, знаки обслуговування, торгові назви і позначення, включаючи показники походження товару і назву місця походження, а також боротьбу проти недобросовісної конкуренції.

Об'єкти, що згадуються у пункті 4 - наукові відкриття - не можуть бути віднесеними ні до одної з двох сфер інтелектуальної власності. Взагалі, у світі існує думка, що наукові відкриття зовсім не повинні згадуватись серед різних форм інтелектуальної власності, тому що ні один національний закон або міжнародна угода не надає прав власності на наукові відкриття. Женевська угода по міжнародній реєстрації наукових відкриттів (1978 р.) визначає наукове відкриття як "визнання явищ властивостей або законів матеріального всесвіту, не визнаних раніше і тих, що піддаюся перевірці". Винахід - це нове рішення конкретних технічних проблем. Такі рішення, природно, мають ґрунтуватися на властивостях або законах матеріального світу, бо інакше їх було б неможливо впровадити за допомогою технічних засобів. Однак ці закони або властивості не обов'язково мають входити до категорії "не визнаних раніше". Винаходи знаходять нове застосування або нове технічне використання таких властивостей і законів незалежно від того, визнані вони чи ні.

1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА

Авторське право має відношення до художніх творів (поезія, романи, музика, живопис, кінофільми тощо). У більшості європейських мов використовується не англійський термін (copyright - копі-райт), що у буквальному перекладі означає - право на виготовлення копій. У терміні "копірайт" власне наголос робиться на основну дію, яка по відношенню до літературних або інших художніх творів може виконуватись лише самим автором або з його дозволу. Мова тут іде про тиражування літературного або інших творів, таких, як книга, картина, скульптура, фотографія або кінофільм тощо. У терміні ж "авторське право" за

головне взято особистість автора художнього твору, чим підкреслюється той факт, що у законодавстві багатьох країн визнається, що автор має певні правові повноваження по відношенню до свого твору, наприклад, перешкоджати його викривленому відтворенню, яке може бути зроблено лише виключно самим автором або з його волі. У той самий час інші права, такі, як право на виготовлення прим.рників, можуть здійснюватись іншими особами, наприклад, видавцем, який отримав для цього ліцензію від автора

Суміжні права означають права, суміжні з авторським правом. Зазвичай вважається, що існує три різновиди суміжних прав:

- права виконавців на їх виконання;
- права виробників фонограм та відеограм на їх фонограми і відеограми;
- права організацій ефірного мовлення на їх радіо- і телепрограми.

Захист інтересів авторів складається не тільки із запобігання не-дозволеного використання їхніх творів. У кінцевому підсумку їх твори саме і призначені для того, щоб бути доведеними до широкого загалу. Різні категорії творів доводяться до загального відома різними методами. Наприклад, видавець відтворює рукопис літературного твору у кінцевому вигляді, не додаючи нічого до того, що було створено автором. Інтереси книговидавців охороняються на основі прав, переуступ-лених їм авторами або ліцензією, що придбана в останніх.

Дещо інша ситуація має місце з драматичними або музичними творами. У процесі їх доведення для загального відома такі твори повинні виконуватись або декламуватись виконавцями. У цих випадках, при індивідуальному трактуванні твору слід також враховувати необхідність охорони інтересів і самих виконавців.

Розвиток техніки звукозапису і можливість відносно легкого відтворення записів зробили необхідним також забезпечення юридичного захисту прав виробників фонограм. Широка доступність на ринку все більш ефективних записуючих пристроїв викликала до життя постійно зростаючу, і зараз досягнувши світового масштабу, проблему піратства у цій галузі. Більш того, звукозаписи часто використовуються організаціями ефірного мовлення, і, хоча з одного боку, таке використання і забезпечує рекламу для різних видів

звукозапису та їх виробників, з іншого - вони стали невід'ємною складовою частиною щоденних програм організацій ефірного мовлення. І як наслідок цього, точнісінько так, як і виконавці, виробники цієї продукції також бажають захистити свої власні інтереси. Тому виробники фонограм розпочали боротьбу проти недозволеного тиражування записаних ними фонограм, а також за винагороду при їх використанні в ефірі різними студіями тощо.

І нарешті, організації ефірного мовлення також мають певні інтереси стосовно власних програм, і бажають перешкодити їх недозволеній ретрансляції іншими компаніями.

Важливо пам'ятати, що під охорону підпадають форми висловлювання ідей автора, а не самі ідеї. Наприклад, якщо автор друкує у вигляді журнальної статті короткий виклад власних ідей, як збудувати певний пристрій, це не може завадити третій стороні використати ці ідеї для створення такого пристрою. Однак авторське право захищає автора від розповсюдження примірників його статті без дозволу автора. Що стосується самого пристрою, то на нього не розповсюджується охорона в зв'язку з авторським правом, але воно може бути захищено в інший спосіб, наприклад, як винахід - об'єктом промислової власності. Головне тут те, що **ідеї як такі не охороняються авторським правом**. Якщо хто-небудь оприлюднив власні ідеї, наприклад, у ході публічної лекції, але не має відповідного патенту або не захистив їх авторським свідоцтвом, то у нього немає жодних шансів та засобів запобігти іншим її використанню. Однак, після того як ідея була втілена у матеріальній формі, виникає авторське право на слова, музикальні ноти, малюнки тощо, у формі яких ця ідея втілена. Тому для того, щоб підпадати під охорону згідно з авторським правом, твір має бути оригінальним.

Остаточна фіксація твору у матеріальній формі, наприклад, написання, друк, фотографія, звуко- або відеозапис, скульптура, архітектура, живопис, відтворення у графічній формі тощо зовсім не є обов'язковою передумовою для її охорони. Однак деякі країни, в основному ті, у яких прийнята англо-американська юридична система, вимагають тієї або іншої фіксації твору до того як йому буде

надана правова охорона, роблячи це з міркувань використання такої форми як доказ на випадок судового позову.

Охорона об'єктів авторського права зовсім не залежить від якості або цінності твору. Твір буде охоронятися незалежно від того чи вважається він бестселером, чи невдалим. Охорона також не залежить від мети створення твору, тому що можливе використання твору не має відношення до надання йому охорони.

При умові порушення прав передбачаються санкції. Будь-яке недозволене використання твору, який охороняється авторським правом, у тих випадках, коли такий дозвіл вимагається згідно закону, є порушенням авторських прав. Наприклад, відтворення, публічне виконання, передача в ефір або будь-яке інше повідомлення для загального відома, проведене без дозволу, переробка у будь-яку іншу форму без дозволу автора, плагіат тощо, є порушенням авторських прав, що тягне за собою певні юридичні санкції до порушника. Для компенсації збитків, нанесених в результаті такого порушення, у законі передбачаються відповідні санкції. У залежності від серйозності порушення санкції можуть бути адміністративними, цивільними чи кримінальними.

І, нарешті, є загальновизнаним, що комплекс прерогатив, котрі складають авторське право, повинен бути визнаним і таким, що охороняється протягом життя автора. Після його смерті, у принципі охорона продовжується протягом, як правило, 70 років. Вважається, що такий термін визначає справедливий баланс між підтриманням матеріальних прав автора та потребами суспільства мати доступ до великих досягнень культури. По закінченні терміну охорони твір стає загальним надбанням людства і може використовуватись без спеціального дозволу.

1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ

1.3.1 Патенти на винаходи

Винахід - це ідея, що робить можливим практичне розв'язання конкретної технічної проблеми у різних галузях. Як правило, винаходи охороняються патентами, які звуться - "патенти на винахід". Більшість країн світу, як, до речі і Україна, надають правову охорону винаходам за допомогою патентів. Хоча є

декілька країн, у яких використовуються і інші форми захисту винаходів, наприклад, авторське свідоцтво.

Основна мета світової патентної системи - забезпечення прогресу у різних галузях промислових технологій. З цією метою передбачено заохочення авторів технічних удосконалень та сприяння розкриттю останніх для загального блага. Це, безперечно краще, ніж таємне використання винаходів. Будь-яка особа, яка удосконалила той або інший оригінальний виріб чи спосіб його виготовлення, нову речовину тощо, може, після розкриття всіх деталей Патентному відомству своєї чи іншої країни, одержати певний набір виключних прав на обмежений час. По закінченню цього періоду винахід входить до загальнолюдської технічної скарбниці. Потреба надання виключних прав автору обґрунтовується дуже просто. Адже, якщо б винахідник не розробив і не розкрив свій винахід, то ніхто так і не зміг би скористатися ним як на момент виникнення, так і у будь-який час після цього і усе могло б взагалі залишитись невідомим. Крім того, надання монопольних прав активно сприяє впровадженню корисних новацій, тому що це надійний шлях здобуття матеріальної винагороди заявником. У результаті використання винаходу самостійно останній одержує матеріальні переваги перед конкурентами або дістає зиск завдяки дозволу на використання винаходу, що надається третій особі за ліцензійною угодою.

Не всі винаходи є патентоспроможними. У більшості випадків Закон передбачає, що для того, щоб бути патентоспроможним, *винахід повинен бути новим, мати винахідницький рівень і можливість промислового використання. Ці три вимоги відомі як умови патентоспроможності.*

Зазвичай у світі розрізняються винаходи виробу та способу. Винахід нового сплаву є прикладом винаходу виробу. Винахід способу одержання нового сплаву є прикладом винаходу способу. Відповідно і патенти мають назву "патент на пристрій" або "виріб і патент на спосіб".

Охорона, що надається патентом на винахід, означає, що будь-хто з бажаючих використати винахід має спочатку одержати дозвіл на таке використання від особи, яка є власником патенту, тобто патенто-власника. Використання

запатентованого винаходу без такого дозволу власника є протизаконним. Строк охорони, що надається патентом обмежений і у більшості країн складає 20 років після дати подачі заявки на його одержання.

Права, що надаються патентом, визначаються патентним законодавством країни, яка його видала. Ці права, називаються виключними правами на використання винаходу і, як правило, означають:

- у випадку патенту на пристрій - право виготовлення, використання, продажу і імпортування виробу, котрий містить у собі винахід;
- у випадку патенту на спосіб - право використовувати спосіб, який включає винахід, а також право виготовляти, використовувати, продавати і імпортувати вироби, котрі були виготовлені за допомогою цього способу.

Як вже згадувалось, особа, яка використовує запатентований винахід без дозволу патентовласника, чинить протиправні дії. Однак, з цього правила існують певні винятки. Патентне законодавство більшості країн, і України також, передбачає випадки, у яких запатентований винахід може бути використаний і без згоди патентовласника. Наприклад, не вважається протиправним використання винаходу від імені держави особою, яка діє в інтересах суспільства на основі так званої примусової ліцензії. Примусова ліцензія є дозволом на використання винаходу, що видається уповноваженою на це урядовою установою. У нашій країні - це Державний департамент інтелектуальної власності. Як правило, такі дії передбачається законом у виключних випадках. За законодавством України це запроваджується тільки тоді, коли юридична особа, яка бажає використати запатентований винахід, не в змозі дістати прямий дозвіл патентовласника. Умови видачі примусових ліцензій докладно регулюються законодавством країн, де видали патент на цей винахід. Так постанова про видачу примусової ліцензії, як правило, включає обов'язкову вказівку про винагороду для патентовласника. Однак слід пам'ятати, що такі постанови можуть заперечуватись патентовласником у судовому порядку.

1.3.2. Корисні моделі

Іншою формою охорони винаходів є реєстрація та видача патентів на корисну модель. Вислів *корисна модель* використовується для назви певних видів винаходів. У більшості національних законодавств, і українського також, у *цю категорію включаються винаходи в області механіки*. Об'єктами корисних моделей є пристрої та пристосування.

Корисні моделі, як правило, відрізняються від винаходів, на які видаються звичайні патенти, за такими трьома параметрами:

- рівнем проведеної експертизи (проводиться лише формальна експертиза, в ході якої встановлюється належність зазначеного у заявці об'єкта до переліку об'єктів, які можуть бути визнані корисною моделлю, і відповідність заявки та її оформлення встановленим вимогам);
- максимальний термін охорони, передбачений законом для корисної моделі, значно менший ніж у випадку винаходу;
- мито за видачу та підтримання чинності корисної моделі, як правило, також менше ніж для винаходу.

Більше того, у деяких країнах також існують певні розходження в процедурі надання охорони корисної моделі. Дана процедура займає звичайно менше часу і простіша ніж у випадку патенту на винахід. Останнє, деколи, робить цей вид охоронного документа досить привабливим для використання за обмежені фінансові можливості і потребі прискорення впровадження винаходу.

Корисні моделі покликані заохочувати винахідників до більш активного використання власних знань та вмінь винахідників у справі вдосконалення виробництва. Крім того, така схема прискореного надання правової охорони винаходам дуже корисна у процесі пошуку інвесторів. Адже кошти, що вкладаються в розробку і охорону технічних рішень, які задовольняють критеріям патентоспроможності, швидше обертаються і приносять більше дивідендів, що не може не цікавити потенційних інвесторів. Причому вартість такої охорони значно менша, а процедура звичайно простіша і коротша ніж у випадку з патентами на винахід. Як наслідок, корисні моделі являють значний інтерес для малого та

середнього бізнесу і є дієвим інструментом розвитку економіки країн, що розвиваються [20].

Слід зауважити ще один з аспектів використання охорони винаходів у вигляді патентів на корисну модель. Деякі винаходи просто не відповідають усім вимогам патентоспроможності, наприклад, не мають відповідного винахідницького рівня. У такому випадку корисна модель стає компромісним рішенням. Однак треба бути свідомим того, що, з іншого боку, система звичайних патентів не застосовується до незначних технічних удосконалень і тим самим не девальвується.

1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ

У самому широкому плані *промисловий зразок може бути визначений як орнаментальне або естетичне зовнішнє оформлення конкретного виробу*. Орнаментальне зовнішнє оформлення може включати у себе форму і (або) орнамент і (або) колір виробу. Крім того, це орнаментальне або естетичне оформлення має бути приємним для погляду. Виріб повинен легко піддаватися промислому тиражуванню. Звідси і назва "промисловий зразок". Якщо цей останній критерій не задовольняється, об'єкт кваліфікується як твір мистецтва, і підпадає під охорону за законом про авторські права, а не про промислову власність.

У відповідності до законодавства ряду країн, для того щоб підпадати під охорону, промисловий зразок має бути новим; за законами інших країн, він має бути оригінальним тощо. *В Україні промисловий зразок підпадає під охорону, якщо він відповідає умовам патентоспроможності, тобто - є новим і промислово придатним.*

Промислові зразки, за звичай, охороняються від недозволеного виготовлення виробів або їх імітації. Термін охорони у різних країнах різний і складає від 5 до 15 років. В Україні промисловий зразок охороняється протягом 10 років [9].

У світовій практиці документ, що засвідчує охорону промислового зразка, може зватися свідоцтвом про реєстрацію або патентом. В останньому випадку до

слова "патент" завжди має додаватися вислів "на промисловий зразок" [20]. В Україні промисловий зразок також охороняється патентом.

З розквітом мистецтва дизайну за останні кілька років в світі все більше намагаються поєднати "красиве та корисне". Тобто, намагаються щоб функціональність виробів поєднувалась з їх приємним зовнішнім виглядом. Як наслідок цього - фірми-виготовлювачі збільшують витрати на дизайнерські розробки. Відповідно охорону результатів творчої праці дизайнерів забезпечують шляхом реєстрації відповідних промислових зразків. Слід підкреслити, що ігнорування роботою дизайнерів обходяться фірмі дуже дорого.

1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ

1.5.1. Товарні знаки

Ідея товарного знаку не є новою. Вже протягом багатьох сторіч купці та промисловці мітять свої вироби спеціальними знаками, що відрізняють їх від продукції конкурентів. Однак протягом тривалого часу використання товарних знаків було обмежено лише деякими видами товарів, що продавалися далеко від тих місць, де вони були виготовлені. Більша частина товарів споживалась на місці і не потребувала таких знаків. Сучасні товарні знаки, тобто ті знаки, які ми бачимо сьогодні, вперше з'явилися у XVIII столітті у результаті розширення міжнародних зв'язків та прийняття законів, які гарантували свободу торгівлі [20]. Подальше швидке зростання внутрішньої і міжнародної торгівлі об'єктивно потребувало більш широкого використання товарних знаків як засобу ідентифікації і визнавання товарів в інтересах і виробників, і торгівців, і споживачів.

Після закінчення Другої світової війни безпрецедентне зростання міжнародної торгівлі призвело до ще більшого використання товарних знаків на всіх континентах і всіх видах економічної діяльності. Сьогодні ми практично стикаємось з ними всюди, починаючи з реклами товарів, у всіх засобах масової інформації і закінчуючи прилавками магазинів.

1.5.1.1 Функції товарних знаків

Використання товарних знаків має на меті одночасне виконання декількох завдань. З точки зору потенційного покупця, товарний знак має допомогти йому прийняти рішення про придбання цього чи іншого товару. Тобто, потенційний покупець, що потребує товару з певними якостями чи іншими характеристиками, повинен мати чіткий дороговказ. Таким чином, *першою з функцій товарного знаку є передача споживачеві інформації про виробника і його товар.*

Другою функцією товарного знака є власне можливість виробнику упізнати свою продукцію серед інших аналогічних товарів після того, як вони перейшли у володіння третіх осіб, наприклад, магазинів.

Третя функція товарного знаку - допомога державним органам, що відповідають за контроль якості або інші характеристики товарів.

Однак, у сфері торгівлі обертаються не тільки товари але й послуги. Останні надаються транспортними та страховими компаніями, бюро подорожей та екскурсій, рекламними агенціями тощо. Підприємства сфери послуг, наприклад, готелі, ресторани, авіалінії, агенції з прокату автомобілів, хімчистки тощо, відповідно використовують "знаки обслуговування", які фактично є їх візитною карткою.

1.5.1.2. Значення товарних знаків для економіки

Сьогодні товарні знаки широко використовуються практично в усьому світі. У країнах, що розвиваються, і промислово розвинутих, країнах з ринковою і плановою економікою, всюди вони відіграють важливу роль в маркетингу і торгівлі. У товарних знаках однаково зацікавлені ті, хто пропонує товари та послуги на ринок, тобто виробники, дистриб'ютори, оптовики та роздрібна торгівля, а також споживачі та державні органи і вся економіка країни в цілому [14].

Товарний знак дозволяє фірмі, що його використовує, звернути увагу потенційних покупців на існування власного товару. Крім того, він сприяє приверненню уваги споживачів до виробів, що марковані певним товарним знаком. Після того, як покупець познайомиться з товаром, настільки добре, щоб відрізнати його від інших аналогічних виробів на ринку, знак стає потужною

зброєю. Адже він дозволяє споживачеві, що віддає йому перевагу, оперативно відшукувати потрібний товар. Відповідно, можна стверджувати, що одним з основних аспектів, що забезпечив фірмі високу репутацію, є її товарний знак. Основною цінністю товарного знаку є асоціації між власником товарного знаку і виробом. Це стимулює попит на відповідні товари, дозволяючи їм успішно конкурувати на ринку з аналогічними. Після того як товарний знак завоював добру репутацію в своїй країні, товару стає значно легше проникати на нові ринки. Тим самим стимулюється експорт вітчизняних товарів, що додатково наповнює бюджет і сприяє покращенню життєвого рівня населення країни.

Використання товарних знаків супроводжується також значними і різноманітними перевагами для споживачів. Застосування знаків дозволяє ознайомити покупців з товарами і послугами, запропонованими на ринку, і допомагає їм швидше орієнтуватися відносно походження товару. Крім того, як вже згадувалось, товарний знак суттєво спрощує споживачеві вибір між аналогічними товарами та послугами. Усі ці фактори є великим стимулом конкуренції. У кінцевому підсумку це активно сприяє розширенню асортименту товарів, зменшенню їх ціни та підвищенню якості, від чого усі тільки виграють.

Ефективна система товарних знаків також сприяє захисту споживачів від різних форм недобросовісної торгівлі. Так, наприклад, законодавством забороняється використання знаків, що вводять в оману, або можуть бути сплутані з іншими знаками. У багатьох країнах світу взагалі відсутнє законодавство з охорони прав споживачів, а у тих з них, де таке законодавство існує, споживачі, як правило, не можуть забезпечити охорону своїх прав. У цих випадках законодавче поле по товарних знаках є єдиним дієвим засобом судового захисту прав споживачів.

Товарні знаки корисні державним органам, котрі відповідають за перевірку якості та інших характеристик товарів та послуг. Товарні знаки можуть допомогти їм, наприклад, упізнати товари та послуги, що не відповідають вимогам закону та нормативних документів. Крім того, полегшується робота експертів з виявлення

товарів за результатами скарг. І, нарешті, реєстрація товарних знаків є корисним джерелом статистичної і економічної інформації для державних органів.

Тобто, кожна країна зацікавлена у створенні ефективно працюючої системи, яка забезпечує надійну охорону товарних знаків. Бо її використання у повній мірі задовольняє законні інтереси споживачів і держави. Таким чином, товарні знаки вносять свій посильний вклад в економічний розвиток країни [7].

Однак не слід забувати, що не сам товарний знак створює якість, а саме якісний товар через товарний знак впливає на свідомість споживача, створюючи популярність відповідному бренду.

1.5.2. Фірмова назва

Фірмова назва включає у себе назву, терміни або найменування [14]. Це потрібно для впізнання фірми, її ділової діяльності. Крім того, фірмові назви допомагають відрізнити фірму від інших виробників подібних товарів. Товарні знаки, як відомо, відрізняють товари та послуги одного виробника від іншого, а відповідно найменування фірми ідентифікує усі підприємства незалежно від товарів та послуг, що реалізуються ними на ринку. Одночасно фірмова назва є символом її репутації та реноме. Таким чином, фірмова назва є цінним активом, а також джерелом корисної інформації для споживачів. Тобто охорона найменувань, у рівній мірі відповідає як інтересам виробників, так і споживачів. Бо усі зацікавлені в тому, щоб були передбачені правові інструменти, якими можна запобігати використанню фірмової назви способами, що можуть ввести в оману або призвести до їх змішування.

Фірмові назви є об'єктом охорони за законодавством більшості країн [20], однак правові режими, що регулюють їх використання, змінюються в широких межах від країни до країни. Як правило, вони визначаються комбінацією положень цивільного і торгового законодавств, а також законів, які регулюють діяльність компаній, використання товарних знаків і (або) законів у галузі недобросовісної конкуренції і (або) спеціальних законів по фірмовому найменуванню. У багатьох країнах передбачена система реєстрації фірмових назв,

хоча між ними є значні відмінності за територіальним принципом, охоплення території, а також з точки зору правових наслідків реєстрації.

1.5.3. Зазначення походження товару

В українському законодавстві [12], термін *зазначення походження товару* є складним, комплексним поняттям. По суті воно складається з двох інших термінів, а саме: простого і комплексного зазначення походження товару. Просте зазначення походження товару, під яким розуміють будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару (наприклад, "Зроблено в Україні"). Кваліфіковане зазначення походження товару, у свою чергу, також є складним поняттям і включає у себе ще два терміни, а саме: *назву місця походження товару* та *географічне зазначення походження товару*. Перший термін означає назву географічного місця, яка *вживається як позначення у назві товару, що походить із зазначеного географічного місця та має особливі властивості, виключно або головним чином зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами або поєднанням цих природних умов з характерним для даного географічного місця людським фактором*; наприклад, "Бордо", "Шабсь-ке", "Торчин продукт" тощо. *Географічне зазначення походження товару*, а саме: назва географічного місця, яка *вживається як позначення у назві товару, що походить із цього географічного місця та має певні якості, репутацію або інші характеристики, в основному зумовлені характерними для даного географічного місця природними умовами чи людським фактором або поєднанням цих природних умов і людського фактора*, наприклад, "Тульський самовар"; "Українська з перцем", "Подільський смак", "Львівське пиво" тощо.

Назва місця походження товару і географічне зазначення походження товару визначають джерело або походження виробу, або послуги, для яких вони використовуються. Географічне зазначення походження товару, однак, виконує ще одну функцію. У той час, як назва місця походження товару визначає лише джерело походження виробу, географічне зазначення походження товару додатково вказує на характерні якості товару, які визначаються географічним

районом його походження, що фігурує у назві. Більш того, будь-який вираз або знак, що вказує прямо або опосередковано на географічне місце походження виробу, може також слугувати як вказівка походження. Назва місця походження товару завжди є географічною назвою, як правило, - це назва країни, регіону походження товару, хоча, у деяких випадках, воно може служити вказівкою на конкретний географічний район без згадки його імені.

Правове визнання і охорона назви місця походження товару та географічного зазначення походження товару являє загальний інтерес, тому що вони передають споживачам важливу інформацію про географічне походження товарів та послуг. І, крім того, у опосередкованій формі повідомляють про притаманну товару традиційно високу якість і певні специфічні характеристики. Географічне зазначення походження товару додатково допомагають споживачеві з прийняттям рішення про придбання тих або інших товарів і часто є потужним засобом впливу на це рішення. Неправильне або неправомірне використання географічної вказівки може вводити споживачів в оману відносно географічного місця походження товару чи послуги, що у деяких випадках наносить їм значних збитків [6].

Більше того, підприємство, яке неправомірно використовує географічну вказівку, може не тільки ввести суспільство в оману, але й дістати неправомірну перевагу над конкурентом, включаючи тих, хто справді працює у тому географічному районі, котрий фігурує у вказівці. Це неприпустимо, бо може призвести до втрати фірмою частини або усіх своїх клієнтів, а також свого доброго імені. Тому фірмова назва має бути надійно законодавчо захищена від подібних дій недобросовісних конкурентів. Прикладом до вищезгаданого може послужити скандал, що розгорівся ще за радянських часів при спробі поставляти на світовий ринок "Советское шампанское". Адже відомо, що здавна назва "Шампанське" асоціюється тільки з французькою провінцією Шампань.

1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

Захист від недобросовісної конкуренції вже більше століття вважається частиною системи охорони промислової власності. Її визнання у такій якості було

вперше зроблене ще у 1900 році на Брюссельській дипломатичній конференції [28] і в подальшому розвинуто при перегляді Паризької конвенції з охорони промислової власності, коли в текст Конвенції була внесена стаття 10¹³¹⁵, яка у своєму первісному варіанті зазначала: "Громадяни країн, що приєдналися до Конвенції (статті 2 і 3), користуються у всіх країнах Союзу охороною, наданої власним громадянам проти недобросовісної конкуренції". Після змін, внесених на наступних конференціях Конвенції, текст Стокгольмського акту (1967 р.) Паризької конвенції включає такі вимоги [20]:

1. Країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн, котрі приймають участь у Союзі, ефективний захист від недобросовісної конкуренції.

2. Актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торгових справах.

3. Зокрема, підлягають забороні:

- усі дії, здатні будь-яким чином викликати змішування по відношенню до підприємств, продуктів промислової або торгової діяльності конкурента;

- помилкові твердження під час здійснення комерційної діяльності, здатні дискредитувати підприємство або продукти, промислову чи торгову діяльність конкурента;

- вказівки або твердження, використання котрих при здійсненні комерційної діяльності можуть ввести суспільство в оману щодо характеру, способу виготовлення, властивостей, придатності до застосування або кількості товару.

У коментарі до Типового закону для країн, що розвиваються, по товарних знаках, найменуванням фірм і недобросовісній конкуренції наступні 12 видів діяльності віднесені до недобросовісної конкуренції:

- підкуп покупців конкурента з метою залучення їх на свою сторону як покупців;

- промислове шпигунство чи підкуп службовців конкурента з метою розвідування ділової або комерційної таємниці;

- використання чи розкриття без дозволу зведеного технічного «ноу-хау» конкурента;

- підштовхування службовців конкурента до порушення договорів з найму чи до звільнення з роботи в конкурента;
- погроза на адресу конкурентів подати позов за порушення патенту чи товарного знаку, якщо така погроза робиться недобросовісно з метою скорочення товарного обігу конкурента і для перешкоди конкуренції;
- бойкотування торгівлі для перешкоди конкуренції або її запобігання;
- демпінг, тобто продаж нижче собівартості, з метою перешкодити конкуренції, якщо демпінг призводить саме до такого наслідку;
- створення враження, що пропонуються незвичайно сприятливі умови покупки, якщо це не відповідає дійсності;
- рабське копіювання товарів, послуг, реклами і інших характеристик комерційної діяльності конкурента;
- заохочення конкурента до невиконання контракту чи використання такого для своєї мети;
- реклама, що містить порівняння з товарами чи послугами конкурента;
- порушення положень законів, що не мають прямого відношення до конкуренції, з метою одержання шляхом такого порушення несумлінної переваги над іншими конкурентами.

Зазвичай права промислової власності, закріплюються, наприклад, у патентах і одержуються шляхом подачі відповідної заявки до патентного відомства. Такі дії наділяють патентовласника виключними правами по відношенню до об'єкта охорони. У той самий час *захист від несумлінної конкуренції ґрунтується не на наданні прав, а на твердому переконанні суспільства, що дії, які йдуть врозріз із загальноприйнятою чесною комерційною практикою і неприпустимими*. Однак, чесна гра на ринку не може забезпечуватись виключно шляхом охорони прав промислової власності. У світі існує широке коло недобросовісних дій, таких, які виникають через рекламу, що вводить в оману споживача або через порушення комерційної таємниці тощо. Усі ці конкретні дії зазвичай, не розглядається законами в галузі охорони промислової власності.

У деяких випадках недобросовісної конкуренції простежується зв'язок між цими двома видами охорони. Наприклад, у багатьох країнах взагалі заборонено використання товарних знаків, які не були зареєстровані [6]. Це вважається протиправним на підставі загальних принципів в галузі охорони проти недобросовісної конкуренції. У ряді країн таке недозволене використання відоме як *видавання одного товару за інший*. Приклад такого роду можна знайти і в галузі винахідницької діяльності. Наприклад, якщо винахід не розкривається і не розглядається комерційною таємницею, здійснення третьою стороною визначених дій по відношенню до цієї комерційної таємниці заборонено і трактується як протиправне. Більш того, здійснення визначених дій по відношенню до винаходу, що не був обнародований і не запатентований або у відношенні якого термін патенту вже минув, у ряді особливих випадків також може трактуватися як протиправне, наприклад, при його "рабській імітації".

Розв'язання питання, що є недобросовісним чи нечесним, у значній мірі визначається економічними і соціальними реаліями у конкретному місці й у конкретний момент часу. Законодавство у галузі недобросовісної конкуренції залежить від мінливих обставин і реалій сьогодення. З одного боку, воно може визначити міцні правові рамки, а з іншого боку - досить гнучку норму для формулювання і застосування заходів. Законодавство може коректуватися у світлі конкретних та постійно мінливих соціальних і економічних умов у тій чи іншій країні. Крім того, воно може служити ефективним засобом боротьби проти визначених законодавством видів недобросовісних дій, що створюють проблеми в галузі торгівлі.

ТЕМА 7. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

7.1. Захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав.

7.2. Захист прав на об'єкти промислової власності.

7.3. Особливості захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні.

Серед пересічних громадян України і досі ще побутує думка про безкарність піратства щодо об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняному ринку. Справді, слід визнати, що таке зустрічається ще досить часто. Пригадайте хоча б, як нещодавно у столиці тракторами трошили гори неліцензійних компакт-дисків. І це не дивно, адже країна, виборсуючись з тенет колоніального минулого не може змінитися вмить. Однак, як казали мудрі еліни: "Двічі не можна вступити у ту саму річку". І вже сьогодні в Україні питанню захисту об'єктів інтелектуальної власності почали приділяти чільну увагу. Так 10 січня 2002 року Верховна Рада України прийняла зміни і доповнення, внесені до українського законодавства стосовно об'єктів інтелектуальної власності. А 17 січня 2002 року під тиском світової громадськості, зокрема США в Україні прийнято Закон "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування". Можна довго сперечатися про зміст Закону, але у принципі заперечувати його необхідність для України сьогодні мабуть ніхто не наважиться.

Країна почала уважно приглядатися до фактів порушення прав власників об'єктів інтелектуальної власності і виявлена контрафактна продукція зразу вилучається з продажу. Причому такі дії обов'язково супроводжуються адекватною відповіддю недобросовісним торгівцям та виробникам з боку держави. У складі українських силових структур успішно почали функціонувати спеціальні підрозділи з контролю над дотриманням законодавства у сфері інтелектуальної власності та захисту економічних інтересів держави. В Україні, як Ви знаєте, в останні роки створено і діє законодавче поле з цього питання. Майже усі міжнародні акти у галузі інтелектуальної власності чинні зараз і в Україні. Звичайно, нам ще далеко до ідеалу. Тим не менше, не можна не помічати позитивних змін, які

відбуваються на наших очах. Ринок товарів та послуг поступово цивілізується. Усе більше підприємців усвідомлюють необхідність захисту об'єктів інтелектуальної власності, якими вони володіють, користуються або пропонують на ринок. Споживачі сьогодні активніше починають виявляти свою прихильність до певних товарних знаків, цікавляться місцем походження товару, назвою фірми виробника тощо. Тобто, непомітно але впевнено і невідворотно саме життя поступово втягує нас у вир стосунків притаманних світовому товариству.

Раніше, за радянських часів, коли виключні права на майже усі об'єкти інтелектуальної власності належали державі, дістати економічну вигоду від використання, наприклад, власного винаходу було практично неможливо. Варто згадати хоча б найбільш відомий приклад з винахідниками автоматичної зброї. Американський винахідник автоматичної гвинтівки М-16 Едвард Стонер став мільйонером, а автор знаменитого автомата Калашникова, за даними російських ЗМІ, не одержав за свій витвір ні цента. Майнові права у ті часи зберігались хіба що за авторами літературних, музичних творів та виконавцями.

Сьогодні ситуація в Україні, хочеться вірити, зміниться на краще. На законодавчому рівні держава не тільки декларує, але й вже робить тверду спробу опікуватись правами власників усіх без винятку об'єктів інтелектуальної власності, а також слідкувати за виконанням цих прав. На жаль, найскладнішим у цьому процесі, як не дивно, виявились не якісь юридичні колізії, а саме банальна "ломка стереотипів" і вироблення у наших громадян законослухняності та цивілізованого підходу до форм і методів технологічного обміну на ринку товарів та інформаційних продуктів. Слід визнати, що цей процес, як показує практика, досить складний і тривалий. Він пов'язаний з психологічною інерцією, притаманною будь-кому суспільству. Тим більше нашому, де панувало "телефонне право" і практично були відсутні правові традиції охорони об'єктів інтелектуальної власності. От саме у цьому Ви і маєте допомогти собі, своїм нащадкам і своїй Батьківщині.

Тільки від Вас залежить, прискориться і цивілізується цей процес чи ні. Саме Ви, Ваше покоління маєте стати справжніми хазяями власних творів, винаходів тощо. На Ваших очах Україна обов'язково стане повноправним членом світового співтовариства, увійде у всі європейські структури і нарешті розквітне. Звичайно, можна обрати і іншу долю, наприклад, емігрувати. Ми жодним чином не судимо цих людей, кожен обирає свій шлях широкий. Та по щирості, безперечно, століття національних принижень і активного виховання безбатченків дало свої гірки плоди. І все ж дуже не хотілося щоб хтось із Вас спокусився і шукав кращої долі за горами та морями. Адже Батьківщина, як мати у кожного лише одна! Тож перетворити нашу державу Україну у справді рідний дім - це завдання кожного з її громадян. Його ніхто не давав і ніхто за це нас не питає, окрім хіба що власного серця і душі.

7.1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

Окремий V розділ Закону спеціально присвячено цивільно-правовому захисту авторського права і суміжних прав. Окрім відшкодування прямих матеріальних збитків, а також стягнення прибутків, за порушення авторського права або суміжних прав суд стягує з винних штраф у розмірі 10 відсотків від суми, що присуджена на користь позивача. Виплата компенсації, яка визначається судом, може сягати 50000 мінімальних розмірів заробітної плати, встановлених законодавством України, і використовується замість вищезгаданих відшкодувань. Сума штрафів направляється у встановленому законодавством порядку до відповідних бюджетів. Порушник авторського права і суміжних прав зобов'язаний також відшкодувати особам, які мають авторське право і суміжні права, моральну шкоду в розмірі, що визначається судом.

Суд може винести рішення про вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або

розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту. Це стосується усіх кліше, матриць, форм, оригіналів, магнітних стрічок, фотонегативів та інших предметів, за допомогою яких відтворюються примірники творів, фонограм, відеограм, програм мовлення, а також матеріалів і обладнання, що використовуються для їх відтворення і для виготовлення засобів обходу технічних засобів захисту.

За рішенням суду вилучені контрафактні примірники творів (у тому числі комп'ютерні програми і бази даних), фонограм, відеограм, програм мовлення на вимогу особи, яка є суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав і права якої порушено, можуть бути передані цій особі. Якщо ця особа не вимагає такої передачі, то контрафактні примірники підлягають знищенню, а матеріали і обладнання, що використовувалися для відтворення контрафактних примірників, підлягають відчуженню із перерахування виручених коштів до Державного бюджету України.

Як бачите, міри досить суворі. Тож слід зважати на це. Тим більше, що, як кажуть в Україні: "Немає в світі нічого таємного, щоб з часом не стало явним".

Більш детально з особливостями законодавчого закріплення авторських та суміжних прав можна ознайомитись, уважно прочитавши текст Закону.

Історія захисту авторських прав почалась мабуть разом з виникненням друкування, коли стало можливим тиражування літературних творів замість їх переписування. Суміжні права, як відомо, тісно пов'язані з авторським правом. Тому, мабуть, можна сказати і про суміжні права, що вони також мають давнє коріння. Хоча на офіційному рівні суміжні права почали захищатися порівняно недавно. Лавиноподібний процес розвитку технічних засобів запису та відтворення звуку і візуального зображення після другої світової війни спонукав людство до пошуку конструктивної взаємодії у царині захисту суміжних прав. Більшість існуючих міжнародних конвенцій щодо охорони об'єктів інтелектуальної власності являють собою синтез вже

існуючих національних законів. На відміну від них, Римська конвенція, що присвячена охороні суміжних прав була вдалою спробою ввести міжнародні норми правового регулювання у національні законодавства. Після її прийняття у 1961 р. більше 60 країн прийняли національні закони, що регулюють правовідносини у сфері суміжних прав. Україна також прийняла Закон "Про авторське право і суміжні права. На той час державі ледь виповнилося 3 роки. Це сталося 23 грудня 1993 р. А у грудні 1996 р. всесвітня Дипломатична конференція прийняла угоду ВОІВ "По виконанню і фонограмам". Тобто, як бачите, процес творення законодавчого поля з суміжних прав на земній кулі ще продовжується.

Як вже зазначалось, традиційно розрізняють три різновиди суміжних прав: права виконавців на їх виконання, права виробників фонограм і відеограм на їх фонограми і відеограми та права теле- та радіостанцій на їх теле- та радіопрограми. По суті охорона суміжних прав передбачає захист прав тих, хто допомагає авторам творів доносити їх до людства. Тож послідовно розглянемо їх усі.

Захист прав виконавців. Але спочатку визначимось, кого можна вважати виконавцем. *Виконавцем є особа, яка безпосередньо доносить твір до глядача і (або) слухача із сцени, кіно- або телеекрана тощо. Тобто, - це актори, співаки, музиканти, танцюристи та усі інші особи, що читають, декламують, співають або грають, а також диригент музичних і музично-драматичних творів.*

Якщо виконавців декілька, вони реалізують власні права тільки за взаємною згодою. Реалізація прав великих колективів виконавців, як наприклад, оркестрів, хорів, театральних труп або естрадних гуртів виконується режисерами, диригентами, солістами, керівниками трупи. З конкретними артистами питання, пов'язані з забезпечення суміжних прав, вирішуються у рамках укладених з ними контрактів, а також обов'язково мають бути відображені у нормативних документах, які регламентують діяльність цих колективів.

За виконавцями визнаються майнові і немайнові права. Право на ім'я дозволяє виконавцю вимагати згадування його дійсного імені або псевдоніма, які не повинні викривлятися при будь-якій творчій інтерпретації твору. Нагадаємо ще раз, що ***право на ім'я не може ніяким чином відчужуватись і охороняється довічно***. При цьому будь-які зміни у виконанні можуть вноситись виключно із згоди виконавця.

Майнові права виконавців забезпечуються за рахунок закріплення за ними виключного права на використання виконання у будь-якій формі. При цьому кожне використання неодмінно має супроводжуватись виплатою винагороди. За виконавцем зберігається право дозволу чи заборони: кабельної чи ефірної передачі виконання; запису раніше не записаного виконання; надання для прокату фонограм чи відеограм із записом виконання.

Слід пам'ятати, що у разі, коли виконавець під час першої фіксації виконання безпосередньо дозволить виробнику фонограми чи виробнику відеограми її подальше відтворення, то вважається, що виконавець передав виробнику фонограми чи виробнику відеограми виключне право на розповсюдження фонограм, відеограм і їх примірників способом першого продажу або іншої передачі у власність чи володіння, а також способом здавання у майновий найм, комерційний прокат та іншої передачі. При укладанні угоди про запис виконання з виробником фонограм (відеограм) право на нього відходить до виробника.

При цьому виконавець зберігає за собою право на одержання справедливої винагороди за зазначені види використання свого виконання через організації колективного управління або іншим способом.

Усі виключні права виконавців можуть передаватися іншій особі але виключно на підставі угоди. Як правило, у ролі посередника при виконанні цих операцій виступають організації, що управляють авторськими та суміжними правами на колективних засадах або повірені виконавців.

Слід окремо підкреслити, що в практиці майнових стосунків між виконавцем і виробником фонограм (відеограм) є певні особливості.

Пам'ятайте, що майнові права виконавців можуть передаватися (відчужуватися) іншим особам на підставі договору, в якому визначаються спосіб використання виконань, розмір і порядок виплати винагороди, строк дії договору і використання виконань, територія, на яку розповсюджуються передані права тощо. Визначені договором ставки винагороди не можуть бути нижчими за мінімальні ставки, встановлені Кабінетом Міністрів України.

У разі, коли виконання використовується у аудіовізуальному творі, вважається, що виконавець передає організації, яка здійснює виробництво аудіовізуального твору або продюсеру аудіовізуального твору всі майнові права на виконання, якщо інше не передбачено договором.

У той самий час виконавцю не надається охорона від наслідування. Тобто виконавець не може заборонити колезі по мистецькому цеху наслідувати його власну манеру виконання. Цим часто користуються молоді артисти, що пробиваються нагору. Згадайте деяких співаків у молоді роки, коли вони наслідували улюбленому виконавцю аж поки не створювали свій неповторний стиль.

Захист прав виробників фонограм (відеограм). Давайте також і у цьому випадку введемо деякі роз'яснення. *Виробниками фонограм (відеограм) визнаються усі без винятку фізичні та юридичні особи, які зініціювали та взяли на себе відповідальність за перший звуковий запис (відеозапис) виконавця або інших звуків чи візуальної інформації.*

За неможливості доведення зворотного виробником фонограми (відеограми) визнається особа, ім'я або назва якої позначені на цій фонограмі (відеограмі) або її футлярі.

До речі, охороні підлягають будь-які фонограми (відеограми). При цьому для надання охорони зовсім неважливо чи записаний твір вже охороняється Законом. Також для цього не має значення якість самого запису або наявність різних звукових ефектів чи матеріальна форма запису, а також зміст того, що записано.

Особливо наголосимо, що за виробником фонограм (відеограм) визнаються лише майнові права, передані йому автором або виконавцем, яким на правах довічного належить особисте немайнове право, що ніколи не передається і не відчужується.

Виробнику фонограм (відеограм) належить виключне право на використання фонограм (відеограм) у будь-якій формі. Запам'ятайте, що виробнику фонограм (відеограм) також належить право на отримання винагороди за її використання незалежно від його методу. Виключне право у даному випадку означає право здійснення або надання дозволу на проведення таких дій:

- відтворення фонограми (відеограми);
- змінювання або переробка фонограми (відеограми);
- торгівля або їх розповсюдження в інший спосіб;
- імпортування фонограми (відеограми).

Крім того, виробник фонограми (відеограми), яка опублікована з комерційною метою, має право спільно з виконавцем, публічне виконання якого зафіксовано на цій фонограмі (відеограмі), на одержання винагороди за будь-яке її використання. Збором, розподілом та виплатою винагороди, як правило, займаються організації, що управляють правами виробників фонограм (відеограм) і виконавців на колективній основі, чи повірені у повній відповідності до угоди з ними.

Слід, також, мати на увазі, що перехід у власність примірника фонограми (відеограми) сам по собі ще нічого не означає. Однак, якщо її примірники, що були легально опубліковані потраплять до торгової мережі, то їх подальше розповсюдження вже не вимагає дозволу виробника і не передбачає виплати йому винагороди. У той самий час власник фонограми (відеограми) не може займатися її комерційним прокатом чи здавати їх у майновий найм, тому що це право належить до виключних прав виробника.

Захист прав організацій кабельного та ефірного мовлення. Тут також спершу внесемо ясність у термінологію. Під організаціями кабельного та

ефірного мовлення будемо розуміти радіо- і телестудії, а також інші організації, що займаються публічним розповсюдженням звукової та (або) зображувальної інформації як власного виробництва, так і виробництва інших організацій за допомогою ефіру або кабельних, або оптико-волоконних засобів передачі тощо.

Самі ці організації, як правило, не завжди створюють творчі доробки, а лише сприяють їх висвітленню і доведенню до уваги глядачів та слухачів. Однак такі заходи потребують значних капіталовкладень і тому діяльність цих організацій також вимагає правового захисту. Тобто має бути створене юридичне підґрунтя для економічного виправдання діяльності таких організацій.

У світовій практиці за організаціями кабельного та ефірного мовлення закріплюються виключні права на використання передачі у будь-якій формі та дозвіл на їх використання. Ну і, звичайно, виключні права цих організацій передбачають право на отримання винагороди за такий дозвіл. До речі, ці права розповсюджуються і на усі види передач, які створені безпосередньо самою організацією або виготовлені на її замовлення іншою особою. Пригадайте знамениті телесеріали зняті на замовлення провідних телестудій країни. Крім того, до виключних прав організацій кабельного та ефірного мовлення належить ще й дозволяти чи забороняти іншим особам:

- публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;
- фіксацію своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;
- публічне виконання і публічну демонстрацію своїх програм у місцях з платним входом;
- поширення на території України чи з території України сигналу із супутника, що несе їх програми, розповсюджуючим органом, для якого цей сигнал із супутника не призначався.

Дія вказаних прав не розповсюджується на випадки, коли запис передачі був виконаний з дозволу цих організацій або її відтворення відбувається за тих самих умов.

Стосовно авторського права і суміжних прав, слід зазначити таке. Згідно зі ст. 50 Закону України "Про авторське право і суміжні права" порушенням, що дає підставу для судового захисту, є ряд дій, вчинених будь-якою особою стосовно немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав. Під ці дії підпадає будь-яке піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав, пов'язане з незаконним відтворенням, розповсюдженням або іншим використанням контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організацій мовлення. Крім того, дії вважаються неправомірними і при звичайному ввезенні на митну територію України контрафактних творів, а також при їх ввезенні з метою їх розповсюдження чи публічного сповіщення творів, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Порушення авторського права і суміжних прав тягне за собою відповідальність згідно з чинним адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством України. Так, діючий Кримінальний Кодекс України (ККУ), ст. 176 "Порушення авторського права та суміжних прав" передбачає кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності.

Необхідно зазначити, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом. І вважається, що мотиви порушення авторських і суміжних прав не мають значення для кваліфікації злочину.

Як бачите, санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права, досить суворі. Тому, перш ніж розпочати використання будь-якого твору, спочатку слід пересвідчитись, кому належать авторські і суміжні права та укласти з власником відповідну угоду, щоб потім не нарікати на свою тяжку долю.

7.2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Одним з основних завдань, які постали перед нашою державою у зв'язку з інтеграцією країни до світових та європейських структур, було приведення чинного законодавства у сфері охорони прав промислової власності у відповідність до світових стандартів.

Загальновизнано, що об'єкти промислової власності є важливою і невід'ємною складовою економічного розвитку будь-якої держави. В Україні захисту від порушень виключних прав на об'єкти промислової власності також надають великого значення. Правові засоби захисту вже набутих прав передбачені у відповідних статтях низки Законів України: про охорону прав на винаходи і корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем, а також обумовлені у різних національних кодексах.

В основному Законі країни - Конституції України - у ст. 54 кожному громадянину гарантується право на захист його інтелектуальної власності, моральних та матеріальних інтересів. Так, будь-яке посягання на права власника патенту на винахід чи корисну модель, передбачене ст. 34 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", вважається порушенням прав власника патенту і тягне за собою відповідальність згідно з чинним адміністративним, цивільним та кримінальним законодавством України. Для промислових зразків ця норма визначена у ст. 26 Закону України "Про охорону прав на промислові зразки". Стосовно власників знаків для товарів і послуг - ст. 20 Закону України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг". Для власників зареєстрованої топографії ІМС - ст. 21 Закону України "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем".

Порушенням прав власника патенту на винахід чи корисну модель визнаються дії з боку будь-якої особи щодо виготовлення, пропонування для продажу, введення в господарський оборот, застосування або ввезення чи зберігання з зазначеною метою об'єкта, що охороняється патентом.

Аналогічні норми є чинними і для інших об'єктів промислової власності. Наприклад, порушенням прав власника визнаються дії з боку будь-якої особи щодо застосування до зареєстрованого знака, позначеного на упаковці товарів чи у рекламі іншого позначення, схожого з ним настільки, що їх можна сплутати.

Для топографії ІМС таким порушенням визнаються дії з боку будь-якої особи, що без дозволу власника копіює топографію або займається виготовленням ІМС із застосуванням даної топографії, або будь-яких виробів, що містять такі ІМС. Крім того, порушенням визнаються також дії, пов'язані з ввезенням таких ІМС та виробів, що їх містять, на митну територію України. Також до порушень відноситься пропонування для продажу, продаж, зберігання із зазначеною метою та інше введення в обіг ІМС, виготовленої із застосуванням зареєстрованої топографії, та будь-яких виробів, що містять такі ІМС.

На вимогу власника патенту чи свідоцтва таке порушення повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику патенту заподіяні збитки.

Вимагати поновлення порушених прав власника патенту або свідоцтва може також особа, яка придбала ліцензію, якщо інше не передбачено в ліцензійній угоді.

Для захисту виключного права власник повинен довести, що його патент або свідоцтво було порушено. Таким чином, у справах про контрафакцію, тобто порушення прав на патент або свідоцтво, центральним є питання збирання доказів про факти такого порушення. Необхідно розуміти, що цей процес є дуже трудомісткий. Особливо важким є одержання доказів у справах про порушення прав на такий об'єкт винаходу як способу, оскільки при цьому необхідно мати доступ на підприємство порушника.

Наведений перелік контрафактних дій є вичерпним, тобто будь-які інші дії не можуть переслідуватись за Законом. Слід зазначити, що перелічені дії є окремими випадками протизаконного використання об'єкта, що

охороняється, і мають самостійне значення. Іншими словами, будь-яка із зазначених дій, наприклад, виготовлення, вже вважається порушенням Закону.

Самостійність вказаних складів правопорушень полягає у тому, що за кожен з них власник прав може переслідувати порушника свого патенту.

Раніше первісними формами правопорушень виступали лише несанкціоноване виготовлення продукту та застосування способу. Але з часом, в результаті ринкових перетворень, що пов'язані зі спеціалізацією підприємств, розвитком кооперації, стало необхідним забезпечення ефективного захисту продукту на всіх етапах просування його до споживача: виготовлення, зберігання, ввезення, пропонування до продажу, продаж тощо.

Необхідно враховувати, що кожна форма протиправного використання має свої особливості. Наприклад, сам по собі факт виготовлення контрафактного товару вже є правопорушенням і не залежить від подальшого введення товару в обіг. Однак слід пам'ятати, що таке виготовлення має носити характер промислового і провадитись з комерційною метою. Це також є цілком слушним для такої форми контрафакції, як ввезення товару на митну територію із порушенням прав інтелектуальної власності. Цей вид правопорушення також не залежить від подальших дій порушника щодо такого товару.

У той самий час, що стосується зберігання контрафактного товару, наявність умислу на подальші дії (наприклад, пропонування до продажу, продаж) є вирішальним для кваліфікування його як правопорушення, тому, що сам факт зберігання ще не є підтвердженням намірів порушника ввести товар у господарський обіг.

Тому слід визнати: правильна кваліфікація порушення прав власника має першочергове значення для захисту його майнових інтересів.

Слід враховувати, що не усі дії, які порушують права на об'єкт, можна вважати введенням в господарський обіг. Виготовлення певного виробу, наприклад, вважають введенням до господарського обігу. Такий підхід при

кваліфікації правопорушення може призвести до суттєвого звуження патентної монополії власника прав.

Окрім цього, не можна некоректно застосовувати поняття "попереднього користування" стосовно винаходів, розуміючи під цим виготовлення дослідних зразків або дослідних партій. Слід завжди розуміти, що термін "попереднє користування" має чіткий юридичний зміст. Винятком з патентної монополії є використання винаходу особою, яка *добросовісно* та *самостійно* його запровадила або зробила для цього необхідні приготування (підготувала виробництво). Мова йде про виробника, який сам дійшов до цього винаходу, не знаючи про подану заявку, та вклав в його реалізацію значні кошти.

Іноді, невірно кваліфікуються правопорушення, Власники прав намагаються притягти до відповідальності осіб, які юридично не порушували їх права. Наприклад, розробка технічної документації, в якій використано чужий винахід чи КМ, не може вважатись порушенням патенту як "інше введення у господарський обіг". При цьому неправомірно посилаються на те, що така документація є "науково-технічним продуктом, який передається замовнику". Те саме стосується промислових зразків та топографій ІМС.

Тут наявним є ототожнення правопорушуючої дії з терміном "інше введення у господарський обіг".

Слід зазначити, що розробника технічної документації майже неможливо притягти до відповідальності, якщо не доведена його співучасть у виготовленні продукту, в якому використано чужий винахід (КМ, промисловий зразок чи топографія ІМС). Продукт визнається виготовленим у тому випадку, коли він матеріалізований у реальному об'єкті господарської діяльності, наприклад, пристрої, а не у науково-технічній документації.

Таким чином, до відповідальності слід притягати тільки виробника контрафактної продукції, яка виготовляється на підставі переданої йому технічної документації.

Не можна притягувати до відповідальності осіб, які використовують чужий винахід у випадках, чітко обумовлених чинним законодавством (див. п. 2 ст. 31 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", а саме:

- у конструкції чи при експлуатації транспортного засобу іноземної держави, який тимчасово або випадково знаходиться у водах, повітряному просторі чи на території України, за умови, що винахід (корисна модель) використовується виключно для потреб зазначеного засобу;

- без комерційної мети;

- з науковою метою або з метою проведення експерименту;

- за надзвичайних обставин (стихійне лихо, катастрофа, епідемія тощо);

- при разовому виготовленні ліків в аптеках за рецептом лікаря.

Аналогічні норми містять відповідні законодавчі акти стосовно інших об'єктів. Окрім цього, не вважаються також порушенням прав власника дії, котрі підпадають під так звану доктрину "вичерпання прав", що встановлено у пункті 3 вищезазначеної статті. Тобто, якщо особа добросовісно придбала виріб, в якому використано винахід, що охороняється, мається на увазі, що виріб виготовлено за згодою власника прав, власник патенту не має права вимагати від покупця сплати додаткових коштів чи забороняти йому використовувати куплений виріб на власний розсуд. Наприклад, придбаний у магазині млин для кави, що захищений патентом на винахід, не надає власнику патенту права вимагати від кожного покупця сплати "роялті" за кожну склянку намеленої кави. Це також стосується верстатів, інструментів та інших засобів виробництва.

Чинним законодавством України встановлено відповідальність за порушення прав власника патенту. Відповідно до ст. 30 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" (для товарних знаків ст. 21 відповідного Закону, для промислових зразків - ст. 27, для голографій ІМС - ст. 22) спори, пов'язані з його застосуванням, вирішуються судом, арбітражним або третейським у порядку, встановленому чинним

законодавством України. Суди, відповідно до їх компетенції, розглядають спори про авторство на винахід і корисну модель, встановлення власника патенту, порушення майнових прав власника патенту, укладання та виконання ліцензійних договорів, право попереднього користування, винагороду винахіднику (автору), компенсації. Суди розглядають також інші спори, пов'язані з охороною прав, що надаються цими законами.

Статтею 177 ККУ "Порушення прав на об'єкти промислової власності" передбачається відповідальність за незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, кваліфікованого зазначення походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сорту рослин, якщо ці дії завдали матеріальної шкоди у великому розмірі. Цей злочин карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення. Крім того, у цій же статті передбачені наслідки для осіб, що вчинили такі дії повторно, припустились службових злочинів або завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі. Матеріальна шкода вважається завданою в особливо великому розмірі, якщо її вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

7.3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Тепер Ви вже маєте певне уявлення про відповідальність за порушення авторських і суміжних прав, а також об'єктів промислової власності. Крім того, Ви також дещо обізнані і з ККУ. Давайте поміркуємо разом ще над одним важливим питанням. Чи може пересічний громадянин захистити свої права на об'єкти інтелектуальної власності? Відповідь на нього потребує чіткого розуміння ситуації, в якій опиняються багато власників цих об'єктів. Крім того, сьогодні дати правильну відповідь на це питання можливо лише після відповіді ще на одне запитання: "Чи варто витратити кошти, час та власні нерви на забезпечення правової охорони об'єкта і що це дасть його

власнику?" Логічним у ринковій ситуації мабуть буде зважити економічну доцільність таких дій. Якщо Ви уважно прорахували усі "за" та "проти", і "за" переважають, то чинне законодавство дозволить Вам забезпечити захист своїх законних інтересів.

Однак Ви також повинні зважити і на те, що порушник буде зятато захищатись. Порадившись з фахівцем, він обов'язково подасть зустрічний позов. У випадку суперечки про промислову власність, наприклад, про визнання Вашого патенту чи свідоцтва недійсним. Це звична тактика відповідача. Він буде намагатися довести, що його правопорушення просто не підпадає під обсяг охорони конкретного об'єкта промислової власності. Посилаючись на правові підстави, відповідач може намагатися оскаржити чинність Вашого охоронного документа. Наприклад, стосовно винаходу, він може спробувати опорочити його новизну, доводячи очевидність винаходу або його винахідницький рівень, посилаючись на недостатність чи неповноту опису винаходу для його впровадження, на те, що винахід не є корисним, тобто не має промислової придатності, на те, що патент був виданий шляхом введення патентної експертизи в оману, із викривленням фактів або на те, що винахід був протиправно запозичений з іншого патенту. Методи захисту можуть бути зухвалими і різними, тож до цього Ви маєте бути готові.

Отже остаточне рішення залишається за Вами. Ще раз зважте, чи зможете Ви перемогти, спираючись не тільки на правду, яка, звичайно, на Вашому боці. Адже для перемоги у судовій справі обов'язково потрібні немалі фінансові та інтелектуальні ресурси. Тож зважте, чи володієте Ви їх достатнім запасом, щоб розпочинати судову справу. Крім того, пам'ятайте, що її ведення вимагатиме від Вас чималих духовних і моральних зусиль. І, нарешті, нагадаємо, головне -спробуйте ще раз, без емоцій та образ оцінити, чи варта гра свічок?

Якщо Ви все ж вирішили звернутися до суду, намагайтеся обов'язково перемогти. Але якщо на якомусь етапі процесу Ви відчуєте, що можна досягти мирової, без вагання погоджуйтесь на таку угоду, звичайно з

прийнятними для Вас умовами. Тому що "поганий мир завжди кращий за добру війну". Вдумайтеся, адже Ви збережете свої ресурси, нерви і, головне, забезпечите свої інтереси, заради чого все і робилось. Отже, як кажуть німці: "З кожного свинства, треба мати хоча б шматок шинки".

І ще на одному аспекті судового розгляду Вашої справи хочеться зупинитися окремо. Звичайно, Ви відчуваєте себе скривдженим і безперечно компетентним, і вважаєте, що у змозі самотійно довести власну правоту і захистити свої права. Але не поспішайте і трошки зачекайте, нехай вгамується вибух від перших загострених емоцій. Адже трішки поміркувавши, Ви не будете мабуть заперечувати, що, як і у кожній справі, у судовий також є потреба у спеціальних знаннях, вміннях та зрештою і у навичках, яких у Вас просто не може бути. Звичайно, якщо Ви не спеціалізуєтесь на цьому. Адже логіка підказує, що для цього треба не тільки юридично грамотно оформити документи, а й виробити стратегію і тактику ведення процесу. До того ж, судова практика показує, що, як правило, самотійно забезпечити весь комплекс цих робіт невеличке підприємство або сам автор навряд чи буде в змозі. І повірте, як би Ви не були ображені, і як би Ви ретельно не готувалися до судового реваншу, нажаль, без допомоги фахівців шансів. знову ж, як підтверджує життя, у Вас майже ніяких. Як це не прикро, нам, однак, слід визнати, що у сучасному українському складному світі всі справи вирішують ті, у чиїх руках більш спритні фахівці-юристи. Це також і наша щира думка, до того ж помножена на власний досвід. Отож будьте розумні і не повторюйте чужих помилок. Можливо цей посібник і з'явився на світ саме через бажання авторів переконати майбутніх творців інтелектуальних шедеврів у елементарній істині. Не знаючи законів ми не тільки ризикуємо потрапити під прес відповідальності, а головне, як це не парадоксально, самотійно і добровільно обмежуємо власні права!

Ринок юридичних послуг у сфері інтелектуальної власності в Україні тільки починає зароджуватись. Економічна криза звичайно не сприяє виникненню нових форм бізнесу, але окремі юристи та деякі юридичні фірми

вже мають певний досвід щодо захисту інтересів власників прав на об'єкти інтелектуальної власності у судах. Перелік цих осіб не є секретом. Він регулярно публікується у довідниках, що щорічно, а то й частіше видаються у будь-якому з обласних центрів України.

ТЕСТИ З ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ОСНОВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ»

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Екзаменаційні запитання
1. Обґрунтуйте подане Вами поняття методології та методики наукових досліджень.
2. Сформулюйте, як Ви розумієте поняття інтелектуальна власність.
Тестові завдання різних типів
1. Методологія походить від грецького ----- methoges - пізнання і logos - вчення
2. Методика - це вчення про особливості застосування окремого методу чи ----- методів.
3. Вітчизняні науковці розглядають методологію як:
1. вчення про наукові методи пізнання;
2. як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження;
3. лабораторно-експериментальний метод;
4. дослідницький метод;
5. надану можливість моделювати
4. Методологія наукового дослідження розглядає найбільш суттєві _____ і ознаки методів дослідження, розкриває їх за спільністю і глибиною аналізу
5. Алгоритм дослідження – це:
1. строго послідовна сукупність прийомів дослідження;
2. строго послідовна сукупність від початку дослідження і до отримання результатів;
3. система;
4. методика;
5. методологія
6. Результатом емпіричних досліджень, що проводяться дослідним шляхом, є конкретні-----, за якими здійснюється констатація суттєвих кількісних і якісних ознак і властивостей об'єкта
7. На теоретичному рівні дослідження використовуються такі загальнонаукові методи:
19. ідеалізація;
20. формалізація;
21. аналіз;
22. синтез;
23. індукція;
24. дедукція;
25. прийняття гіпотез;

26. створення теорії; 27. узагальнення; 28. самостійна робота
8. Теоретичні розробки наукового дослідження складають такі основні розділи: 9. вивчення суті процесу, явища; 10. формування гіпотези дослідження; 11. формування моделі дослідження; 12. математизація моделі; 13. формування фізичної чи економічної моделі; 14. аналіз теоретичних рішень; 15. формулювання висновків.
9. Теорія виступає як доказ ----- експерименту
10. Револьюційний шлях розвитку теорії – це є створення нової -----, яке проходить тоді, коли можливості старої теорії вичерпані

Національний університет біоресурсів і природокористування України			
Освітньо-кваліфікаційний рівень: Магістр Галузь знань: 08 «Право» Спеціальність: 081 «Право»	Кафедра Методики навчання та управління навчальними зкладами	Екзаменаційний білет № з дисципліни: методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності	„Затверджую” Завідувач кафедри методики навчання та управління навчальними зкладами _____”20__ року
Екзаменаційні запитання			
1. Обґрунтуйте подане Вами поняття методології та методики наукових досліджень.			
2. Сформулюйте, як Ви розумієте поняття інтелектуальна власність.			
Тестові завдання різних типів			
1. На емпіричному рівні науковець отримує нові знання на основі _____ за допомогою опису, спостереження та експерименту			
2. Метод спостереження дозволяє отримати ----- матеріал для вивчення			
3. Найбільш ефективним джерелом емпіричних знань є науковий-----			
4. Для проведення будь-якого експерименту слід розробити:			
1. методологію експерименту;			
2. загальну структуру експерименту;			
3. проект експерименту;			
4. постановку експерименту;			
5. послідовність виконання експериментальних досліджень;			

6. обґрунтування моделі дослідження; 7. математизація моделі
5. Відповідність між моделлю та оригіналом досягається за допомогою так званих ----- -----подібності
6. У практиці виділяють напрями, що визначають необхідність проведення експерименту 1. теоретично отримана аналітична залежність; 2. теоретичним шляхом встановлено тільки характер залежності; 3. теоретично не вдалось одержати будь-якої залежності; 4. вивчення суті процесу, явища; 5. формулювання висновків
7. Методологія теоретичного дослідження розглядає найбільш суттєві _____ і ознаки методів дослідження
8. Експеримент є активним засобом отримання нових -----
9. Між моделлю і оригіналом має бути певна -----
10. До пізнавальних прийомів наукових досліджень належать: 1. моделювання; 2. ідеалізація; 3. абстракція; 4. узагальнення; 5. уявлений експеримент; 6. математизація моделі; 7. методологію експерименту

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Екзаменаційні запитання
1. Розкрийте основи методології досліджень емпіричного рівня
2. Обґрунтуйте пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень
Тестові завдання різних типів
1. Моделюванням називають метод дослідження об'єкта, процесу, явищ на-----.
2. Логічний метод включає гіпотетично-дедуктивний і аксіоматичний-----.
3. У сучасній науці під аналізом розуміють процес роздумів від того, що потрібно довести до того, що вже-----.
4. Синтез - це процедура послідовних роздумів, у результаті яких із уже доведених конкретних тверджень отримують нові-----
5. Методологія експерименту включає такі основні етапи: <ul style="list-style-type: none"> розробка плану-програми експерименту; оцінка виміру експерименту; вибір засобів для проведення експерименту; проведення експерименту; обробка експериментальних даних; аналіз експериментальних даних;
7. методологію експерименту
6. Єдність аналізу і синтезу рельєфно проявляється при системному підході до----- складних систем (систем виробництва і систем управління ними)

7. «Наукознавство» - або наука про----
8. Комплексність наукознавства виражається у використанні різних методів і досягнень всього різноманіття наук для розробки специфічних проблем, які не вирішуються жодною із окремих -----
9. Послідовність наукового дослідження: <ul style="list-style-type: none"> 1. вивчення суті процесу, явища; 2. формування гіпотези дослідження; 3. формування моделі дослідження; 4. вибір моделі дослідження; 5. обґрунтування моделі дослідження; 6. математизація моделі; 7. аналіз теоретичних рішень
8.формулювання висновків.
10. У теоретичних науках синтез виступає як ----- конкуруючих у певній мірі протилежних теорій у формі побудови дедуктивних теорій.

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Екзаменаційні запитання
1.Охарактеризувати наукознавство як система знань.
2. Розкрийте класифікацію наук.
Тестові завдання різних типів
1. Модель у широкому розумінні - це матеріальне або розумове уявлення об'єкта дослідження в образі більш доступному і сприятливому для-----, ніж сам оригінал
2.При розробці теорії застосовуються логічний і історичний -----
3. Історичний метод дозволяє досліджувати <ul style="list-style-type: none"> 1.виникнення процесів і подій у часі; 2. формування процесів і подій у часі; 3. розвиток процесів і подій у часі; 4. вивчення суті процесу, явища; 5. формування гіпотези дослідження
4. Аналіз і синтез є ----- процедурами і основними в наукових дослідженнях
5. Однією із форм синтезу є ----- сходження від абстрактного до конкретного, тобто спосіб побудови теоретичних знань про склад об'єктів, що розвиваються
6. Послідовність реалізації системного підходу проходить за схемою: <ul style="list-style-type: none"> 1. заключення про можливості складної системи в цілому; 2. аналізі функції елементів складної системи; 3. заключення про вклад кожного елементу у функціонування системи; 4. аналіз структури складної системи
7. За своєю суттю «наукознавство» охоплює всі існуючі науки в їх ----- та у зв'язку із практикою, враховуючи економічні, соціальні, політичні, культурні умови функціонування й розвитку
8. У кожному конкретному випадку модель зможе виконувати свою роль тільки тоді,

коли міра її -----оригіналу буде визначена досить чітко
9. Наукознавство - це наука, яка вивчає закономірності розвитку науки, структуру і динаміку наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами та сферами матеріального та духовного життя -----
10. Основними завданнями наукознавства є: 1. вивчення законів розвитку науки; 2. аналіз взаємодій наук; 3. прогноз розвитку науки; 4. прогноз проблеми наукового знання й наукової творчості; 5. організація науки; 6. формування процесів і подій у часі; 7. розвиток процесів і подій у часі; 8. управління розвитком науки; 9. вивчення тенденцій розвитку науки

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Екзаменаційні запитання
1.Розкрийте основні риси працівника науки.
2. Обґрунтуйте поняття наукового методу та його основні риси.
Тестові завдання різних типів
1. За допомогою синтезу узагальнюють результати-----.
2. Досягнення потрібного сумарного ефекту, управління структурою і функцією складної системи здійснюється її -----або створенням нової системи функціонування
3. Наукознавство не є комплексом окремих дисциплін і навіть не синтезом знань різних аспектів науки, це цілісна наука, що вивчає ----- різних елементів, які визначають розвиток науки як історично змінюваної цілісності, або системи
4. Сучасна класифікація наук виражає ----- природничих, технічних, гуманітарних наук і філософії
5. Процедурою, оберненою аналізу, є-----.
6. Конкретно-наукові методи - ті, що застосовуються в окремих ----- або у кількох близьких між собою наукових дисциплінах.
7. Метод наукового дослідження - це ----- розумових і (або) практичних операцій, які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети
8. В кінцевому підсумку і мета, і завдання дослідження зумовлені духовними і матеріальними потребами суспільства і (або) внутрішніми потребами самої -----
9. В основі сучасної класифікації лежать специфічні ----- вивчення різними науками об'єктів матеріального світу
10. На базі синтезу різних наук проявляються нові ----.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте сутність визначення поняття методології науки.
2. Дайте сутність визначення поняття «критерій».
3. Дайте сутність визначення поняттям «гіпотеза», «теорія», «наукової ідеї», а також розкрийте методи генерування ідей.
4. Дайте визначення класифікації наук.
5. Дайте технологію дослідження та її елементи.
6. Викладіть принципи розвитку наук.
7. Розкрийте сутність поняття «емпіричне дослідження».
8. Назвіть основні методи емпіричного дослідження.
9. Охарактеризуйте сутність методу спостереження. Назвіть вимоги до спостереження.
10. Назвіть етапи проведення спостереження.
11. Розкрийте сутність методу вимірювання.
12. Розкрийте сутність методу порівняння. Назвіть види порівняння.
13. Розкрийте сутність методу узагальнення.
14. Охарактеризуйте сутність методу експерименту.
15. Назвіть види експерименту.
16. У чому полягає особливість теоретичних методів наукового дослідження.
17. Дайте характеристику основних етапів проведення теоретичних досліджень.
18. Які серед загальнонаукових методів найчастіше використовуються на теоретичному рівні дослідження.
19. Охарактеризуйте такі теоретичні методи дослідження, як аналіз та синтез.
20. Поясніть сутність індуктивного та дедуктивного методів наукового дослідження.
21. У чому полягає зміст методів порівняння, формалізації та абстрагування.
22. Розкрийте особливості методу моделювання.
23. Дайте визначення сутності поняття «наукове видання».
24. Чим відрізняються науково-дослідні та джерелознавчі наукові видання.
25. Що відноситься до наукових неперіодичних видань.
26. Які ви знаєте види монографій.
27. Наведіть форми висвітлення підсумків наукової роботи.
28. Наведіть види рефератів.
29. Що відноситься до результатів винахідницької діяльності.
30. Де може відбуватися усна передача інформації про наукові результати.
31. Дайте визначення сутності наукової конференції, їх види.
32. Які ви знаєте форми участі в дискусії.
33. Що таке науково-дослідний процес.
34. Поясніть, що розуміють під науковим напрямом, проблемою, комплексною проблемою, темою, науковим

питанням. 35. Наведіть стадії науково-дослідного процесу. 36. Охарактеризуйте окремі стадії науково-дослідного процесу. 37. Назвіть структурні елементи програми дослідження. 38. Дайте визначення об'єкта й предмета дослідження. 39. Назвіть загальні критерії обґрунтування теми наукового дослідження. 40. Охарактеризуйте етапи створення нової інформації. 41. Поясніть, що є планами наукового дослідження. 42. Охарактеризуйте безпосередні впливи на продуктивність діяльності науковця. 43. Поясніть, що включає системи елементів наукової організації праці.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота. Тема 1.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Що є теорією методів дослідження.
2. Які функції виконує методологія.
3. Які методи відносяться до логіко-аналітичних.

4. Чим займаються наступні науки: бібліографія, інформатика, наукометрія, інформетрія, математична статистика, бібліометрія.
5. Який з чотирьох рівнів методології науки виявляє смисл наукової діяльності та її взаємозв'язки з практикою, суспільством, культурою тощо.
6. Який із загальнонаукових принципів дослідження передбачає вивчення історії понять і термінів та розробку й уточнення змісту понять.
7. Який метод пізнання реальної дійсності є універсальним для всіх наук.
8. До якого класу методів відноситься вивчення джерел, збір інформації,
9. Що собою представляє науково-дослідницька діяльність.
10. Розкрити зміст понять: «наука», «наукове пізнання», «практика».
11. Охарактеризувати поняття «знання».
12. Дати коротку характеристику таким основним поняття науки, як: наукова ідея, гіпотеза, закон, судження, умовивід, теорія, концепція, принцип, поняття, науковий факт, науковий результат.
13. Які два компоненти містить у собі науково-дослідницька діяльність студентів.
14. На виконання яких основних завдань спрямована науково-дослідна діяльність студентів (НДДС) в рамках вищого навчального закладу.
15. Яку структуру має НДДС у виші.
16. Яким є зміст діяльності Ради СНТТ університету.
17. Назвати основні принципи, які сприяють організації ефективної наукової діяльності, коротко розкривши їх зміст.
18. Як досягти системності в науково-дослідницькій роботі.
19. Які якості і риси характеру вважаються дуже корисними для науковця.
20. Пояснити, в чому відмінність розумової та фізичної роботи.
21. Чи можна виховати в собі витривалість до розумової праці.
22. Що є теорією методів дослідження.

23. Які функції виконує методологія.

24. До якого класу методів відноситься обробка інформації, кількісний та якісний її аналіз, систематизація даних, шкалювання .

25. До якого класу методів відноситься перевірка отриманих результатів шляхом кількісного та якісного аналізу даних.

26. Як називається розділ математики, який використовується для вивчення реальних об'єктів і ситуацій та прогнозування результатів у політичній, економічній, військовій та інших сферах діяльності.

27. Як називаються методи наукового пізнання, які використовуються в дослідницьких процесах різних наук.

28. Як називаються методи, що застосовуються в конкретних науках.

29. Суть наукового пізнання, знання та наукового дослідження.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 6 балів.

4- обґрунтованість висновків.

2- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема 2.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.

2. *Зміст* та сторінки.

3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.

4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.

5. *Висновки* з викладом особистої думки.

6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:

- закони, нормативні акти та положення державного значення;
- літературні та наукові джерела;
- матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Дайте визначення предмету і сутності науки.
 2. У чому полягає процес наукового пізнання.
 3. Схарактеризуйте пізнання, його види та структурні елементи.
 4. Якими ознаками характеризується наукова діяльність.
 5. Яка структура формування теорії.
 6. Дайте визначення наукової ідеї, гіпотези, теорії, закону.
 7. Сформулюйте види, функції та предмет наукової діяльності.
 8. Що таке суб'єкт та предмет наукової діяльності.
 9. Схарактеризуйте наукову школу, її ознаки.
 10. Що передбачає класифікація наук.
-
11. Назвіть види оформлення результатів наукової діяльності. Яка структура правління в Науково-дослідному інституті.
 12. Сутність організації наукової діяльності в вищому навчальному закладі.
 13. Структурна організація наукової діяльності в Україні.
-
14. Які структурні елементи теорії пізнання.
 15. Дайте визначення поняття, положення, судження. Етапи становлення і розвитку науки.
 16. Поняття, цілі і функції науки.
-
17. Структурні елементи науки, їх характеристика.
 18. Організаційна структура науки.
 19. Пріоритетні напрями розвитку науки в Україні.
 20. Система підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів.
 21. Наукознавство - це наука, яка вивчає закономірності розвитку науки.
 22. Історія формування проблематики наукознавства.
-

23. Галузь статистичного дослідження структури і динаміки інформаційних потоків наукової інформації.
24. «Загальна теорія науки» як розділ знань про науку.
25. «Історія науки» як розділ знань про науку.
26. «Економіка науки» як розділ знань про науку.
27. «Політика і наука» як розділ знань про науку.
28. «Теорія наукового прогнозування» як розділ знань про науку.
29. «Методологія науки» як розділ знань про науку.
30. «Наука і право» як розділ знань про науку.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 6 балів.

4- обґрунтованість висновків.

2- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема 3.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Риси методу пізнання, характеристика.
2. Диференціація наук залежно від характеру методів, які в них використовуються.
3. Функції загальнонаукових методів.
4. Класифікації загальнонаукових методів.
5. «Схема» наукового пізнання.
6. Філософська точка зору на класифікацію методів пізнання.
7. Системність методів.
8. Система методів дослідження.
9. Філософські методи у науковому дослідженні.
10. Генетичний підхід щодо походження об'єктів.
11. Парні філософські категорії.
12. Гегелівський принцип сходження думки від абстрактного до конкретного.
13. Конкретно-наукові методи.
14. Традиційні загальнонаукові методи.
15. Сучасні (модерні) загальнонаукові методи.
16. Спостереження.
17. Аналіз.
18. Синтез.
19. Індукція.
20. Дедукція.
21. Порівняння.
22. Аналогія.
23. Узагальнення.
24. Абстрагування.
25. Метод експерименту.
26. Порівняльно-історичний метод.

27. Метод генералізації.

28. Метод моделювання.

29. Системний метод.

30. Методи формалізації та ідеалізації.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 6 балів.

4- обґрунтованість висновків.

2- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема4.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Реферат як форма навчальної й науково-дослідної роботи.
2. Етап роботи над курсовою (кваліфікаційною) роботою.
3. Робота над текстом курсової (кваліфікаційної) роботи.
4. Оформлення курсової й кваліфікаційної робіт.

5. Підготовка до захисту й захист курсових і кваліфікаційних робіт.
6. Магістерська робота як кваліфікаційне дослідження.
7. Завдання магістерської роботи.
8. Вибір та уточнення теми магістерської роботи, підбір та вивчення літератури.
9. Структура магістерської роботи.
10. Процедура підготовки і захисту магістерської роботи.
11. Головні критерії оцінки.
12. Основні вимоги до виконання курсової роботи.
13. Основні вимоги до виконання дипломної роботи.
14. Основні вимоги до виконання магістерської роботи.
15. Актуальність теми курсової роботи.
16. Актуальність теми дипломної роботи.
17. Актуальність теми магістерської роботи.
18. Достатній теоретичний рівень курсової роботи.
19. Достатній теоретичний рівень дипломної роботи.
20. Достатній теоретичний рівень магістерської роботи.
21. Дослідницький характер курсової роботи.
22. Дослідницький характер дипломної роботи.
23. Дослідницький характер магістерської роботи.
24. Підготовчий етап написання курсової роботи.
25. Підготовчий етап написання дипломної роботи.
26. Підготовчий етап написання магістерської роботи.
27. Вивчення літератури з теми курсової роботи.
28. Вивчення літератури з теми дипломної роботи.
29. Вивчення літератури з теми магістерської роботи.
30. Заключний етап написання курсової (дипломної) та магістерської робіт.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 6 балів.

4- обґрунтованість висновків.

2- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема5.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Що таке наукова публікація та її основні види.
2. Монографія: поняття, алгоритм написання.
3. Наукова стаття, вимоги до її оформлення.
4. Що таке авторський, друкований та обліково-видавничий аркуш.
5. Які відмінності між дисертацією і монографією.
6. Тези доповіді, алгоритм тези.
7. Які методичні прийоми використовуються при підготовці публікації.
8. Реферат, алгоритм його підготовки.
9. Які вимоги до написання рецензії.

10. Доповідь, види та вимоги до підготовки.
11. Вимоги до підготовки підручників і навчальних посібників.
12. Яка структура звіту про науково-дослідну роботу (НДР).
13. Які форми звітності з наукових досліджень.
14. Форми впровадження результатів наукового дослідження.
15. Вибір напрямку наукового дослідження.
16. Основні етапи проведення наукових досліджень.
17. Економічна ефективність наукових досліджень.
18. Поняття, функції та структура програми соціально-економічного дослідження.
19. Методологічний розділ програми.
20. Методичний розділ програми.
21. Суть і види науково-технічної інформації.
22. Методи пошуку і збору наукової інформації.
23. Аналіз та інтерпретація інформації.
24. Організація роботи з науковою літературою.
25. Форми обміну науковою інформацією.
26. Види та ознаки наукової інформації.
27. Що таке інформатика, і які завдання вона вирішує.
28. Які ви знаєте етапи вивчення наукових джерел.
29. Інформаційно - пошукова мова бібліотек УДК, ББК. Дайте характеристику. Поняття та види каталогів.
30. Який порядок роботи над текстом. Які вимоги до використання цитат.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 6 балів.

4- обґрунтованість висновків.

2- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема 6.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Чи може власник об'єктів інтелектуальної власності передавати права, що йому належать іншій особі.
2. Які з видів прав на об'єкти інтелектуальної власності можуть передаватися другій особі і у який спосіб.
3. Пригадайте, якими життєвими циклами характеризуються об'єкти інтелектуальної власності і чому це важливо знати при передачі прав на них.
4. На підставі чого можуть передаватися виключні майнові права на об'єкти авторського права і суміжних прав.
5. Які особливості передачі виключних майнових прав на об'єкти авторського права і суміжних прав.
6. Що таке ліцензія і які вони бувають. Хто такі ліцензіар та ліцензіат. Які права надає виключна ліцензія на об'єкти промислової власності.
7. Що таке передача об'єктів інтелектуальної власності у спів власність.

8. Поясніть, як Ви розумієте поняття "франчизна угода".
9. Що таке "ноу-хау" і яке значення воно відіграє в ліцензуванні або передачі прав .
10. Чому потрібно захищати права винахідників.
11. Що таке винахід і чим він відрізняється від корисної моделі КМ.
12. При яких умовах винаходу (КМ) надається правова охорона.
13. Які умови патентоспроможності винаходу.
14. Як Ви розумієте ознаку "новизна" винаходу (КМ).
15. Що відноситься до об'єктів винаходу.
16. Що таке промислова придатність.
17. Які об'єкти не визнаються винаходами.
18. Що таке пріоритет винаходу і як він встановлюється.
19. Хто має право на одержання патенту на винахід або КМ.
20. Хто визнається автором винаходу (КМ).
21. Яка процедура подачі заявки на винахід (КМ).
22. З чого складається заявка на видачу патенту на винахід (КМ).
23. Де шукати інформацію про технічні новинки.
24. Скільки основних розділів включає в себе МКВ та як вони позначаються.
25. Яка організація проводить експертизу заявок на винахід (КМ).
26. Які види експертизи бувають.
27. З якою метою винаходи та КМ патентуються за кордоном.
28. Як обрати правильну стратегію зарубіжного патентування.
29. Які види міжнародних заявок Вам відомі, зупиніться на їх особливостях.
30. За яких умов угода про надання ліцензії вважається чинною.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 15 балів.

10- обґрунтованість висновків.

5- вчасне виконання.

Термін виконання – відповідно розкладу занять.

Самостійна робота. Тема 7.

Методичні рекомендації з виконання завдань.

Рекомендується така структура реферату:

1. *Титульна сторінка*, оформлення якої не потребує особливих пояснень.
2. *Зміст* та сторінки.
3. *Вступ*, де розкриваються актуальність.
4. *Основна частина*, що складається з трьох – п'яти пунктів, що за змістом мають відповідати спрямованості теми, мати приблизно однаковий обсяг.
5. *Висновки* з викладом особистої думки.
6. *Список використаної літератури*, який розміщують у кінці роботи в алфавітному порядку в такій послідовності:
 - закони, нормативні акти та положення державного значення;
 - літературні та наукові джерела;
 - матеріали періодичних видань.

Список індивідуальних завдань.

1. Міжнародний альянс з інтелектуальної власності (ІПА).
2. Звіт Міжнародного альянсу з інтелектуальної власності (ІПА) за 2015 р.
3. Закони України з цивільно-правового захисту авторського права і суміжних прав.
4. Особливості законодавчого закріплення авторських та суміжних в Україні.
5. Історія захисту авторських прав.
6. Міжнародні конвенції щодо охорони об'єктів інтелектуальної власності.
7. Римська конвенція, що присвячена охороні суміжних прав.
8. Різновиди суміжних прав.
9. Права виконавців на їх виконанні.
10. Права виробників фонограм і відеогам на їх фонограми і відеограми.

- 11.** Права теле- та радіостанцій на їх теле- та радіопрограми.
- 12.** Майнові права виконавців.
- 13.** Практика майнових стосунків між виконавцем і виробником фонограм (відеограм).
- 14.** Право на відтворення фонограми (відеограми).
- 15.** Право на змінювання або переробка фонограми (відеограми).
- 16.** Право на торгівлю або їх розповсюдження в інший спосіб.
- 17.** Право на імпортування фонограми (відеограми).
- 18.** Організації кабельного та ефірного мовлення.
- 19.** Дозволяти чи забороняти іншим особам публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;
- 20.** Дозволяти чи забороняти іншим особам фіксацію своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;
- 21.** Дозволяти чи забороняти іншим особам публічне виконання і публічну демонстрацію своїх програм у місцях з платним входом;
- 22.** Дозволяти чи забороняти іншим особам поширення на території України чи з території України сигналу із супутника, що несе їх програми, розповсюджуючим органом, для якого цей сигнал із супутника не призначався.
- 23.** Санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права в Україні.
- 24.** Санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права в країнах Європейського Союзу.
- 25.** Санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права в США.
- 26.** Санкції, які застосовуються до порушників авторського і суміжного права в Канаді.
- 27.** Правові засоби захисту вже набутих прав в Україні на винаходи і корисні моделі – КМ.

28. Правові засоби захисту вже набутих прав в Україні на промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем - ІМС.

29. Ефективність захисту продукту на всіх етапах просування в Україні.

30. Ефективність захисту продукту на всіх етапах просування в країнах Європейського Союзу.

Форма подання результатів: реферат – до 12 сторінок.

Критерії оцінювання: максимальна оцінка 15 балів

10- обґрунтованість висновків.

5- вчасне виконання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Чи може власник об'єктів інтелектуальної власності передавати права, що йому належать іншій особі.

2. Які з видів прав на об'єкти інтелектуальної власності можуть передаватися другій особі і у який спосіб.

3. Пригадайте, якими життєвими циклами характеризуються об'єкти інтелектуальної власності і чому це важливо знати при передачі прав на них.

4. На підставі чого можуть передаватися виключні майнові права на об'єкти авторського права і суміжних прав.

5. Які особливості передачі виключних майнових прав на об'єкти авторського права і суміжних прав.

6. Що таке ліцензія і які вони бувають. Хто такі ліцензіар та ліцензіат. Які права надає виключна ліцензія на об'єкти промислової власності. За яких умов угода про надання ліцензії вважається чинною.

7. Що таке передача об'єктів інтелектуальної власності у спів власність.

8. Поясніть, як Ви розумієте поняття "франшиза угода".

9. Що таке "ноу-хау" і яке значення воно відіграє в ліцензуванні або передачі прав .

10. Чому потрібно захищати права винахідників.

11. Що таке винахід і чим він відрізняється від корисної моделі КМ. При яких умовах винаходу (КМ) надається правова охорона.

12. Які умови патентоспроможності винаходу.

13. Як Ви розумієте ознаку "новизна" винаходу (КМ). Що відноситься до об'єктів винаходу.

14. Що таке промислова придатність.

15. Які об'єкти не визнаються винаходами.

16. Що таке пріоритет винаходу і як він встановлюється. Хто має право на одержання патенту на винахід або КМ.

17. Хто визнається автором винаходу (КМ). Яка процедура подачі заявки на винахід (КМ). З чого складається заявка на видачу патенту на винахід (КМ).

18. Де шукати інформацію про технічні новинки.

19. Скільки основних розділів включає в себе МКВ та як вони позначаються.

20. Яка організація проводить експертизу заявок на винахід (КМ). Які види експертизи бувають.

21. З якою метою винаходи та КМ патентуються закордоном..Як обрати правильну стратегію зарубіжного патентування. .Які види міжнародних заявок Вам відомі, зупиніться на їх особливостях.

22. Суть наукового пізнання, знання та наукового дослідження

23. Етапи становлення і розвитку науки

24. Поняття, цілі і функції науки

25. Структурні елементи науки, їх характеристика

26. Організаційна структура науки

27. Пріоритетні напрями розвитку науки в Україні

28. Система підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів

29. Науково-дослідна робота студентів

30. Вибір напрямку наукового дослідження

31. Основні етапи проведення наукових досліджень

32. Економічна ефективність наукових досліджень
33. Поняття, види та етапи конкретно-економічного дослідження
34. Поняття, функції та структура програми соціально-економічного дослідження
35. Методологічний розділ програми
36. Методичний розділ програми
37. Суть і види науково-технічної інформації
38. Методи пошуку і збору наукової інформації
39. Аналіз та інтерпретація інформації
40. Організація роботи з науковою літературою
41. Форми обміну науковою інформацією

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Основи методології науково-дослідної діяльності

План.

1. Поняття методології та методики наукових досліджень
2. Методологія теоретичних досліджень
3. Основи методології досліджень емпіричного рівня
4. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень

Рекомендована література

1. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень [текст] : Навчальний посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.

2. Головій В.М., Кузькін Є.Ю., Піддубна Л.В. Основи наукової діяльності: методологія, організація, оформлення результатів : [Навчальний посібник]. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2010. – 344 с.

Тема 2. Основні методи наукових досліджень та їх характеристика

План.

1. Поняття наукового методу та його основні риси

2. Система методів дослідження
3. Загальнонаукові методи
4. Конкретно-наукові та спеціальні методи
5. Методи економічного дослідження

Рекомендована література

1. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2005. – 186 с.
2. Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Науковий світ, 2000. – 83 с.
3. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.

Тема 3. Основні поняття інтелектуальної власності

План

- 1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
- 1.2. ПРО АВТОРСЬКІ І СУМІЖНІ ПРАВА
- 1.3. ПРО ПРОМИСЛОВУ ВЛАСНІСТЬ
- 1.4. ПРО ПРОМИСЛОВІ ЗРАЗКИ
- 1.5. ПРО ТОВАРНІ ЗНАКИ, ФІРМОВІ НАЗВИ І ЗАЗНАЧЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ
- 1.6. НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ

Рекомендована література

1. Інтелектуальна власність. Основні поняття. - Хмельницький: ХДЦНТЕІ, 2001. - 29 с
2. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика. - Науч.-практ. изд.: В 4т. / Под общ. ред. А.Д. Свято-цкого. - К.: Издательский Дом "Ин Юре", 1999
3. Киселев А. Секреты с Бережковской набережной // ИР -1991. -№4. -С. 31-32.

4. Корисна модель / Л.І. Ніколаєнко, Г.П.Добриніна, Л.А. Ме-няйло та ін., за ред. В. Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 128 с.
5. Костин А.Н. Названия говорящие за себя // Техника молодежи. - 1976. - №12. - С.34.
6. Крайнев П.П., Работягова Л.І., Дятлик І.І. Патентування винаходів в Україні / За ред. П.П.Крайнева: Монографія. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. - 340 с.
7. Скиба М., Драпак Г. Навчання винахідництву // Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції "Шляхи підвищення якості підготовки фахівців". - К.: КНУТД, 2001. - С.47-49.
8. Основы интеллектуальной собственности. - К.: Издательский Дом "Ін Юре", 1999. - 600 с.
9. Охорона промислової власності в Україні: Монографія / За редакцією О.Д. Святоцького, В.П.Петрова. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999.-400 с.
10. Оцінка прав інтелектуальної власності. Інформаційні матеріали. - К.: УІНТЕІ, 1998. -62 с
11. Патентування винаходів в іноземних державах / Л.І. Ніколаєнко, І.Ю.Кожарська, В.С.Радомський, С.Й.Полачек. - К.: Державне патентне Відомство України, 1999.
12. Промисловий зразок / Л.І. Ніколаєнко, А.П. Буттєва, Л.А. Ме-няйло та інші за ред. В.Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 136 с.
13. Р. Силин, Р. Коуп. Практика тотального менеджмента: Учебное пособие для вузов.- Хмельницький: ТУП, 2000. - 248 с.
14. Товарний знак / Л.І. Ніколаєнко, А.П. Буттєва, Л.А. Ме-няйло, В.М. Радомський за ред. В.Л. Петрова. - К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999.- 123 с.
15. <http://www.wipo.int> .
16. <http://ukrpravo.com> .

Тема 4. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності

План

1. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

2. ЗАХИСТ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Рекомендована література

1. Винахід / Л. І. Ніколаєнко, Г. П. Добриніна, Л.А.Меняйло та інші. За ред. В. Л. Петрова. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999. - 136 с.

2. Драпак Г. Захист інтелектуальної власності. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 57 с

4. Дахно И.И. Англо-русский толковый словарь по интеллектуальной собственности (Словарь Ивана Дахно). - К.: ВИРА-Р, 1997. -387 с.

5. Драпак Г.М., Гуляева В.О. Роздуми над деякими проблемами європейської інтеграції України // Проблеми підготовки спеціалістів з інтелектуальної власності в Україні. Матеріали до науково-практичної конференції. - К.: Ін-т інтелектуальної власності і права, 2001.-С 80-82.

6. Жаров В.О. Інтелектуальна власність в Україні: правові аспекти набуття, здійснення та захисту прав. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2000.-188 с

7. Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів та послуг", від 15.12. 1993 р. № 3689-ХІІ (зі змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ. - 1994. - № 7.

8. Закон України "Про авторське право та суміжні права" від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ(зі змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ.-2001.-№32.

9. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 15.12.1993 р. 3688-ХІІ // Відомості ВРУ. - 1994. - № 7.

10. Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ у ред. від 01.06.2000 р. (зі змінами та доповненнями) // ОВУ. - 2000. - № 26.

11. Закон України "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем" від 5.11.1997 р. № 621/97-ВР (зі змінами та доповненнями) // ОВУ. - 1997. - № 48.

12. Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" від 16.06.1999 р. № 752-XIV(зі змінами та доповненнями) //ОВУ.-1999.-№28.

13. <http://spon.kiev.ua> .

14. <http://sdip.kiev.ua> .

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема1. Наука як система знань

1. Розкрити наукознавство як систему знань
2. Подати графічно класифікацію наук
3. Розкрити основні риси працівника науки в світлі юридичної науки.

Методична література

- 1.Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Тема2. Основні методи наукових досліджень та їх характеристика

1. Дати своє визначення поняття наукового методу та визначити його основні риси
2. Відобразити графічно, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, систему методів дослідження
3. Визначити із запропонованих методів загальнонаукові методи
4. Визначити із запропонованих методів конкретно-наукові та спеціальні методи

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Тема 3. Методика підготовки і оформлення курсових, дипломних та магістерських робіт

1. Визначити поняття, загальна характеристика і вимоги до курсових та дипломних робіт
2. Охарактеризувати основні етапи підготовки курсових та дипломних робіт
3. Відобразити структуру та технічне оформлення курсових та дипломних робіт
4. Розкрити етапи підготовки до захисту та захист курсової та дипломної роботи
5. Магістерська робота: поняття та її підготовка- відповідно визначеної магістрантом теми

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

Тема 4. Оформлення наукової роботи і передача інформації

1. Оформити результати наукової роботи
2. Оформити замовлення на практичні розробки

3. Окреслити можливе поле усної передачі інформації про наукові результати

Методична література

1. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
2. Журавська Н.С. Методологія і методика наукової організації праці [Текст] / Навчально-методичний посібник. - Ніжин: М.М.Лисенко, 2012.- 207 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. «Про вищу освіту» : Закон України № 1556 від 01.07. 2014 р.
2. «Про інформацію»: Закон України від 23.06.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005 – №1 .
3. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України № 1977- XII від 13.12. 1991 р.: за станом на 02.12.2010 р. № 2745-VI (2745-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст.165.
4. «Про наукову і науково-технічну експертизу»: Закон України від 10.02.1995 (станом на 09.02.2006) // Відомості Верховної Ради України. – № 2.

5. «Про авторське право і суміжні права»: Закон України від 23.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993 – № 1.

6. «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку наукової сфери» від 16.05.2008: Указ Президента України // Відомості Верховної Ради України.

7. Положення про дипломну роботу в Національній академії внутрішніх справ / [уклад.: Чернєй В.В., Коржікаєва Т.Г., Полудьонна Н.С. та ін.] – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 32 с.

8. Берко Ю.А. та ін. Організація наукового дослідження, написання та захист магістерських дисертацій: [Навчальний посібник]. – Львів: «Новий світ – 2000», 2010. – 282 с.

9. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень [текст] : Навчальний посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 142 с.

10. Головій В.М., Кузькін Є.Ю., Піддубна Л.В. Основи наукової діяльності: методологія, організація, оформлення результатів : [Навчальний посібник]. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2010. – 344 с.

11. Гордієнко С.Г. Молодому науковцю коротко про необхідне: Науково-практичний посібник. – К.: КНТ, 2007. – 92 с.

12. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч. посібник. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 142 с.

14. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія: [навчальний посібник] / С.Д.Гусарєв, О.Д.Тихомиров. – К.: ВІРА-Р, 1999. – 506 с.

15. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов): Учебное пособие. – К.: Атика, 2001. – 288 с.

16. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. ; за ред. А.А. Мазаракі. – К. : Київ нац. торг.-екон. ун-т., 2010. – 280 с.

17. Карбонье Ж. Юридическая социология [перевод с фр.]. – М.: Прогрес, 1996.-290 с.

18. Кельман М., Загальнонаукова методологія і методологія права. – Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23-24 листопада 2007 р.), Львів, СПОЛОМ, 2008.- 112 2 с.
19. Кислий В.М. Організація наукової діяльності: Навчальний посібник / В.М. Кислий. – Суми: Університетська книга, 2011. – 224 с.
20. Конверський А.Є. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студ., курсантів, аспірантів та ад'юнктів / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
21. Корягін М.В., Чік М.Ю. Основи наукових досліджень: навч. Посіб. / М.В. Корягін, М.Ю. Чік. – К.: Алерта, 2014. – 622 с.
22. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2005. – 186 с.
23. Краснобокий Ю.М. Словник-довідник науковця-початківця. – К.: Науковий світ, 2000. – 83 с.
24. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукової діяльності: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009. – 206 с.
25. Оспіщев В.І., Кривошей В.В. Технологія наукових досліджень в економіці: навч. посіб. / В.І. Оспіщев, В.В. Кривошей. – К.: Знання, 2013. – 255 с.
26. Палеха Ю., Леміш Н. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. /Ю.І. Палеха, Н.О. Леміш. – К.: Видавництво Ліра-К, 2013. – 336 с.
27. Патей-Братасюк М.Г. Методологія сучасного правознавства: поліметодологія як тенденція його розвитку // Матеріали III щорічного міждисциплінарного теоретико-методологічного колоквиуму «Методологічні проблеми вітчизняного правознавства». – К.: 2010. – 96 с.
28. Полудьонна Н.С. Науково-дослідницька діяльність курсантів (студентів, слухачів) у вищому юридичному навчальному закладі: минуле і сьогодення // Історико-педагогічні студії: Науковий часопис / гол. ред. Н.М.

Дем'яненко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 6-7. – 265 с.

29. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: Монография. – К.: Знання, 2005. – 384 с.

31. Філософія права: навч.посібник./ під заг.ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 334 с.

32. Циппеліус Р. Юридична методологія / Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р.Корнута. – К.: Реферат, 2004. – 232 с.

33. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 7-є видання, перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2010. – 295 с.

34. Юридична психологія: [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак.] / В.Г.Андросюк, Л.І.Казміренко, Я.Ю.Кондратьєв та ін.; за заг. ред. Я.Ю.Кондратьєва. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999. – 352 с.

Допоміжна

1. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підручник для студентів економ, спец, вузів. 3-є видання, перероблене і доповнене. – К.: Вища школа, 2001. – 271 с.

2. Бермус А.Г.Введение в гуманитарную методологию : [монография] / А.Г. Бермус. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – 336 с.

3. Бойко А. Методологія пізнання економічної злочинності / А. Бойко // Вісник Львівськ. нац. ун-ту імені І. Франка. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47.

4. Дубов Г.О. Методологія права: поняття, предмет та місце в системі наукового знання (за працею Р. Лукича «Методологія права») / Г.О. Дубов // Держава і право. – 2011. – №. 50.

5. Журавська Н.С. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів спеціальності „Педагогіка вищої школи” з методики навчання циклу дисциплін з агрономії [навчально- методичний посібник] / Н.С.Журавська.- Ніжин: ПП ММ Лисенко, 2014. - 940 с.

6. Журавська Н.С. Методологія і методика навчання спеціальних дисциплін [Текст]: [монографія] / Н.С. Журавська. - Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. - 360 с.

7. Журавська Н.С. Теорія і практика підготовки викладачів аграрних дисциплін у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу [Текст]: [монографія] / Н.С. Журавська. - Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. - 320 с.

8. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Л. : Світ, 2001. – 416 с.

9. Паниотто В.И., Максименко В.С. Количественные методы в социологических исследованиях / В.И.Паниотто, В.С.Максименко. – К.: Либідь, 2003. – 272 с.

10. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс) : [Наукова монографія]. – Х: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1998. -321 с.

[11.](#) Полудьонна Н.С. Наукова складова магістерської програми і освітньо - кваліфікаційної підготовки фахівців як невід’ємний елемент навчального процесу у ВНЗ МВС України // Вища освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: Матеріали науково-методичної конференції, Донецьк, 25 січня 2011 року. – С.С. 63-67.

12. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.

13. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований. – К., 2000.-207 с.

14. Методологія порівняльного правознавства // Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: Монографія

/ За ред. Ю. С. Шемчушенка. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 3. – С. 7-36.

15. Гребеньков Г.В. О методологических принципах познания права / Г.В. Гребеньков // Проблемы правознавства та провахоохороної діяльності. – 2009. – № 4. – С. 3–11.

16. Кунєв Ю. Методологія дослідження державно-правових явищ як актуальна проблема / Ю. Кунєв // Право України. – 2009. – № 11. – С. 118–123.

17. Тарахонич Т.І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання / Т.І. Тарахонич // Часопис Київського університету права, 2009. – № 3. – С. 15–19.

18. Підюшенко В.Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навчальний посібник / Підюшенко В.Л., Шкрабак І.В., Словенко Е. – Київ: Лібра, 2004. – 344 с.

19. Цибульов П.М. Популярно про інтелектуальну власність: абетка / Цибульов П.М., Чеботарьов В.П.; ред. М.В.Паладій. – К.: ТОВ «Альфа- ПІК», 2004. – 56 с. 16

20. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. – К.: Професіонал, 2004. – 304 с.

13. Інформаційні ресурси

1. <http://psych.kiev.ua/nma-simple/lang-1/fla-index/tema-12/inde> Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006.– 320 с.
2. <http://dollar.sti.lg.ua/page.php?pageid=16> – Педагогіка і психологія вищої школи (магістратура)
3. http://pidruchniki.ws/18980908/pedagogika/konkretno-metodologichni_printsipi_pedagogichnih_doslidzhen
4. http://pidruchniki.ws/18271207/pedagogika/zakoni_zakonomirnosti_navchannya

5. <http://www.kazedu.kz/referat/129325>
6. Освітній портал MyReferatik
http://myreferatik.in.ua/load/referat_2_kurs/filosofija/m
7. Вища атестаційна комісія України – [http : // www. vak . org . ua /](http://www.vak.org.ua/)
8. Журнал «Наука и жизнь» – [http : // www/ nkj . ru /](http://www/nkj.ru/)
9. Законодавча база Верховної Ради України – [http : // www. zakon . rada . gov . ua/](http://www.zakon.rada.gov.ua/)
5. Міністерство освіти і науки України – [http: // www. mon. gov . ua /](http://www.mon.gov.ua/)
10. Науково-практичний журнал «Наука та інновації» – [http : // www. nas . gov . ua/ scinn /](http://www.nas.gov.ua/scinn/)
11. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського – [http : // www/ nbuv . gov . ua /](http://www/nbuv.gov.ua/)
12. Освітній портал – [http : // www. osvita . org . ua/](http://www.osvita.org.ua/)
13. Український інститут науково - технічної та економічної інформації – [http : // www/ uinei . kiev . ua /](http://www/uinei.kiev.ua/)
14. БД SCOPUS – [http : // www. scopus.com](http://www.scopus.com)
15. Пошукова система GOOGLE АКАДЕМІЯ – [http : // www. scholar . google . com. ua /](http://www.scholar.google.com.ua/)
16. Веб-сайт „Академічна книгарня@онлайн – <http://www.akbooks.com.ua/>
17. Український лінгвістичний портал «Словники України» – Lcorp.ulif.org.ua
18. Проект „Відкритий світ інформаційних технологій” – <http://www.idea-ukraine.org/>
19. Веб-сайт Національної парламентської бібліотеки України (Київ) – <http://www.nplu.org/>
20. Веб-сайт Книжкової палати України імені Івана Федорова (Київ) – <http://www.ukrbook.net/>
21. Веб-сайт „Бібліотеки в мережі Internet”
<http://library.zntu.edu.ua/reslibrel.html>
- 17
22. Колекція посилань на кращі електронні бібліотеки
<http://lyapota.boom.ru/lib.htm>

23. Інформаційно-довідковий портал „Library.ru”
<http://book.uraic.ru/ssylki/biblioteki>
24. Веб-сайт Бібліотеки Конгресу США <http://www.loc.gov/>
25. Веб-сайт Національної бібліотеки Франції www.bnf.fr/ – Bibliothèque Nationale или BNF
26. Веб-сайт Британської бібліотеки – www.bl.uk/
27. Система дистанційної навчання «MOODLE» ВТЕІ КНТЕУ –
<http://sun.vtei.com.ua>
28. <http://nauch.org/about/oformlennya-spisku-literaturi/>
29. http://www.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/vumogu_dusert.pdf
30. <http://vak.in.ua/>
31. <http://www.health.gov.ua/www.nsf/0/80bc4c6c67af511ec2256b950041dae0>
32. <http://www.kazedu.kz/referat/127288>

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПІДГОТОВКУ І ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ У НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Навчальне видання

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПІДГОТОВКУ І ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ У НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Рекомендовано до видання рішенням навчально-методичної ради НУБіП України від

13.06.2016 р. протокол № 10

Укладачі: КВАША Сергій Миколайович
ЗАЗИМКО Оксана Володимирівна
КЛІХ Лариса Володимирівна
КОЛЕСНІКОВА Олена Миколаївна
ТРАКАЙ Володимир Григорович

ЗМІСТ

1. Загальні положення та етапи виконання магістерської роботи 5
 2. Вибір та затвердження теми магістерської роботи 6
 3. Розподіл функцій керівника магістерської роботи і студента (слухача) 8
 4. Підготовка магістерської роботи та її структура 9
 5. Вивчення літературних джерел за темою магістерської роботи 13
 6. Збирання матеріалу, його обробка та викладення змісту магістерської роботи 13
 7. Оформлення магістерської роботи 14
 8. Підготовка відгуку та рецензії для допуску до захисту магістерської роботи 19
 9. Підготовка презентації до захисту магістерської роботи 20
 10. Захист магістерської роботи 22
- ДОДАТКИ**
- А. Заява студента для написання магістерської роботи 26
 - Б. Титульна картка магістерської роботи 27
 - В. Титульний аркуш 28
 - Д. Завдання до виконання магістерської роботи 29
 - Ж. Зразок оформлення списку використаних джерел 30
 - К. Пам'ятка студенту (слухачу) щодо загальних вимог до виконання магістерських робіт 33
 - Л. Відгук на роботу студента (слухача) магістратури 35
 - М. Рецензія на роботу студента (слухача) магістратури 36
 - Н. Форма опису роботи магістра 37

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЕТАПИ ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Магістерська робота – це самостійна індивідуальна кваліфікаційна робота з елементами дослідництва та інновацій, яка є підсумком теоретичної та практичної

підготовки в рамках нормативної та вибіркової складових освітньо-професійної програми

підготовки магістрів. Магістерська робота є формою контролю набутих студентом або

слухачем магістратури у процесі навчання інтегрованих знань, умінь, навичок, необхідних

для виконання професійних обов'язків.

Виконання і захист магістерської роботи є завершальним етапом навчання студентів

(слухачів) за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою підготовки магістрів та

формою атестації здобувачів вищої освіти.

Назва магістерської роботи має бути стислою, відповідати освітній і науковій галузям,

суті проблеми, що вирішується.

Метою магістерської роботи є проведення теоретичних та практичних досліджень, поглиблене осмислення професійної проблеми, розробка інноваційних пропозицій у певній сфері виробництва або наукової діяльності та заходів щодо їх впровадження. Завдання магістерської роботи залежить від освітньої програми підготовки магістрів і полягає у дослідженні об'єкту, науковому обґрунтуванні результатів дослідження та практичному використанні їх у агропромисловому чи природоохоронному комплексах.

Навчання за освітньо-науковою програмою підготовки передбачає відведення 30 відсотків навчального часу на дослідницьку компоненту, результатом якої стає проведення наукових досліджень і підготовка на їх основі магістерської роботи. Практичне виконання магістерської роботи освітньо-професійною або освітньо-науковою програмами підготовки проводиться у формі наукових досліджень в умовах професійної діяльності під організаційно-методичним керівництвом науково-педагогічного працівника університету та фахівця з даного фаху в оснащених навчальних, навчально-наукових, навчально-виробничих та навчально-науково-виробничих атестованих лабораторіях, на дослідних полях, у базових аграрних підприємствах, сучасних фермерських господарствах тощо. Етапи практичної підготовки магістерської роботи фіксуються у індивідуальному плані студента магістратури.

Наповнення магістерської роботи вміщує критичний аналіз літературних джерел та їх узагальнення, опис досліджених фактів, явищ і закономірностей та одержаних власних результатів досліджень. Висновки ґрунтуються на основі власних досліджень, викладаються чітко і лаконічно. Запропоновані інноваційні рішення мають бути науково обґрунтованими з відповідним аналізом та прогнозом щодо результатів їх впровадження і з аналізом ризиків, що при цьому можуть виникнути. Результати наукових досліджень викладаються логічно та аргументовано. При цьому

слід уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтології.
Магістерська робота може містити знаковий апарат (формули, графіки, діаграми, схеми, таблиці тощо).
Магістерська робота виконується державною мовою (українською) з урахуванням орфографічних, пунктуаційних та стилістичних норм.
Наукову інформацію в ній необхідно викладати у повному обсязі, висвітлюючи одержані результати дослідження, з детальним описом методів дослідження.
Наукова інформація має бути висвітлена на фактичному матеріалі з обґрунтуванням новизни та практичного значення роботи.
Основними етапами підготовки та виконання магістерської роботи є:
– вибір теми та її затвердження;
– розробка завдання та складання поетапного плану виконання магістерської роботи;
– опрацювання літературних джерел;
– збирання фактичного матеріалу під час практик;
5

– обробка матеріалу із застосуванням сучасних методів статистичного аналізу;
– написання першого варіанту тексту роботи, подання його на ознайомлення керівнику;
– усунення недоліків, написання остаточного варіанту тексту, оформлення магістерської роботи;
– отримання відгуку керівника магістерської роботи;
– подання зброшурованої у твердій палітурці завершеної магістерської роботи на кафедру;
– внутрішнє рецензування магістерської роботи;
– захист магістерської роботи на засіданні випускової кафедри;
– подання електронної версії роботи з формою опису роботи магістра (додаток Н) для перевірки на плагіат;
– захист магістерської роботи на засіданні екзаменаційної комісії (далі – ЕК).
Двічі за період навчання студент (слухач) магістратури проходить атестацію на засіданні випускової кафедри, де звітує про стан виконання індивідуального плану та магістерської роботи. За результатами звіту керівник доповідає про хід виконання індивідуального плану, помилки і неточності у виконанні магістерського дослідження,

визначаючи способи їх усунення або шляхи раціонального. У результаті обговорення приймається рішення “атестувати”, “атестувати умовно”, “не атестувати” студента (слухача), яке відображається у протоколі засідання кафедри. Магістерська робота – це кваліфікаційний документ, на підставі якого екзменаційна комісія визначає рівень теоретичної підготовки випускника та його готовність до самостійної роботи за фахом і приймає рішення про присвоєння кваліфікації. До захисту магістерської роботи на ЕК допускаються студенти (слухачі), які успішно склали екзменаційні сесії, пройшли практики, захистили відповідні звіти, виконали всі завдання індивідуального плану, пройшли попередній захист магістерської роботи на випусковій кафедрі та пройшли перевірку на плагіат. Студентам (слухачам), які успішно склали державні екзамени та захистили магістерську роботу відповідно до освітньої програми підготовки, рішенням ЕК присуджується відповідний ступінь вищої освіти та присвоюється відповідна кваліфікація.

2. ВИБІР ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ ТЕМИ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Вибір проблеми дослідження – відповідальний момент, від якого значною мірою залежить успіх всього дослідження студента. Проблема _____ дослідження визначається виходячи з наукових інтересів студента, тематики наукових досліджень кафедри, замовлень різних суб'єктів господарювання тощо. Вибір проблеми наукових досліджень для виконання магістерської роботи не обмежується окремими галузями економіки, видами діяльності, організаційно-правовими формами та формами власності підприємств, установ та організацій, на матеріалах яких буде ґрунтуватися магістерська робота. Як правило, вибір студентом теми магістерської роботи обумовлений виконанням окремих індивідуальних робіт з елементами наукових досліджень у минулому. Такий підхід до організації процесу написання магістерської роботи є ефективним, адже у процесі поточного навчання студенти вже набули певних знань з обраної проблеми досліджень, тому здатні більш професійно вирішувати питання удосконалення

практичної діяльності.

Право вибору теми магістерської роботи надається студенту в межах орієнтовної

тематики, яка розробляється відповідною випусковою кафедрою та погоджується з

деканатом факультету (директоратом навчально-наукового інституту (ННІ)), що забезпечує

реалізацію вибіркової складової освітньої програми підготовки магістрів з урахуванням

пропозицій і потреб установ, підприємств та організацій.

При виборі теми магістерської роботи слід керуватися власними навчальними та

6

науково-дослідними інтересами, наявністю теоретичної бази та власних розробок,

можливістю отримання необхідних матеріалів під час проходження виробничої практики,

орієнтацією на характер майбутньої професійної діяльності.

Теми магістерських робіт освітньо-наукової програми підготовки повинні відповідати

науковій тематиці випускової кафедри, а для спеціалізацій з можливостями перехресного

вступу повинні відображати сутність попередньо набутої та обраної спеціалізацій.

Тематика магістерських робіт на кафедрі поновлюється кожного навчального року,

студент або слухач магістратури має право самостійного вибору теми магістерської роботи в

межах освітньої програми.

Оновлюючи тематику магістерських робіт, випусковим кафедрам необхідно дотримуватись такої структури: 60% – теми фундаментального характеру (базові теми), 25%

– теми інноваційного характеру (відповідають _____ проблемам практики), 15% – теми

неординарного характеру (підтвердження або спростування існуючих гіпотез).

При виборі теми магістерської роботи слід враховувати її актуальність і новизну,

наявність наукової бази для виконання, можливість отримання та опрацювання

експериментального матеріалу, наявність власних науково-технічних і методичних розробок,

майбутнє місце працевлаштування.

Виконання магістерської роботи базується на матеріалах обраного об'єкту

дослідження. Крім того, визначається місце об'єкта дослідження в районі (регіоні, відповідній галузі). Не дозволяється виконувати магістерську роботу кільком студентам однієї академічної групи з однієї і тієї ж теми, на базі одного і того самого підприємства.

Якщо однакову тему магістерської роботи виявило бажання писати кілька студентів, остаточне рішення приймає завідувач кафедри, виходячи зі строків (дати) подання заяв студентами (слухачами) на кафедру.

Вибрана студентом тема закріплюється за ним на підставі його письмової заяви на ім'я декана відповідного факультету (директора ННІ) (додаток А).

Студентам заочної форми навчання пропонується обирати тему магістерської роботи з урахуванням потреб виробництва, зокрема підприємств, установ, де вони працюють.

Закріплення за студентами та слухачами тем магістерських робіт і керівників оформлюється наказом ректора НУБіП України за поданням деканату відповідного факультету або директорату ННІ, після узгодження з відділом магістерських програм і навчальним відділом університету протягом чотирьох місяців від дня зарахування (до 31 грудня поточного року) на освітню програму підготовки магістрів.

Тема магістерської роботи може бути уточнена за заявою студента чи слухача магістратури на засіданні відповідної кафедри, але не пізніше, ніж за шість місяців до визначеного терміну подання завершеної магістерської роботи до захисту.

Зміна теми магістерської роботи оформлюється наказом ректора університету за поданням деканату відповідного факультету (директорату ННІ) після узгодження з відділом магістерських програм та навчальним відділом університету.

Для наукового керівництва магістерською роботою наказом ректора НУБіП України за поданням відповідної кафедри призначається керівник. За студентом (слухачем) освітньо-професійної чи освітньо-наукової програми підготовки закріплюється один керівник.

Керівниками магістерських робіт можуть бути науково-педагогічні працівники

НУБіП України з науковим ступенем доктора наук чи досвідченого кандидата наук, коло наукових і фахових інтересів яких відповідає тематиці магістерської роботи. Для спеціалізації “Державна служба” керівниками магістерських робіт можуть бути також висококваліфіковані фахівці центральних органів виконавчої влади, державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування. За одним керівником закріплюється до п’яти студентів (слухачів) магістратури на навчальний рік згідно наказу Міністерства науки і освіти України від 07.08.2002 р. № 450 “Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків

7

основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів”.

3. РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ КЕРІВНИКА МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ І СТУДЕНТА (СЛУХАЧА)

Керівник магістерської роботи виконує такі функції:

- пропонує студентам (слухачам _____) магістратури теми магістерських робіт відповідно до свого наукового напрямку діяльності, спеціалізації, магістерської програми та потреб установ, підприємств, організацій;
- формує разом зі студентом (слухачем) магістратури завдання на підготовку магістерської роботи;
- надає допомогу у підготовці індивідуального плану роботи та контролює його виконання;
- протягом всього періоду навчання на основі аналізу підготовлених студентом (слухачем) магістратури матеріалів фіксує його виконання, про що звітує на засіданні кафедри;
- рекомендує студенту необхідну нормативну, навчальну, довідкову літературу та інші джерела для самостійного опрацювання;
- надає консультативну допомогу студентові під час виконання ним роботи згідно із затвердженим на кафедрі розкладом і графіком самостійної роботи;
- аналізує та контролює організацію самостійної роботи студента (слухача) магістратури;

- залучає студентів магістратури до наукової роботи;
 - допомагає студенту (слухачу) готувати наукові публікації за результатами досліджень і сприяє їх опублікуванню у фахових виданнях, матеріалах наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів та ін.;
 - рекомендує бази та забезпечує відповідну якість проходження науково-дослідної практики;
 - несе відповідальність за випадки виявлення академічного плагіату у магістерській роботі студента (слухача);
 - готує об'єктивний відгук на магістерську роботу перед її захистом на кафедрі;
 - бере участь у засіданні кафедри під час попереднього захисту магістерської роботи;
 - сприяє працевлаштуванню випускника магістратури.
- Керівник магістерської роботи несе особисту відповідальність за повноту і якість виконання вищезазначених функцій.
- Студент (слухач) виконує такі функції:
- визначається з темою магістерської роботи відповідно до своєї спеціалізації та магістерської програми;
 - разом з керівником формує завдання на підготовку магістерської роботи;
 - складає індивідуальний план роботи і відповідає за його вчасне виконання;
 - добирає і опрацьовує нормативні документи, навчальну, наукову й довідкову літературу та інші джерела;
 - критично аналізує позиції різних авторів на проблеми, що мають безпосереднє відношення до роботи та визначає своє особисте ставлення до них;
 - узагальнює матеріали та застосовує сучасні методи і методики наукових досліджень;
 - використовує набуті в процесі навчання теоретичні знання, практичні навички;
 - опановує методику досліджень стосовно, об'єкта, предмета дослідження, мети, завдань;
 - знаходить аналоги розв'язання проблеми у вітчизняній та зарубіжній практиці, адаптує їх до конкретного предмета (об'єкта) дослідження;
- 8
- самостійно приймає оптимальні рішення;
 - у період практики на основі теоретичних положень та методики досліджень

грунтовно і всебічно вивчає стан справ у реальних умовах з предмету досліджень та добирає фактичний матеріал;

- на основі теоретичних положень (перший розділ) та фактичного стану справ з предмету досліджень (другий розділ) опрацьовує третій проектно-рекомендаційний, конструктивний розділ, робить висновки і подає керівникові на перевірку;
- усуває суттєві недоліки, що виявились у процесі попереднього захисту на кафедрі;
- отримує відгук керівника магістерської роботи;
- використовуючи сучасні інформаційні технології, готує презентацію магістерської роботи, яку демонструє під час попереднього захисту на кафедрі, а в подальшому на засіданні ЕК;
- переплітає роботу і подає з відгуком керівника завідувачу кафедри, який засвідчує своїм підписом її допуск до розгляду на засіданні ЕК;
- отримує рецензію на роботу від науково-педагогічного працівника іншої кафедри факультету (ННІ) та готує відповіді на зауваження;
- подає електронну версію магістерської роботи відповідальному за наповнення і функціонування інституційного репозитарію випускними магістерськими роботами відповідного факультету (ННІ) для перевірки на плагіат не пізніше ніж за 10 днів до захисту перед ЕК;
- несе персональну відповідальність за наявність академічного плагіату у магістерській роботі;
- доповідає на засіданні ЕК відповідно до графіка, встановленого деканатом факультету (директоратом ННІ).

Студент (слухач) повинен виконувати перераховані вище функції у строки, встановлені керівником. Студент (слухач) магістратури несе особисту відповідальність за якість виконання, автентичність роботи та своєчасність підготовки матеріалів.

4. ПІДГОТОВКА МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Зміст магістерської роботи має свідчити про рівень фахової підготовленості студента

(слухача) магістратури до професійної або наукової діяльності, а саме, здатність:

- використовувати набуті в процесі навчання теоретичні знання, практичні навички;

- аналізувати джерела інформації, в першу чергу наукові;
- узагальнювати матеріали та застосовувати сучасні методи і методики наукових досліджень;
- використовувати сучасні інформаційні технології;
- обґрунтовано використовувати вітчизняний та міжнародний досвід при висвітленні досліджуваних питань;
- знаходити аналоги розв’язання проблеми у вітчизняній та зарубіжній практиці, адаптувати їх до конкретного предмета (об’єкта) дослідження;
- за результатами аналізу самостійно приймати оптимальні рішення.

Після вибору та затвердження теми студент повинен чітко визначити мету роботи, об’єкт дослідження, послідовність написання; підібрати відповідну наукову літературу та нормативно-інструктивні матеріали. Допомогу у вирішенні цих питань можуть надавати керівник, завідувач кафедри, співробітники навчальної лабораторії та працівники наукової бібліотеки університету.

Правильне формулювання мети та об’єкта дослідження дає змогу визначити коло задач, які постають перед студентом, вибрати необхідну інформацію й уникнути зайвої і непотрібної роботи.

Магістерська робота готується на конкретних матеріалах підприємств, регіонів, галузі, і тому результати дослідження повинні мати практичне значення.

9

Магістерська робота повинна:

- відображувати сучасний стан та тенденції економічного розвитку України, враховувати досвід світової економіки;
- показати рівень спеціальної підготовки студента, який відповідає кваліфікаційним вимогам вибраної спеціалізації та здібності і вміння студентом застосовувати отримані знання з фахових дисциплін для вирішення практичних задач на використанні емпіричних і теоретичних методів дослідження;
- виконуватися на практичних матеріалах конкретних підприємств, організацій, установ або галузевих матеріалах;
- базуватись на застосуванні прогресивних методів економічних досліджень;

– містити аргументацію актуальності теми, її теоретичної і практичної цінності;
– відображати самостійність і системність підходу студента у виконанні досліджень з конкретної проблеми;
– свідчити про знання студента монографічної літератури з обраної теми, законодавчих актів України й урядових рішень, нормативних актів, положень, інструкцій, стандартів тощо;
– містити аналіз різних точок зору з вказівками на джерела (у вигляді посилань або цитувань) і обов'язкове формулювання аргументованої позиції щодо порушення у роботі дискусійного питання;
– повністю розкривати тему дослідження, мати аргументоване обґрунтування висновків і пропозицій, що представляють науковий та практичний інтерес. Складання плану магістерської роботи є важливим відповідальним етапом підготовки роботи. Добре продуманий план – запорука успішного виконання дослідження. Перш ніж розробити план до теми, слід ознайомитися з літературними джерелами, які висвітлюють відповідні теоретичні та методичні проблеми. Це дасть студентові змогу детальніше уявити собі структуру роботи, послідовно викласти її зміст, точніше розкрити коло питань, які мають бути вирішені. План повинен концентровано відображати зміст вибраної теми, напрям її дослідження, постановку окремих питань, послідовне, логічне, взаємопов'язане викладання результатів. У процесі написання роботи план може вдосконалюватися: одні питання будуть уточнюватися, інші – вилучатися, або ж уводитися. Структура й зміст роботи, співвідношення розділів визначаються її темою і містять:

1. Картку магістерської роботи.
2. Титульний аркуш.
3. Завдання до виконання магістерської роботи.
4. Зміст.
5. Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за необхідності).
6. Вступ.
7. Основна частина.
8. Охорона праці (за необхідності)
9. Висновки.

10. Список використаних джерел.

11. Додатки.

У картці магістерської роботи (додаток Б) розміщується така інформація: код кафедри (11.05); літери МР – магістерська робота; номер та дата підписаного ректором

університету наказу про затвердження тем магістерських робіт; порядковий номер студента

або слухача в наказі про затвердження тем магістерських робіт; літери ПЗ – пояснювальна записка.

Титульний аркуш (додаток В) містить назву навчального закладу, факультету (ННІ),

кафедри, УДК, тему магістерської роботи, код і назву спеціальності, назву спеціалізації та

магістерської програми, освітню програму підготовки, прізвище та ініціали автора,

прізвище, ініціали керівника та їх науковий ступінь і вчене звання, прізвище й ініціали

10

консультанта з охорони праці за необхідності, відомості щодо допуску магістерської роботи

до захисту, погодження магістерської роботи деканом факультету (директором ННІ),

календарний рік захисту.

Завдання до виконання магістерської роботи видається в місячний термін з дня

реєстрації наказу про затвердження тем. Зразок завдання наведено у додатку Д.

Зміст подається на початку магістерської роботи і містить найменування та номери

перших сторінок усіх розділів, підрозділів та пунктів (якщо вони мають заголовки), зокрема

вступу, розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів подають у

магістерській роботі окремим списком перед вступом, якщо вжито специфічну термінологію,

а також маловідомі скорочення, нові символи, позначення тощо.

Перелік друкують двома колонками, в яких зліва за абеткою наводять скорочення,

справа – їх детальну розшифровку.

Якщо у магістерській роботі спеціальні терміни, скорочення _____, символи, позначення

тощо повторюються менше трьох разів, перелік не складають, а їх розшифровку наводять у тексті при першому згадуванні.

Приклад оформлення умовних позначень:

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПДВ – податок на додану вартість;

МШП – малоцінні швидкозношувані предмети;

ДФС – державна фіскальна служба.

У вступі до магістерської роботи:

- ☐ обґрунтовуються актуальність обраної теми, мета та зміст поставлених завдань;
- ☐ визначається об'єкт і предмет дослідження;
- ☐ зазначається обраний метод (або методи) дослідження, теоретична цінність і прикладна значущість отриманих результатів;
- ☐ наводиться інформація про апробацію результатів роботи та публікації студента магістратури;
- ☐ зазначається участь студента у науковій роботі (конкурси наукових робіт), участь у наукових конференціях, науковому гуртку, виконання науково-дослідних тем випускаючої кафедри;
- ☐ окреслюються положення, винесені на захист.

Для обґрунтування актуальності обраної теми необхідно сформулювати мету дослідження та виділити ті завдання, що потрібно вирішити для досягнення поставленої мети.

Завдання _____, що будуть вирішуватися відповідно до визначеної мети, зазначаються у

формі перерахунку (вивчити..., описати..., встановити..., виявити... тощо).

Завданням магістерської роботи освітньо-професійної програми підготовки є узагальнення здобутих знань з певної спеціальності, вивчення і дослідження об'єктів з

метою їх практичного використання в агропромисловому чи природоохоронному комплексі.

Завданням магістерської роботи освітньо-наукової програми підготовки є опанування

методології, методики та сучасного інструментарію наукових досліджень, створення і

поглиблене вивчення моделей, що досліджуються, пошук шляхів їх адаптації до умов

розвитку науково-технічного прогресу.

Визначення об'єкта і предмета дослідження є обов'язковою складовою вступу.

Об'єктом дослідження магістерської роботи може бути сорт рослин, порода тварин, підприємство чи група підприємств, певна галузь виробництва тощо.

11

Предмет дослідження – це частина об'єкта та сфера його діяльності, на яку спрямовано основну увагу дослідника. Предмет дослідження узгоджується з темою магістерської роботи.

Методи дослідження як інструмент одержання фактичного матеріалу – обов'язкові

елементи вступу до магістерської роботи.

Важливу частину вступу займає наукова новизна та практична значущість отриманих

результатів. Студент має коротко викласти нові наукові положення (рішення), запропоновані

особисто. Необхідно показати відмінність отриманих результатів від відомих раніше,

описати ступінь новизни (уперше отримано, удосконалено, дістало подальший розвиток).

Практична значущість магістерської роботи свідчить, що знання та розробки, отримані

студентом в ході її виконання, можуть бути використані на конкретному підприємстві.

На завершення вступу доцільно подати структуру роботи, тобто навести перелік її

структурних елементів і обґрунтувати послідовність їх розміщення, зазначити, скільки

сторінок займає основний текст магістерської роботи, додатки, вказати кількість таблиць,

рисуноків, використаних літературних джерел.

Вступ до магістерської роботи пишеться в останню чергу після того як підготовлено

весь текст роботи.

Основна частина магістерської роботи складається з розділів, які, в свою чергу,

можуть поділятися на підрозділи, пункти, підпункти. Кожний розділ слід починати з нової сторінки.

У розділах основної частини наводять:

- ☐ огляд літератури;
- ☐ напрями та методи досліджень;
- ☐ теоретичні обґрунтування (положення);
- ☐ результати аналітико-експериментальних досліджень;
- ☐ аналіз і узагальнення одержаних результатів, їх екологічне та економічне

обґрунтування.

У першому розділі розкриваються основні теоретичні положення, проблеми, що

існують стосовно питань, які досліджуються, огляд літератури. Огляд літератури, патентний

пошук має забезпечуватися за допомогою спеціалізованих порталів доступу до наукових

видань AGORA, EBSCO, DOAJ. Загальний обсяг огляду літератури не повинен

перевищувати 20 відсотків обсягу основної частини магістерської роботи.

У другому розділі обґрунтовується вибір напрямку досліджень, наводяться методи

вирішення задач, розробляється загальна методика проведення дослідження.

У наступних розділах наводяться результати досліджень із зазначенням нового, що

вносить автор у розробку проблеми. Оцінюється повнота вирішення поставлених задач,

достовірність отриманих результатів (характеристик, параметрів), порівняння їх з

аналогічними результатами вітчизняних і зарубіжних авторів. Обробка отриманої інформації

виконується з використанням прикладного програмного забезпечення (Excel, статистичні

пакети, ГІС тощо).

За результатами дослідження після кожного розділу слід зробити висновки в контексті завдань, які розглядалися в його підрозділах.

Питання охорони праці і безпеки життєдіяльності в роботах технологічного профілю

розміщуються в кінці розділу, останнім пунктом. У ньому, слід проаналізувати стан

нормативної бази, що регулює питання охорони праці і безпеки життєдіяльності працівників

підприємства, ергономічні вимоги до організації праці тощо.

У висновках наводяться наукові та практичні результати, отримані в процесі проведеного дослідження, формулюються розв'язані наукові проблеми та їх значення для

науки і практики, наводяться висновки і рекомендації щодо наукового та практичного

використання здобутих результатів.

Список використаних джерел містить наукові праці стосовно предмету дослідження

та інші інформаційні документи, на які обов'язково _____ мусять бути посилання в тексті

магістерської роботи. До їх складу включаються назви законодавчих та інших нормативних документів, наукових статей (у т.ч. наявні публікації результатів дослідження студента магістратури) та практичних публікацій, монографій, підручників, веб-сайтів, інформацією яких користувалися під час роботи. Порядок оформлення списку використаних джерел наведено у додатку Ж.

До додатків за необхідності включаються такі допоміжні матеріали:

- ☐ проміжні математичні доведення, формули та розрахунки;
- ☐ таблиці допоміжних цифрових даних;
- ☐ протоколи й акти випробувань, впровадження, розрахунки економічного ефекту;
- ☐ допоміжні ілюстрації.

Загальний обсяг магістерської роботи – 90-100 сторінок (не включаючи таблиць і

рисунків, що займають окрему сторінку, списку використаних джерел та додатків).

За рішенням випускової кафедри студенти пишуть реферат магістерської роботи,

який містить характеристику самої роботи (інформацію щодо структури, кількості додатків,

ілюстрацій, таблиць, використаних джерел; обсяг магістерської роботи у сторінках) та

стислий виклад основного змісту (за розділами), висновки та ключові слова.

Ключові слова

(слова специфічної термінології за темою, які найчастіше зустрічаються у роботі) наводяться

у називному відмінку. Кількість ключових слів – 5-7. Обсяг реферату до 3-х сторінок.

Розміщується реферат перед змістом магістерської роботи.

Для завершення підготовки магістерської роботи студентам (слухачам) магістратури

надається час згідно затвердженого графіку освітнього процесу.

5. ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ ЗА ТЕМОЮ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Під час складання бібліографії необхідно фіксувати бібліотечні шифри кожного

джерела, щоб не витрачати часу на повторний пошук. Роботу з літературою слід починати зі

складання правильного та повного списку книг, монографій, підручників, навчальних

посібників з посиланнями на джерело.

Вивчення літератури – це активний процес творчого засвоєння матеріалу для

вирішення завдань, поставлених у роботі. Результати опрацювання літературного джерела необхідно зафіксувати у вигляді короткого викладення його змісту (виписки цитат, формул із посиланнями на сторінки, на яких вони наведені у літературі). Ці виписки рекомендується робити на окремих картках чи у спеціальному зошиті, обов'язково зазначаючи в кожній публікації прізвище, ім'я, по батькові автора, назву, місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок (якщо використана журнальна стаття, то вказати назву журналу, рік видання та номер, сторінки, на яких опублікована стаття в даному номері). Виписки із літературних джерел мають бути короткими і чітко сформульованими. Працюючи над літературою, необхідно:

- з'ясувати значення термінів та незнайомих слів;
- виділити основне у прочитаному;
- записати питання, що виникають під час роботи;
- після вивчення літератури поставити перед собою контрольні запитання (наприклад: яка основна ідея автора, які аргументи висуває автор, з чим можна погодитись, з чим можна не погодитись тощо).

6. ЗБИРАННЯ МАТЕРІАЛУ, ЙОГО ОБРОБКА ТА ВИКЛАДЕННЯ ЗМІСТУ

МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Збирання та систематизація теоретичного й практичного матеріалу є важливим і відповідальним етапом у виконанні магістерської роботи. Нагромадження та систематизацію зібраного матеріалу студент (слухач) здійснює в процесі виконання науково-дослідної роботи під час навчання та проходження переддипломної практики. На практиці студент

13

денної форми навчання ґрунтовно знайомиться з об'єктом дослідження, вивчає організаційні, технологічні та економічні особливості процесу виробництва в сільськогосподарських формуваннях.

На першому етапі виконання магістерської роботи систематизований матеріал

групується в певні параграфи, розділи, складається детальний план викладення зібраних та

опрацьованих даних, будуються аналітичні таблиці; готується необхідний графічний матеріал; уточнюється план роботи, визначається необхідність збирання додаткового матеріалу.

На другому етапі формулюються висновки і пропозиції, що впливають із основного змісту роботи, оцінюється можливість їх упровадження в практику роботи підприємства, підраховується ефективність.

На завершальному етапі здійснюється літературна обробка (редагування) магістерської роботи, уточнюються форма і зміст аналітичних таблиць та графічного матеріалу. Зміст роботи повинен відповідати назві підрозділів і пунктів, викладатись у логічній послідовності, конкретно; на сторінках тексту слід виділяти окремі абзаци в межах допустимих норм.

7. ОФОРМЛЕННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Загальні вимоги. Текст друкується на одному боці аркуша білого паперу формату А4

(210×297 мм), через півтора інтервали – з використанням шрифту текстового редактора Word

– Times New Roman, 14-й кегль. За необхідністю допускається використання формату

аркушів А3 (297×420 мм)

Текст магістерської роботи друкується з дотриманням таких відступів від краю

сторінки: лівий – 30 мм, верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм.

Під час оформлення магістерської роботи необхідно дотримуватися рівномірної

щільності, контрастності та чіткості зображення впродовж усього документу.

Прізвища,

назви підприємств, установ, організацій у магістерській роботі наводяться мовою оригіналу.

Скорочення слів і словосполучень виконуються відповідно до чинних стандартів з

бібліотечної і видавничої справи.

Заголовки структурних частин магістерської роботи “ЗМІСТ”, “ПЕРЕЛІК УМОВНИХ

ПОЗНАЧЕНЬ”, “ВСТУП”, “РОЗДІЛ”, “ВИСНОВКИ”, “СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ”,

“ДОДАТКИ” друкуються великими літерами симетрично до тексту.

Заголовки підрозділів –

маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапка в кінці заголовку не ставиться. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розрядці у підбір тексту. У кінці надрукованого таким чином заголовку ставиться крапка.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом має дорівнювати 2-3 інтервалам (6-9 мм). Абзацний відступ має бути однаковим впродовж усього тексту та дорівнювати п'яти знакам. Кожну структурну частину магістерської роботи починають з нової сторінки.

Мова і стиль. Магістерська робота повинна виконуватися державною мовою.

Мовностилістичне оформлення роботи обумовлюється особливостями наукового стилю:

- формально-логічний спосіб викладення матеріалу, наявність міркувань, що сприяють доказу істини, обґрунтуванню основних висновків дослідження;
- смислова завершеність, цілісність та зв'язність думок;
- цілеспрямованість, відсутність емоційного забарвлення наукового тексту;
- об'єктивність викладу, смислова точність, стислість, ясність;
- необхідність використання спеціальної термінології.

Завдяки спеціальним термінам досягається можливість в короткій формі давати

розгорнуті визначення та характеристики наукових фактів, понять, процесів, явищ. Слід

14

уважно підходити до вибору наукових термінів та визначень, посилаючись при цьому на

авторитетні джерела (підручники, довідкові та нормативні видання тощо).

Щоб уникнути суб'єктивних суджень й акцентувати основну увагу на предметі

висловлювання, в тексті застосовують переважно виклад від третьої особи (“...автор

рекомендує”) або від першої особи множини (“...на нашу думку”,

“...зазначимо, що”), часто

використовують безіменну форму подачі інформації (“...як було сказано”).

Текст

магістерської роботи слід старанно вчитати та перевірити на наявність помилок.

Написання числівників. Прості кількісні числівники, якщо при них немає одиниць

виміру, пишуться словами (п'ять випадків, п'ять підприємств). Складні числівники пишуться

цифрами, за винятком тих, якими починається абзац. Числа із скороченим позначенням

одиниць виміру пишуться цифрами (24 кг, 125 грн.). При перерахуванні однорідних чисел

(величин, відношень) скорочена назва одиниць виміру ставиться після останньої цифри.

Числівники, які входять до складних слів, у наукових текстах пишуться цифрою (наприклад,

30-відсотковий обсяг).

При перерахуванні кількох порядкових числівників відмінкове закінчення ставиться

тільки один раз після останнього числівника, наприклад, товари 1 та 2-го сорту. Після

порядкових числівників, позначених арабськими цифрами, якщо вони стоять після іменника,

до якого відносяться, відмінкові закінчення не ставляться, наприклад, у розділі 3, на рис.2.

Так само без відмінкових закінчень записуються порядкові числівники римськими цифрами

для позначення порядкових номерів століть, кварталів, томів видань тощо.

Наприклад, XX

століття, а не XX-е століття.

Дробові числа рекомендовано наводити у вигляді десяткових дробів. При неможливості виразити значення у вигляді десяткового дробу допускається запис у вигляді

звичайного дробу в один рядок через похилу риску, наприклад, 5/32.

Нумерація. Сторінки нумеруються арабськими цифрами, з дотриманням наскрізної

нумерації впродовж усього тексту. Номер сторінки проставляється при комп'ютерному друці

магістерської роботи у правому верхньому куті без крапки в кінці.

Титульна картка магістерської роботи є першою сторінкою магістерської роботи, але

номер сторінки на ній не проставляється.

Розділи, підрозділи, пункти і підпункти магістерської роботи нумеруються арабськими цифрами. Розділи повинні мати порядкову нумерацію в межах викладення суті

магістерської роботи та позначатися цифрами без крапки, номер ставиться після слова

“РОЗДІЛ”. Заголовок розділу друкується з нового рядка. Підрозділи повинні мати порядкову

нумерацію в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і
порядкового номера підрозділу, відокремленого крапкою. У кінці номера підрозділу
ставиться крапка, наприклад “1.1.” (перший підрозділ першого розділу).
Потім у тому ж
рядку йде заголовок підрозділу.
Пункти нумеруються у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається
з
порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставиться крапка.
У кінці номера
ставиться крапка, наприклад, “2.3.2.”, потім у тому ж рядку розміщується
заголовок пункту.
Підпункти нумеруються у межах кожного пункту за такими ж правилами, як
пункти.
Такі структурні частини магістерської роботи, як зміст, перелік умовних
позначень,
вступ, висновки, список використаних джерел не мають порядкового номера.
Звертаємо
увагу на те, що всі сторінки, на яких розміщені зазначені структурні частини
магістерської
роботи, нумеруються звичайним чином. Не нумеруються лише їх заголовки,
тобто не можна
друкувати: “1. ВСТУП”.

Ілюстрації. Ілюстрації (рисунки, схеми, графіки, карти, креслення тощо)
розміщуються безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше або у
додатках. На всі
ілюстрації мають бути зроблені посилання в тексті пояснювальної записки.
Якщо ілюстрація
створена не автором магістерської роботи, необхідно дотримуватися вимог
чинного
законодавства про авторські права.

15

Креслення, рисунки, схеми, графіки, діаграми повинні відповідати вимогам
стандартів “Единой системы конструкторской документации” та “Единой
системы
программной документации”.

Номер ілюстрації, її назва та пояснювальні підписи розміщуються послідовно
під
ілюстрацією. Ілюстрації _____ позначаються словом “Рис.” і
нумеруються послідовно в межах
розділу, за винятком ілюстрацій, наведених у додатках. Номер ілюстрації
складається з

номера розділу та порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад:

Рис. 3.1. (перший рисунок третього розділу).

Ілюстрації також можуть включати топографічні, географічні, кадастрові, геологічні

та інші різновиди тематичних карт (планів). Складаються вони на

креслярських аркушах

стандартних розмірів із дотриманням умовних позначень. Вибір карт, їхній масштаб

узгоджується з керівником магістерської роботи. Графічні матеріали виконуються на

креслярському або офсетному папері стандартної форми і розміру (A2, A1, A0) з

дотриманням необхідних вимог до технічних кресленнях. Графічні додатки до магістерської

роботи повинні мати кутовий штамп встановленого зразка.

Таблиці. Цифровий матеріал, як правило, оформлюється у вигляді таблиць.

Таблицю

розташовують безпосередньо після тексту, у якому вона наведена вперше, або на наступній

сторінці. На всі таблиці повинні бути посилання в тексті магістерської роботи. Нумерація

таблиць здійснюється в межах розділу. Номер таблиці складається з номера розділу та

порядкового номера таблиці, наприклад, “Таблиця 2.1”.

Таблиця повинна мати назву, котра розміщується над нею та друкується симетрично до

тексту. Назва та слово “Таблиця” починаються з великих літер.

Якщо рядки або графи таблиці виходять за межі формату сторінки, таблицю поділяють

на частини, розміщуючи одну частину під іншою або переносячи частину таблиці на наступну

сторінку, при чому її головка та боковик повторюється у кожній частині таблиці.

При поділі таблиці на частини допускається її головку або боковик замінити відповідно

номерами граф чи рядків, нумеруючи їх арабськими цифрами у першій частині таблиці. Слово

“Таблиця __” вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами

пишуть: “Продовження таблиці __” із зазначенням номера таблиці.

Заголовки граф таблиці починають з великої літери, а підзаголовки – з малої, якщо вони

складають одне речення з заголовком. Підзаголовки, що мають самостійне значення, пишуться з

великої літери. У кінці заголовків і підзаголовків таблиць крапки не ставляться. Висота _____ рядків повинна бути не меншою 8 мм.

Таблицю розміщують після першого звернення до неї в тексті, так, щоб її можна було читати без повороту переплетеної магістерської роботи або з поворотом за стрілкою годинника.

Приклад побудови таблиці:

Таблиця (номер)

Назва

таблиці

Головка Заголовки граф
таблиці

Підзаголовки граф

Рядки

Боковик Графи

(заголовки рядків □

(□□□□□□□□

16

Формули та рівняння. Формули та рівняння розташовуються безпосередньо після

тексту, в якому на них посилаються, посередині рядка. Вище та нижче кожної формули має бути

залишено не менше одного вільного рядка.

Формули та рівняння нумеруються порядковою нумерацією в межах розділу.

Номер

формули або рівняння складається з номера розділу та порядкового номера формули або

рівняння, відокремлених крапкою.

Номер формули або рівняння слід зазначати у круглих дужках на рівні формули у

крайньому правому положенні на рядку.

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів, що входять до формули чи

рівняння, наводяться безпосередньо під формулою у тій послідовності, у якій вони наведені у

формулі. Пояснення значення кожного символу слід давати з нового рядка.

Перший рядок

починають з абзацу словом “де” без двокрапки.

Приклад:

“Відомо, що B

E E

y

e

$n \square$, (1.3)

де En – економічна ефективність управлінської праці;

Ee – економічний ефект;

Bu – сумарні річні витрати на управління [23]”.

Перенос формули чи рівняння в наступний рядок допускається тільки на знаках

виконуваних операцій, повторюючи знак на початку наступного рядка. Коли переносять

формули на знакові операції множення, використовують знак “х”.

Формули, що ідуть одна за одною та не розділені текстом, відокремлюють комою.

Цитування та посилання на використані літературні джерела. Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного

аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити цитати. Науковий етикет вимагає

точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення наведеного витягу може

спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками та наводиться в тій граматичній

формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело.

Посилання в тексті магістерської роботи на джерела зазначається у кінці речення

згідно з їхнім переліком у квадратних дужках, наприклад: “...у роботах [1-7]...”.

Якщо використовуються відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших

джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери

сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на які є посилання в магістерській роботі.

Наприклад: “... [26, с. 37]”.

Скорочення слів. Всі слова в магістерській роботі слід писати повністю.

Скорочення

слів проводиться згідно ДСТУ 3582:2013 “Інформація та документація.

Бібліографічний опис

скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила”, ГОСТ

7.12-93 “Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила”.

У магістерській роботі допускаються лише загальноприйняті скорочення:

а) після перерахування (наприклад: та інше – та ін.; і так далі – і т.д.; і тому подібне –

і т.п.);

б) при посиланнях (наприклад: дивись – див.; рисунок – рис.; таблиця – табл.);

в) при позначенні цифрами століть і років, одиниць виміру (наприклад: рік – р.;

роки – рр.; тисяч гривень – тис. грн.);

г) загальноприйняті літерні аббревіатури (наприклад: США, СОТ, ЄС)

17

Не рекомендується скорочувати слова “наприклад”, “формула”, “рівняння” і т.д.

Інші скорочення та літерні аббревіатури, що наводяться у магістерській роботі при

першому згадуванні автором вказуються у круглих дужках після повного найменування та

узагальнюються у переліку умовних позначень, який подається перед вступом.

Переліки. У тексті роботи можуть бути наведені переліки, що складаються як із

закінчених, так і незакінчених фраз.

Якщо перелік складається з окремих слів (або невеликих фраз без розділових знаків),

вони пишуться в підбір з іншим текстом і відокремлюються один від одного комою.

Приклад:

Продукція сільського господарства включає: продукцію рослинництва, продукцію тваринництва.

Якщо перелік складається із розгорнутих фраз із власними розділовими знаками, то

перед кожною позицією переліку слід ставити малу літеру української абетки з дужкою, або,

не нумеруючи – дефіс. Такі переліки подають з малої літери з абзацного відступу. Після

кожного з пунктів переліку ставиться крапка з комою, а після останнього – крапка.

Приклад:

Для позареалізаційних доходів датою отримання доходу визнається:

а) дата підписання сторонами акту прийому-передачі – для доходів;

- б) дата надходження грошових коштів на поточний рахунок;
- в) дата визнання боржником або дата набрання законної сили рішення суду;
- г) останній день звітного (податкового) періоду – за доходами;
- д) дата виявлення доходу (отримання і (або) виявлення документів, що підтверджують наявність доходу).

Коли елементи переліку є закінченими фразами, їх пишуть з абзацними відступами,

починаються з великих літер і відокремлюють один від іншого крапкою.

Список використаних джерел. Відомості про джерела, включені до списку, необхідно

давати відповідно до вимог міжнародних і державного стандартів з обов'язковим наведенням

назв праць. Зокрема потрібну інформацію можна одержати з таких стандартів: ДСТУ

3582:2013 “Інформація та документація. Бібліографічний опис скорочення слів і

словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила, ГОСТ 7.12-93 “СИБИД.

Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила”,

ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Бібліографічний запис. Бібліографічний опис.

Загальні вимоги та

правила складання”, ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 “Бібліографічний запис.

Заголовок. Загальні

вимоги та правила складання”.

Додатки. Додатки оформлюються як продовження магістерської роботи на наступних її

сторінках та розміщуються у порядку появи і посилань у тексті магістерської роботи.

Якщо додатки оформлюються на наступних сторінках магістерської роботи, кожен з

них починають з нової сторінки, їм дають заголовки, надруковані угорі малими літерами з

першої великої симетрично стосовно тексту сторінки. Праворуч над заголовком малими

літерами з першої великої друкується слово “Додаток __” і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком

літер Г, Ґ, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ь. Один додаток позначається як додаток А.

Нумерація додатків

здійснюється в межах кожного розділу. Наприклад, додатки до першого розділу: А.1, А.2 і т.

ін.; додатки до другого розділу: Б.1, Б.2, Б.3 і т. ін.; додатки до третього розділу: В.1, В.2, В.3 і

т. ін. У разі посилання у тексті на додатки, вказується їх номер, наприклад дод. А.1.

Додатки, розміри яких більше формату А4, враховують як одну сторінку і згортають за

форматом листків магістерської роботи.

Якщо у магістерській роботі як додаток використовується документ, що має самостійне

значення і оформлюється згідно з вимогами до документів цього виду, його копію вміщують

до магістерської роботи без змін в оригіналі. Перед копією вміщують аркуш, на якому

посередині друкують слово “Додаток __” і його назву, праворуч у верхньому куті

18

проставляють порядковий номер сторінки. Сторінки копії документа нумерують,

продовжуючи наскрізну нумерацію.

Узагальнені вимоги до оформлення магістерських робіт наведено в додатку К.

8. ПІДГОТОВКА ВІДГУКУ ТА РЕЦЕНЗІЇ ДЛЯ ДОПУСКУ ДО ЗАХИСТУ

МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Завершену магістерську роботу студент (слухач) подає керівникові для перевірки та

підготовки відгуку на неї (додаток Л).

Відгук керівника на магістерську роботу висвітлює рівень використання студентом

(слухачем) магістратури: теоретичних знань для розв’язання задач дослідження; аналіз

методики дослідження; оцінку якості вирішення завдань дослідження; аналіз та оцінку

запропонованих пропозицій дослідника; участь у науково-дослідній роботі впродовж

навчання в університеті; можливість використання пропозицій магістра в практиці роботи

суб’єкта господарювання; наявність професійних навичок по спеціальності; відношення до

виконання роботи, інформацію про недоліки магістерської роботи, загальні висновки та

оцінку магістерської роботи. Керівник оцінює магістерську роботу записом: “Рекомендується до захисту”, а в разі негативної оцінки – “До захисту не рекомендується”. У

випадку негативного висновку щодо допуску студента магістратури до захисту, це питання

виноситься на розгляд засідання кафедри за участю керівника.

Кожна магістерська робота направляється на внутрішню рецензію на суміжну

кафедру у відповідності до розпорядження декана факультету (директора ННІ) (додаток М).

До рецензування залучаються провідні науково-педагогічні працівники НУБіП України.

Для студентів, які навчаються без відриву від виробництва, рецензентом може бути

фахівець підприємства, установи, організації тощо, де працює студент. Коло наукових та

фахових інтересів рецензентів має відповідати тематиці магістерської роботи.

Рецензія подається у письмовому вигляді, в довільній формі і має містити такі

складові:

- визначення значення теми магістерської роботи для практики та її актуальності;

- аналіз відповідності змісту магістерської роботи її меті та завданням;

- визначення глибини висвітлення студентом магістратури реального стану справ у

відповідній галузі;

- висновки щодо використання в магістерській роботі сучасних емпіричних і теоретичних методів дослідження;

- позитивні сторони магістерської роботи та її недоліки, інші питання на розсуд

рецензента;

- оцінку загальних вражень від магістерської роботи (оформлення, стиль і грамотність викладання тощо);

- висновок і рекомендацію щодо можливості допущення магістерської роботи до

захисту і, за бажанням, може бути висловлено зауваження та думку про оцінку магістерської

роботи за чотирибальною системою (“відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”).

Рецензент _____ має підписати рецензію із зазначенням свого прізвища, імені, по батькові,

місця роботи і посади, яку займає.

Завершена магістерська робота, підписана автором, разом з відгуком керівника та

рецензією подається на випускову кафедру, де проводиться її попередній захист. За

результатами засідання кафедри складається протокол, який передається до відповідного

деканату факультету (директорату ННІ).

Після проходження попереднього захисту, студент оформлює форму опису роботи магістра для включення її до університетського репозитарію (додаток Н) та разом з електронним носієм, на якому міститься магістерська робота, передає до деканату факультету (директорату ННІ). Після розміщення магістерської роботи в репозитарії та перевірки її на плагіат, вирішується питання про допуск студента до подальшого захисту перед ЕК. Термін подання роботи – не пізніше ніж за 10 днів до захисту перед ЕК.

19

Студент (слухач), у якого магістерська робота не відповідає вимогам щодо змісту та оформлення, підготовлена без дотримання затвердженого плану, не містить матеріалів конкретного дослідження, обґрунтованих пропозицій, містить академічний плагіат, не має відгуку, рецензії, до захисту не допускається.

9. ПІДГОТОВКА ПРЕЗЕНТАЦІЇ ДО ЗАХИСТУ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Основна мета презентації – це забезпечення стислого та наочного подання основних

результатів магістерської роботи. При створенні презентації студенти чи слухачі повинні

вирішити два важливих завдання:

1. Створити короткий анотований конспект свого виступу.
2. Викласти результати досліджень та їх основні положення.

Презентацію до магістерської роботи рекомендується виконувати за допомогою

програмного забезпечення MS POWERPOINT.

Структура презентації:

- 1-й слайд – тема магістерської роботи, прізвище доповідача та керівника, рік захисту;
- 2-й слайд – актуальність теми магістерської роботи та проблема дослідження;
- 3-й слайд – об'єкт, предмет, гіпотеза дослідження;
- 4-й слайд – головна мета та задачі магістерської роботи;
- 5-й слайд – методи дослідження.

На наступних слайдах відображається опис даних, які отримані в дослідженні, їх

статистичне обґрунтування, в тому числі з використанням комп'ютерних програм. На

останніх одному-двох слайдах відображаються загальні висновки та рекомендації до

впровадження результатів магістерської роботи.

Кількість окремих слайдів презентації залежить від особливостей доповіді студента

(слухача) магістратури. При розробці презентації рекомендується дотримуватися таких

вимог:

- тривалість доповіді 7-10 хв.;

- максимальна кількість слайдів не повинна перевищувати 20;

- використовуються ключові слова і фрази, а не речення;

- текстовий матеріал подається у схемах та організаційних діаграмах, числовий – у

таблицях або діаграмах (графік – демонстрація змін у часі, діаграма – демонстрація

відношення частини до цілого, гістограма – демонстрація порівнянь);

- матеріал має бути підкріплений графічними зображеннями та відеофрагментами;

- дотримана логіка викладу та грамотність;

- доповідь магістра доповнює інформацію на слайді, а не дублює її;

- ефекти анімації не заважають сприйняттю, а акцентують увагу на потрібних

моментах доповіді;

- текст легко читається (мінімальний розмір шрифту 20, напівжирний);

- фон, колір тексту та діаграм пасують і відповідають правилу 3 основних кольорів

та їх відтінків;

- шаблон оформлення однаковий для всіх слайдів презентації;

- дотримується контраст між текстом, фоном і графікою.

Створення презентації – справа особлива, що залежить від рис характеру доповідача

та аудиторії, перед якою робиться доповідь. Але бажано при їх створенні дотримуватись

таких рекомендацій:

- використовуйте (за можливістю) стандартні шаблони презентацій, бо вони вже

пророблені дизайнерами;

- пам'ятайте, що погляд завжди спускається з правого верхнього кута в лівий нижній кут, тому розміщуйте більш важливі об'єкти у правому верхньому куті, а в лівому

нижньому – менш важливі;

- враховуйте умови розділення слайда документа на різні зони;

20

- урівноважуйте об'єкти відносно “золотої лінії”;

- пам'ятайте, що у перший момент сприйняття увага привертається до кутів слайда;
 - обирайте необхідний стиль розмітки і рідше користуйтеся розміткою “Пустий слайд”;
 - притримуйтеся того, що вільна, “невикористана” площа наочної поверхні, може становити до 30%; використана – не більше 70%;
 - обережно змінюйте фон і кольорові співвідношення тексту та фону;
 - пам'ятайте, що команда “Застосовуйте шаблон оформлення” діє на всі слайди вашої презентації і не може бути застосована тільки до цього слайда;
 - використовуйте короткі текстові описи, якомога більше таблиць, схем, діаграм, рисунків та ін.;
 - пам'ятайте: щоб об'єкт з'явився, а потім зник, створіть два однакових слайди, але на другому відключіть ефекти анімації;
 - не застосовуйте яскравих і строкатих допоміжних об'єктів;
 - не застосовуйте багато ефектів анімації;
 - обережно використовуйте ефекти анімації:
 - ☐ “виповзання” – він надто повільний;
 - ☐ “поява тексту по літерах” – він також суттєво призупинить вашу презентацію;
 - ☐ для “останніх” об'єктів, інакше вони почнуть пересікати попередні та мерехтіти в очах;
 - пам'ятайте, що не варто без особливої необхідності застосовувати ефекти до заголовків слайда;
 - дотримуйтеся єдиного стилю розміщення об'єктів;
 - оберіть певні (однакові) типи ефектів для однакових за суттю об'єктів;
 - пам'ятайте: на читання кожних 6 символів потрібно мінімум 1 секунда, а сумарний час “проявлення” слайда не повинен перевищувати 3-5 секунд, крім випадку, коли вам дійсно необхідно затримати появу об'єкта.
- Основні рекомендації до відображення тексту:
- лаконічний текст сприймається краще, ніж текст, засмічений додатковими елементами;
 - в горизонтальній колонці бажано використовувати не більше 40-50 знаків, в тексті з більш довгими рядками важче шукати початок наступного рядка;
 - шрифт, що найкраще читається, – 16-20 розміру, через два інтервали, не використовуйте шрифтів менше 10 пунктів;

- виділення (напівжирний, курсив, ущільнений шрифт) треба використовувати обережно; надлишок виділених фрагментів може виглядати нав'язливо;
 - доцільно використовувати короткі абзаци, які містять перевагу над довгими, не розбитими на абзаци текстами;
 - текст з обрамленням привертає більш пильну увагу, ніж без нього.
- При створенні таблиць на презентації необхідно дотримуватись таких рекомендацій:
- частіше застосовуйте лінії товщиною в 0,5 або 1 пункт;
 - не застосовуйте ліній товщиною більше 3-4 пунктів;
 - не використовуйте більше 3-х стилів ліній у вашій таблиці;
 - уникайте оформлення таблиці подвійними лініями;
 - застосовуйте центровані абзаци в заголовках таблиці;
 - не використовуйте більше двох варіантів заливки таблиці;
 - уникайте заливки таблиці сірим кольором (інтенсивність понад 30);
- забезпечуйте зазор між текстом таблиці та її границею не менше 3 пунктів, а краще 6 або 9 пунктів;
- формуйте таблицю так, щоб був виділений тільки один рядок (колонка) з найважливішим результатом.
- При використанні діаграм дотримуйтесь таких рекомендацій:
- не зловживайте ефектами об'єму, інакше ви втратите наочність вашої діаграми;

21

- використовуйте різноманітні варіанти штрихів;
 - виділяйте червоним кольором найважливіший графік;
 - використовуйте максимально контрастні кольори для різних графіків (краще різноманітні штрихи);
 - не використовуйте велику кількість графіків на одній діаграмі.
- При застосуванні та виборі кольорів пам'ятайте, що по рангу комфортності-дискомфортності колірні поєднання розташовуються в наступному порядку:
1. Зона комфортності: синій на білому, чорний на жовтому, зелений на білому, чорний на білому, жовтий на чорному, білий на чорному, зелений на червоному, червоний на жовтому.
 2. Нейтральне сприймання: білий на синьому, червоний на білому, синій на жовтому, оранжевий на чорному, жовтий на синьому, оранжевий на білому, білий на зеленому.
 3. Зона дискомфорту (не рекомендується використовувати): червоний на

зеленому, коричневий на білому, білий на коричневому, коричневий на жовтому, жовтий на коричневому, білий на червоному, жовтий на червоному.

Презентація повинна бути виконана на день попереднього захисту магістерської роботи на кафедрі.

Презентація подається студентом (слухачем) в роздрукованому вигляді членам ЕК під час проведення захисту магістерських робіт.

10. ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Для захисту магістерських робіт щорічно створюється екзаменаційна комісія, до

складу якої входять голова та члени комісії. Головою ЕК призначається фахівець у

відповідній галузі або провідний науковець відповідного напрямку наукової діяльності.

Списки голів ЕК, сформовані деканатами факультетів (директоратами ННІ) для всіх

спеціальностей (спеціалізацій), за підписом проректора з навчальної і виховної роботи

подаються для розгляду до вченої ради університету, після якої затверджуються ректором

університету. Персональний склад членів ЕК затверджується наказом ректора університету

не пізніше ніж за місяць до початку роботи ЕК. Кількість членів (включаючи голову ЕК)

становить _____ не більше чотирьох осіб (в окремих випадках кількість членів ЕК може бути збільшена до шести осіб).

Перед захистом студент (слухач) зобов'язаний ознайомитися з відгуком і рецензією,

проаналізувати їх та підготувати відповіді на зауваження.

Безпосередньо на захист студент (слухач) готує доповідь, презентацію та ілюстративний матеріал у вигляді таблиць, рисунків, які унаочнюють результати

дослідження, основні висновки, узагальнення й пропозиції, що містяться у роботі. Необхідну

кількість та зміст ілюстративного матеріалу автор визначає самостійно, але погоджує його з

керівником. Ілюстративний матеріал має бути забезпечений використанням технічних

засобів унаочнення та ілюстрації. Рекомендується розробляти мультимедійні форми

презентації результатів досліджень в порядку, наведеному вище.

Захист магістерських робіт проводиться на відкритому засіданні ЕК при обов'язковій присутності голови комісії та керівника магістерської роботи (у випадку відсутності керівника з поважних причин, його може представляти завідувач кафедри) і передбачає доповідь випускника магістратури, яка структурно будується у послідовності від актуальності теми дослідження до висновків і пропозицій. Перед початком захисту магістерських робіт деканати відповідних факультетів (директорати ННІ) подають до ЕК такі документи:

- зведену відомість про виконання студентами (слухачами) магістратури навчального плану та отримані ними оцінки;
- магістерську роботу студента (слухача);
- відгук керівника магістерської роботи;

22

- рецензію на магістерську роботу спеціаліста відповідної кваліфікації;
- індивідуальний план роботи студента (слухача) магістратури.

До ЕК можуть бути подані також інші матеріали, що характеризують наукову та практичну цінність виконаної роботи: друковані статті за темою магістерської роботи, документи, що вказують на практичне застосування її результатів. До захисту не допускаються студенти (слухачі) магістратури, які не виконали навчальний та індивідуальний плани роботи і на момент подання до захисту магістерської роботи мають академічну заборгованість. Дата захисту визначається графіком засідань ЕК, що затверджується ректором університету і доводиться деканом відповідного факультету (директором ННІ) до відома голови, членів ЕК та студентів (слухачів) магістратури за два тижні до дня початку роботи ЕК.

Процедура захисту магістерської роботи складається з:

- короткого повідомлення автора з демонстрацією презентації (визначається мета, зміст, наукова та практична цінність роботи, питання, винесені на захист, та результати магістерської роботи);
- відповідей на запитання членів ЕК;
- відповідей на зауваження рецензента;
- підведення підсумків захисту магістерської роботи (додається оцінка

магістерської роботи кожного випускника магістратури за стобальною шкалою).

Доповідь повинна бути змістовною. Необхідно уникнути простого переказу змісту

роботи, а також детальної техніки розрахунків. Назвавши тему роботи, студент обґрунтовує

її вибір, коротко формулює мету, характеризує об'єкт дослідження. Під час доповіді студент

(слухач) послідовно робить посилання на табличні та ілюстровані матеріали, домагаючись

повноти висвітлення змісту та результатів досліджень, які винесені на захист.

Основна частина часу відводиться на викладення суті роботи та зроблених висновків і

рекомендацій, обґрунтування рекомендацій. Висновки й рекомендації за результатами

дослідження можуть носити методичний, методологічний або організаційний характер.

Бажано, щоб студент (слухач) у доповіді зазначив, які його розробки та висновки вже

впроваджені або намічені для впровадження, яка фактична чи очікувана соціально-

економічна та екологічна ефективність запропонованих заходів.

Після доповіді студент (слухач) відповідає на запитання усіх членів ЕК, а також

присутніх на захисті осіб. Відповіді на поставлені запитання дають можливість визначити

рівень професійної підготовки, самостійності виконання роботи та фахової ерудиції

випускника. Потім зачитуються відгук керівника і внутрішня рецензія. На зауваження

рецензента студент (слухач) повинен дати ґрунтовну й аргументовану відповідь.

Процедура захисту магістерської роботи протоколюється секретарем комісії.

Рішення ЕК щодо оцінки знань, виявлених при підготовці та захисті магістерської

роботи, а також про присвоєння студенту (слухачу) освітнього ступеня магістра та видачу

йому державного документа приймається на закритому засіданні ЕК відкритим

голосуванням, звичайною більшістю голосів членів комісії, які брали участь у засіданні. При

однаковій кількості голосів голос голови ЕК є вирішальним.

Загальна кількість балів за кожним із предметів експертної оцінки, наведених в

таблиці 1, визначає результати захисту магістерських робіт за 100-бальною шкалою. Вони переводяться у національні оцінки за чотирибальною шкалою: “відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно” та оцінки ЄКТС згідно з таблицею 2. Результати захисту магістерської роботи оголошуються у день захисту після оформлення протоколів засідання ЕК.

23

Таблиця 1

Співвідношення між національними та ЄКТС оцінками і результатами захисту магістерської роботи за 100-бальною шкалою

Оцінка

національна

Оцінка

ЄКТС

Процент студентів, які досягають відповідної оцінки в Європейських університетах

Визначення оцінки ЄКТС

Результат

захисту

магістерської

роботи, бали

Відмінно А 10

ВІДМІННО – відмінне

виконання лише з незначною кількістю помилок

90-100

Добре

В 25

ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками

82-89

С 30

ДОБРЕ – в загальному правильна робота з певною кількістю грубих помилок

74-81

Задовільно

Д 25 ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків 64-73

Е 10 ДОСТАТНЬО – виконання
задовольняє мінімальні критерії 60-63

Незадовільно

FX

НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно
працювати перед тим, як
отримати позитивну оцінку
35-59

F НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна
серйозна подальша робота 01-34

Таблиця 2

Критерії оцінки якості магістерських робіт

**Критерії Предмет експертної оцінки Максимальна
кількість балів**

Актуальність теми
дослідження

- новизна постановки проблеми, обґрунтованість актуальності теми; 4
- постановка завдань дослідження; 6
- відповідність теми напрямку підготовки фахівця; 2
- відповідність плану (змісту) роботи її темі; 2
- наявність замовлення на тему від підприємства; 2

Разом за критерієм 14

Ступінь науковості

- оцінка накопиченого вітчизняного і зарубіжного теоретичного та практичного досвіду з питань дослідження; 15
- наявність елементів наукової новизни та ступінь їх обґрунтованості; 15
- логічність викладу матеріалу та побудови роботи; 3
- повнота та обґрунтованість висновків за результатами дослідження; 7

Разом за критерієм 40

Інформаційно-
методичне та
програмне
забезпечення

- використання адекватних темі дослідження джерел інформації та її обробка; 5
- використання статистичних матеріалів та їх оцінка; 5
- застосування сучасних програмних продуктів; 5

Разом за критерієм 15

Практична
значущість,
апробація
результатів

дослідження

- рівень реальності та аргументованість розробок і пропозицій, можливість їх використання; 6
- апробація і впровадження результатів дослідження (наявність довідки про впровадження); 6
- наявність публікацій за результатами дослідження та участь у наукових конференціях; 6
- обґрунтування економічного або соціального ефекту від 10

24

Критерії Предмет експертної оцінки Максимальна кількість балів

впровадження результатів дослідження;

Разом за критерієм 28

Оформлення

роботи Відповідність загальноприйнятим стандартам оформлення 3

РАЗОМ 100

Магістерські роботи, що містять особливо цінні рішення, пропозиції, можуть бути

рекомендовані ЕК до опублікування у наукових фахових виданнях.

Студент (слухач), який при захисті магістерської роботи отримав незадовільну оцінку,

відраховується з університету і йому видається академічна довідка. За ним залишається

право бути повторно допущеним до захисту магістерської роботи протягом наступних трьох

років. Повторно магістерська робота виконується за наявності заяви студента (слухача)

магістратури про допуск до захисту, дозволу ректора НУБіП України і рішення випускової

кафедри про затвердження теми магістерської роботи і призначення керівника.

Якщо захист магістерської роботи не відбувся з поважних причин, про що студент

(слухач) має подати відповідні документи, ректор НУБіП України може продовжити термін

його навчання до наступного терміну роботи ЕК із захистом магістерських робіт, але не

більше ніж на один рік. Незалежно від причин, повторний захист магістерської роботи в той

же рік не допускається.

25

Додаток А

Декану факультету (Директору ННІ) _____

(прізвище, ім'я, по батькові)
студента _____ курсу _____ групи
спеціальності _____

спеціалізації _____

освітнього ступеня "Магістр "

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

ЗАЯВА

Прошу закріпити мене для написання магістерської роботи за кафедрою

та призначити керівником

Тема роботи:

" _____ " 20 ____ р. Підпис _____

ПОГОДЖЕНО

" _____ " 20 ____ р.

Декан факультету (Директор ННІ) _____

(підпис) (ПІБ)

Завідувач кафедри _____

(підпис) (ПІБ)

Керівник магістерської роботи _____

(підпис) (ПІБ)

26

Додаток Б

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

11.05 – МР. 585 "С" 2015.04.29. 010 ПЗ

НЕСТЕРЕНКО НАТАЛІЇ ВАСИЛІВНИ

2016 р.

27

Додаток В

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет (ННІ)**

УДК

ПОГОДЖЕНО ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Декан факультету (Директор ННІ) Завідувач кафедри

(назва факультету (ННІ)) (назва кафедри)

(підпис) (ПІБ) (підпис) (ПІБ)

“___” _____ 20__ р. “___” _____ 20__ р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему

Спеціальність

(код і назва)

Спеціалізація

(назва)

Магістерська програма

(назва)

Програма підготовки

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Керівник магістерської роботи

(науковий ступінь та вчене звання) (підпис) (ПІБ)

Виконав

(підпис) (ПІБ студента)

КИЇВ – 20__

28

Додаток Д

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет (ННІ)**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (ПІБ)

“ _____ ” _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність

—

(код і назва)

Спеціалізація

—

(назва)

Магістерська _____ програма

(назва)

Програма підготовки

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської

роботи _____

затверджена наказом ректора НУБіП України від

“ _____ ” _____ 20 ____ р. № _____

Термін подання завершеної роботи на кафедру

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської роботи

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1.

2.

3.

Перелік графічного матеріалу (за потреби)

Дата видачі завдання “_____” _____ 20__ р.

Керівник магістерської роботи _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання _____

(підпис) (прізвище та ініціали студента)

29

Додаток Ж

Зразок оформлення списку використаних джерел

Характеристика

джерела Приклади бібліографічного опису

Книги:

– один автор

Горкавий, В. К. Статистика : навч. посіб. / В. К. Горкавий. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Алерта, 2012. – 608 с.

– два автори Фаріон, І. Д. Управлінський облік : підруч. / І. Д. Фаріон, Т. М. Писаренко. – К. : ЦУЛ, 2012. – 792 с.

– три автори Павленко, І. І. Міжнародна торгівля та інвестиції : навч. посіб. /

І. І. Павленко, О. В. Варяниченко, Н. А. Навроцька. – К.: ЦУЛ, 2012. – 256 с.

– чотири автори Історія світової та української культури : підруч. для студ. ВНЗ /

В Греченко, І. Чорний, В. Кушнерук, В. Режко. – К. : Літера, 2005. – 464 с.

– п'ять і більше
авторів

Управління сучасним офісом (офіс-менеджмент) : навч. посіб. /
С. П. Шевчук, В. А. Скороходов, В. М. Жуковська та ін. – К. : ЦУЛ,
2010. – 184 с.

Книга за редакцією 1. Міжнародна економіка : навч. посіб. / за ред. Ю. Г.
Козака. – К. :
ЦУЛ, 2008. – 1118 с.

2. Організація праці : навч. посіб. / В. М. Данюк, А. С. Тельнов,
С. Л. Решміділова та ін. ; за ред. В. М. Данюк. – К. : КНЕУ, 2009. –
333 с.

Без автора Історія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря /
[авт. тексту В. Клос]. – К. : Грані-Т, 2007. – 119 с. – (Грані світу).

Монографії

Пархоменко, В. Д. Інформаційна аналітика у сфері науково-
технічної діяльності : монографія / В. Д. Пархоменко,
О. В. Пархоменко. – К. : УкрІНТЕІ, 2006. – 224 с.

Частина з монографії

Беренда, Н. І. Розвиток екологічного обліку в Україні з врахування
світового досвіду / Н. І. Беренда, Н. В. Остапенко // Теоретичні та
практичні аспекти стійкого розвитку фінансової системи України :
кол. моногр. – Умань : Візаві, 2013. – Ч. 2. – С. 205-214.

Словники 1. Географія : словник-довідник / [авт.-уклад. Ципін В. Л.]. –
Х. :

Халімон, 2006. – 175 с.

2. Бирик, С. П. Словник епітетів української мови / С. П.

Бирик _____,

С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с. –
(Словники України).

Перекладне видання

Мишкін, Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових
ринків : підручник / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчишина. – К. :
Основи, 1998. – 963 с.

Багатотомне видання:

– окремий том

Холодильная технология пищевых продуктов : учебник: в 3 ч. Ч. 3. :
Биохимические и физико-химические основы / В. Е. Куцакова,
А. В. Бараненко, Т. Е. Бурова, М. И. Кременевская. – С.Пб. : ГИОРД,
2011. – 272 с.

Неопубліковані

документи:

– дисертація

Лисак, В. Ю. Організаційно-економічні засади використання
персоналу підприємств харчової промисловості : дис. ... канд. екон.
наук : 08.00.04 / Лисак Володимир Юрійович ; НУХТ. – К., 2012. –

279 с.

30

Характеристика

джерела Приклади бібліографічного опису

– автореферат

дисертації

- звіти про НДР

Лисак, В. Ю. Організаційно-економічні засади використання персоналу підприємств харчової промисловості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка управління підприємствами» / Лисак Володимир Юрійович ; НУХТ. – К., 2012. – 18 с.

Оценка эффективности автоматизированных ИПС: отчет о НИР (промежуточ.) / ВНИИЦентр ; рук. М. И. Иванов. – ОЦ 02604-И5В ; ГР 01821100006 ; Инв. Б452743. – М., 1982. – 90 с.

Аналітичний опис на

статтю із збірника

конференцій

1. Пашков, А. П. Природно-заповідний фонд в Києві, Україні та світі / А. П. Пашков // Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України : матеріали наук.-практ. конф., 21-22 квіт. 2011 р., м. Полтава / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : Астроя, 2011. – С. 155-156.

2. Оновлення цілей викладання іноземних мов в ХХІ столітті / Л. Н. Голубенко, М. А. Панченко, В. П. Коляда та ін. // Міжнародна науково-практична конференція з питань методики викладання іноземної мови : пам'яті проф. В. Л. Скалкіна, 5-16 лют. 2007 р., м. Одеса. – Одеса : Астропринт, 2007. – С. 23-34.

Статті зі збірників,

журналів

1. Гончаров, В. А. Численная схема моделирования дозвуковых течений вязкого сжимаемого газа / В. А. Гончаров, В. М. Кравцов // Журнал вычислительной математики и математической физики. – 1988. – Т. 28, № 12. – С. 1858-1866.

2. Нейтронні дослідження взаємодії молекул поверхнево-активних речовин в неполярному розчиннику / В. І. Петренко, Л. А. Булавін, М. В. Авдєєв та ін. // Український фізичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 229-234.

Патент: Патент 76915 UA, МПК А61К 31/198 (2006.01) А61Р 11/06 (2006.01)

Спосіб лікування хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму із застосуванням ацетилцистеїну / Фещенко Ю. І., Яшина Л. О., Ігнат'єва В. І., Ільїнська І. Ф., Матвієнко Ю. О.,

Москаленко С. М., Сідун Г. В. ; заявник Інститут фтизіатрії і пульмонології ім. Ф. Г. Яновського Академії медичних наук України. – № а 200503501 ; заявл. 14.04.2005 ; опубл. 15.09.2006, Бюл. № 9, 2006 р.

Авторське свідоцтво:

А. с. 1007970 СССР, МКИЗ В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В. С. Ваулин, В. Г. Кемайкин (СССР). – № 3360585/25-08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12. – 2 с.

Курси, конспекти
лекцій, методичні
рекомендації

1. Сєдих, О. Л. Інформатика : конспект лекцій для студентів усіх напрямів підготовки бакалаврів денної та заочної форми навчання. Ч. 2. Алгоритмізація та програмування засобами Visual Basic (VB) / О. Л. Сєдих, В. О. Овчарук. – К. : НУХТ, 2010. – 96 с.
 2. Інформатика : методичні рекомендації до вивчення розділу “Microsoft Excel” та виконання контрольної роботи для студентів усіх напрямів підготовки бакалаврів денної та заочної форм навч. / уклад. Н. І. Вовкодав, О. Л. Сєдих. – К. : НУХТ, 2007. – 51 с.
 3. Інформатика [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до виконання лабораторних робіт з розділу “Алгоритмізація та програмування задач, що містять одновимірні масиви та функції
- 31

Характеристика

джерела Приклади бібліографічного опису користувача засобами Visual Basic (VB) ” для студ. усіх напрямів підготовки бакалаврів денної та заочної форм навч. / уклад. О. Л. Сєдих, С. В. Маковецька. – К. : НУХТ, 2012. – 58 с. Режим доступу: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/50.06.pdf> .

4. Методичні рекомендації до виконання дипломного проекту (роботи) для студ. спец. 7.05020202 “Комп’ютерно-інтегровані технологічні процеси та виробництва” денної та заочної форм навч. [Електронний ресурс] : / уклад. О. М. Пупена, І. В. Ельперін, В. М. Кушков. – К. : НУХТ, 2012. – 48 с. – Режим доступу: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/100.07.pdf>

Закони України 1. Закон України “Про вищу освіту”: (офіц. текст: за станом на 19

жовтня 2006 р.) / Верховна Рада України. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 64 с.

2. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини : [закон України : від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – С. 298.

Нормативні

документи зі
стандартизації

1. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення : ДСТУ 2392-94. – [Введ. в дію 29.03.1994]. – К. : Держстандарт України, 1994. – 53 с. – (Національний стандарт України)

2. Документація. Звіти у сфері науки і техніки : Структура і правила оформлення : ДСТУ 3008-95. – [Чинний від 1996-01-01]. – К. : Держстандарт України, 1995. – 37 с. – (Національний стандарт України)

Електронні ресурси:

– віддаленого

доступу:

- локального

доступу:

Основные направления исследований, основанные на семантическом анализе текстов / СПб. гос. ун-т, фак. прикладной математики – процессов управления. – Режим

доступа: <http://apcp.apmath.spbu.ru/ru/staff/tuzov/onapr.html/>
– 10.12.2004 г.

Internet шаг за шагом [Електронний ресурс] : интеракт. учебник – Электрон. дан. и прогр. – СПб. : Питер Ком, 1997. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. требования : ПК от 486 DX 66 МГц ; RAM 1616 Мб ; Windows 95 ; зв. плата. – Загл. с этикетки диска.
32

Додаток К

ПАМ'ЯТКА СТУДЕНТУ (СЛУХАЧУ)

щодо загальних вимог до виконання магістерських робіт

Зміст записів Норми

Організаційні вимоги

1. Дата підготовки наказів на затвердження тем і призначення керівників

Не пізніше як за 4 місяці з моменту зарахування студентів (слухачів) на навчання до магістратури

2. Затвердження завдання і плану роботи Після затвердження теми – протягом десяти днів

Технічні вимоги

1. Оформлення роботи Брошурування у тверду обкладинку

2. Обсяг роботи, сторінок (без урахування додатків та списку використаних джерел)

Комп'ютерний набір – 100-120 стор.

Зміст роботи (в сторінках)

Вступ

Розділ 1. (теоретичний)

Розділ 2. (аналіз предмету дослідження)

Розділ 3. (результати досліджень)

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

4-5

до 25

до 30-35

до 30-35

5-6

не менше 70 найменувань

На окремому аркуші – слово “Додатки”.

Перелік додатків нумерується літерами українського алфавіту за винятком літер: Г, І, Є, І, Й, О, Ч, Ї.

Нумерація додатків здійснюється в межах кожного розділу: перший розділ: А.1, А.2, А.3 та ін.; другий розділ:

Б.1, Б.2, Б.3 та ін.; третій розділ: В.1, В.2, В.3 та ін. При посиланні на додаток у тексті зазначається: дод. А.1.

Оформлення тексту

1. Розділи і підрозділи повинні мати заголовки і нумеруватися арабськими цифрами. Структурні елементи

“ЗМІСТ”, “ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ”, “ВСТУП”,

“ВИСНОВКИ”, “СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ

ДЖЕРЕЛ”, “ДОДАТКИ” не нумерують. Решта розділів нумеруються наступним чином: “РОЗДІЛ 1”. Заголовки

розділів розміщують по центру на наступному рядку великими літерами, підрозділів – з абзацного відступу

малими літерами. Відстань між заголовком і текстом має становити один рядок (3 мм), між попереднім

текстом і наступним заголовком має бути не менше ніж два рядки (6 мм).

Відстань між рядками заголовка

приймають такою, як у тексті.

2. Шрифт для комп’ютерної верстки 14

3. Інтервал 1,5

4. Кількість рядків на сторінці 29

Поля на сторінці (не менше)

1. Комп’ютерна верстка Верхнє – 20 мм

Нижнє – 20 мм

Ліворуч – 30 мм

Праворуч – 10 мм

2. Нумерація сторінок цифрою Правий верхній кут без рисок і крапок

3. Початок нумерації 3 другої сторінки вступу цифрою 4

4. Нумерація таблиць Послідовно за кожним розділом: 2.1; 2.2; 2.3 і т.д.

Розміщення – праворуч на сторінці над назвою таблиці

Приклад:

Таблиця 1.1

Назва...

5. Нумерація рисунків Послідовно за кожним розділом (внизу) під рисунком: 2.1;

2.2; 2.3 і т.д.

Приклад: Рис. 1.1. Назва...

6. Посилання в тексті У разі необхідності:

дод. А.1; табл. 2.1; рис. 2.1

При повторному посиланні – див. дод. А.1; див. табл. 2.1;

див. рис. 2.1

7. Посилання в тексті на літературні джерела [14] джерело із списку літератури, [14, с.45-46], якщо в тексті

вказана дослівно теза чи якісь показники

33

Зміст записів Норма

Технологічні вимоги

Комплект роботи:

1. Картка магістерської роботи.

2. Титульний аркуш.

3. Завдання до виконання магістерської роботи.

4. Зміст.

5. Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за необхідності).

6. Вступ.

7. Основна частина.

8. Охорона праці (за необхідності).

9. Висновки.

10. Список використаних джерел.

11. Додатки.

Не підшиваються, але вкладаються в конверт, який наклеюється до обкладинки магістерської роботи:

1. Індивідуальний навчальний план студента (слухача) магістратури;

2. Відгук керівника магістерської роботи (висвітлює рівень

використання теоретичних знань для

розв'язання завдань дослідження; аналізує методику дослідження;

оцінює якість вирішення завдань

дослідження; аналізує та оцінює запропоновані заходи; зазначає

тривалість роботи студента (слухача);

виконання календарного плану роботи; участь у науково-дослідній

роботі впродовж навчання в університеті;

можливість використання пропозицій та рекомендацій студента

(слухача) на практиці, наявність професійних

навичок за спеціальністю; відношення студента (слухача) до виконання

роботи, оцінює магістерську роботу);

3. Рецензія (визначається значимість теми магістерської роботи для практичного застосування, її актуальність; аналізується відповідність змісту магістерської роботи її завданням; глибина висвітлення студентом (слухачем) магістратури реального стану справ у відповідній галузі; робляться висновки щодо використання у магістерській роботі сучасних методів дослідження, методичних підходів, елементів наукової новизни; висвітлюються позитивні сторони магістерської роботи та її недоліки; оцінюються загальні враження від магістерської роботи (оформлення, стиль і грамотність викладання тощо); робиться висновок і рекомендація щодо можливості допущення магістерської роботи до захисту; висловлюються зауваження та думка про оцінку магістерської роботи за чотирибальною системою (“відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”) та про присвоєння певної кваліфікації).
Додатково оформлюється в окремі папки з файлами ілюстративний матеріал до доповіді для кожного члена ЕК та самого доповідача.
Термін виконання роботи У терміни, визначені в завданні, а саме, повна готовність – за 10 днів до початку роботи ЕК
Дата і місце підпису роботи автором На титульній сторінці роботи
Допуск до захисту
На титульній сторінці магістерської роботи підписи:
1). керівника магістерської роботи;
2). завідувача випускової кафедри.
34

Додаток Л

ВІДГУК

на роботу студента (слухача) магістратури кафедри

факультету (ННІ)

Національного університету біоресурсів і природокористування України

(прізвище, ім'я та по батькові)

на тему:

_____,
подану на здобуття ОС “Магістр” за спеціальністю

(спеціальність)

“ _____ ” _____ 20 ____ .р
Керівник магістерської роботи:

(посада, науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище, ім’я та по
батькові)
35

Додаток М
РЕЦЕНЗІЯ
на роботу студента (слухача) магістратури кафедри

факультету (ННІ)

Національного університету біоресурсів і природокористування України

(прізвище, ім’я та по батькові)
на тему:

подану на здобуття ОС “Магістр” за спеціальністю

(спеціальність)

“ _____ ” _____ 20 ____ .р
Рецензент:

(посада, науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (прізвище, ім'я та по батькові)

36

Додаток Н

ФОРМА ОПИСУ РОБОТИ МАГІСТРА ☐

I. Магістерська робота (папка Ivanov_2016):

1. Робота (Ivanov.doc)

2. Реєстраційна форма (Ivanov_Forma.doc)

3. Додатки (рецензії, схеми, програмний код, акти впровадження тощо) – подаються

окремими файлами в zip-архіві

Реєстраційна форма

№ Назва поля Зміст поля

1 Назва роботи

2 УДК

3 Автор(ПБ)

4 Дата (рік, місяць, день)

5 Факультет (ННІ)

6 Кафедра (шифр, назва)

7 Спеціальність

8 Спеціалізація

9 Програма підготовки (освітньо-професійна чи освітньо-наукова)

10 Форма навчання

11 Магістерська програма

12 Тема магістерської роботи

13 Керівник (ПБ, наукова ступінь, вчене звання)

14 Консультант

15 Ключові слова (до 10 слів)

16 Анотація (до 300 символів) ☐ ☐

Необов'язкові поля

Назва поля Ім'я файлу

Перелік додаткових матеріалів .doc

Архів додаткових матеріалів .zip

Форма подання переліку додаткових матеріалів

№ Назва поля Ім'я файлу в архіві

1 Презентація .pps

2

☐ подається одночасно з магістерською роботою в електронному та паперовому вигляді,

підписана керівником магістерської роботи;

☐ ☐ готує керівник магістерської роботи.

Керівник магістерської роботи _____

(підпис) (ПІБ)

37

Вимоги щодо оформлення робіт, які подаються для перевірки на плагіат та розміщуються в репозитарії НУБіП України

1. Магістерська робота подається єдиним файлом у форматі Microsoft WORD 2003,

першою сторінкою якої є картка магістерської роботи, після якої розміщується титульна

сторінка, завдання, зміст і т.д.

2. Назва файлу формується за такими правилами: рік захисту, прізвище, ініціали

студента (слухача) магістратури:

Наприклад, 2016_Іванов А.І._III.doc

3. Всі магістерські роботи подаються на єдиному носіїві відповідальному на

факультеті (ННІ).

Додаток Б

**Про затвердження переліку галузей знань
і спеціальностей, за якими здійснюється
підготовка здобувачів вищої освіти**

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 29 квітня 2015 р. № 266

Київ

**Про затвердження переліку галузей знань
і спеціальностей, за якими здійснюється
підготовка здобувачів вищої освіти**

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 13 Закону України "Про вищу освіту" Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, що додається.
2. Установити, що здобувачі вищої освіти, які вступили до вищих навчальних закладів до набрання чинності цією постановою, продовжують навчання відповідно до обраних напрямів підготовки та спеціальностей.
3. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Кабінету Міністрів України згідно з переліком, що додається.
4. Ця постанова набирає чинності з 1 вересня 2015 року.

Прем'єр-міністр України

А. ЯЦЕНЮК

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів
України
від 29 квітня 2015 р. № 266

ПЕРЕЛІК
галузей знань і спеціальностей, за якими
здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти

Шифр галузі	Галузь знань	Код спеціальності	Найменування спеціальності
01	Освіта	011	Науки про освіту
		012	Дошкільна освіта
		013	Початкова освіта
		014	Середня освіта (за предметними спеціалізаціями)
		015	Професійна освіта (за спеціалізаціями)
		016	Спеціальна освіта
		017	Фізична культура і спорт
02	Культура і мистецтво	021	Аудіовізуальне мистецтво та виробництво
		022	Дизайн
		023	Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація
		024	Хореографія
		025	Музичне мистецтво
		026	Сценічне мистецтво
		027	Музеєзнавство, пам'яткознавство
		028	Менеджмент соціокультурної діяльності
		029	Інформаційна, бібліотечна та архівна справа
		031	Релігієзнавство
		032	Історія та археологія
03	Гуманітарні науки		

		033	Філософія
		034	Культурологія
		035	Філологія
04	Богослов'я	041	Богослов'я
05	Соціальні та поведінкові науки	051	Економіка
		052	Політологія
		053	Психологія
		054	Соціологія
		055	Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
		056	Міжнародні економічні відносини
06	Журналістика	061	Журналістика
07	Управління та адміністрування	071	Облік і оподаткування
		072	Фінанси, банківська справа та страхування
		073	Менеджмент
		074	Публічне управління та адміністрування
		075	Маркетинг
		076	Підприємництво, торгівля та біржова діяльність
08	Право	081	Право
		082	Міжнародне право
09	Біологія	091	Біологія
10	Природничі науки	101	Екологія
		102	Хімія
		103	Науки про Землю*
		104	Фізика та астрономія
		105	Прикладна фізика та наноматеріали
11	Математика та статистика	111	Математика
		112	Статистика
		113	Прикладна математика

12	Інформаційні технології	121	Інженерія програмного забезпечення
		122	Комп'ютерні науки та інформаційні технології
		123	Комп'ютерна інженерія
		124	Системний аналіз
		125	Кібербезпека
13	Механічна інженерія	131	Прикладна механіка
		132	Матеріалознавство
		133	Галузеве машинобудування
		134	Авіаційна та ракетно-космічна техніка
		135	Суднобудування
		136	Металургія
14	Електрична інженерія	141	Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка
		142	Енергетичне машинобудування
		143	Атомна енергетика
		144	Теплоенергетика
		145	Гідроенергетика
15	Автоматизація та приладобудування	151	Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології
		152	Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка
		153	Мікро- та наносистемна техніка
16	Хімічна та біоінженерія	161	Хімічні технології та інженерія
		162	Біотехнології та біоінженерія
		163	Біомедична інженерія
17	Електроніка та телекомунікації	171	Електроніка
		172	Телекомунікації та радіотехніка
		173	Авіоніка
18	Виробництво та технології	181	Харчові технології
		182	Технології легкої промисловості

		183	Технології захисту навколишнього середовища
		184	Гірництво
		185	Нафтогазова інженерія та технології
		186	Видавництво та поліграфія
19	Архітектура та будівництво	191	Архітектура та містобудування
		192	Будівництво та цивільна інженерія
		193	Геодезія та землеустрій
20	Аграрні науки та продовольство	201	Агрономія
		202	Захист і карантин рослин
		203	Садівництво та виноградарство
		204	Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва
		205	Лісове господарство
		206	Садово-паркове господарство
		207	Водні біоресурси та аквакультура
		208	Агроінженерія
21	Ветеринарна медицина	211	Ветеринарна медицина
		212	Ветеринарна гігієна, санітарія і експертиза
22	Охорона здоров'я	221	Стоматологія
		222	Медицина
		223	Медсестринство
		224	Технології медичної діагностики та лікування
		225	Медична та психологічна реабілітація
		226	Фармація
		227	Фізична реабілітація
23	Соціальна робота	231	Соціальна робота
		232	Соціальне забезпечення

24	Сфера обслуговування	241	Готельно-ресторанна справа
		242	Туризм
25	Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону	251	Державна безпека
		252	Безпека державного кордону
		253	Військове управління (за видами збройних сил)
		254	Забезпечення військ (сил)
		255	Озброєння та військова техніка
26	Цивільна безпека	261	Пожежна безпека
		262	Правоохоронна діяльність
		263	Цивільна безпека
27	Транспорт	271	Річковий та морський транспорт
		272	Авіаційний транспорт
		273	Залізничний транспорт
		274	Автомобільний транспорт
		275	Транспортні технології (за видами)

* Спеціальність, що передбачає вивчення складу і будови Землі включно із гідросферою і атмосферою, у тому числі геологія, геофізика, мінералогія, геохімія, вулканологія, сейсмологія, геоморфологія, фізична географія та інші науки про Землю, метеорологія та інші атмосферні науки (включаючи кліматичні дослідження), гідрологія, океанологія, палеоекологія.

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 29 квітня 2015 р. № 266

ПЕРЕЛІК
постанов Кабінету Міністрів України,
що втратили чинність

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719
“Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих

навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра” (Офіційний вісник України, 2006 р., № 50, ст. 3333).

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 839 “Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста” (Офіційний вісник України, 2007 р., № 46, ст. 1877).

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1193 “Про доповнення переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра” (Офіційний вісник України, 2007 р., № 76, ст. 2817).

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2008 р. № 565 “Про доповнення переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра” (Офіційний вісник України, 2008 р., № 47, ст. 1528).

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 660 “Про внесення зміни до пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719” (Офіційний вісник України, 2008 р., № 56, ст. 1863).

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 758 “Про внесення зміни до пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 839” (Офіційний вісник України, 2008 р., № 65, ст. 2195).

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2009 р. № 990 “Про внесення змін до переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, і переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста” (Офіційний вісник України, 2009 р., № 72, ст. 2485).

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 р. № 994 “Про внесення зміни до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста” (Офіційний вісник України, 2009 р., № 77, ст.

2605).

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 107 “Про внесення зміни до переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра” (Офіційний вісник України, 2010 р., № 9, ст. 449).

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2010 р. № 264 “Про внесення змін до переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра” (Офіційний вісник України, 2010 р., № 17, ст. 790).

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2010 р. № 365 “Про внесення змін до переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, і переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста” (Офіційний вісник України, 2010 р., № 39, ст. 1305).

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787 “Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра” (Офіційний вісник України, 2010 р., № 67, ст. 2406).

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 267 “Про внесення змін до переліків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719 та від 27 серпня 2010 р. № 787” (Офіційний вісник України, 2011 р., № 20, ст. 844).

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. № 516 “Про внесення зміни до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра” (Офіційний вісник України, 2011 р., № 37, ст. 1528).

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2011 р. № 576 “Про внесення змін до переліків, затверджених постановами Кабінету Міністрів

України від 13 грудня 2006 р. № 1719 та від 27 серпня 2010 р. № 787” (Офіційний вісник України, 2011 р., № 41, ст. 1690).

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2012 р. № 227 “Про внесення зміни до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра” (Офіційний вісник України, 2012 р., № 22, ст. 847).

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. № 922 “Про внесення змін до переліків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 р. № 1719 та від 27 серпня 2010 р. № 787” (Офіційний вісник України, 2012 р., № 77, ст. 3112).

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2014 р. № 631 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787” (Офіційний вісник України, 2014 р., № 95, ст. 2730).
